

De Nederlandse economie
2004

Verantwoording

Met *De Nederlandse economie* beoogt het Centraal Bureau voor de Statistiek op een prettig leesbare wijze een actueel, breed en samenhangend overzicht te geven van recente sociaal-economische ontwikkelingen in Nederland. De rode draad in deze publicatie wordt gevormd door de uitkomsten van de nationale rekeningen. Dit stelsel geeft een consistent beeld van de ontwikkelingen op het gebied van bestedingen, productie en financiën. Rond dit centrale thema wordt aandacht besteed aan gerelateerde onderwerpen als arbeid, ondernemerschap en milieu. Hierbij staan vooral de niet in geld uit te drukken aspecten van de economische ontwikkelingen centraal. Zo ontstaat een totaalbeeld van de Nederlandse economie.

In de voorliggende publicatie wordt speciale aandacht besteed aan de economische prestaties van Nederland in vergelijking met die van andere EU-landen, de Verenigde Staten en Japan. Hierbij komt ook het snel oplopende handelsvolume met China aan de orde. Verder bevat deze editie enkele thema-artikelen waarbij wordt ingegaan op de ontwikkeling van industriële afzetprijzen, transport en milieu, de kapitaalgoederenvoorraad en aanvullende pensioenen. In het laatste hoofdstuk wordt dit jaar nader ingegaan op de thema's arbeidsparticipatie, arbeidsproductiviteit en arbeidsmarktdynamiek.

De Directeur-Generaal van de Statistiek,

Drs. G. van der Veen

Voorburg/Heerlen, september 2005.

Colofon

Uitgever

Centraal Bureau voor de Statistiek
Prinses Beatrixlaan 428
2273 XZ Voorburg

Prepress

Centraal Bureau voor de Statistiek - Facilitair Bedrijf

Druk

OBT bv, Den Haag

Omslag-ontwerp

WAT ontwerpers, Utrecht

Inlichtingen

Tel. 0900 0227 (€ 0,50 per minuut)
Fax: (045) 570 62 68
E-mail: infoservice@cbs.nl

Bestellingen

E-mail: verkoop@cbs.nl

Internet

www.cbs.nl

© Centraal Bureau voor de Statistiek, Voorburg/Heerlen, 2005.

Bronvermelding is verplicht.

Verveelvoudiging voor eigen gebruik of intern gebruik toegestaan.

Prijzen zijn excl. administratie- en verzendkosten.

Prijs: € 15,30

ISBN 90-357-2986-2

ISSN 1386-1042

Verklaring der tekens

.	= gegevens ontbreken
*	= voorlopig cijfer
x	= geheim
–	= nihil
–	= (indien voorkomend tussen twee getallen) tot en met
0 (0,0)	= het getal is minder dan de helft van de gekozen eenheid
niets (blank)	= een cijfer kan op logische gronden niet voorkomen
2003–2004	= 2003 tot en met 2004
2003/2004	= het gemiddelde over de jaren 2003 tot en met 2004
2003/'04	= oogstjaar, boekjaar, schooljaar enzovoort, beginnend in 2003 en eindigend in 2004

In geval van afrondingen kan het voorkomen dat het totaal niet overeenkomt met de som van de getallen.

Verbeterde cijfers in de staten en tabellen zijn niet als zodanig gekenmerkt.

Inhoud

Overzicht van belangrijke sociaal-economische gebeurtenissen in 2004	9
1. Macro-economisch overzicht	13
1.1 De Nederlandse economie	13
1.2 Internationaal	20
1.3 China: een nieuwe handelsgrootmacht	27
1.4 Revisie van de nationale rekeningen 2001	30
2. Bestedingen	35
2.1 Consumptie	37
2.2 Investerings	42
2.3 Buitenlandse handel	44
Determinanten van de afzetprijzen van de Nederlandse industrie	51
3. Productie	65
3.1 Overzicht bedrijfstakken	70
3.2 Enkele bedrijfstakken nader belicht	80
3.3 Milieu en economie	89
De Nederlandse transportsector: een milieueconomische analyse	94
4. Productiefactoren	107
4.1 Arbeidsmarkt	107
4.2 Winstgevendheid	121
4.3 Faillissementen	123
Kapitaal in de Nederlandse nationale rekeningen	126
5. Huishoudens, ondernemingen, overheid en buitenland	139
5.1 Huishoudens	141
5.2 Niet-financiële vennootschappen	145
5.3 Monetaire financiële instellingen	148
5.4 Verzekeraars en pensioenfondsen	150
5.5 Overige financiële instellingen	153
5.6 Overheid	156
5.7 Buitenland	161
De aanvullende pensioenen van 65-plussers in Nederland	166

6. Capita selecta	175
Arbeidsparticipatie, herintreding en uittreding van 50-plussers	175
De ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit	182
Arbeidsmarktdynamiek in Nederland	192
Lijst van gebruikte begrippen	199
Trefwoordenregister	213
Enkele verwante publicaties	219

Overzicht van belangrijke sociaal-economische gebeurtenissen in 2004

KLM en Air France fuseren. De Europese Commissie heeft hiervoor toestemming gegeven, mits de luchtvaartmaatschappijen 94 zogenaamde landings-slots per jaar opgeven. Dit geldt met name voor de route Amsterdam-Brussel, waar de maatschappijen een dominante positie innemen. Door de fusie ontstaat de grootste luchtvaartmaatschappij van Europa.

Oliemaatschappij Shell heeft haar olievoorraden jarenlang te hoog ingeschat. Met name in Nigeria en Australië zijn de voorraden minder groot dan werd aangenomen. Volgens Shell bestaan de extra voorraden wel, maar kunnen ze niet direct worden opgepompt. De koers van het aandeel op de Amsterdamse Beurs daalt snel nadat dit nieuws bekend wordt.

Het weer speelt de Nederlandse economie parten in 2004. In mei is er een zwaar noodweer met als gevolg een schade die in de miljoenen loopt. Vooral de land- en (glas)tuinbouw ondervinden de gevolgen van de storm. In het noorden van Nederland is er veel overlast door zware buien. In de zomer van 2004 valt er uitzonderlijk veel neerslag. De zomer is zelfs de natste sinds 50 jaar. Toch zijn er ook enkele zeer warme dagen en is er even bijna sprake van een hittegolf.

Nederland is vanaf juli voorzitter van de Europese Unie. Minister president Balkenende is voorzitter van de Europese Raad. Het Nederlandse voorzitterschap volgt op de uitbreiding van de EU met 10 nieuwe landen. In mei treden Polen, Tsjechië, Slowakije, Slovenië, Malta, Cyprus, Estland, Letland, Litouwen en Hongarije toe. Bulgarije en Roemenië verwachten in 2007 toe te treden. Daarnaast zijn er onderhandelingen met Turkije voor EU-toetreding. In december wordt op de EU-top besloten dat Turkije mag gaan onderhandelen mits het Cyprus indirect zal erkennen vóór de onderhandelingen.

In de tweede helft van het jaar stijgen de olieprijsen tot een recordhoogte. In september ligt de prijs van een vat ruwe olie boven de 50 dollar. De prijsstijgingen zijn het gevolg van een grote vraag naar olie en onrust in olieproducerende landen als Saudi-Arabië, Irak en Nigeria. De hoge olieprijsen stuwten ook de prijzen van andere industriële producten op.

In augustus wordt de PC-privéregeling afgeschaft. Met deze regeling konden werknemers op een fiscaal gunstige manier een computer aanschaffen via hun werkgever. De kabinetsmaatregel moet ongeveer 280 miljoen euro opleveren. De afschaffing treedt onmiddellijk in werking om te voorkomen dat men er op het laatste moment alsnog gebruik van wil gaan maken.

De kosten voor particuliere ziektekostenverzekeringen zijn in 2004 met zo'n 7 procent gestegen. Naar verwachting zullen de premies in 2005 nog sneller stijgen. Dit heeft Zorgverzekeraars Nederland berekend. Naar aanleiding van de cijfers wil de Tweede Kamer dat er een onderzoek wordt ingesteld naar mogelijke kartelvorming bij de ziektekostenverzekeraars.

In november bereiken werkgevers, vakbonden en het kabinet een akkoord over de ingrepen in de sociale zekerheid. Aan het akkoord was een maandenlang conflict tussen vakbonden en het kabinet vooraf gegaan. Het akkoord voorziet onder andere in verruiming van de levensloopregeling. Verder zijn de ingrepen in de WAO minder drastisch dan eerder beoogd. Daar staat tegenover dat de vakbonden in 2005 zeer terughoudend zullen zijn met looneisen.

Op 2 november wordt filmmaker Theo van Gogh in de Amsterdamse Linaeusstraat vermoord. De enige verdachte is een 26-jarige Marokkaanse Nederlander met radicaal-islamitische overtuigingen. De dagen na de moord staan in het teken van diverse brandstichtingen en vernielingen van moskeeën en kerken. In Uden gaat een school in vlammen op. Een deel van de Haagse wijk Laakkwartier wordt gedurende enkele uren ontruimd nadat twee moslimterroristen zich daar hadden verschanst. Ze hadden aanslagen beraamd op enkele kamerleden.

De Amerikaanse president George Bush wint opnieuw de verkiezingen in de Verenigde Staten. Hiermee kan de Republikeinse president aan zijn tweede ambtstermijn beginnen. Na een maandenlange verkiezingscampagne, waarin kosten noch moeite werden gespaard, wordt de Democratische kandidaat John Kerry verslagen. De opiniepeilingen hadden lange tijd een overwinning voor Kerry voorspeld.

Op tweede kerstdag wordt het zuidoosten van Azië getroffen door een enorme zeebeving. De vloedgolf die erop volgt maakt tienduizenden slachtoffers. Vooral Indonesië, Sri Lanka, Thailand en delen van India worden getroffen. Zelfs tot in Somalië vallen doden. Miljoenen mensen raken door de ramp dakloos. Na de zeebeving komen wereldwijd grootscheepse hulpacties op gang.

Kerncijfers

1.1 Economische en sociale kernindicatoren voor Nederland

	Eenheid	2001	2002	2003*	2004*
Macro-economische kerncijfers					
Bruto binnenlands product (marktprijzen)	% volumemutatie	.	0,1	-0,1	1,7
Netto nationaal inkomen per hoofd van de bevolking	% mutatie	.	0,0	-1,1	0,9
Consumentenprijsindex (CPI)	% mutatie	4,2	3,3	2,1	1,2
Werkloze beroepsbevolking	% beroepsbevolking	3,5	4,1	5,4	6,5
Saldo lopende transacties met het buitenland	% BBP	5,8	6,5	7,0	7,3
Belasting- en premiedruk	% BBP	38,1	37,5	37,3	37,5
Arbeid					
Totaal arbeidsvolume	% volumemutatie	.	-0,3	-0,9	-1,6
Totaal aantal banen	1 000	8 811	8 851	8 801	8 680
Werkzame beroepsbevolking	% bevolking 15-64 jr	65,0	64,7	64,1	63,1
Loonkosten per eenheid product in de marktsector ¹⁾	% mutatie	.	4,4	2,2	-1,1
Arbeidsinkomensquote in de marktsector ¹⁾	% bruto toegevoegde waarde	80,6	80,4	80,4	80,0
Arbeidsproductiviteit in de marktsector ¹⁾	% mutatie	.	1,0	1,7	4,3
Demografie bevolking					
Gemiddelde omvang bevolking	1 000	16 043	16 147	16 223	16 273
Migratie-overschot	% totale bevolking	0,32	0,15	0,00	-0,10
Demografie bedrijven					
Oprichtingen		35 000	32 800	31 000	33 300
Faillissementen		5 834	6 771	8 748	9 349
Inkomen, bestedingen en besparingen					
Beschikbaar inkomen van huishoudens, reëel ²⁾	% mutatie	.	-1,0	-2,7	-1,4
Consumptieve bestedingen	% volumemutatie	.	1,7	0,3	0,0
Investerings in vaste activa	% volumemutatie	.	-4,5	-3,5	2,9
Netto nationale besparingen	% netto beschikbaar inkomen	14,2	12,8	11,9	12,8
Overheid					
EMU-saldo	% BBP	-0,2	-2,0	-3,1	-2,1
Overheidsschuld, EMU-definitie	% BBP	50,7	50,5	51,9	52,5
Druk op het milieu					
Broeikaseffect	mln kg	243 473	240 674	241 039	244 179
Verzuring	mln kg	271	259	249	253
Vermesting	mln kg	136	119	131	115
Afval	mln kg	7 436	6 929	5 838	.

¹⁾ Exclusief delfstoffenwinning, verhuur en handel in onroerend goed, overheid, gezondheids- en welzijnszorg.

²⁾ Gedefleerd met de Consumentenprijsindex (CPI).

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2004 en StatLine.

1. Macro-economisch overzicht

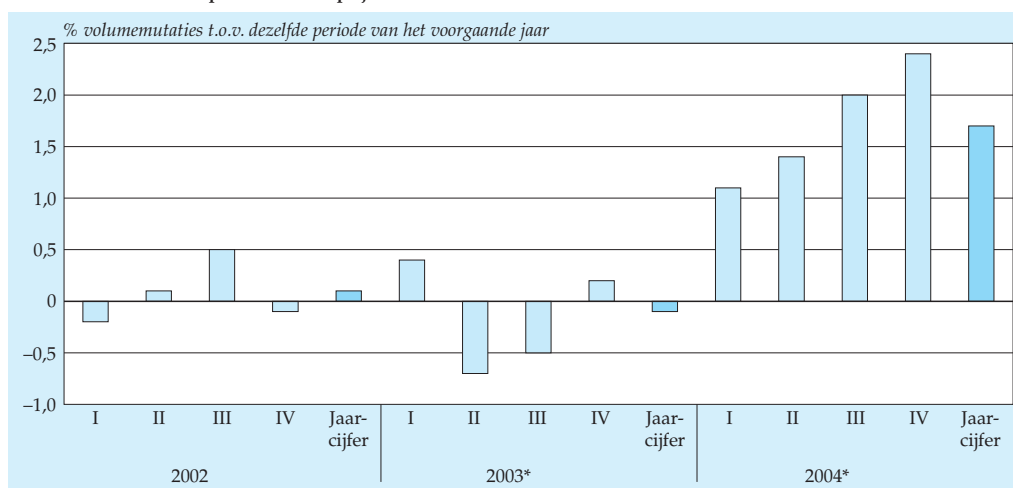
1.1 De Nederlandse economie

De Nederlandse economie is in 2004 met 1,7 procent gegroeid. Dit betekent een herstel na 2003, waarin de economie met 0,1 procent kromp. De economische groei van 2004 lag nog wel beneden het langjarig gemiddelde van 2,5 procent. In het eerste halfjaar van 2005 viel de economische groei terug tot 0,4 procent.

De groei in 2004 was vooral te danken aan de export. De wereldhandel trok sterk aan en de Nederlandse uitvoer profiteerde hiervan. De (export)groei werd voor een deel ook veroorzaakt door incidentele factoren. Zo is er veel aardgas gewonnen en geëxporteerd, wat een bijdrage van bijna 0,3 procentpunt had aan de economische groei.

Met de groei in 2004 is voorlopig een einde gekomen aan de langste laagconjunctuurperiode sinds 1982. Het dieptepunt van deze periode lag halverwege het jaar 2003. Deze periode heeft langer geduurd dan de eerdere periode van laagconjunctuur rond 1993. Gedurende acht opeenvolgende kwartalen kwam de groei niet boven de 0,5 procent uit. Het herstel in 2004 is minder uitbundig dan in 1994, toen de groei op bijna 3 procent uitkwam, en lijkt gezien de cijfers over 2005 ook niet door te zetten. Bij de vergelijking met 1994 moet niet worden vergeten dat het algemene welvaartsniveau, afgemeten aan het BBP per hoofd van de bevolking, veel hoger ligt dan destijds.

1.1 Bruto binnenlands product (marktprijzen)

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2004, Kwartaalrekeningen.

Met een groei van 1,7 procent is Nederland opnieuw achtergebleven bij de EU-25, waar de groei gemiddeld 2,3 procent bedroeg. De EU-25 bleef op haar beurt achter bij andere economische grootmachten als de Verenigde Staten, Japan en China. De mondiale economie beleefde in 2004 de sterkste economische groei in twintig jaar. Opkomende economieën als China en India hebben hier voor een belangrijk deel aan bijgedragen. De economische opmars van deze landen heeft geleid tot een forse invoer- en investeringsvraag. Dat Europa hiervan minder heeft geprofiteerd dan Japan en de VS kwam onder andere door de hoge eurokoers in vergelijking met de dollar. Hierdoor is de exportgroei van de eurolanden geremd.

1.2 Eurokoers in dollars

Bron: De Nederlandsche Bank.

Het economisch beeld in Europa en de rest van de wereld is verder in sterke mate bepaald door de hoge olieprijs, vooral in de laatste maanden van het jaar. De energie- en grondstofprijzen zijn daardoor sterk gestegen. Dit vertraagde de economische groei in Europa in de tweede helft van het jaar aanzienlijk.

Export motor van de economische groei

Ondanks het feit dat de Nederlandse BBP-groei achterbleef bij de EU-25, kende de Nederlandse export in 2004 met 8,5 procent de sterkste groei sinds 2000. Daarmee heeft de uitvoer de rol van motor van de groei van de Nederlandse economie overgenomen van de overheidsconsumptie.

De Nederlandse uitvoer groeide meer dan die van landen als Duitsland, Frankrijk, België en het Verenigd Koninkrijk. De uitvoer van grondstoffen en minerale brandstoffen steeg sterk. Vooral naar China, India en Oost-Europa werd meer geëxporteerd. Daarbij valt op dat deze uitvoergroei grotendeels aan wederuitvoer te danken was en veel minder aan de uitvoer van in Ne-

derland geproduceerde goederen. De wederuitvoer is in 2004 met bijna 20 procent gestegen. De uitvoer van in Nederland geproduceerde goederen is daarentegen met slechts 1,9 procent toegenomen en bleef daarmee achter bij de groei van de voor Nederland relevante wereldhandel.

Ook het invoervolume is in 2004 sterk gegroeid (+7,8 procent). Net als bij de uitvoer was dit de sterkste groei sinds 2000. Doordat de waarde van de invoer en de uitvoer ongeveer in gelijke mate toenamen, is het Nederlandse handelsoverschot nagenoeg gelijk gebleven aan het niveau van 2003.

Consumptie van huishoudens groeit niet

De consumptie van huishoudens is niet toegenomen in 2004. De nulgroei betekent een iets beter resultaat dan in 2003, toen de huishoudensconsumptie met bijna 1 procent kromp. Aan voedings- en genotmiddelen werd 0,6 procent meer besteed, aan duurzame consumptiegoederen werd ruim 1 procent minder uitgegeven. Dit laatste kwam onder andere doordat de aanschaf van personenauto's en meubelen sterk terugliep. Het was het tweede jaar op rij dat de consumptie van duurzame goederen afnam. Duurzame consumptie is het meest conjunctuurgevoelige deel van de consumptie.

Aan de inkomenskant kwamen huishoudens in 2004 moeilijker te zitten. De werkgelegenheid nam sterk af en door de loonmatiging stegen de lonen nauwelijks, waardoor het reëel beschikbaar inkomen afnam. Toch nam het consumentenvertrouwen in het begin van 2004, met horten en stoten, toe. In de laatste maanden liep het echter weer terug. Consumenten zijn gedurende het jaar pessimistischer geworden over de algemene economische situatie voor de nabije toekomst en hun eigen financiële vooruitzichten. In het eerste halfjaar van 2005 is het vertrouwen hierin overigens weer toegenomen.

De lage rente is geen impuls gebleken voor consumptiegroei. De consument bleef risico mijden en keerde, ondanks de hogere beurskoersen, niet terug in aandelen maar koos voor risicomijdend beleggen op spaarrekeningen. De spaartegoeden zijn in 2004 met bijna 15 miljard toegenomen. De hoogte van de spaartegoeden van Nederlanders lijkt daarmee nauwelijks af te hangen van de renteontwikkelingen. Vanaf 2002 zijn de spaartegoeden bij een zeer lage rentestand enorm gestegen. Daarbij wordt internetsparen steeds populairder ten koste van gewone spaarrekeningen. Eind 2004 stond er ruim 58 miljard euro op de internetspaarrekeningen.

Nulgroei overheidsconsumptie

Het volume van de overheidsconsumptie is voor het eerst sinds 1996 niet gegroeid. De collectieve overheidsuitgaven, waaronder de uitgaven voor openbaar bestuur, defensie en justitie, zijn in 2004 gedaald. De uitgaven aan onderwijs stabiliseerden na jaren van groei. De zorguitgaven stegen nog wel in 2004, maar veel minder dan in het recente verleden. Hiermee krijgt het min of meer anticyclische

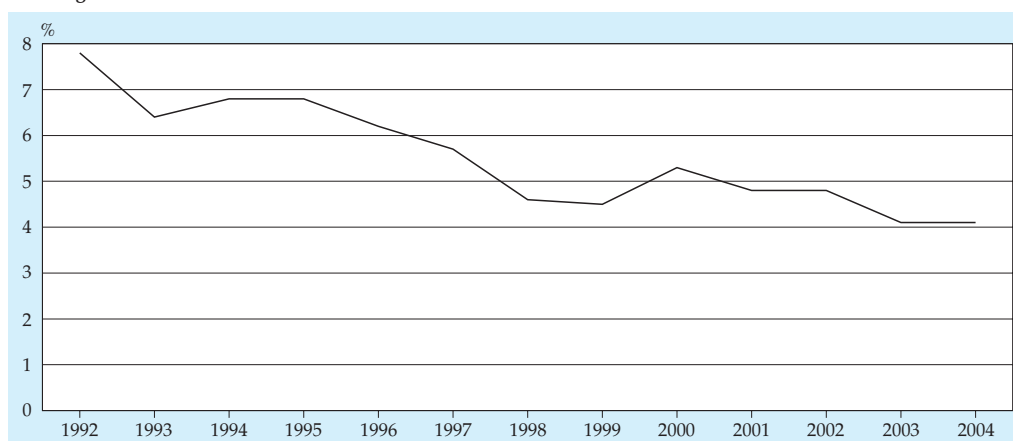
patroon dat de overheidsuitgaven de laatste jaren vertoonden een vervolg. In de voorgaande jaren van laagconjunctuur waren de uitgaven aan openbaar bestuur, onderwijs en gezondheidszorg juist sterk gestegen.

Investerings trekken aan

De investeringen trokken in 2004 weer wat aan na enkele jaren van daling. In vaste activa is 2,9 procent meer geïnvesteerd. Het aarzelende herstel van de economie was kennelijk nog onvoldoende om een uitbundige groei van de investeringen mogelijk te maken. De bezettingsgraad was nog altijd aan de lage kant en de winstgevendheid van bedrijven was nog niet voldoende hersteld. De investeringen in woningen namen (met ruim 6 procent) wel sterk toe doordat er meer nieuwe woningen gereed kwamen. In bedrijfsgebouwen daarentegen werd minder geïnvesteerd. In 2004 was er nog steeds veel leegstand van bedrijfsgebouwen.

De investeringsgroei kwam vooral van vennootschappen en huishoudens, waar de investeringen groeiden met bijna 5 procent. Er werd fors meer geïnvesteerd in computers en personenauto's. Bij de computers ging het vooral om vervangingsinvesteringen. Als de investeringen extern gefinancierd worden, is de hoogte van de Europese kapitaalmarktrente een belangrijke graadmeter. De kapitaalmarktrente lag in diverse Europese landen op een historisch laag niveau (zo daalde de Duitse kapitaalmarktrente naar een niveau net boven de 4 procent). De rente is vanaf 1990 overwegend gedaald in aanloop naar de invoering van de euro en bereikte in 2004 een historisch laag niveau.

1.3 Lange rente Duitsland

Bron: CPB, Centraal Economisch Plan 2005.

Inflatie daalt naar laagste niveau sinds 1989

In 2004 lag de inflatie gemiddeld op 1,2 procent. Dit is het laagste niveau sinds 1989. Voedingsmiddelen en alcoholvrije dranken daalden in prijs en drukten de inflatie. De prijzenoorlog tussen supermarkten die eind 2003 begon, ging ook in 2004 in volle hevigheid door. De loonkosten per eenheid product daalden door de combinatie van lage loonstijging en hoge arbeidsproductiviteitsstijging. Ook de lage dollarkoers in vergelijking met de euro droeg bij aan de lage inflatie. Deze prijsdrukkende effecten wogen zwaarder dan de gevolgen van de gestegen olie-, grondstoffen- en energieprijzen. Een direct effect van de hoge oliepunen was dat automobilisten bijna 8 procent meer betaalden voor brandstoffen. De punen van gas en elektriciteit en de woninghuren stegen ook sneller dan de inflatie.

Forse daling werkgelegenheid

Het lichte herstel van de productie leidde nog niet tot meer werkgelegenheid. Integendeel, het arbeidsvolume kende de sterkste terugval in twintig jaar. De werkgelegenheid daalde in 2004 met 1,6 procent. In de bouw daalde het arbeidsvolume het sterkst met ruim 5 procent. In de financiële en zakelijke dienstverlening is het aantal banen eveneens gedaald. Er tekende zich wel een omslag af in het uitzendwezen, waar de werkgelegenheid in de loop van het jaar begon aan te trekken. Deze sector profiteert vaak als eerste bij een herstel van de economie. Werkgevers zijn in eerste instantie nog voorzichtig met het aantrekken van vast personeel. Voor het inzetten van extra personeel zijn uitzendkrachten dan een uitkomst.

Bij de niet-commerciële dienstverlening (overheid en zorg) was voor het eerst sinds jaren vrijwel geen groei van de werkgelegenheid. Begin 2004 is aan de jarenlange stijging van het aantal banen een einde gekomen. Bij het openbaar bestuur werd fors gesneden in de werkgelegenheid. In het onderwijs is het aantal banen gelijk gebleven, in de zorg werd nog een lichte groei gemeten.

De stijging van de loonkosten per arbeidsjaar is sterk afgenomen ten opzichte van 2002 en 2003. Dit was vooral het gevolg van de loonmatiging. Zo zijn de cao-lonen in 2004 gemiddeld veel minder sterk gestegen dan de voorgaande jaren. De cao-lonen (per maand, inclusief bijzondere beloningen) stegen met slechts 1,2 procent, tegen gemiddeld 3,7 en 2,8 procent in 2002 en 2003. In totaal zijn de loonkosten per arbeidsjaar in 2004 met gemiddeld 3,3 procent gestegen.

Door het herstel van de economische groei en de afname van de werkgelegenheid is de arbeidsproductiviteit sterk gestegen. In de marktsector steeg de arbeidsproductiviteit met 4,3 procent. Dit is een gangbaar verschijnsel bij een beginnend economisch herstel.

Werkloosheid en aantal vacatures stijgen snel

De werkloosheid is in 2004 uitgekomen op 479 duizend. Dit is een stijging van maar liefst 83 duizend ten opzichte van 2003. Gemiddeld was in 2004 6,5 procent van de beroepsbevolking werkloos. In 2001 lag het percentage nog op 3,5. Nadat de arbeidsmarkt in de zomer van 2004 tekenen van herstel liet zien en de werkloosheid daalde, begon deze aan het eind van het jaar weer te stijgen. Bij alle leeftijdscategorieën en zowel onder mannen als vrouwen steeg de werkloosheid snel. Onder jongeren is het werkloosheidspercentage als gebruikelijk het hoogst en lag in 2004 boven de 13 procent. Verder steeg het aantal werkloze ouderen snel.

De ontwikkeling van het aantal vacatures (dat vaak daalt bij stijgende werkloosheid) lijkt een ander beeld te geven. Na het tweede kwartaal van 2003 is het aantal openstaande vacatures ieder kwartaal gestegen. Dat het aantal werklozen stijgt en tegelijkertijd het aantal vacatures toeneemt, kan erop duiden dat werkgevers voorzichtiger zijn geworden in hun aannamebeleid. De groei van het aantal vacatures concentreert zich in de commerciële dienstverlening.

Huishoudens verliezen opnieuw koopkracht

Het beschikbaar inkomen van huishoudens bleef in 2004 vrijwel gelijk aan dat van 2003. Als met de inflatie rekening wordt gehouden, betekent dit een daling van het reëel beschikbaar inkomen van 1,4 procent. In 2003 was de daling nog groter. Het looninkomen nam in 2004 met 1,4 procent toe en het ontvangen inkomen uit sociale uitkeringen en pensioenen met bijna 3 procent. Van deze inkomensstijging bleef niets over, aangezien huishoudens aanzienlijk meer kwijt waren aan belastingen en premies. Vooral de afgedragen pensioenpremie stegen fors, met bijna 9 procent. De reële consumptieve bestedingen van huishoudens zijn vrijwel gelijk gebleven. Door prijsstijgingen kwam de waarde van de bestedingen wel 1 procent hoger uit. Huishoudens blijven meer schulden maken. De schulden namen met ruim 44 miljard euro toe tot 536 miljard. Van deze toename kwam 90 procent voor rekening van de woninghypotheken. Eind 2004 bedroeg de uitstaande hypotheekschuld 451 miljard euro. Als percentage van het beschikbaar inkomen nam de schuld van huishoudens toe van 177 in 2001 naar 234 in 2004.

Meer productiegroei in commerciële sector dan in collectieve sector

Voor het eerst sinds 2000 was de groei in de commerciële sector hoger dan de groei in het niet-commerciële deel van de economie. In de commerciële sector is de toegevoegde waarde met ruim 2 procent toegenomen, bij de niet-commerciële dienstverlening was een stijging van iets meer dan 0,5 procent te zien. De industrie kende voor het eerst sinds 2000 weer substantiële productiegroei. Vooral de metaalindustrie heeft het in 2004 een stuk beter gedaan dan in 2003. Ook de elektrotechnische industrie heeft zich hersteld na enkele moeilijke jaren.

De effecten van de sterk groeiende wereldhandel waren in Nederland met name zichtbaar in de groothandel en transport. Deze bedrijfstakken profiteerden vooral van de sterk aangetrokken wederuitvoer. De toegevoegde waarde van de handel groeide met ruim 4 procent en van de transportsector met bijna 4 procent. Voor beide was dit een groeiversnelling ten opzichte van 2003. Ook in de financiële en zakelijke dienstverlening zijn tekenen van herstel te zien, zij het in wat mindere mate. Zo was er in het uitzendwezen sprake van een omslag in de loop van het jaar, na een sterke productiedaling in 2003. Verder liet de financiële sector enige groei zien.

De productiegroei van de niet-commerciële dienstverlening (overheid en zorg) viel sterk terug. De zorg groeide nog licht met bijna 1,5 procent, maar ten opzichte van de afgelopen jaren betekent dat een duidelijke groeivertraging. Bij de overheid werd zelfs een lichte krimp gemeten.

Arbeidsinkomensquote marktsector gedaald

De arbeidsinkomensquote van de marktsector is gedaald van 80,4 procent in 2003 naar 80,0 procent in 2004. Dit was vooral het gevolg van de minder gestegen loonkosten per arbeidsjaar en het herstel van de productie. Hierdoor daalden ook de loonkosten per eenheid product in de marktsector met 1,1 procent. Het is voor het eerst sinds 2001 dat de winstgevendheid van de marktsector is toegenomen.

Overheidstekort onder de 3 procent

Het EMU-saldo van de overheid over 2004 is uitgekomen op -2,1 procent van het BBP. Nederland voldoet daarmee weer aan de Europese tekortnorm. In 2003 werd deze norm eenmalig overschreden (-3,1 procent). De uitgaven stegen met 1,5 procent matig terwijl de inkomsten 3,9 procent hoger lagen. Als percentage van het BBP daalden de uitgaven zelfs met 0,5 procentpunt. De inkomsten van de overheid groeiden met 0,6 procent van het BBP. De helft hiervan was te danken aan hogere niet-belastinginkomsten, vooral dividenden. De belasting- en premiedruk kwam in 2004 uit op 37,3 procent van het BBP. Dat is iets hoger dan in 2003 (37,0 procent). De belastinginkomsten stegen in 2004 met 3,2 procent. De grootste toename was te zien bij de vennootschapsbelasting door hogere winsten van bedrijven. De premies voor de sociale verzekeringen brachten 4,2 procent meer op. De grootste stijging deed zich voor bij de AWBZ en de WW.

Emissie van broeikasgassen opnieuw toegenomen

Het groeiherstel van de economie in 2004 ging gepaard met een toename van de emissie van broeikasgassen met 1,3 procent. De uitstoot van CO₂, het belangrijkste broeikasgas, nam met 1,2 procent toe, vooral door toegenomen industriële productie, een grotere vraag naar elektriciteit en toegenomen mobiliteit. Ook de uitstoot van verzurende stoffen nam, na jaren achter elkaar te zijn gedaald, in 2004 weer toe.

Sinds 1990 zijn de broeikasemissies volgens de definities van Milieurekeningen gestegen met 4,1 procent. Volgens de internationale definities is de uitstoot van broeikasgassen vanaf 1990 minder, namelijk met 2,4 procent toegenomen. De Kyoto-afspraken geven aan dat Nederland in 2010 een emissiereductie (volgens de internationale definities) moet realiseren van 6 procent ten opzichte van het niveau van 1990.

Tot besluit

Economisch gezien kan het jaar 2004 voor Nederland worden gekenschetst als een hersteljaar, na een relatief lange periode van economische stagnatie. De wereldeconomie en de wereldhandel zijn sterk gegroeid. Mede hierdoor klimt de EU-economie uit het dal, maar de groei blijft nog altijd achter bij die in de Verenigde Staten.

De export was in Nederland de stuwende kracht achter de economische opleving. Of het herstel doorzet hangt mede af van de ontwikkelingen in de wereldhandel. Volgens prognoses van onder andere OESO en CPB zal de groei van de wereldhandel in 2005 in het algemeen wat vertragen, om daarna weer aan te trekken. De CBS-cijfers over het eerste halfjaar laten zien dat de Nederlandse BBP- en exportgroei terugvallen ten opzichte van 2004.

1.2 *Internationaal*

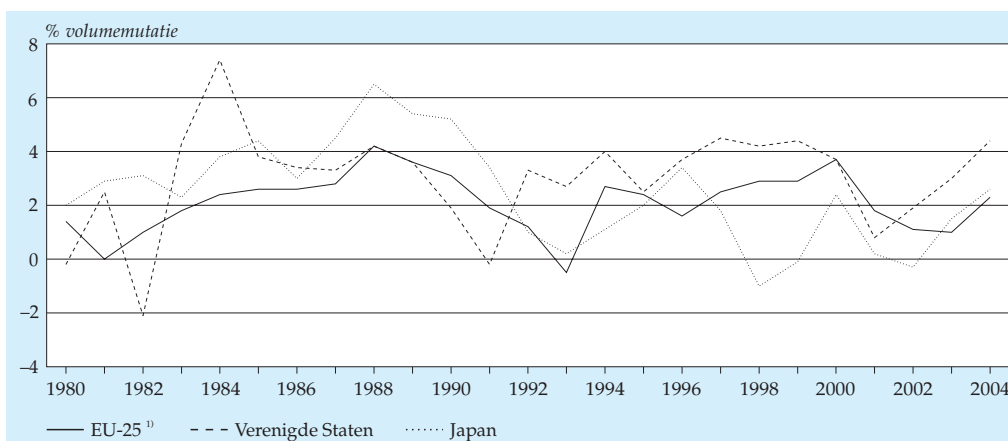
In 2004 groeide de Europese economie sneller dan een jaar eerder. Ook in de VS en Japan trok de economische groei in 2004 aan. Net als in Nederland was de economische opleving in de meeste EU-landen vooral het gevolg van de groeiende wereldhandel. Met name landen in Zuidoost-Azië droegen hieraan bij. De economieën van China en India zijn de laatste jaren sterk opgekomen. Ook in de VS en Japan stegen de invoer- en uitvoervolumes fors. De Europese werkloosheid bleef in 2004 stabiel op 9 procent. Vooral Duitsland en Frankrijk hebben te maken met een structureel hoge werkloosheid. In Nederland is de werkloosheid (vergeleken met het EU-gemiddelde) nog steeds laag, maar in de afgelopen jaren is deze wel snel opgelopen. In de VS en Japan verbeterde de arbeidsmarkt. In beide landen daalde de werkloosheid in 2004. De Europese inflatie bleef in 2004 stabiel op 2,0 procent. Binnen Europa steeg de Duitse inflatie, terwijl de geldontwaarding in Nederland juist afnam. In Japan lagen de consumentenprijzen in 2004 op hetzelfde niveau als een jaar eerder. Hiermee kwam een einde aan vier jaar deflatie.

Herstel Europese economie

In 2004 groeide de economie van de Europese Unie met 2,3 procent. Dit betekent een duidelijke verbetering ten opzichte van de periode 2001–2003. In deze jaren was het groeitempo van de Europese economie laag, in 2002 en 2003 ge-

middeld slechts 1 procent per jaar. De opleving in 2004 was vooral het gevolg van het aantrekken van de export. In de VS en Japan lag de economische groei in 2004 eveneens hoger dan een jaar eerder. De economie in de Verenigde Staten groeide met 4,4 procent, tegenover 3 procent een jaar eerder. Vooral de investeringen en de export namen fors toe. In Japan namen de consumptie van huishoudens en overheid toe, maar vooral de export steeg explosief.

1.4 BBP internationaal

¹⁾Cijfers voor 2000 van EU-15.

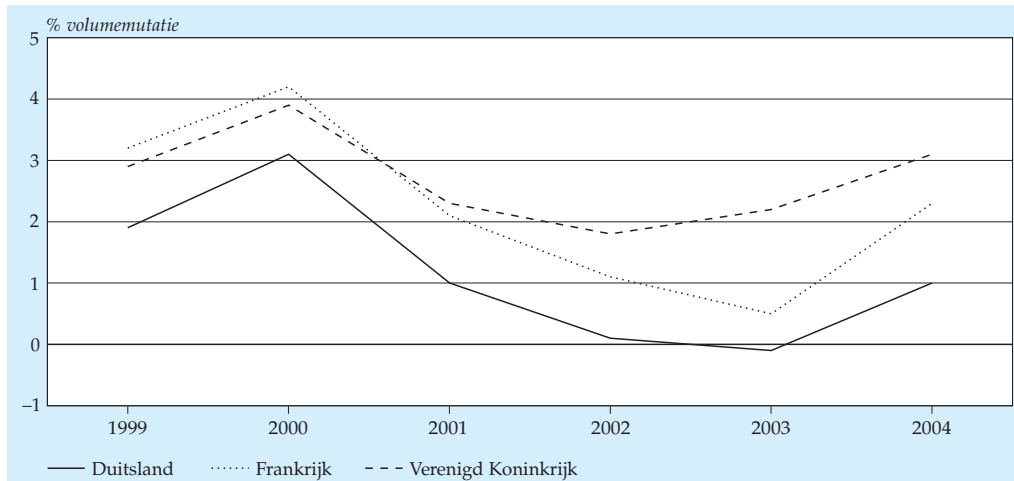
Bron: OESO, Economic Outlook, No. 77, 2005; Eurostat, New Cronos database.

In de economische ontwikkeling van de EU, de VS en Japan zijn faseverschillen zichtbaar. Het duidelijkst komt dit naar voren in perioden van afnemende economische groei. Bij de economische teruggang van begin jaren negentig kwam het dieptepunt voor de VS in 1991, terwijl dat voor de EU-15 en Japan pas twee jaar later volgde. Bij de meest recente terugval brak het dieptepunt in de VS in 2001 aan. In Japan was dit een jaar later en in de EU-25 duurde het nog een jaar langer voordat het dieptepunt van de conjunctuurcyclus was bereikt.

Economische groei Nederland en Duitsland nog steeds onder EU-gemiddelde

Net als in de EU-25 als geheel lag de economische groei in Duitsland, Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk in 2004 hoger dan een jaar eerder. Koploper was opnieuw het Verenigd Koninkrijk met een groei van ruim 3 procent. De laatste jaren lag de economische groei van het Verenigd Koninkrijk steeds boven die van de andere grote EU-landen. Ook in Duitsland en Nederland herstelde de economie zich in 2004 van de voorgaande magere jaren. In Duitsland kwam de economische groei met 1 procent lager uit dan in Nederland, maar dit is wel een licht herstel ten opzichte van de nulgroei in 2002 en 2003. Ook hier was met name de export de motor achter het economisch herstel. Wel bleef ook in 2004 de economische groei in Duitsland en Nederland achter bij het gemiddelde van de EU-25.

1.5 BBP Duitsland, Frankrijk en Verenigd Koninkrijk

Bron: OESO, Economic Outlook, No. 77, 2005.

Sterke groei wereldhandel

De economische opleving in 2004 ging gepaard met een sterke toename van de wereldhandel. De wereldhandelsgroei werd deels gedragen door opkomende economieën als China en India. Mede hierdoor groeide ook in Europa, de VS en Japan het in- en uitvoervolume fors. In de EU-25 bedroeg de exportgroei 6,5 procent, tegenover ruim 1 procent in 2003. Tegelijkertijd groeide de import van Europese Unie met bijna 7 procent.

Kader 1.a

Wereldhandel in 2004 opnieuw sterk gegroeid

De wereldhandel liet in 2004 opnieuw een sterke groei zien. Ook in 2003 was deze al flink aangetrokken. Het voor Nederland relevante wereldhandelsvolume is in 2004 met 7,4 procent toegenomen. De voor Nederland relevante wereldhandel wordt door het CPB berekend als de volumeontwikkeling van de invoer van de landen waarnaar Nederland exporteert binnen en buiten de EU, inclusief de wederuitvoer. Het gewicht van deze landen is in de berekening gelijk aan hun belang voor de Nederlandse export.

De Nederlandse uitvoer van goederen groeide met 9,4 procent. De ontwikkeling van de Nederlandse uitvoer hangt over het algemeen sterk samen met die van de relevante wereldhandel. In 2003 bleef de groei van de Nederlandse export hierbij echter duidelijk achter. In 2004 trok de export in Europa flink aan. Vooral in Oost-Europa groeiden de import en export in een hoog tempo. Nederland profiteerde hiervan door middel van de sterk gestegen wederuitvoer. De uitvoer van goederen die in Nederland geproduceerd werden, steeg daarentegen veel minder dan de relevante wereldhandel.

De hoogconjunctuur ging in de VS samen met een grote vraag naar buitenlandse producten. In 2003 was het vooral Japan dat kon profiteren van de toegenomen Amerikaanse vraag, in 2004 kwam ook de Europese uitvoer naar de Verenigde Staten beter op gang. De Japanse export groeit al sinds 2002 in een snel tempo. Naast de toegenomen vraag uit de VS bleef ook de export naar het Verre Oosten (onder andere China) toenemen. Als gevolg hiervan bedroeg de Japanse exportgroei in 2004 ruim 14 procent. De aanhoudend dalende koers van de dollar zorgde er in 2004 voor dat Amerikaanse producten in het buitenland relatief goedkoper werden. Dit had een sterk positief effect op de volumeontwikkeling van de Amerikaanse export. Deze groeide in 2004 met 8,6 procent. Een jaar eerder was dit nog bijna 2 procent.

Van de grote Europese landen groeide de Duitse export in 2004 relatief het snelst, namelijk met 7,5 procent. Ook Nederland zat, met een groei van 8,5 procent, duidelijk boven het Europees gemiddelde. De Franse en Engelse export bleven hier, met een groei van rond de 3 procent, bij achter.

Naast een sterke toename van de export groeide ook de import van zowel de EU-25, de VS als Japan fors. In de EU groeide de invoer in 2004 met bijna 7 procent. Dit werd onder andere veroorzaakt door de hoge eurokoers, waardoor producten van buiten Europa relatief goedkoop waren. De aanhoudend sterke economische groei van de VS ging in 2004 gepaard met een aantrekkende importvraag. De Amerikaanse invoer groeide met 9,9 procent, tegenover 4,4 procent in 2003. Ook in 2004 steeg het invoervolume van de VS daarmee sterker dan het uitvoervolume. Hierdoor liep het tekort op de lopende rekening verder op, met als gevolg een verdere druk op de dollar. Cijfers over 2001 laten zien dat de waarde van de Amerikaanse import destijds bijna 40 procent hoger lag dan die van de export. Dit verschil is door voornoemde ontwikkeling alleen maar gegroeid. Ook in Japan leidde de toegenomen economische groei tot een sterke toename van de invoer. Het ging hierbij vooral om grondstoffen, kleding en elektronica, onder andere uit China.

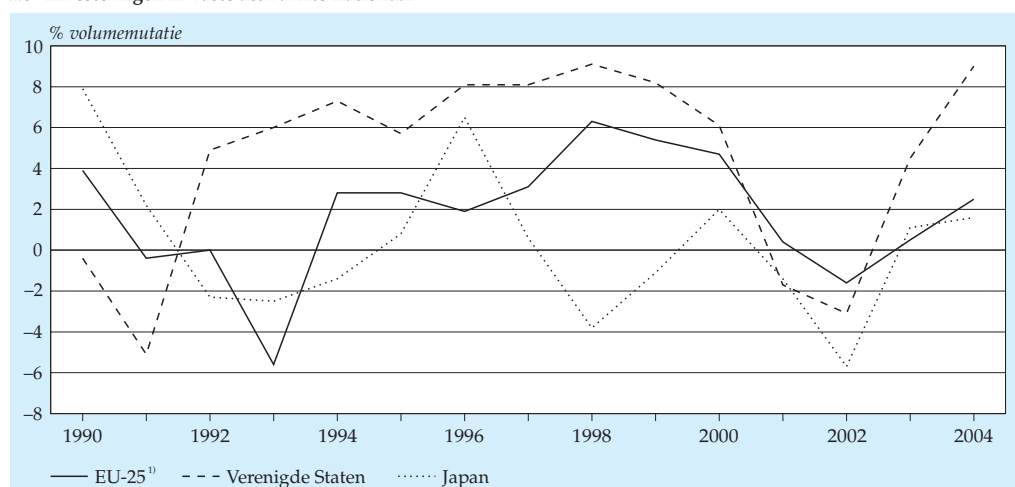
Nieuwe EU-toetreders stimuleren Nederlandse uitvoer

In 2004 is de Europese Unie uitgebreid van 15 naar 25 landen. De nieuwe toetreders zijn Estland, Letland, Litouwen, Tsjechië, Slowakije, Hongarije, Polen, Slovenië, Malta en Cyprus. In aanloop naar de toetreding zijn in de meeste van deze landen veel inspanningen gedaan om te voldoen aan de toetredingscriteria. Een deel van deze criteria zijn van economische aard. Zo moeten de nieuwe EU-landen een functionerende markteconomie hebben en daarnaast het vermogen om de concurrentiedruk en de marktkrachten binnen de Unie het hoofd te bieden. Door de toetreding is de handel van onder andere Nederland met deze landen sterk gegroeid. Een groot deel van de Nederlandse uitvoer bestond uit wederuitvoer. De import betrof vooral machines en transportmiddelen.

Sterke stijging investeringen VS

In 2004 trokken de investeringen in vaste activa in zowel de EU, VS als Japan aan. Door de aanhoudende economische groei is het producentenvertrouwen toegenomen en waren ondernemers meer geneigd tot investeren. Overigens duurt het bij een beginnende economische groei doorgaans enige tijd voordat de investeringen aantrekken. Aan de toegenomen vraag kan vaak in eerste instantie worden voldaan door de bezettingsgraad te verhogen.

1.6 Investeringen in vaste activa internationaal

¹⁾ Cijfers voor 2000 van EU-15.

Bron: OESO, Economic Outlook, No. 77, 2005; Eurostat, New Cronos database.

In de VS steeg het investeringsvolume in 2004 met maar liefst 9 procent. Dat is een verdubbeling ten opzichte van een jaar eerder. In de EU-25 en Japan was de groei van het investeringsvolume, met respectievelijk 2,6 en 1,6 procent, een stuk bescheidener. Bij de grootste EU-landen liepen in 2004 de ontwikkelingen op investeringsgebied nogal uiteen. In Duitsland daalde het investeringsvolume voor het vierde jaar op rij, in 2004 met 2,2 procent. Hoewel die krimp minder was dan in 2001 en 2002, geeft dit aan dat er in Duitsland nog geen sprake is van een stabiele economische groei. Het Verenigd Koninkrijk, Frankrijk en Nederland lieten wel een duidelijke groei van de investeringen in vaste activa zien.

Huishoudensconsumptie VS groeit fors

De huishoudensconsumptie van de Verenigde Staten is in 2004 fors toegenomen. De groei kwam uit op 3,8 procent, een half procentpunt hoger dan in 2003. Ook het consumentenvertrouwen is sterk toegenomen. De huishoudensconsumptie was in 2004 één van de pijlers onder de gunstige economische ontwikkeling van de VS in 2004. De huishoudensconsumptie is relatief belangrijk

voor de Amerikaanse economie. Het aandeel van de particuliere consumptie in het BBP is in de VS met 70 procent groter dan in bijvoorbeeld Europa (58 procent) en Nederland (49 procent).

Sinds 2001 ligt de groei van de huishoudensconsumptie in de EU tussen de 1 en 2 procent. Deze stijging ligt in lijn met de eveneens bescheiden economische groei van de afgelopen vier jaar. Aan het einde van de vorige eeuw groeide de huishoudensconsumptie elk jaar nog met meer dan 3 procent. In Duitsland en Nederland groeide de huishoudensconsumptie (net als in 2003) niet of nauwelijks. Dit is een belangrijke oorzaak voor de achterblijvende economische ontwikkeling van deze twee landen binnen Europa. De huishoudensconsumptie in Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk groeide in 2004 wel, met respectievelijk 2,4 en 3,3 procent.

Europese werkloosheid stabiel, daling in de VS en Japan

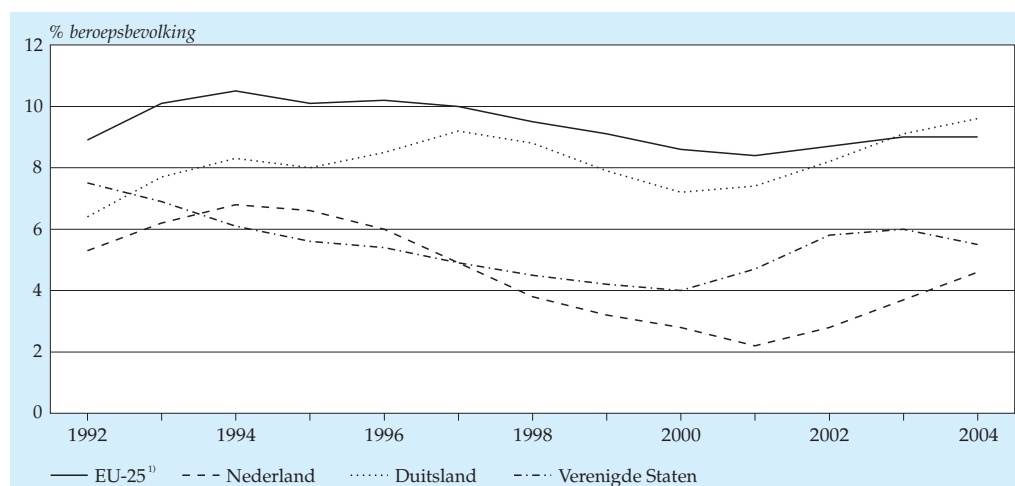
De werkloosheid van de EU-25 is in 2004 uitgekomen op 9 procent. Dit is evenveel als een jaar eerder. Hoewel de economie in de EU in 2004 aantrok, daalde de werkloosheid nog niet. De werkloosheid reageert over het algemeen vertraagd op het aantrekken van de economische groei. Al sinds 1998 schommelt de Europese werkloosheid tussen de 8,5 en 9,5 procent. Van de grote EU-landen hadden Duitsland en Frankrijk te maken met een verdere stijging van de werkloosheid. In beide landen ligt de werkloosheid nog maar net onder de 10 procent. In het Verenigd Koninkrijk daalde het werkloosheidspercentage juist licht tot 4,6 procent.

Jarenlang lag de Nederlandse werkloosheid op een zeer laag peil. Van 1999 tot en met 2002 lag de Nederlandse werkloosheid (volgens de ILO-definitie)¹⁾ rond de 3 procent. Dit was ongeveer 6 procentpunt onder het gemiddelde van de EU in die periode. Sinds 2002 neemt de Nederlandse werkloosheid snel toe, tot 4,6 procent in 2004. Dit is overigens nog steeds ver onder het Europees gemiddelde van 9 procent. De werkloosheid volgens de internationale definitie ligt overigens een stuk lager dan volgens het in Nederland gebruikte werkloosheidsbegrip. Volgens dit begrip lag de Nederlandse werkloosheid in 2004 op 6,5 procent.

In de Verenigde Staten ligt de werkloosheid een stuk lager dan in de EU. Dit verschil is in 2004 verder toegenomen. Door het aanhoudend herstel van de economie daalde de Amerikaanse werkloosheid met een half procentpunt tot 5,5 procent. Ook in Japan trok de groei van de economie verder aan en daalde de werkloosheid. De Japanse werkloosheid kwam in 2004 uit op 4,7 procent, tegenover 5,3 procent een jaar eerder.

¹⁾ Om werkloosheidscijfers internationaal te kunnen vergelijken wordt meestal gebruik gemaakt van de definitie opgesteld door de International Labour Office, ook wel kortweg de ILO-definitie genoemd. Het belangrijkste verschil met het nationaal gebruikte werkloosheidsbegrip is het minimaal aantal gewerkte uren per week. Bij de door het CBS gehanteerde definitie worden degenen zonder baan, maar ook degenen met een baan van minder dan 12 uur gezien als werkloos. Bij de internationale definitie ligt deze grens bij 1 uur per week. Hierdoor is volgens deze definitie het werkloosheidspercentage lager.

1.7 Werkloosheid internationaal

¹⁾ Cijfers voor 1998 van EU-15.

Bron: Eurostat, Structural Indicators; OECD, Economic Outlook no. 77, 2005.

Inflatie EU stabiel

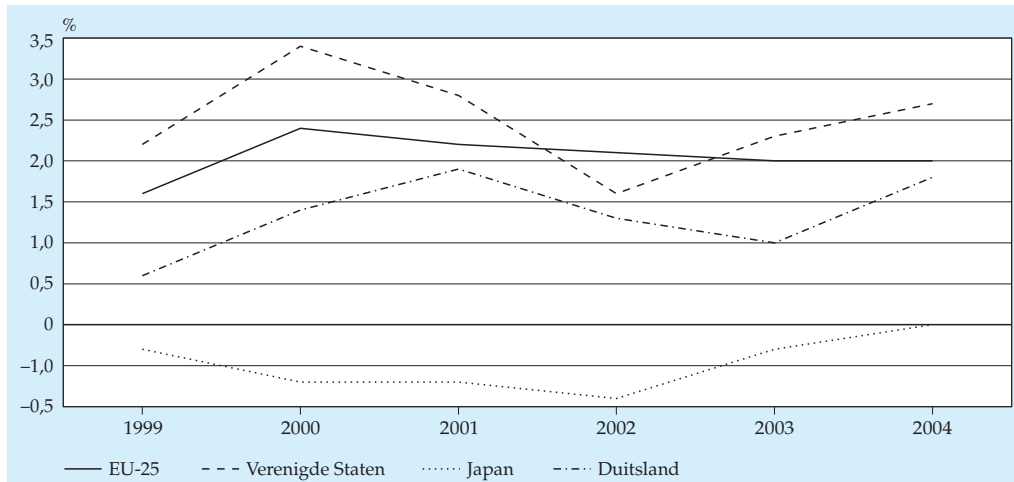
De Europese inflatie bleef in 2004 stabiel op 2,0 procent. De sterk gestegen olieprijs zorgde voor een opwaartse druk op de geldontwaarding. Daarentegen was de Europese import relatief goedkoop als gevolg van de hoge eurokoers. Verder was ook de loonstijging beperkt door de aanhoudend zwakke arbeidsmarkt. Deze twee effecten zorgden juist voor een afname van de inflatoire druk.

In de grootste EU-landen was de inflatie in 2004 (nagenoeg) gelijk aan die in 2003. In Frankrijk bedroeg de prijsstijging 2,3 procent, in het Verenigd Koninkrijk was dit 1,3 procent. Duitsland en Nederland vertoonden een afwijkende ontwikkeling. In Duitsland steeg de inflatie van 1 procent in 2003 naar 1,8 procent in 2004. In Nederland daalde de inflatie, volgens de Europese geharmoniseerde methode (HICP²⁾), juist fors, voor het tweede jaar op rij. In 2004 lag de Nederlandse geldontwaarding voor het eerst sinds 1997 onder het EU-gemiddelde. De prijzenoorlog in de supermarkten was een van de oorzaken hiervan.

De prijzen in de Verenigde Staten stegen door een forse economische groei en stijgende energieprijzen in 2004 met gemiddeld 2,7 procent. Dit is een stijging van 0,4 procentpunt ten opzichte van 2003. De Amerikaanse inflatie werd ook enigszins opgestuwd door de lage dollarkoers, waardoor de importproducten relatief duurder werden. In Japan lagen de consumentenprijzen op hetzelfde niveau als in 2003. Daarmee is een einde gekomen aan een periode van deflatie. Japan had in de periode 1999–2003 te maken met dalende consumentenprijzen.

²⁾ Harmonised Index of Consumer Prices. Dit is een internationaal vergelijkbare maatstaf voor inflatie voor het eurogebied en het Verenigd Koninkrijk.

1.8 Inflatie internationaal ¹⁾

¹⁾ Afgemeten aan de Harmonised Index of Consumer Prices (HICP).

Bron: Eurostat, Structural Indicators; OECD, Economic Outlook no. 77, 2005.

Uiteenlopende renteontwikkeling

De ontwikkeling van de Amerikaanse en Europese rente liep in 2004 uiteen. In de VS steeg zowel de korte als de lange rente. De korte rente (3-maandskapitaalmarktrente) steeg in 2004 tot 1,6 procent, bijna een half procentpunt hoger dan in 2003. De lange rente (10-jaarsstaatslening) kwam uit op 4,3 procent, tegenover 4 procent een jaar eerder. De stijging van de Amerikaanse korte rente werd vooral veroorzaakt door de renteverhogingen van de Amerikaanse centrale bank. Deze zijn onder andere bedoeld om de inflatie af te remmen. De lange rente in de VS liep op door een combinatie van forse economische groei en oplopende overheidstekorten.

In Europa was van oplopende rentes geen sprake. De korte rente daalde in 2004 verder tot 2,1 procent. Dat was het laagste punt in het bestaan van de Euribor (sinds 1977). De lange rente (10-jaarsstaatsobligaties van Duitsland) bleef stabiel op 4,1 procent. De korte rente daalde licht door de verwachting dat de Europese Centrale Bank (ECB) zijn rentetarieven voorlopig niet zal verhogen. De lange rente bleef laag door de gematigde groeiverwachtingen voor de Europese economie.

1.3 China: een nieuwe handelsgrootmacht

China heeft zich de afgelopen jaren in hoog tempo ontwikkeld tot een van de belangrijkste economische grootmachten. Dit ging gepaard met een forse groei

van de handelsstromen van en naar dit land. Deze paragraaf geeft een kort overzicht van de recente economische geschiedenis van China, de structuur van de economie en de handel met Nederland.

Recente economische geschiedenis

Na het overlijden van Mao Zedong in 1976 is het Chinese economische systeem de afgelopen decennia drastisch veranderd. Een socialistische markteconomie³⁾ is in de plaats gekomen van de gesloten rurale planeconomie. De Chinese economie bestaat tegenwoordig voornamelijk uit collectieve bedrijven, dorpsondernemingen en (buitenlandse) particuliere bedrijven. Gedurende het aanpassingsproces, dat overigens nog voortduurt, is de economie in een hoog tempo gegroeid en is China een belangrijke speler op de wereldmarkt geworden. Dit proces is in China aanmerkelijk sneller verlopen dan bijvoorbeeld in Brazilië of in India. De enorme reserve aan arbeidskrachten en de instroom van buitenlandse investeringen hebben hier sterk aan bijgedragen, net als de reductie van invoerrechten van gemiddeld 42 procent in 1992 tot 6 procent in 2001 en de toetreding van China tot de Wereldhandelsorganisatie eind 2001.

De Chinese economie heeft een open karakter

In de afgelopen 25 jaar is de waarde van de Chinese invoer van goederen met een factor 20 gegroeid en de export met een factor 25. Terwijl de mate van openheid⁴⁾ in 1982 slechts 8 procent bedroeg, is dit percentage in 2004 (met een internationale handel van 1 155 miljard dollar, waarvan 593 miljard export, en een BBP van 1 600 miljard dollar⁵⁾) gestegen tot 36 procent. De Chinese economie is daarmee relatief open voor zo'n groot land. Ter vergelijking, de mate van openheid van de Amerikaanse economie is 10 procent en die van de Nederlandse 49 procent. De buitenlandse handel van China is vooral een zaak van de kustprovincies. De economische groei van de afgelopen jaren concentreerde zich in het zuidoosten van het land.

De laatste jaren dragen dochters van buitenlandse bedrijven (bijvoorbeeld door middel van joint-ventures) in China steeds meer bij aan de internationale handel van het land (bijna 60 procent in 2004). China importeert vooral kapitaalgoederen voor het opzetten van nieuwe productievevestigingen en grondstoffen voor verdere verwerking. Aan de exportzijde is de machine-industrie (computers en computeronderdelen, telecommunicatieapparatuur, consumentenelektronica en kantoormachines) sterk gegroeid.

³⁾ De Chinese overheid blijft in principe de richting en het tempo van de economische ontwikkeling bepalen. Hoe en waar de productiefactoren arbeid, kapitaal en grond optimaal worden ingezet, wordt echter door vraag en aanbod bepaald.

⁴⁾ Hiervoor is de formule gebruikt: $((\text{export goederen} + \text{import goederen}) / 2 * \text{BBP}) * 100$.

⁵⁾ Bron: National Bureau of Statistics of China. In nominale termen is dit ongeveer 4 procent van het mondiale inkomen. In termen van koopkracht-pariteit ligt dit aandeel overigens aanmerkelijk hoger en benadert de omvang van de Chinese economie die van de Eurozone (bron: China Business Guide, Den Haag, 2005).

De sterk toegenomen buitenlandse handel van China heeft bijgedragen aan het handelstekort van de Verenigde Staten. Vanuit de VS is dan ook aangedrongen op een revaluatie van de Chinese munt, de yuan. In 2005 is deze licht opgewaardeerd. Overigens maken Amerikaanse (maar ook Europese) multinationale bedrijven steeds meer gebruik van China als goedkope productielocatie, mogelijk ten koste van banengroei in de VS en Europa.

De handel van Nederland met China

In de afgelopen kwart eeuw heeft de waardeontwikkeling van de Nederlandse goederenuitvoer naar China ongeveer gelijke tred gehouden met de stijging van de totale Nederlands uitvoer van goederen. De stijging van onze invoer uit China was veel groter (zie tabel 1.9). Vooral na 2001 is het Nederlandse tekort op de handelsbalans snel opgelopen tot ruim 12 miljard euro in 2004. Goederen die Nederland uit China invoert zijn veelal bestemd voor andere landen in Europa (zogenaamde wederuitvoer). Naar schatting gaat het hierbij om circa tweederde van de totale invoer uit China. De *gateway to Europe*-functie van ons land komt ook tot uitdrukking in het containervervoer tussen Rotterdam en China. Het totaal aantal containers op dit traject kwam in 2004 voor het eerst boven de 1 miljoen. Meer dan 50 procent van deze containers wordt vanuit Rotterdam over de weg verder getransporteerd. Dat betekent dat de handel met China ervoor zorgt dat dagelijks bijna 800 vrachtwagens met gemiddeld 2 containers van of naar Rotterdam onderweg zijn.

China is hard op weg om de VS als onze derde handelspartner aan de invoerzijde te verdringen. De eerste twee plaatsen worden voorlopig nog ingenomen door Duitsland en België. Aan de stormachtige groei van de invoer uit China komt vooralsnog geen einde, zoals blijkt uit de handelscijfers over de eerste vier maanden van 2005. De invoer steeg in die periode met bijna 28 procent

1.9 Nederlandse handel met China

	Invoer uit China	Uitvoer naar China	Saldo
	<i>mln euro</i>		
1970	44	36	-8
1980	247	133	-114
1985	283	368	85
1990	604	160	-444
1995	1 628	598	-1 030
2000	6 917	1 091	-5 826
2001	8 845	1 219	-7 626
2002	8 929	1 521	-7 408
2003	10 631	1 625	-9 006
2004	14 354	2 303	-12 051

Bron: CBS, Statistiek internationale handel.

ten opzichte van de vergelijkbare periode vorig jaar. Het grootste aandeel hierin hebben nog steeds computers (en onderdelen), telecommunicatieapparatuur en consumentenelektronica, met meer dan 50 procent. De afschaffing (begin 2005) van het WTO-quotasysteem waarmee de handel in textiel en kleding werd ingeperkt, heeft ertoe geleid dat grote ladingen goedkope T-shirts, BH's, vlasgarens en schoenen van Chinese makelij op de wereldmarkt zijn gekomen. Voor Nederland blijft het aandeel van de textiel in de totale invoer uit China overigens stabiel op enkele procenten.

1.4 *Revisie van de nationale rekeningen 2001*

Inleiding

In 2004 heeft een revisie van de nationale rekeningen plaatsgevonden. De revisie is uitgevoerd op het jaar 2001 en heeft enkele forse niveaubijstellingen van eerder (zowel in de jaren vóór als na 2001) gepubliceerde cijfers als gevolg. Dit brengt met zich mee dat het beeld van de economie verandert. De CBS-publicatie *Nationale rekeningen 2004, Revisie 2001, beschrijving en uitkomsten revisiejaar 2001*⁶⁾ geeft een uitgebreide beschrijving van de achtergronden van de herziening. Deze paragraaf geeft een korte samenvatting hiervan en schetst de aanleiding voor de revisie, de voornaamste conceptuele wijzigingen, de nieuwe brongegevens en de gevolgen voor de cijfers.

De cijfers over 2000 (respectievelijk 2001, in het geval van mutaties ten opzichte van 2000) en daarvoor zijn overigens nog niet volledig opnieuw samengesteld. Dit betekent dat in *De Nederlandse economie 2004* over het algemeen kortere tijdreeksen worden aangetroffen dan gebruikelijk.

Doel en aanleiding van de revisie

De statistieken van het CBS zijn continu aan verandering onderhevig. Enerzijds heeft dit te maken met nieuwe wensen van gebruikers, anderzijds met veranderingen in de maatschappij. De nationale rekeningen, die een statistische beschrijving van onze economie zijn, worden daarom elke vijf tot tien jaar aan een grondige revisie onderworpen. Het doel van een revisie is onder meer om (internationaal afgesproken) veranderingen in concepten, classificaties en definities door te voeren. De laatste herziening was over het verslagjaar 1995. Daarbij werden vooral de nieuwe richtlijnen uit het Europees Systeem van Rekeningen (ESR) 1995 in de nationale rekeningen doorgevoerd.

De huidige revisie heeft vooral een herijking op de statistische bronnen, waarbij nieuwe en veranderde bronstatistieken ingezet worden, als doel. Daarnaast

⁶⁾ Zie CBS website: publicaties/recent verschenen/Nationale rekeningen 2004.

zijn er bij deze revisie twee belangrijke conceptuele veranderingen in de Nationale rekeningen doorgevoerd. Deze veranderingen hebben betrekking op de registratie van de rentemarge van banken en op die van de zogenaamde Bijzondere financiële instellingen (BFI's).

Conceptuele veranderingen in de Nationale rekeningen

In Europees verband is besloten tot een wijziging van de registratie van de rentemarge van banken (het verschil tussen ontvangen en betaalde rente). Vanaf deze revisie wordt de rentemarge niet meer als totaalbedrag ten laste gebracht van de toegevoegde waarde van bedrijven, maar toegerekend aan het verbruik van individuele bedrijfstakken, consumenten en het buitenland.

Verder is de registratie van de BFI's gewijzigd. Dit zijn in Nederland gevestigde concernonderdelen van een buitenlandse moederonderneming. BFI's trekken vooral uit het buitenland financiële middelen aan, die vervolgens weer grotendeels voor eigen rekening in het buitenland uitgezet worden. BFI's zijn doorgaans in Nederland gevestigd om fiscale voordelen te behalen, hetzij in Nederland, hetzij in het land van de moedermaatschappij. De inkomens- en vermogenstransacties van BFI's staan in geen verhouding tot hun productieve activiteit in Nederland. Tot deze revisie werd aangenomen dat de transacties van BFI's tezamen per saldo nagenoeg neutraal uitwerken op de Nederlandse economie. Onderzoek heeft echter uitgewezen dat deze transacties wel dege-lijk invloed hebben op het BBP en het BNI.

Nieuwe broninformatie

De revisie van 2001 heeft als voornaamste doel dat beter kan worden aangesloten bij nieuwe broninformatie. Een van de belangrijkste bronnen van de Nationale rekeningen wordt gevormd door de zogenaamde productiestatistieken. In de wijze van samenstellen hiervan zijn belangrijke wijzigingen doorgevoerd. De productiestatistieken kenden tot 2000 verschillende vragenlijsten en verwerkingssystemen. Vanaf 2000 is de inhoud van deze vragenlijsten en de verwerking ervan grotendeels gestandaardiseerd. Gelijkzeitig is een proces op gang gekomen om zoveel mogelijk data uit externe registraties te gebruiken bij het samenstellen van productiestatistieken om de administratieve lastendruk te verminderen.

Een andere nieuwe bron is het zogenaamde Sociaal Statistisch Bestand (SSB), dat vanaf de revisie wordt ingezet voor de raming van de werkgelegenheid. In dit bestand wordt een groot aantal registergegevens samengebracht over personen, banen en uitkeringen in Nederland. Naast de waarnemingen van de diverse enquêtes van het CBS wordt informatie gebruikt uit de registers van de belastingdienst, de instellingen voor de uitvoering van de sociale verzekeringen en de gemeentelijke basisadministraties.

Verder ontleent het CBS een grote hoeveelheid brongegevens aan De Nederlandsche Bank (DNB). Bij DNB is de waarneming van de gegevens rond de betalingsbalans geheel vernieuwd. Tot voor enige jaren stelde DNB deze statistiek voornamelijk samen op basis van betalingsinformatie van het bankwezen. Het nieuwe waarnemingssysteem daarentegen is gebaseerd op directe rapportage van berichtgevers en leidt tot andere uitkomsten. Deze verandering beïnvloedt met name de inkomens- en financiële transacties van Nederland met het buitenland.

Bijstellingen door de revisie

De herziening van de Nationale rekeningen heeft geresulteerd in een bijgesteld beeld van de Nederlandse economie van de laatste jaren. Zo zijn onder andere het bruto binnenlands product (BBP) en het bruto nationaal inkomen (BNI) aangepast. In totaal is de waarde van het BBP in 2001 met 18,4 miljard euro opwaarts bijgesteld tot 429 miljard euro, een verhoging van 4,3 procent. Het BNI komt in 2001 na revisie 24,8 miljard euro hoger uit. Het BNI is de som van het BBP en het saldo van de primaire inkomensstromen met het buitenland. De forse bijstelling van het BNI is het gevolg van de BBP-aanpassing en de herzieningen van het saldo van ontvangen en betaalde primaire inkomens (zoals lonen, rente en dividenden) uit het buitenland (6,4 miljard euro). Bij deze laatste herzieningen hebben de nieuwe statistiek van de betalingsbalans en de introductie in de Nationale rekeningen van de Bijzondere financiële instellingen (BFI's) een grote rol gespeeld.

Het tekort van de overheid in 2001 is bijgesteld tot 0,2 procent van het BBP en is daarmee 0,1 procentpunt hoger dan voor revisie. De bijstelling is voornamelijk het gevolg van een herziene boeking van een infrastructurele investering door het Rijk. De bruto schuld van de overheid is niet gewijzigd. De schuld van de overheid als percentage van het BBP is echter wel veranderd door de opwaartse bijstelling van het BBP. De overheidsschuld in 2001 bedraagt 50,7 procent van het BBP. Dat was 52,9 procent. Ook de belasting- en premiedruk valt door het hogere BBP lager uit: 38,1 procent in plaats van 39,8 procent.

Het inzetten van nieuwe productiestatistieken heeft geresulteerd in aanzienlijke bijstellingen van de cijfers. Vooral in bedrijfstakken waar veel kleine bedrijven actief zijn, zijn de bijstellingen groot. Forse opwaartse bijstellingen zijn te vinden bij de handel en de zakelijke dienstverlening. Met name de bijstellingen voor groot- en detailhandel dragen bij aan de hogere raming van het BBP.

Ook het gebruik van het Sociaal Statistisch Bestand leidt tot bijstellingen, van zowel de lonen als de banen. Het aantal banen van werknemers is naar boven bijgesteld met 134 duizend en het aantal banen van zelfstandigen komt 92 duizend lager uit. Tegelijkertijd is ook de beloning van werknemers met 7 miljard euro opwaarts bijgesteld. Hiervan is 5 miljard euro het gevolg van een bijstelling van de lonen en 2 miljard van een bijstelling van de sociale premies betaald door werkgevers.

1.10 De drie benaderingen van het binnenlands product, 2001

	Voor revisie	Na revisie	Vershil
	<i>mld euro</i>		
Vanuit de productie			
Productie (basisprijzen)	799,8	853,2	53,4
Intermediair verbruik (excl. aftrekbare BTW) (-)	405,6	455,6	50,0
<i>Toegevoegde waarde (bruto, basisprijzen)</i>	394,2	397,6	3,4
Saldo van productgebonden belastingen en subsidies	49,5	49,2	-0,3
Productgebonden belastingen	53,0	53,1	0,1
Productgebonden subsidies (-)	3,6	3,9	0,3
Vershil toegerekende en afgedragen BTW	0,0	1,0	1,0
Verbruik toegerekende bankdiensten (-)	14,3		-14,3
<i>Binnenlands product (bruto, marktprijzen)</i>	429,3	447,7	18,4
Vanuit de inkomensvorming			
Beloning van werknemers	220,4	227,4	7,0
Lonen	177,6	182,6	5,0
Sociale premies t.l.v. werkgevers	42,8	44,8	2,0
Saldo van belastingen op productie en invoer en subsidies	50,3	50,1	-0,2
Belastingen op productie en invoer	57,8	57,9	0,1
Subsidies (-)	7,5	7,7	0,3
Exploitatieoverschot/gemengd inkomen (bruto)	158,6	170,2	11,6
Afschrijvingen	65,5	65,9	0,4
Exploitatieoverschot/gemengd inkomen (netto)	93,1	104,3	11,2
<i>Binnenlands product (bruto, marktprijzen)</i>	429,3	447,7	18,4
Vanuit de finale bestedingen			
Consumptieve bestedingen	313,7	325,6	11,9
Investerings in vaste activa (bruto)	92,9	94,7	1,8
Veranderingen in voorraden ¹⁾	0,0	1,5	1,5
Uitvoer van goederen en diensten	280,0	301,2	21,2
Invoer van goederen en diensten (-)	257,3	275,3	18,0
<i>Binnenlands product (bruto, marktprijzen)</i>	429,3	447,7	18,4

¹⁾ Inclusief saldo aan- en verkopen van kostbaarheden.

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2004.

2. Bestedingen

In 2004 was er een bescheiden herstel van de Nederlandse economie. Na de uitbundige groei eind vorige eeuw, nam het groeicijfer aan het begin van de 21^e eeuw sterk af en was er in 2002 en 2003 zelfs sprake van een nulgroei. In 2004 groeide de Nederlandse economie met 1,7 procent. Deze groei is aanzienlijk hoger dan in de twee voorgaande jaren, maar nog altijd duidelijk onder het langjarig gemiddelde. Afgaande op de verschillende prognoses van de Nederlandse economie en de eerste realisatiecijfers over het eerste kwartaal van 2005 mag niet worden verwacht dat dit herstel op de korte termijn zal doorzetten.

Vanuit de bestedingenkant van de economie bezien is het bruto binnenlands product (BBP) de optelsom van de consumptie door huishoudens en overheid, de investeringen in vaste activa, de veranderingen in de voorraden en het saldo van de uit- en invoer van goederen en diensten. In dit hoofdstuk wordt dieper ingegaan op de ontwikkeling van deze bestedingscomponenten.

Bestedingscomponenten

In 2004 nam het volume van de binnenlandse consumptieve bestedingen door huishoudens met 0,4 procent toe, na een opmerkelijke daling in 2003. Deze bescheiden groei was echter grotendeels te danken aan wijzigingen in de Ziekenfondswet (ZFW) en in de Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten (AWBZ) (zie ook kader 2.b). Zonder de invloed van deze wetswijzigingen bleven de consumptieve bestedingen nagenoeg constant. De huishoudensconsumptie maakt circa de helft uit van het bruto binnenlands product (BBP) en is daarmee erg belangrijk voor de Nederlandse economie.

De overheidsconsumptie bleef in 2004 op hetzelfde niveau als in 2003. Daarmee ging van de overheidsconsumptie geen positieve impuls uit voor de economische groei, in tegenstelling tot voorgaande jaren. Het aandeel van de overheidsconsumptie in het BBP is ongeveer een kwart.

De bruto investeringen in vaste activa herstelden zich van de daling in 2002 en 2003 en groeiden met 2,9 procent. De investeringen maken ongeveer 20 procent van het BBP uit. Het herstel van de investeringen heeft dan ook een duidelijk positief effect op de BBP-ontwikkeling gehad.

In 2002 en 2003 groeide het volume van de uitvoer van goederen en diensten met respectievelijk 0,9 en 2,0 procent. In 2004 bedroeg de groei 8,5 procent. Deze stijging is vooral veroorzaakt door de sterke toename van de wederuitvoer. De wederuitvoer draagt echter aanzienlijk minder bij aan de BBP-ontwikkeling dan de uitvoer van in Nederland geproduceerde goederen (zie ook

kader 2.d). Ook het invoervolume nam flink toe in 2004 (7,8 procent). Ook dit komt grotendeels voor rekening van de wederuitvoer.

Buitenlandse vraag drijvende kracht achter bescheiden herstel

Tabel 2.1 geeft een overzicht van de bijdrage van de verschillende bestedingscomponenten aan de BBP-volumemutatie. Het gaat in deze staat om de bestemming van de in Nederland geproduceerde goederen en diensten. De invoer van goederen en diensten is toegerekend aan de bestedingscomponenten waarvoor de geïmporteerde producten bestemd zijn.

2.1 Samenstelling van de economische groei ¹⁾

	2002	2003*	2004*
<i>% BBP volumemutatie</i>			
Consumptieve bestedingen	0,7	0,2	0,2
Huishoudens	0,2	-0,3	0,2
Overheid	0,5	0,5	0,0
Investerings in vaste activa	-0,7	-0,7	0,3
Verandering in voorraden	-0,2	0,0	0,1
Uitvoer	0,4	0,4	1,2
Bruto binnenlands product	0,1	-0,1	1,7

¹⁾ De invoer is toegerekend aan de bestedingscategorieën waarvoor de geïmporteerde producten bestemd zijn.

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2004, detailgegevens.

In 2004 kwam ongeveer 70 procent van de economische groei voor rekening van het buitenland. De Nederlandse uitvoer van goederen en diensten steeg sterker dan onze invoer, waarbij moet worden aangetekend dat dit vooral werd veroorzaakt door een zeer sterke groei van de wederuitvoer. De volumegroei van de uitvoer van goederen uit Nederlandse productie was bescheiden en datzelfde geldt voor de in- en uitvoer van Nederlandse diensten. Overigens was de bescheiden groei van de dienstverlening aan het buitenland wel een herstel na de daling in 2003.

De overige 30 procent van de groei van de nationale economie in 2004 had een binnenlandse component. De belangrijkste bijdrage aan dit deel van de groei kwam in 2004 van de bruto investeringen in vaste activa. Na de volumedalingen en negatieve groeibijdragen in 2002 en 2003 was er in 2004 weer sprake van groei. In totaal droegen de toegenomen investeringen voor bijna 20 procent bij aan de groei van de Nederlandse economie.

De bijdrage van de consumptieve bestedingen van huishoudens en van de overheid aan de economische groei was in 2004 gering. In het traditionele (Nederlandse) conjunctuurpatroon is het ook niet ongebruikelijk dat de binnen-

landse consumptie pas later in de conjunctuurgolf opleeft. Ook in de vorige conjunctuurgolven was het beeld dat de Nederlandse conjunctuur in eerste instantie profiteert van een toegenomen vraag uit het buitenland. Onder invloed van deze afzetmogelijkheden trekken vervolgens de investeringen aan. Pas als het herstel enigszins op gang is gekomen, en onder invloed daarvan de werkloosheid afneemt en de inkomens toenemen, gaat de Nederlandse consument zijn bestedingen opvoeren. Als dat gebeurt, kan de economische groei, gegeven het grote gewicht van de binnenlandse consumptieve bestedingen, verder aantrekken. Overigens geven de eerste signalen uit 2005 nog niet aan dat het herstel al zo ver gevorderd is.

2.1 *Consumptie*

Consumptie door huishoudens blijft kwakkelen

De huishoudens zijn al enkele jaren terughoudend met hun uitgaven. De consumptie door huishoudens geeft de laatste jaren dan ook weinig of geen impulsen aan de economische groei. Op een bescheiden volumegroei met 0,9 procent in 2002 volgde in 2003 een krimp met 0,7 procent. Een krimp van de huishoudensconsumptie is redelijk zeldzaam. Na het begin van de jaren tachtig had zich geen volumedaling meer voorgedaan. In 2004 herstelden de consumptieve bestedingen door huishoudens zich weer enigszins, het consumptievolumen lag op hetzelfde niveau als een jaar eerder. De cijfers over het eerste kwartaal van 2005 laten echter weer een krimp zien.

Voor de pas op de plaats die huishoudens maken met hun consumptieve bestedingen zijn verschillende oorzaken aan te geven. Allereerst is het beschikbare inkomen van huishoudens in 2004 licht afgenomen (-0,2 procent). Met een beperkte inflatie van 1,2 procent in 2004 was er dus een duidelijke daling in het reëel beschikbare inkomen van huishoudens. Dit werd veroorzaakt door zeer beperkte loonstijgingen als gevolg van de afspraken tussen de sociale partners om de lonen te matigen, verder oplopende werkloosheid en lastenverzwaringen.

Daarnaast leverden vermogenseffecten nog slechts een geringe bijdrage aan de groei van de huishoudensconsumptie. De stijging van de huizenprijzen vlakke in 2004 opnieuw af, tot enkele procenten. Ook de koersontwikkeling op de beurs was naar verhouding bescheiden.

Deze ontwikkelingen hebben hun weerslag op het vertrouwen van de consument. Het consumentenvertrouwen, gemeten in het Consumentenconjunctuuronderzoek, was ook in 2004 overwegend negatief. Al vier jaar zijn de consumenten pessimistisch gestemd. Huishoudens zijn somber over hun huidige financiële situatie en, door de onzekerheid over de arbeidsmarkt, over hun toekomstige financiële positie. Dit leidt tot een lage koopbereidheid en tot spaargedrag. De enige positieve impuls voor de consumptie was te vinden in de extreem lage rente. Hierdoor is lenen goedkoper en sparen minder aantrekkelijk.

2.2 Consumptieve bestedingen door huishoudens

	2002	2003*	2004*	2004*
	% volumemutaties			mld euro
Voedings- en genotmiddelen	0,7	0,2	0,6	33,5
Duurzame consumptiegoederen	0,9	-3,1	-1,3	45,5
Overige goederen	0,2	-1,1	-0,6	31,4
Goederen	0,7	-1,6	-0,6	110,3
Diensten	1,2	0,3	1,3	127,7
Binnenlandse consumptie huishoudens	1,0	-0,6	0,4	238,1
Consumptie niet-ingezetenen in Nederland (-)	3,4	-1,4	-1,0	9,2
Consumptie Nederlanders in het buitenland (+)	2,3	-3,5	-9,0	10,3
Nationale consumptie huishoudens	0,9	-0,7	0,0	239,2

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2004.

Ook in 2004 afname van de goederenconsumptie

Het volume van de goederenconsumptie was in 2004 0,6 procent kleiner dan een jaar eerder. Daarmee was de krimp aanzienlijk kleiner dan in 2003, toen de goederenconsumptie een volumedaling van 1,6 procent kende.

De bestedingen aan duurzame goederen hebben over het algemeen het meest te lijden onder de conjuncturele neergang. Na een volumedaling van 3,1 procent in 2003, bleef de daling in 2004 beperkt tot 1,3 procent. Bij de duurzame goederen was er voor het derde jaar op rij een grote teruggang van de bestedingen aan woninginrichtingartikelen. Ook bij de voertuigen was de teruggang in 2004 groot.

Bij de voedings- en genotmiddelen is het consumptievolume tussen 2002 en 2004 telkens licht toegenomen. In 2004 kwam de stijging uit op 0,6 procent. De gemiddelde bevolkingsomvang in 2004 was 0,3 procent hoger dan in 2003, dus ook per hoofd van de bevolking was er een lichte toename. Overigens is het consumptievolume van voedings- en genotmiddelen in 2004 sterk bepaald door de afname van de consumptie van tabaksproducten. Deze daalde met bijna 10 procent. Het beleid van de overheid om door prijsverhogingen het roken te ontmoedigen werpt dus vruchten af.

Eind 2003 brak er tussen de supermarkten een prijzenslag uit, die het hele jaar 2004 voortduurde. Voor de consument ging dit gepaard met relatief lage prijzen voor voedingsmiddelen en (alcoholvrije) dranken.

Kader 2.a

Nederlandse inflatie in 2004 laag door prijzenslag supermarkten

In 2004 heeft de inflatie, volgens de consumentenprijsindex, het laagste niveau bereikt sinds 1989. De inflatie bedroeg 1,2 procent, tegen 2,1 procent in 2003. De consument profiteerde in de eerste plaats van de prijzenslag in de supermarkten. Deze begon in oktober 2003 en heeft het gehele jaar 2004 voortgeduurd. Prijzen van voedingsmiddelen en alcoholvrije dranken lagen in 2004 gemiddeld 3,5 procent lager dan in 2003. Overigens hielpen hierbij ook de lage prijzen voor verse groenten en fruit. Deze lagen voor de consument 8,1 respectievelijk 3,9 procent onder het niveau van 2003. Ook bij andere producten uit de supermarkt, zoals bier en schoonmaakmiddelen, werd in 2004 een aanzienlijke prijsdaling gemeten, van gemiddeld 7,1 respectievelijk 7,0 procent.

De prijsdaling van voedingsmiddelen droeg er ook aan bij dat Nederland in 2004 vrijwel de laagste inflatie kende in de eurozone. Alleen in Finland kwam de inflatie nog lager uit. Voedingsmiddelen en alcoholvrije dranken werden in de eurozone gemiddeld 1 procent duurder, tegenover de 3,5 procent prijsdaling in Nederland. Ook bij alcoholische dranken en bij schoonmaakmiddelen werd in de eurozone gemiddeld een prijsstijging gemeten.

In veel Europese landen gingen de prijzen van tabak fors omhoog, gemiddeld 12,2 procent in de Eurozone. Uitschieters daarbij waren Frankrijk en Nederland. De lage inflatie in Finland werd voor een belangrijk deel veroorzaakt doordat de prijs van tabak daar juist daalde. Ook de prijs van alcoholische drank werd daar fors verlaagd. Deze maatregelen zijn ingegeven door de levendige smokkel van tabak en alcohol die er sinds lange tijd plaatsvindt tussen Finland en de buurlanden. Door de toetreding van de drie Baltische staten (Estland, Letland en Litouwen) tot de Europese Unie is het smokkelen nog eenvoudiger geworden. Om smokkelaars de wind uit de zeilen te nemen is nu besloten de prijzen van alcohol en tabak fors te verlagen.

Dienstenconsumptie met 1,3 procent toegenomen

Het volume van de bestedingen aan diensten in 2004 was 1,3 procent groter dan een jaar eerder. In 2003 groeide het volume slechts licht, met 0,3 procent. De toename van de dienstenconsumptie door huishoudens is mede veroorzaakt door beleidsmaatregelen van de overheid in de zorg. Begin 2004 werden enkele belangrijke wijzigingen doorgevoerd in de Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten (AWBZ) en in de Ziekenfondswet (ZFW). Deze beleidsmaatregelen brachten een verschuiving teweeg van de consumptie door de overheid naar de consumptie door huishoudens (zie ook kader 2.b). Het ziekenfondspakket werd verkleind, waardoor huishoudens in 2004 meer zelf gingen betalen aan onder meer anticonceptiemiddelen, tandheelkundige behandelingen en fysiotherapie.

Behalve aan medische en maatschappelijke diensten werd, voor prijsverandering gecorrigeerd, in 2004 ook meer besteed aan vervoer- en communicatiediensten, huisvesting en aan financiële en zakelijke diensten. Vooral de consumptie van telecommunicatiediensten nam flink toe (5,7 procent). De markt voor tele-

communicatie is zeer dynamisch te noemen. Door de toegenomen technische mogelijkheden worden er tal van nieuwe diensten aangeboden, waarbij telefoon, internet en televisie steeds meer integreren. Daarnaast is het aantal aanbieders van diensten op het terrein van telecommunicatie sterk toegenomen (zie ook paragraaf 3.2).

Bij de diensten daalde de consumptie in de horeca in 2004 opnieuw, ditmaal met 3,0 procent. Al enkele jaren achtereen wordt er bij de horeca fors minder geconsumeerd.

Aandeel diensten in consumptiewaarde opgelopen

Bij een verdeling van de binnenlandse consumptieve bestedingen naar goederen en diensten blijkt het zwaartepunt in toenemende mate te liggen op de uitgaven aan diensten. In 2001 bedroeg de waarde van de binnenlandse consumptie door huishoudens 222,3 miljard euro. Hiervan werd 49 procent aan goederen en 51 procent aan diensten besteed. In 2004 was het aandeel van de diensten opgelopen naar 53,7 procent, ten koste van de bestedingen aan goederen.

Wat de goederen betreft is het aandeel van de uitgaven aan voedings- en genotmiddelen in de binnenlandse consumptie tamelijk constant gebleven. In 2004 kwam het uit op 14,1 procent. Het aandeel van de consumptie van duurzame goederen is tussen 2001 en 2004 echter teruggelopen van 21,4 procent naar 19,1 procent.

Het aandeel van de grootste post binnen de diensten, huisvesting, bleef tussen 2001 en 2004 vrijwel gelijk. Ongeveer 16 procent van de binnenlandse consumptieve bestedingen heeft betrekking op huisvesting. Het gaat daarbij om huren, toegerekende huurwaarde van eigen woningen en om uitgaven voor onderhoud van huis en tuin.

Overheidsconsumptie constant

In 2004 was het volume van de overheidsconsumptie nagenoeg gelijk aan dat van een jaar eerder. In de voorgaande jaren steeg het volume van de overheidsconsumptie juist nog sterk.

De overheidsconsumptie bestaat uit drie onderdelen. Het eerste deel betreft de uitgaven aan collectieve goederen en diensten, zoals defensie en openbaar bestuur. Het volume van de collectieve consumptie daalde met 1,6 procent in 2004. Dit is opvallend omdat in de voorgaande jaren telkens een vrij forse toename van de collectieve consumptie te zien was. De gevolgen van het door de overheid ingezette bezuinigingsbeleid zijn in 2004 op dit terrein zichtbaar geworden. Het doel van dit beleid is het terugdringen van het overheidstekort, onder andere om te kunnen blijven voldoen aan de voorwaarden van het Groei- en Stabiliteitspact van de EU.

Het tweede deel van de overheidsconsumptie betreft de uitgaven aan goederen en diensten die bedoeld zijn voor specifieke groepen burgers, zoals uitga-

ven aan onderwijs. Het volume van de uitgaven aan individualiseerbare goederen en diensten bleef vrijwel gelijk.

Het derde deel van de overheidsconsumptie betreft de sociale uitkeringen in natura. Hieronder vallen de verstrekte vergoedingen in het kader van de ZFW en de AWBZ. Door enkele wijzigingen in de financiering van deze zorg komt deze vanaf 2004 gedeeltelijk niet langer voor rekening van de overheid maar van de huishoudens (zie ook kader 2.b).

Bij de sociale uitkeringen in natura waren in 2004 de effecten van de beleidsmaatregelen nog niet duidelijk te zien. De volumegroei bedroeg nog altijd 2,0 procent, niet veel lager dan de 2,6 procent in 2003.

Kader 2.b

De gezondheidszorg uitgelicht

Begin 2004 zijn enkele belangrijke wijzigingen doorgevoerd in de AWBZ en in de ZFW. Deze maatregelen zijn ingegeven door de noodzaak de zorg ook in de toekomst betaalbaar te houden.

Zo zijn er in de ZFW per 1 januari 2004 maatregelen genomen die de verstrekkingen op het gebied van tandheelkundige hulp, fysiotherapie, zittend ziekenvervoer en farmaceutische hulp (anticonceptie, zelfzorgmiddelen) flink beperken. Deze verstrekkingen komen vanaf die datum voor rekening van de huishoudens, die zich hiervoor wel (aanvullend) kunnen verzekeren. Deze beleidsmaatregelen brachten een verschuiving teweeg van de consumptie door de overheid naar de consumptie door huishoudens.

De beperkingen van de AWBZ hebben betrekking op de ambulante geestelijke gezondheidszorg, de afbouw van de oude PGB-regeling, de zorgvernieuwing bij verpleeghuizen en de verhoging van de eigen bijdrage bij de thuiszorg. De bedoeling van deze maatregelen is vooral te komen tot minder zorggebruik. Zo heeft de verhoging van de eigen bijdrage bij de thuiszorg er toe geleid dat huishoudens in groten getale afzagen van deze hulp.

Bij de sociale uitkeringen lijkt het effect van alle maatregelen in 2004 nog niet erg groot. Dit komt ook doordat enkele pakketmaatregelen niet direct vanaf het begin van het jaar zijn ingevoerd. Bovendien kwamen een aantal in 2003 afgesproken zorgaanspraken ook in 2004 voor vergoeding in aanmerking. Het geheel aan maatregelen zal pas in 2005 volledig effect hebben.

Weliswaar namen bij de ZFW de uitgaven aan tandheelkundige hulp, fysiotherapie en overig ziekenvervoer sterk af, maar anderzijds stegen de uitgaven aan ziekenhuisverpleging en medisch specialistische zorg bovengemiddeld. Ook de afname van de uitgaven aan farmaceutische hulp was lager dan verwacht, vooral doordat het niet meer vergoeden van zelfzorgmedicijnen leidde tot substitutie-effecten doordat nu duurdere medicamenten werden voorgeschreven.

Bij de AWBZ bleven de tarieven in 2004 vrijwel constant. Er bestond echter geen eenduidige relatie tussen de verandering van het productievolume en de bijbehorende kosten. Ten opzichte van 2003 was er namelijk een duidelijke verschuiving zichtbaar van goedkope naar duurere zorg.

Zo liep bij het cluster verzorging en verpleging het aandeel van goedkope zorgproducten (alfahulp en huishoudelijke verzorging) duidelijk terug, terwijl de consumptie van duurere producten zoals persoonlijke verzorging en verpleging juist toenam. Een oorzaak van deze verschuiving is het grote aantal mensen dat begin 2004 de thuiszorghulp heeft opgezegd door de forse verhoging van de eigen bijdrage. Ook bij het cluster geestelijke gezondheidszorg nam het aandeel van de (duurdere) dagbehandeling toe ten koste van de behandeling via consulten per uur.

2.2 Investerings

Herstel investeringen in vaste activa

De investeringen in vaste activa herstelden in 2004 van de daling in de laatste twee jaar. De groei in 2004 bedroeg 2,9 procent. Aan deze groei is voornamelijk bijgedragen door de aantrekkende investeringen in woningen, vervoermiddelen en computers. Daarnaast zijn in 2004 de investeringen in immateriële vaste activa fors gestegen. Hiertoe behoren de investeringen in software en ook in licenties en royalty's (stamrechten). In deze categorie kunnen de resultaten van jaar tot jaar sterk verschillen. In bedrijfsgebouwen is in 2004, evenals in voorgaande jaren, minder geïnvesteerd. De relatief sterke daling was gelijk aan die in 2003. Voor de overige categorieën van investeringen (grond-, weg-, en waterbouwkundige werken, machines en installaties en overige materiële vaste activa) geldt dat de daling in 2004 minder groot was dan in 2002 en in 2003.

2.3 Investerings in vaste activa (bruto) naar type van activa

	2002	2003*	2004*	2004*
	% volumemutaties			mld euro
Woningen	-6,5	-3,2	6,3	29,8
Bedrijfsgebouwen	-3,8	-8,3	-8,3	13,9
Grond-, weg- en waterbouwkundige werken	-2,7	-4,1	-0,2	10,4
Vervoermiddelen	-9,2	9,9	7,5	11,0
Machines en installaties	-5,7	-4,5	-0,2	12,8
Computers	7,3	17,3	15,9	4,5
Overige materiële vaste activa	-7,2	-5,6	-0,9	5,0
Immateriële vaste activa	5,4	-14,4	15,4	7,6
In cultuur gebrachte activa (o.a. bomen en vee)				0,4
Overdrachtskosten op grond	-6,2	-0,9	2,9	1,3
Verkoop van gebruikte vaste activa (-)	8,3	11,2	14,3	2,1
Investerings in vaste activa (bruto)	-4,5	-3,5	2,9	94,6
Particuliere sector (bedrijven en huishoudens)	-7,2	-3,7	4,9	79,4
Overheid	10,2	-2,8	-6,2	15,2

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2004.

Bij de meeste investeringscategorieën was het beeld in 2004 positiever dan in 2003. Dit spoort met het herstel van de Nederlandse economie in 2004. Een belangrijke investeringscategorie voor wat betreft toekomstige productiemogelijkheden is die van de machines en installaties. De volumedalingen uit 2002 en 2003 zijn tot stilstand gekomen en er lijkt weer enige ruimte voor groei. Ook uit de cijfers over de bezettingsgraad van installaties blijkt dat er ruimte is voor verdere uitbreiding. Zo bedroeg de bezettingsgraad van de Nederlandse industrie in 2004 82,6 procent, terwijl dit in 2003 nog 81,7 procent was. Daadwerkelijke uitbreiding binnen de categorie machines en installaties heeft zich in 2004 echter nog niet voorgedaan (zie kader 2.c).

Kader 2.c

Bijna een kwart van de totale investeringen betrof in 2004 uitbreiding

In 2004 bedroegen de investeringen 95,3 miljard euro¹⁾. Door afschrijvingen en verkopen is de kapitaalgoederenvoorraad met 74,0¹⁾ miljard euro afgenomen. De netto toename van de kapitaalgoederenvoorraad was daarmee 21,3 miljard euro, bijna een kwart van de totale investeringen. Het percentage aan uitbreidingen was de laatste drie jaar vrijwel constant.

Aandeel uitbreidingsinvesteringen per categorie

	2002	2003*	2004*	2004*
	%			mld euro
Woningen	55,1	52,4	54,1	16,1
Bedrijfsgebouwen	24,1	16,1	7,6	1,1
GWV	28,3	24,4	23,5	2,4
Vervoermiddelen	-7,9	2,1	6,0	0,7
Machines	2,2	-3,0	-3,1	-0,4
Computers	39,8	37,9	36,0	1,6
Overige materiële activa	7,4	0,1	-1,7	-0,1
Software en ov. immateriële activa	-2,0	-19,4	-2,2	-0,2
Totaal	24,8	21,2	22,3	21,3

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2004, detailgegevens.

De meeste uitbreidingen betroffen in 2004 woningen en computers. Veel bedrijven vervingen in 2003 en 2004 hun oude computers. De uitbreidingen in woningen bedroegen in 2004 ruim 70 procent van het totaal.

In machines, overige materiële activa en software lag het percentage uitbreidingen rond de nul procent. Dit betekent niet dat er helemaal geen uitbreidingsinvesteringen in deze typen activa zijn. Uitbreidingsinvesteringen in sommige bedrijfstakken werden echter gecompenseerd door een afname van de kapitaalgoederenvoorraad in andere bedrijfstakken.

De investeringen in schepen liggen al een aantal jaren onder het niveau van de afschrijvingen. Dit wordt veroorzaakt doordat de visserij en defensie minder schepen kopen dan voorheen.

¹⁾ Dit is exclusief de investeringen in de veestapel en overdrachtskosten op grond.

Investerings in de particuliere sector

Het grootste deel van de investeringen in vaste activa zijn de investeringen door particulieren (bedrijven en huishoudens). Juist deze investeringen herstelden zich in 2004. Alle onderscheiden categorieën, met uitzondering van de bedrijfsgebouwen, lieten in 2004 een positieve ontwikkeling zien. Behalve de woningen, de bedrijfsgebouwen en de machines en installaties, is ook de post vervoermiddelen een belangrijke categorie bij de particuliere investeringen. Ook het wegvervoer droeg in 2004 belangrijk bij aan de herstellende investeringen. Van de investeringen in het wegvervoer was een deel gericht op uitbreiding van het wagenpark (zie ook kader 2.c). Ook bij de treinen en trams was dit het geval.

Overheidsinvesteringen

Bij de overheidsinvesteringen zijn de grond-, weg- en waterbouwkundige werken goed voor ongeveer de helft van de totale investeringen in vaste activa. Aan deze werken is in 2004, evenals in 2003, door de overheid minder geld uitgegeven. Hiermee is een belangrijk deel van de dalende overheidsinvesteringen verklaard. Verder liepen ook de investeringen in bedrijfsgebouwen (scholen, gevangenissen en dergelijke) terug.

De investeringen in grond-, weg- en waterbouwkundige werken bleven de laatste jaren achter. Dit komt omdat grote infrastructurele werken als de Betuwelijn en de HSL-lijn langzamerhand hun voltooiing naderen. Grote uitgaven voor tunnels en viaducten zijn grotendeels gedaan. Zo zijn de tunnel onder het groene hart (HSL) en de Sophia-tunnel (Betuwelijn) inmiddels geboord.

Investerings in grote projecten

Groeicijfers bij de investeringen kunnen in de loop van de tijd behoorlijk fluctueren. Dat heeft te maken met het volatiele karakter van deze grootheid, maar ook doordat grotere projecten (exclusief die uit de bouwnijverheid) pas tot de investeringen worden gerekend bij hun ingebruikname. Bij het gebruik van investeringscijfers in relatie met de economische ontwikkeling moet hier steeds rekening mee worden gehouden. In 2004 zijn de investeringen in vaste activa positief beïnvloed door de ingebruikname van een groot investeringsproject, te weten een warmtekrachtcentrale. De ingebruikname van dit project heeft de jaar-op-jaar-groei in dit geval echter niet beïnvloed, omdat zowel in 2003 als in 2004 omvangrijke projecten van dezelfde omvang gereed kwamen.

2.3 *Buitenlandse handel*

De buitenlandse handel is een belangrijke factor voor de ontwikkeling van de Nederlandse economie. Vooral groei van de export is van groot belang. Het

wereldhandelsvolume steeg in 2004 opnieuw flink. Anders dan in 2002 en 2003, toen de Nederlandse export duidelijk achterbleef bij de ontwikkeling van de wereldhandel, nam het exportvolume van Nederland in 2004 met 8,5 procent sterker toe dan het relevante wereldhandelsvolume (7,4 procent). Deze sterke stijging is vooral te danken aan de uitvoer van goederen en in het bijzonder aan de sterke stijging van de wederuitvoer in 2004 (zie ook kader 2.d). Het volume van de dienstenuitvoer nam met 5,4 procent toe.

2.4 In- en uitvoer van goederen en diensten

	2001	2002	2003*	2004*	2002	2003*	2004*
	<i>mld euro</i>				<i>% volumemutaties</i>		
Uitvoer goederen Nederlands product	135,5	136,0	137,8	143,6	2,0	1,1	2,1
Wederuitvoer goederen	101,3	96,1	96,3	112,7	0,3	5,0	19,8
Uitvoer goederen	236,7	232,1	234,0	256,3	1,3	2,7	9,4
Uitvoer diensten	64,5	66,3	67,4	71,8	-0,4	-0,6	5,4
Totaal uitvoer goederen en diensten	301,2	298,5	301,4	328,1	0,9	2,0	8,5
Invoer goederen	209,8	200,9	201,6	220,9	0,4	3,6	9,0
Invoer diensten	65,5	67,2	66,7	71,7	-0,1	-2,8	4,5
Totaal invoer goederen en diensten	275,3	268,1	268,3	292,6	0,3	2,0	7,8
Saldo lopende rekening	25,9	30,3	33,1	35,5			

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2004.

Wederuitvoer

De distributiefunctie van Nederland voor het Europese achterland komt duidelijk tot uiting in de omvang van de wederuitvoer. Ruim 44 procent van de totale goederenuitvoer bestond in 2004 uit wederuitvoer. Het overgrote deel van deze wederuitvoer heeft betrekking op EU-landen.

Vooraf bij de productgroepen textiel, kleding en leder en elektrotechnische producten (vooral computers) is het aandeel van de wederuitvoer in de totale uitvoer met respectievelijk 70 en 85 procent groot.

Omdat het bij wederuitvoer goederen betreft die na ingevoerd te zijn vrijwel zonder bewerking weer worden uitgevoerd is de toegevoegde waarde van de wederuitvoer gering. Het volume van de wederuitvoer steeg met 19,8 procent in 2004.

Uitvoer van producten van binnenlandse herkomst

De uitvoer van goederen van Nederlandse herkomst is van groter belang voor de economie dan de wederuitvoer. Het volume hiervan steeg in 2004 met 2,1 procent.

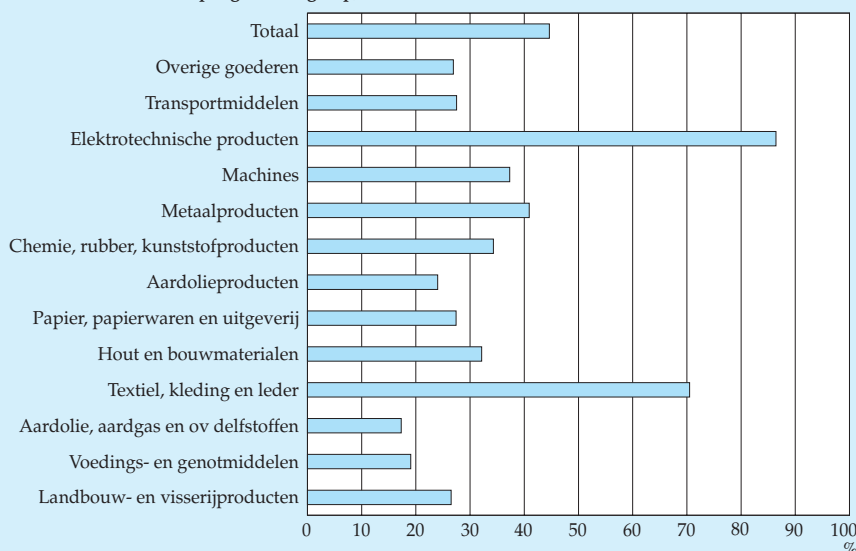
De volumegroei van de dienstenuitvoer lag met 5,4 procent in 2004 aanzienlijk boven die van de goederenuitvoer (exclusief wederuitvoer). In totaal steeg het uitvoervolume van binnenlandse herkomst met 3,2 procent.

Kader 2.d

Wederuitvoer

Wederuitvoer betreft ingevoerde goederen die via Nederland worden vervoerd en (tijdelijk) eigendom worden van een ingezetene. Ze worden vrijwel zonder (industriële) bewerking weer uitgevoerd. Wederuitvoer maakt deel uit van de Nederlandse in- en uitvoer. Als er geen eigendomsoverdracht plaatsvindt en de goederen alleen over Nederlands grondgebied worden vervoerd is er sprake van doorvoer. Doorvoer maakt geen deel uit van de in- en uitvoer. Het aandeel van de wederuitvoer in de totale Nederlandse goederenuitvoer bedroeg in 2004 ruim 44 procent. De onderstaande grafiek laat echter zien dat dit aandeel per goederengroep sterk kan verschillen.

Aandeel wederuitvoer per goederengroep, 2004

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2004, detailgegevens.

Het is om meerdere redenen van belang om onderscheid te maken tussen uitvoer van binnenlandse productie en wederuitvoer.

Allereerst is de toegevoegde waarde van de uitvoer van binnenlandse geproduceerde goederen aanzienlijk groter dan van wederuitvoer. Volgens het CPB (Centraal Economisch Plan 2002) bedraagt de toegevoegde waarde van de export van binnenlands product ongeveer 65 procent, tegen 10 procent bij wederuitvoer. Bij wederuitvoer wordt er vooral geld verdiend via handels- en transportmarges. De sterke stijging van de wederuitvoer in 2004 leidde dan ook tot een bovengemiddelde stijging van de toegevoegde waarde bij de bedrijfstakken handel en vervoer.

Een tweede reden om goed onderscheid te maken is gelegen in het feit dat de ontwikkeling van de uitvoer van binnenlands geproduceerde goederen een veel betere indicatie geeft van de concurrentiepositie van Nederland dan de ontwikkeling van de wederuitvoer.

De prijs van wederuitvoerproducten wordt immers grotendeels bepaald door de prijsontwikkelingen op de internationale markten en is daarmee voor het Nederlandse bedrijfsleven een gegeven, terwijl de uitvoerprijzen van binnenlands geproduceerde goederen vooral samenhangen met de kostenstructuur van het Nederlandse bedrijfsleven.

In 2004 is de totale Nederlandse uitvoer sterk gestegen, maar vooral door de wederuitvoer. De stijging van de uitvoer van binnenlands geproduceerde goederen was aanzienlijk minder sterk en bleef ook sterk achter bij de toename van de relevante wereldhandel.

Uitvoer naar de EU

De Nederlandse uitvoer (inclusief wederuitvoer) gaat voor het grootste deel (bijna 78 procent in 2004) naar landen van de Europese Unie. Dit aandeel is in 2004 licht gegroeid. Deze groei werd echter volledig veroorzaakt door de EU-uitbreiding per 1 april 2004. Zonder het effect van de uitbreiding zou het aandeel van de Europese Unie gezakt zijn tot 74,3 procent (zie tabel 2.5).

De economische groei in de EU-15 is in 2004 iets toegenomen ten opzichte van 2003, het volume van het BBP steeg met 2,2 procent. Ook in 2004 deden de eurolanden het minder goed dan de overige EU-15-landen, zij het dat het verschil minder groot was dan in 2003.

Het uitvoervolume van Nederland naar de andere EU-landen ontwikkelde zich positief. De toename van het uitvoervolume met 11,6 procent betekende een aanzienlijke verbetering ten opzichte van 2003, toen het uitvoervolume van Nederland naar de rest van de EU slechts 2,0 procent steeg. De bescheiden economische groei van Duitsland, verreweg onze belangrijkste handelspartner, zal daar zeker aan hebben bijgedragen. In 2003 was er in Duitsland nog sprake van een krimp van de economie. Daarnaast was er in 2004 voor het eerst sinds jaren sprake van een daling van de arbeidskosten per eenheid product in vergelijking met van de overige eurolanden.

Uitvoer naar overige landen

Van de overige exportmarkten van Nederland zijn Noord-Amerika en Azië de belangrijkste. In beide regio's nam de economische groei in 2004 flink toe. In de Verenigde Staten groeide het BBP-volume met 4,4 procent. In Azië lieten Japan (2,6 procent) en vooral China (9,5 procent) een forse groei zien.

Het aandeel van de export naar landen buiten de EU nam echter nauwelijks toe, ondanks de sterke economische groei van een aantal van deze landen. Het aandeel van Noord-Amerika nam zelfs licht af. De ook in 2004 aanhoudende stijging van de euro ten opzichte van de dollar was hier mede debet aan. Opvallend is de sterke toename van de export naar Azië. De Nederlandse export lijkt eindelijk te profiteren van de sterke economische groei die Azië (vooral China) al jaren kent.

Een positief punt voor de Nederlandse export is de daling van de arbeidskosten per eenheid product in 2004. Dit is voor het eerst sinds 1995. Hierbij moet

wel worden aangetekend dat de arbeidskosten per eenheid product gemiddeld in de niet-EU-landen nog sterker daalden dan in Nederland. Dit betekent dat Nederland ten opzichte van deze landen toch opnieuw duurder is geworden. Zoals in kader 2.d is toegelicht werd hierdoor vooral de export van binnenlands geproduceerde goederen, waar relatief het meest aan wordt verdiend door Nederland, bemoeilijkt. De wederuitvoer werd hier minder door belemmerd. Het volume van de export van de binnenlands geproduceerde goederen naar niet-EU-landen daalde dan ook met ruim 5 procent, terwijl de wederuitvoer naar deze landen bijna 20 procent toenam.

2.5 Aandeel in de goederenuitvoer per land/regio

	2001	2002	2003*	2004*	2004 ^{*1)}
	%				
Europese Unie (15)	77,6	75,7	75,2	74,3	
Europese Unie (25)					77,8
w.v.					
Frankrijk	10,3	10,1	10,0	9,7	
België en Luxemburg	12,1	12,1	12,1	12,2	
Duitsland	25,6	24,3	24,2	23,8	
Italië	6,2	6,1	6,0	6,0	
Verenigd Koninkrijk	11,1	11,0	10,2	10,0	
Overige landen EU	12,2	12,1	12,6	12,6	16,1
Overig West-Europa	3,5	3,7	3,8	4,1	
Oost-Europa	3,9	4,7	5,0	5,3	1,8
Afrika	1,6	1,7	1,9	1,8	
Noord-Amerika	4,8	5,3	5,3	5,1	
Midden- en Zuid-Amerika	1,3	1,3	1,2	1,2	
Azië	6,4	6,8	6,5	7,1	
Australië en overige landen	0,9	0,9	1,0	1,0	

¹⁾ Deze kolom laat de wijzigingen zien als gevolg van de uitbreiding van de EU per 1 mei 2004.

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2004, detailgegevens.

Uitvoer naar goederensoort

De ontwikkelingen van de export per goederengroep liepen in 2004 nogal uiteen. De totale groei van de export van Nederlands product bedroeg 2,1 procent in 2004. Belangrijk voor de Nederlandse export zijn onder andere voedings- en genotmiddelen en chemische producten. Bij de voedings- en genotmiddelen nam het exportvolume af met 0,4 procent. De export van chemische producten groeide juist met 2,7 procent. Opvallend is de sterke daling bij de goederengroep textiel, kleding en lederproducten (-12,2 procent). De uitvoer van in Nederland geproduceerd textiel daalde sterk terwijl tegelijkertijd de wederuitvoer toenam. Waarschijnlijk speelt de grote hoeveelheid goedkoop textiel die door China wordt geëxporteerd (en deels via Nederland weer wordt uitgevoerd) hierbij een grote rol.

2.6 Uitvoer van goederen van binnenlandse herkomst naar goederensoort

	2002	2003*	2004*	2004*
	% volumemutaties			mld euro
Landbouw- en visserijproducten	5,7	1,8	4,3	11,5
Aardolie, aardgas en ov delfstoffen	3,3	-3,3	15,2	6,8
Voedings- en genotmiddelen	2,7	-0,5	-0,4	25,5
Textiel, kleding en leder	-2,3	0,0	-12,2	2,3
Hout en bouwmaterialen	-1,4	6,0	1,5	1,9
Papier, papierwaren en uitgeverij	-1,0	8,4	0,2	4,6
Aardolieproducten	-5,5	-0,7	3,9	12,8
Chemie, rubber, kunststofproducten	4,2	5,5	2,7	33,3
Metaalproducten	3,7	7,0	4,1	10,7
Machines	9,0	-0,3	-5,5	8,9
Electrotechnische producten	1,4	-4,7	1,8	9,6
Transportmiddelen	3,1	-4,5	0,8	8,3
Overige goederen	-9,0	-1,2	6,7	7,3
Totaal	2,0	1,1	2,1	143,6

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2004, detailgegevens.

Invoer

Het invoervolume nam in 2004 toe met 7,8 procent. De invoer van goederen groeide zelfs met 9,0 procent (diensten 4,5 procent). Zowel de invoer uit EU-landen als uit niet-EU-landen groeide sterk. Door de sterk gestegen euro zijn producten uit niet-euro-landen relatief goedkoper geworden voor Nederland. Daarnaast werd de sterk gestegen wederuitvoer ook weerspiegeld in de invoercijfers.

Invoer naar goederensoort

Voor alle goederengroepen steeg het invoervolume in 2004. Opvallende uitschieter waren de elektrotechnische producten. Dit is meteen ook de belangrijkste goederengroep bij de invoer. De volumestijging bedroeg in 2004 maar liefst 17,3 procent, terwijl de stijging in 2003 ook al behoorlijk was. Het betreft hier veelal computers die uit Azië worden ingevoerd en die vervolgens worden uitgevoerd naar het Europese achterland (wederuitvoer).

Ruilvoet licht verslechterd

De verhouding tussen uitvoerprijzen en invoerprijzen noemt men de ruilvoet. Als de uitvoerprijzen sterker stijgen dan de invoerprijzen dan verbetert de ruilvoet, omgekeerd resulteert een sterkere stijging van de invoerprijzen in een verslechtering van de ruilvoet. De uitvoerprijs is in 2004 met 0,4 procent gestegen. Bij de invoer bedroeg de prijsstijging 1,1 procent. Dit gaf in 2004 een verslechtering van de ruilvoet met 0,7 procent. De grootste ruilvoetverslechtere-

2.7 Invoer van goederen naar goederensoort

	2002	2003*	2004*	2004*
	% volumemutaties			mld euro
Landbouw- en visserijproducten	-3,7	0,5	3,3	9,9
Aardolie, aardgas en ov delfstoffen	-4,8	3,8	7,3	19,0
Voedings- en genotmiddelen	2,9	2,7	5,0	16,7
Textiel, kleding en leder	-2,2	-0,4	2,3	10,2
Hout en bouwmaterialen	-4,9	-2,5	3,8	4,7
Papier, papierwaren en uitgeverij	2,1	3,7	0,1	6,5
Aardolieproducten	9,6	-1,6	1,8	7,5
Chemie, rubber, kunststofproducten	4,1	-0,8	10,7	35,3
Metaalproducten	-2,0	6,2	10,5	17,4
Machines	0,1	0,0	5,7	13,2
Electrotechnische producten	0,7	12,0	17,3	60,7
Transportmiddelen	-3,1	-4,9	2,3	16,0
Overige goederen	-3,2	-0,3	2,9	10,5
Totaal ¹⁾	0,0	3,5	8,9	227,7

¹⁾ Deze totalen wijken af van de invoercijfers in tabel 2.4. Dit komt omdat in tabel 2.7 de vervoersmarges en verzekeringen vanaf het exporterende land tot aan de Nederlandse grens zijn meegenomen.

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2004, detailgegevens.

ring trad op bij de groep aardolie, aardgas en overige delfstoffen. Door de gestegen aardolieprijzen was de prijsmutatie van ingevoerde aardolie in 2004 fors. Bij de export van Nederlands aardgas was er geen grote prijsmutatie zichtbaar omdat deze prijs met een vertraging wordt aangepast aan de aardolieprijs.

Het verschil tussen de waarde van de totale uitvoer en invoer is het saldo op de goederen- en dienstenbalans met het buitenland. De sterkere stijging van het exportvolume (8,5 procent) ten opzichte van het importvolume (7,8 procent) heeft er toe geleid dat, ondanks de ruilvoetverslechtering, het overschot op de goederen- en dienstenbalans in 2004 met 2,4 miljard euro groeide tot 35,5 miljard.

Determinanten van de afzetprijzen van de Nederlandse industrie

Inleiding

Welke inflatoire factoren beïnvloeden de afzetprijzen van de Nederlandse industrie het meest en op welke termijn veroorzaken ze veranderingen in de afzetprijzen? Bewegen de Nederlandse afzetprijzen mee met de internationale ontwikkelingen, of heeft de kostprijs een belangrijke invloed op de prijzen? Op welke termijn zorgt een stijging in de vraag naar Nederlandse producten voor prijsstijgingen bij de Nederlandse industrie en hoelang duurt het voor een stijging van de olieprijs doorwerkt? Alleen al de laatste vraag is erg belangrijk, gezien het feit dat in beschouwingen over de actuele economische situatie vaak wordt verwezen naar (recente) prijsbewegingen op de oliemarkt.

Kennis over de determinanten van industrieprijzen is om verschillende redenen van belang. Omdat de industrie voor het grootste deel van de Nederlandse export zorgt, dragen lage afzetprijzen van de Nederlandse industrie direct bij aan een goede concurrentiepositie. Verder bestaat een kleine tien procent van de consumptieve bestedingen van huishoudens uit producten van de Nederlandse industrie. Hierdoor beïnvloeden de afzetprijzen van de Nederlandse industrie ook het inflatiecijfer.

Met behulp van een modelmatige aanpak is onderzocht in hoeverre en met welke vertraging verschillende inflatoire factoren invloed hadden op de afzetprijzen van de Nederlandse industrie in de periode 1990–2003.

Dit artikel geeft een korte schets van de gebruikte modellen en bespreekt de belangrijkste uitkomsten.

Relatie met de literatuur

Uitgaande van de literatuur is de volgende indeling van ‘stromingen’ binnen de prijsanalyse mogelijk:

- Input-output analyse: hierbij wordt uitgegaan van de productiestructuur van een land volgens de nationale rekeningen¹. Dit type analyse gebruikt input-output tabellen om na te gaan welke inputs (grondstoffen, arbeid, kapitaal et cetera) nodig zijn om een eindproduct voort te brengen. Op basis van deze input-coëfficiënten als wegingsfactoren voor de prijzen kan nagegaan worden hoe het verloop van de kosten van de inputs en de prijsontwikkeling van het eindproduct zich tot elkaar verhouden.

- Het gebruik van econometrische modellen gebaseerd op macro-economische theorie over het verband tussen lonen, prijzen en de zogenaamde 'output gap'¹⁾ of werkloosheid^{ii,iii,iv}. In deze studies worden empirische modellen toegepast voor, bijvoorbeeld, de verklaring van mutaties in de prijsstijging van het BBP. Deze studies gebruiken tijdreeksen voor importprijzen, lonen, productiviteit, output gap en inflatieverwachtingen^{v,vi,vii}.
- Analyses om de convergentie van prijzen in de Eurozone te bestuderen^{viii,ix} en om na te gaan in hoeverre er sprake is van 'purchasing power parity'^x.
- Modellen waarbij prijsstijgingen vooral als een monetair fenomeen worden gezien.^{iv}.

De insteek die hier gekozen wordt heeft raakvlakken met zowel de eerste als de tweede stroming. In dit onderzoek wordt stevig geleund op het kader dat de nationale rekeningen biedt, maar voor de econometrische analyse gebruiken we de gegevens uit de input-outputtabellen alleen voor het bepalen van de variabele productiekosten in de industrie. Dit maakt het mogelijk om de samenhang tussen het verloop van de afzetprijzen en het verloop van de (variabele) kosten per eenheid product te beschrijven voor de industrie. De verklaring van het verschil tussen het verloop van deze twee variabelen is een belangrijke doelstelling van het onderzoek. Dit onderzoek verschilt bovendien van de meer traditionele macro-econometrische aanpak in de zin dat macro-econometrische modellen doorgaans betrekking hebben op de gehele economie, terwijl hier alleen de prijszetting in de industrie in het geding is.

De benaderingswijze is empirisch: we willen een beeld krijgen van het kwantitatieve belang van verschillende inflatoire factoren voor de producentenprijsindex van de Nederlandse industrie (PPI). Daaruit komt naar voren dat de prijzen in de eurozone een belangrijke rol spelen. Het onderzoek verwijst dus impliciet ook naar de derde groep van prijsanalyses.

Modellen

Er zijn twee modellen geanalyseerd: een zogenaamd simultaan 'mark-up' model en een zogenaamde 'herleide-vorm' vergelijking voor de afzetprijzen. Het mark-up model modelleert industrieprijzen als een winstopslag op de variabele productiekosten per eenheid product. In dit model zijn zowel de afzetprijzen als de variabele productiekosten per eenheid product endogene variabelen (factoren die binnen de invloedssfeer van bedrijven vallen), waarvan het verloop kan worden gerelateerd aan exogene (externe) factoren. Het herleide vorm model omzeilt de endogeniteit van de variabele productiekosten in de vergelijking voor de afzetprijzen en onderzoekt het totale effect van exogene factoren op de prijsvorming in de industrie.

¹⁾ De output gap is het verschil tussen de theoretisch haalbare productie en de feitelijke productie zoals volgend uit de feitelijke vraag naar producten. Deze variabele representeert hier de spanning op productmarkten.

Er worden drie inflatoire krachten onderscheiden:

1. de kosten van de 'inputs' (de variabele productiekosten),
2. de internationale prijsconcurrentie,
3. verschuiving in het vraag-aanbod evenwicht, ofwel (de verandering van) de spanning op de productmarkten.

Een vierde inflatoire factor, veranderingen in de marktstructuur, is niet in het model meegenomen.

In een mark-up model wordt de prijs bepaald door een winsttopslag op de variabele productiekosten per eenheid product. We veronderstellen dat deze winsttopslag afhankelijk is van de verandering van de internationale prijsconcurrentie en van verschuivingen in het vraag-aanbod evenwicht op productmarkten. Dit model beschrijft dus op welke manier de drie hiervoor genoemde inflatoire factoren doorwerken op de afzetprijzen.

In het herleide vorm model wordt het verloop van de industriële afzetprijzen direct gerelateerd aan de exogene factoren. Een voorbeeld ter illustratie. Het is aannemelijk dat prijsstijgingen van de afzet van de Nederlandse industrie hun oorsprong vinden in een stijging van de productiekosten per eenheid product. Die stijging kan een gevolg zijn van de hogere prijzen op de markten voor grondstoffen. Omdat de prijsvorming op grondstofmarkten buiten de invloedssfeer van individuele bedrijven valt, kan deze factor voor ons model als een exogene variabele worden opgevat. De prijsontwikkeling op de markt voor aardolie is hiervan een sprekend voorbeeld. Individuele bedrijven in de Nederlandse industrie hebben geen invloed op het verloop van de olieprijs. Toch wordt de prijs van hun intermediaire inputs in belangrijke mate bepaald door de prijs van ruwe aardolie. Met het herleide vorm model kan worden nagegaan wat het totale effect is, via de productiekosten of direct, van veranderingen in bijvoorbeeld de exogene 'olieprijs' op de afzetprijzen van de Nederlandse industrie.

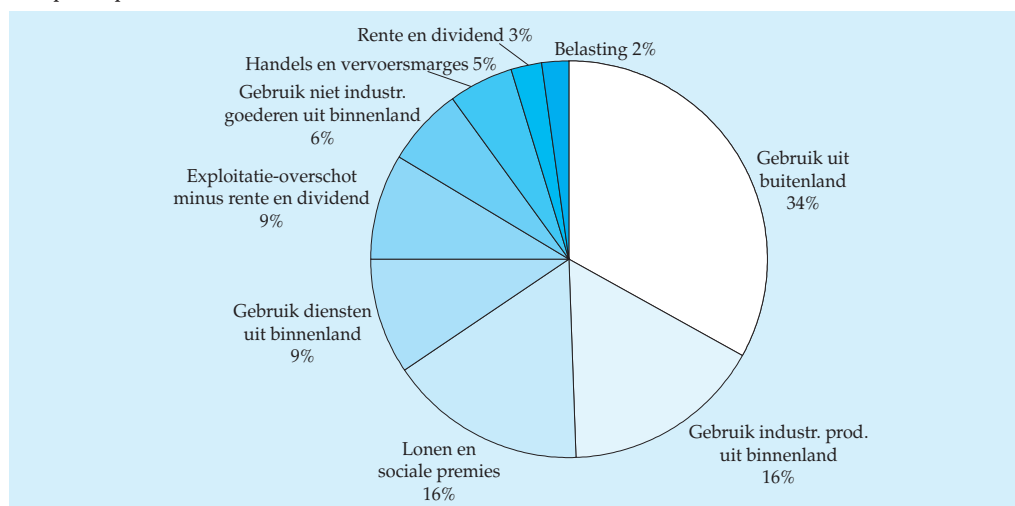
Het modelleren van de afzetprijzen gebeurt met behulp van een zogenaamd foutencorrectie model. Deze aanpak houdt zowel rekening met de lange-termijn relaties tussen de variabelen als met de korte-termijn dynamiek rondom de lange-termijn relaties. Het model bestaat uit twee stappen: in de eerste stap worden de lange-termijn relaties geschat. De afwijking tussen het feitelijke niveau en de lange-termijn waarde is de zogenoemde fout. Deze fout beïnvloedt de maandmutatie, waarvoor in de tweede stap een relatie wordt geschat. De snelheid waarmee het feitelijke prijsniveau de geschatte lange termijn waarde nadert wordt bepaald in de tweede stap, evenals de invloed van overige factoren op de maandmutatie.

Productiekosten

De meest complexe inflatoire factor betreft de productiekosten. De productiekosten zijn onder te verdelen in verschillende soorten kosten. Uit de nationale rekeningen kan worden afgeleid welke kostensoorten een rol spelen. De rela-

tieve omvang van ieder van deze posten staat voor het jaar 2000 weergegeven in figuur 1. In de analyse zoals die hier uitgevoerd wordt zijn de drie kleinste kostenposten niet meegenomen in verband met de beschikbaarheid van data.

1. Uitsplitsing van het verbruik en de toegevoegde waarde van de Nederlandse industrie volgens de input-output tabel over 2000

Bron: CBS, detailgegevens.

Een deel van de verbruikte goederen en diensten is afkomstig van de industrie. De verbruiksprijzen zijn daardoor deels afhankelijk van de industriële afzetprijzen. Hierdoor ontstaat een lus in het systeem die niet verwaarloosbaar is. Een kwart van het intermediaire verbruik door de Nederlandse industrie is op zijn beurt afkomstig van de Nederlandse industrie.

Mark-up model

In het mark-up model wordt de afzetprijs gespecificeerd als functie van de kostprijs en een 'mark-up' of winstmarge die een functie is van de spanningen op de afzetmarkt en de internationale concurrentie. Het model is geschat op basis van gegevens die maandelijks beschikbaar zijn over de periode 1990–2003. Indien de betreffende data niet beschikbaar zijn wordt op basis van kwartaaldata geïnterpoleerd.

Lange-termijn

Het model bestaat uit drie vergelijkingen: een vergelijking voor de afzetprijzen, één voor de totale variabele kosten en één voor het intermediaire verbruik. De vergelijking voor de afzetprijzen bevat één variabele voor ieder van de drie inflatoire factoren: de totale variabele kosten per eenheid product (*UTVC*, verder kostprijs genoemd), de spanning op de afzetmarkt en de inter-

nationale concurrentie. Alle variabelen zijn uitgedrukt in logaritmen van indexcijfers (1990 = 1), zodat de coëfficiënten kunnen worden geïnterpreteerd als elasticiteiten.

Als variabele voor spanning op de afzetmarkt is het indexcijfer voor de orderpositie van de Nederlandse industrie (*order*) gebruikt dat weergeeft hoeveel maanden werk er in voorraad is. Als variabele voor de prijzen op de internationale markt is het producentenprijsindexcijfer van de industrie in de eurozone gebruikt (*PPI_EZ*)²⁾:

$$\log(\text{afzetprijs})_t = 0,75 \log(\text{UTVC})_t + 0,17 \log(\text{order})_t + 0,74 \log(\text{PPI_EZ})_t \\ - 0,00068t + \text{fout}_{1,t}$$

(0,055) (0,043) (0,10)
(0,00016)

In bovenstaande vergelijking geeft *fout*_{1,t} aan in hoeverre de afzetprijzen van hun lange-termijn groeipad afwijken. Uit de schattingsresultaten volgt, ceteris paribus, dat een toename van de variabele productiekosten met 10 procent leidt tot een stijging van de afzetprijs met 7,5 procent. De andere termen geven een indicatie van de winstmarge per eenheid product.

De totale variabele kosten per eenheid product (UTVC) bestaan uit intermediair verbruik (UIVC) en arbeidskosten (ULC), beide per eenheid product. De schattingsresultaten geven aan dat een toename van de kosten van het intermediair verbruik per eenheid product bijna vier keer zo zwaar weegt als een gelijke stijging van de directe loonkosten per eenheid product:

$$\log(\text{UTVC})_t = 0,79 \log(\text{UIVC})_t + 0,21 \log(\text{ULC})_t + \text{fout}_{2,t}$$

(0,007) (0,009)

De vergelijking voor de kosten van het intermediaire verbruik bevat de exogene variabelen volgens het mark-up model voor zover deze doorwerken op de variabele productiekosten. De exogene variabelen zijn de orderpositie, het producentenprijsindexcijfer van de eurozone en de arbeidskosten per eenheid product. Van deze verklarende variabelen zijn de loonkosten met een elasticiteit van 0,92 de belangrijkste determinant:

$$\log(\text{UIVC})_t = 0,92 \log(\text{ULC})_t + 0,55 \log(\text{order})_t + 0,79 \log(\text{PPI_EZ})_t + \text{fout}_{3,t}$$

(0,13) (0,14) (0,19)

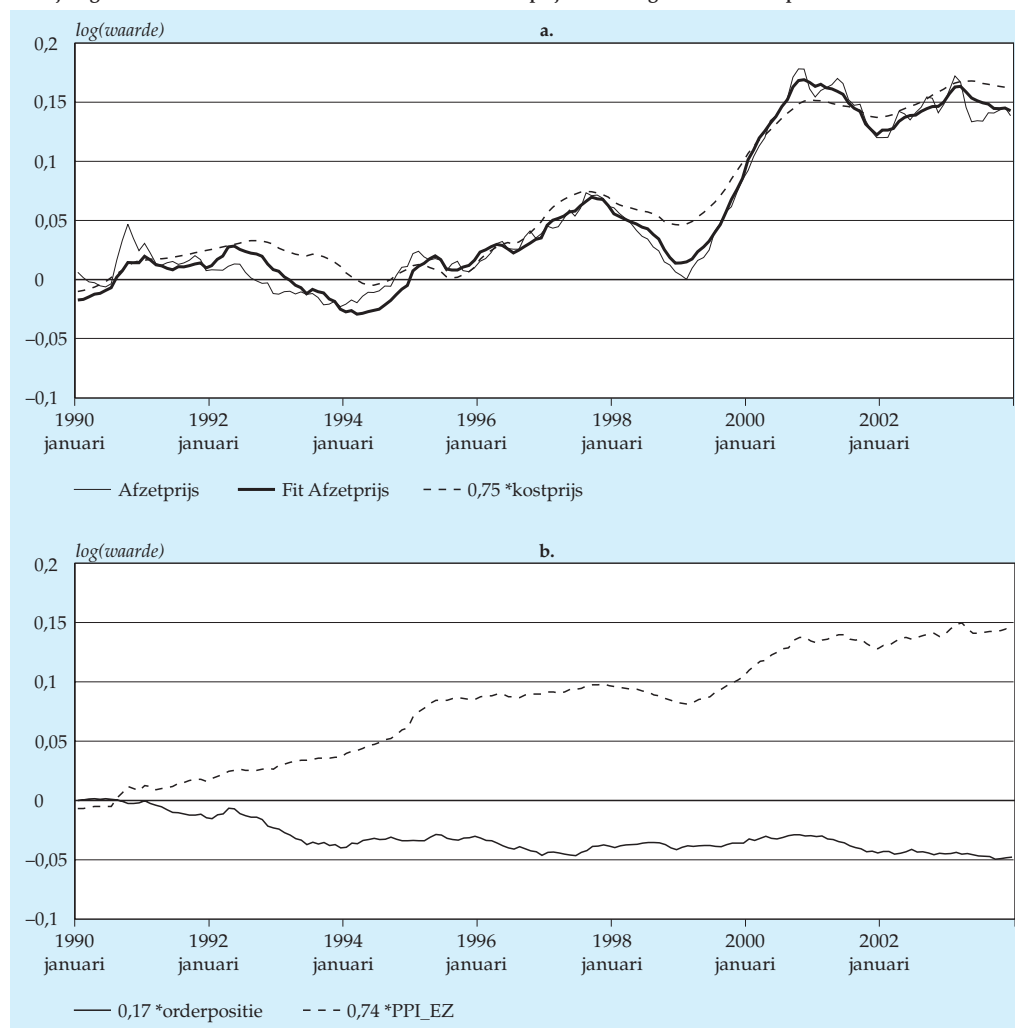
De eerste twee lange-termijnrelaties beschrijven de data redelijk goed³⁾. Voor de eerste lange-termijn relatie is dit te zien in figuur 2. De derde moet met meer voorzichtigheid gebruikt worden vanwege de grotere onzekerheidsmarges rond de schattingen voor de coëfficiënten.

²⁾ Tussen haakjes onder de parameters zijn de standaardfouten weergegeven.

³⁾ De correlatiecoëfficiënt voor de eerste vergelijking is 0,988, voor de tweede vergelijking 0,999 en voor de derde vergelijking 0,900.

Door samenvoeging van de drie relaties kan nagegaan worden wat het totale effect is van de inflatoire factoren op de afzetprijzen van de Nederlandse industrie. Hier wordt alleen ingegaan op de eerste relatie.

2. Bijdrage van verschillende inflatoire factoren aan de afzetprijzindex volgens het mark-up model

Bron: CBS, detailgegevens.

In figuur 2a staan de afzetprijzen volgens het lange-termijn mark-up model en de bijdrage van de kostprijs aan de afzetprijzen. In figuur 2b staan de bijdragen van de andere inflatoire factoren aan de afzetprijzen. De afzetprijzen volgen in grote lijnen de kostprijs. Wanneer er verschillen zijn tussen de afzetprijs en de kostprijs, komt dit door één van de andere inflatoire factoren. Zo daalde in de loop van 1992 en 1993 de afzetprijs meer dan de kostprijs omdat de bedrijven in die jaren werden geconfronteerd met een verslechtering van de orderpositie.

In de loop van 1994 kwamen de kostprijs en de afzetprijs weer dichterbij elkaar. Dit kwam door een stijging van de PPI in de eurozone. Bovenop een effect door kostenstijging kwam in de loop van 1994 een effect van internationale prijsconcurrentie waardoor de prijzen verhoogd werden. In de periodes 1998–1999 en 2000–2001 is iets vergelijkbaars te zien.

Een daling van de PPI in de eurozone heeft twee effecten: ten eerste leidt het tot een daling in de kostprijs als gevolg van goedkopere aankopen van intermediaire goederen. Daarnaast komt de winstmarge onder druk te staan door het effect van internationale prijsconcurrentie. De prijszetting door de Nederlandse industrie wordt in belangrijke mate bepaald door de stijgingen en dalingen van de prijzen in de eurozone. Daarvoor zijn twee verklaringen aan te voeren. Een oorzaak hiervoor is mogelijk het open karakter van de Nederlandse economie, waardoor er weinig demping is van een nationale markt met een eigen prijsverloop. Een tweede, en verwante, verklaring betreft de samenstelling van het productiepakket. Een relatief groot aandeel van de industriële productie in Nederland bestaat uit bulkproducten die sterk onderhevig zijn aan (internationale) prijsconcurrentie.

Het model is niet uitgebreid met gegevens over 2004 omdat deze nog niet voor alle variabelen beschikbaar waren. Het jaar 2004 was echter bijzonder omdat zowel de orderpositie als de PPI van de eurozone zijn gestegen. Beide effecten verhogen volgens het mark-up model de winstopslag. Dit is in lijn met de gegevens over de ontwikkeling van het exploitatieoverschot in 2004.

Korte-termijn

Als de feitelijke prijs hoger is dan, bijvoorbeeld, het prijsniveau op basis van de lange-termijn relatie tussen prijzen en kosten, dan heeft dat een drukkend effect op de afzetprijzen. In het model vinden we dit terug door $fout_{1,t}$ als foutcorrectie-term op te nemen in de vergelijking voor de maandmutatie van de afzetprijsindex:

$$\begin{aligned} \Delta \log(\text{afzetprijs})_t = & 0,25 \Delta \log(\text{afzetprijs})_{t-1} + 0,73 \Delta \log(\text{UTVC})_t - 0,42 \Delta \log(\text{UTVC})_{t-1} \\ & (0,07) \qquad \qquad \qquad (0,17) \qquad \qquad \qquad (0,17) \\ & + 0,06 \Delta \log(\text{orderpos}) + 1,81 \Delta \log(\text{PPI_EZ})_t - 0,53 \Delta \log(\text{PPI_EZ})_{t-1} - 0,0028 \\ & (0,028) \qquad \qquad (0,10) \qquad \qquad (0,17) \qquad \qquad (0,00052) \\ & - 0,126 \text{fout}_{1,t-1} \\ & (0,029) \end{aligned}$$

De correlatie tussen de maandmutatie van de afzetprijzen en de voorspellingen behorende bij bovenstaande vergelijking is hoog (0,78). De vergelijking beschrijft dus het grootste gedeelte van de maandmutaties in de afzetprijzen.

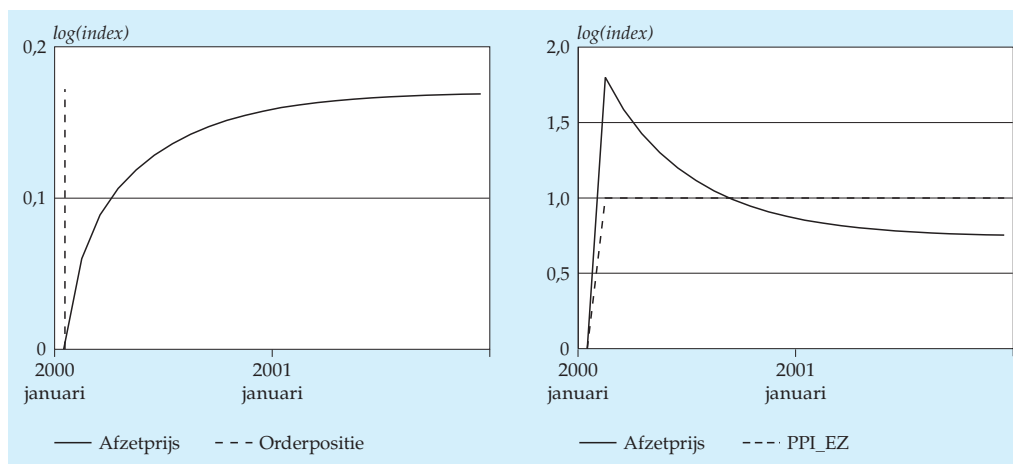
De grootte van de coëfficiënt van de foutcorrectieterm geeft aan met welke snelheid de afzetprijs zich aanpast aan het niveau dat hoort bij het gewenste lange-termijn prijsniveau. Een coëfficiënt van 0,126 voor de foutcorrectie-

term betekent dat in een maand één achtste van de onbalans in de lange-termijn vergelijking hersteld wordt door aanpassing van de afzetprijzen. Als er een onbalans ontstaat tussen de afzetprijzen, kostprijs, prijzen in de eurozone en orderpositie is hiervan het grootste gedeelte binnen een jaar verdwenen door het aanpassen van de afzetprijs, tenzij er zich ondertussen nieuwe veranderingen voordoen.

De manier waarop de afzetprijzen in de tijd reageren, hangt onder andere af van de coëfficiënten van de verklarende variabelen in de korte-termijn vergelijking. Bijvoorbeeld voor de orderpositie is de coëfficiënt voor het korte-termijn effect klein (0,06) ten opzichte van de coëfficiënt in de lange-termijn relatie (0,17). Het effect op lange termijn is derhalve sterker dan op korte termijn (zie figuur 3). Voorraadvorming kan hierbij een rol spelen. Een tijdelijke verslechtering of verbetering van de orderpositie kan worden opgevangen met voorraadvorming of het afbouwen van voorraden, terwijl een permanent hoger of lager niveau van de orderpositie consequenties heeft voor de prijszetting op de langere termijn.

Mutaties in de PPI van de eurozone blijken belangrijker te zijn voor de korte-termijn dynamiek van de afzetprijzen⁴⁾. De afzetprijzen schieten door het sterke korte termijn effect zelfs voorbij de lange-termijn waarde (zie figuur 3).

3. Invloed van een blijvende verandering in de orderpositie en de PPI van de eurozone op de afzetprijzen volgens het mark-up model

Bron: CBS, detailgegevens.

⁴⁾ Voor de bijdrage van mutaties in de productiekosten aan de mutaties in de afzetprijzen vinden we dat tweederde van de kostenstijgingen in de eerste twee maanden doorwerkt op de afzetprijzen.

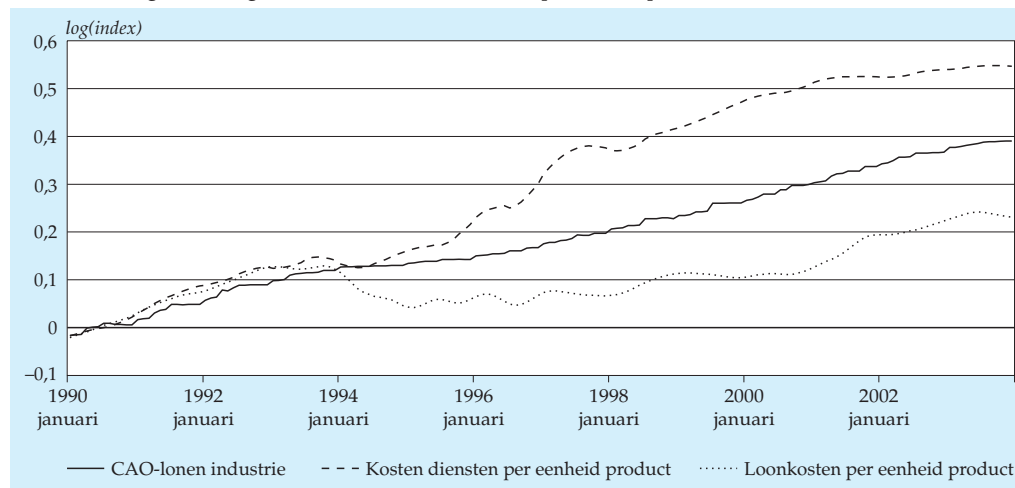
De gevoeligheid voor internationale prijsconcurrentie dwingt bedrijven blijkbaar om snel te reageren op verlagingen in het internationale prijspeil om het verlies van marktaandeel binnen de perken te houden. Anderzijds is het aanmerkelijk dat prijzen sneller kunnen worden verhoogd in een situatie waarin het prijspeil wereldwijd toeneemt.

Herleide vorm model

In het mark-up model vormen de variabele productiekosten per eenheid product het belangrijkste ingrediënt van het prijsverloop in de industrie. Omdat kostenstijgingen op hun beurt ook weer afhangen van exogene factoren als prijzen op internationale goederenmarkten (zoals de prijs van ruwe aardolie) is hier een model gebruikt waarin de afzetprijzen van de industrie direct worden gerelateerd aan exogene factoren. Hierbij zijn de exogenen enigszins anders gekozen dan in het mark-up model in de zin dat geen rekening gehouden wordt met het verloop van de arbeidsproductiviteit in de industrie.

In het model wordt de exogene 'loonvoet' gebruikt in plaats van 'loonkosten per eenheid product'. De loonkosten per eenheid product hebben in principe de voorkeur als exogene variabele omdat hierin de arbeidsproductiviteit verdisconteerd is. De reden om voor de loonvoet te kiezen is dat door outsourcing de uitgaven aan diensten zijn gestegen terwijl tegelijkertijd de loonkosten zijn gedaald (zie figuur 4). Hierdoor zijn de loonkosten per eenheid product niet exogeen, want ze worden mede bepaald door een proces binnen de industrie.

4. Ontwikkeling van de uitgaven aan diensten en loonkosten per eenheid product door de Nederlandse industrie

Bron: CBS, detailgegevens.

De Nederlandse industrie bestaat voor een relatief groot deel uit chemische industrie en aardolie-industrie. De prijzen hiervan worden in belangrijke mate bepaald door de prijs van ruwe aardolie. Daarom is de aardolieprijs ook toegevoegd als exogene variabele.

Lange-termijn

De afzetprijzen worden in de lange-termijn relatie verkaart door de orderpositie van de Nederlandse industrie (*order*), de PPI van de eurozone (*PPI_EZ*), een prijsindexcijfer voor ruwe aardolie (*olie*) en als loonvoet het cao-loon voor de Nederlandse industrie (*cao*).

$$\log(\text{afzetprijs})_t = 0,17 \log(\text{order})_t + 0,52 \log(\text{PPI_EZ})_t + 0,15 \log(\text{olie})_t + 0,2 \log(\text{cao}) + \text{fout}_{1,t}$$

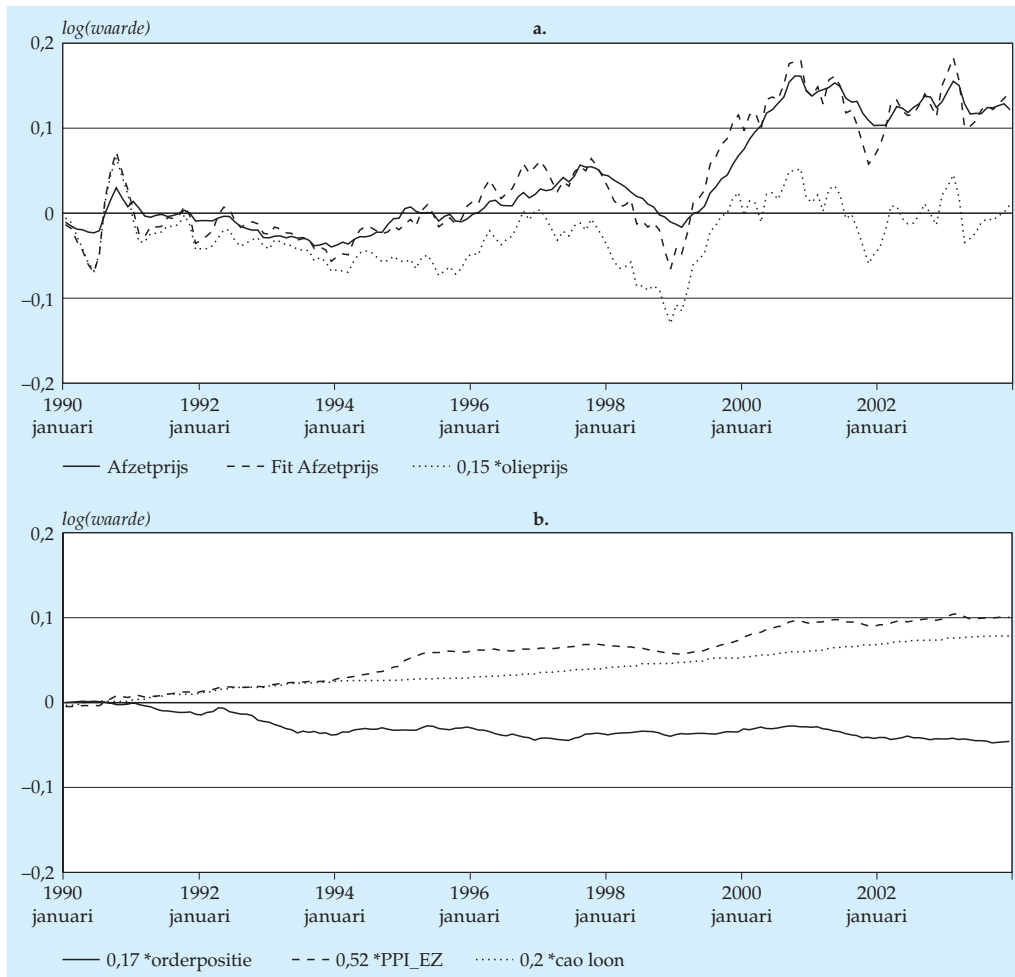
(0,068) (0,16) (0,015) (0,08)

Dit model kan vergeleken worden met de uitkomsten van het mark-up model. Het mark-up model geeft na substitutie coëfficiënten voor de exogenen van 0,49 voor de orderpositie, 1,21 voor de PPI van de eurozone en 0,70 voor de loonkosten per eenheid product. Deze coëfficiënten hebben echter relatief grote onzekerheidsmarges. Daardoor zijn de coëfficiënten die hier op basis van het herleide vorm model zijn geschat niet significant verschillend van die in het mark-up model en is er geen tegenspraak tussen de modellen.

De schommelingen in de afzetprijzen van de Nederlandse industrie worden voor het grootste deel verklaard door schommelingen in de aardolieprijs. Dit is te zien in figuur 5. In figuur 5a is te zien dat de afzetprijs van de Nederlandse industrie op dezelfde manier fluctueert als de aardolieprijs. De afstand tussen de aardolieprijs en de afzetprijs wordt echter steeds groter. De afzetprijs stijgt langzaam ten opzichte van de olieprijs. Figuur 5b illustreert dat deze verschuiving met name kan worden toegeschreven aan veranderingen in de PPI van de eurozone en de cao-lonen.

De bijdrage van de cao-lonen en die van de PPI van de eurozone wijken niet significant af van wat verwacht zou worden op basis van de productiestructuur. De gecumuleerde inputcoëfficiënt van de Nederlandse industrie in 2000 voor lonen was 0,22, en voor import was deze 0,43 (0,35 exclusief ruwe aardolie). De coëfficiënt van ruwe aardolie is significant hoger dan verwacht mag worden op basis van de inputcoëfficiënt van ruwe aardolie (0,07).

5. Fit van de afzetprijs door het eerste herleide vormmodel en bijdrage van de verschillende exogenen aan het verloop van de afzetprijzen

Bron: CBS, detailgegevens.

Korte-termijn

De aanpassing naar het evenwichtsniveau zal zich langzamer voltrekken dan bij het mark-up model. In een maand wordt één zestiende van de onbalans in het lange termijn evenwicht hersteld door aanpassing van de afzetprijs.

$$\begin{aligned} \Delta \log(\text{afzetprijs})_t = & 0,22 \Delta \log(\text{afzetprijs})_{t-1} + 0,16 \Delta \log(\text{cao})_{t-1} + 0,025 \Delta \log(\text{olie})_t \\ & (0,06) \qquad \qquad \qquad (0,07) \qquad \qquad \qquad (0,003) \\ & + 0,05 \Delta \log(\text{orderpos})_{t-1} + 1,49 \Delta \log(\text{PPI_EZ})_t - 0,61 \Delta \log(\text{PPI_EZ})_{t-1} - 0,0004 \\ & (0,025) \qquad \qquad \qquad (0,11) \qquad \qquad \qquad (0,15) \qquad \qquad \qquad (0,0003) \\ & - 0,065 \text{fout}_{1,t-1} \\ & (0,014) \end{aligned}$$

Op de maandmutatie hebben de afzetprijsindex in de eurozone en de aardolieprijs de belangrijkste invloed.

Aanvullend onderzoek toont aan dat prijsvorming in de chemische en aardolie-industrie zeer sterk afhangt van het verloop van de prijzen van ruwe aardolie. Maar ook voor de afzetprijzen van het overige deel van de Nederlandse industrie is de aardolieprijs belangrijk, zij het dat de overige industrie trager reageert op veranderingen in de aardolieprijs. Dit blijkt uit een model, vergelijkbaar met het herleide vorm model, dat is opgesteld voor de Nederlandse industrie exclusief aardolie- en chemische industrie. Op een termijn van één tot enkele maanden is de aardolieprijs nauwelijks van invloed op de afzetprijzen van de overige industrie. Op een termijn van een aantal jaren zal de aardolieprijs de afzetprijzen van de overige industrie met 9 procent van de stijging in de aardolieprijs verhogen. Dit komt bovenop het effect van een stijging van de PPI van de eurozone door de stijging van de aardolieprijs.

Conclusies

Dit onderzoek toont aan dat schommelingen in de afzetprijzen van de Nederlandse industrie in belangrijke mate worden bepaald door internationale invloeden, namelijk de PPI (producentenprijsindex van de industrie) van de eurozone en de prijs van ruwe aardolie. Een wijziging in deze exogene prijzen heeft binnen één tot enkele maanden een verandering van de afzetprijzen van de Nederlandse industrie tot gevolg. Dit geldt niet alleen voor sectoren die sterk onderhevig zijn aan (internationale) prijsconcurrentie, zoals de chemische en aardolie-industrie, maar ook voor andere industrietakken. Op de wat langere termijn blijken echter vooral kostenfactoren een belangrijk effect te hebben op het niveau van de afzetprijzen. Hetzelfde geldt voor de vraagfactoren als de structurele veranderingen in het niveau van orderposities.

Dit onderzoek toont aan dat afzetprijzen op lange termijn in grote lijnen de ontwikkeling van de variabele productiekosten per eenheid product volgen. Dit verloopt op de manier die men zou mogen verwachten op basis van de productiestructuur van de Nederlandse industrie. Behalve dit wellicht niet verrassende resultaat vonden we echter ook dat er periodes zijn waarin het verloop in de afzetprijs aanzienlijk verschilde van het verloop van de variabele productiekosten.

Het verschil tussen het verloop van de afzetprijzen van de industrie en de variabele productiekosten per eenheid blijkt sterk gecorreleerd te zijn met exogene factoren, en niet in de laatste plaats met de prijszetting van internationale concurrenten. Hieruit blijkt wederom dat inflatie een internationaal fenomeen is: de mate waarin fluctuaties in de productiekosten kunnen worden doorberekend hangt sterk af van het prijsverloop op internationale markten. Onze schattingen geven aan dat de mogelijkheid om winstmarges op peil te houden erg afhankelijk is van het verloop van het internationale prijspeil, ofwel van

de prijzen van concurrerende producten. In de onderzoeksperiode waren er perioden waarin de stijgingen van de industrieprijzen hoger lagen dan de verwachting op grond van het verloop van de productiekosten. Deze discrepantie kwam voor rekening van het verloop van de euro-PPI. Voor 2004 was dit waarschijnlijk ook het geval, hoewel nog niet alle gegevens over 2004 beschikbaar zijn. Een stijging van de euro-PPI ging gepaard met stijgende afzetprijzen en een stijgend exploitatieoverschot.

Verder vonden we dat de aardolieprijs een belangrijke determinant van de fluctuaties in industriële afzetprijzen is. De invloed van de aardolieprijs is twee keer groter dan op basis van de betekenis van aardolie voor de Nederlandse productiestructuur zou mogen worden verwacht. Vooral voor de chemische en aardolie-industrie beïnvloedt de prijs van ruwe aardolie de afzetprijs in belangrijke mate. Maar ook voor de afzetprijzen van het overige deel van de Nederlandse industrie is de aardolieprijs belangrijk, met dien verstande dat dit deel van de Nederlandse industrie trager reageert en per saldo ook minder gevoelig is voor veranderingen in de aardolieprijs.

Noten in de tekst

- ⁱ H.W.J. Donkers, Prijsanalyse, een theoretische onderbouwing en een nadere uitwerking van het input-outputkader, Proefschrift Universiteit Twente, 1992.
- ⁱⁱ Katharina Juselius, Wage, price and unemployment dynamics and the convergence to purchasing power parity in the euro-area. Discussion papers institute of economics, university of Copenhagen 03-01, 2003.
- ⁱⁱⁱ Jordi Galí, Mark Gertler, Inflation dynamics: a structural econometric analysis, *Journal of monetary econometrics*, 44 p. 195–222, 1999.
- ^{iv} Eilev S. Jansen, Modelling inflation in the Euro Area, ECB working paper 322, 2004.
- ^v G. Fagan, J. Henry, R. Mestre, An area-wide model (AWM) for the euro area, ECB working paper 42, 2001.
- ^{vi} SAFE, Een kwartaalmodel van de Nederlandse economie voor korte-termijnramingen, CPB-document 27, 2002.
- ^{vii} A.H.J. den Reijer en P.J.G. Vlaar, Forecasting inflation in the Netherlands and the euro area, Research memorandum WO no 723, De Nederlandsche Bank, 2003.
- ^{viii} John H. Rogers, Monetary union, price level convergence and inflation: How close is Europe to the United States?, *International finance discussion paper no 740*, 2002.
- ^{ix} I. Angeloni, M. Ehrmann, Euro area inflation differentials, ECB working paper 388, 2004.
- ^x Charles Engel, Long-run PPP may not hold after all, *Journal of international economics* 57 243–273, 2000.

3. Productie

Na twee jaar van economische stagnatie groeide de Nederlandse economie in 2004 weer. Het bescheiden herstel was mede te danken aan de *goederenproducten*. In alle bedrijfstakken, behalve de energie- en waterleidingbedrijven, groeide de toegevoegde waarde. Opvallend was de sterke groei van de delfstoffenwinning, als gevolg van een fors gestegen gaswinning. De bouwproductie liet een licht herstel zien ten opzichte van de krimp in 2003, vooral door een grotere productie van nieuwbouwwoningen. In de industrie was voor het eerst sinds drie jaar weer sprake van een substantiële groei. De landbouwproductie was groter, onder meer door de goede oogsten van akker- en tuinbouwgewassen.

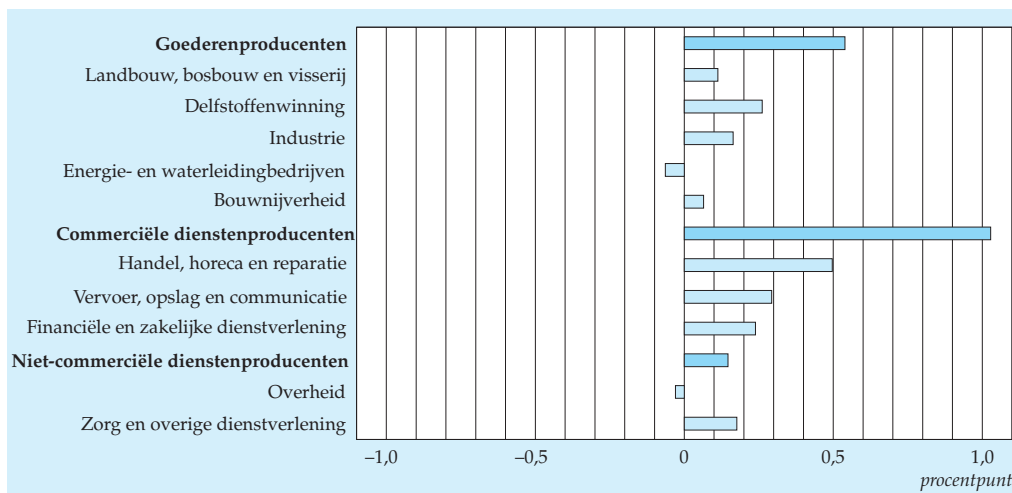
Ook in de *commerciële dienstverlening* groeide de productie weer na een daling in 2003. De commerciële dienstverleners profiteerden vooral van de aantrekkelijke wereldhandel. Met name de sterk op de export gerichte bedrijfstakken handel, transport en communicatie presteerden goed. De groei van de financiële en zakelijke dienstverlening was vooral te danken aan het bankwezen. De groei van de *niet-commerciële dienstverlening* viel sterk terug ten opzichte van 2003 en lag voor het eerst sinds 2000 beneden de groei van de rest van de economie. Bij de overheid werd zelfs een volumedaling van de productie gemeten.

Het BBP uitgedrukt in basisprijzen steeg in 2004 met 1,7 procent. Dat is een herstel vergeleken met de nulgroei in 2003. De groei van het BBP bleef echter wel ruim beneden het gemiddelde van 2,5 procent over de afgelopen 35 jaar. Gemiddeld in 2004 bleef de stijging van de afzetprijzen van de Nederlandse economie 0,9 procentpunt achter bij die van de verbruiksprijzen. De verbruiksprijzen stegen vooral door de sterk toegenomen prijzen van energie en andere grondstoffen. Al met al bleef de toename van de toegevoegde waarde achter bij die van de productiewaarde in Nederland.

De arbeidsproductiviteit van de totale economie groeide in 2004 met 3,4 procent. Dat was het resultaat van een stijging van het volume van de toegevoegde waarde met 1,7 procent en een daling van de werkgelegenheid met 1,6 procent. In veel bedrijven is gereorganiseerd om de kosten te drukken. Met deze reorganisaties wordt veelal in eerste instantie slechts een deel van het boventallige personeel weggesaneerd en het overige deel blijft in dienst van de werkgever om bij een conjuncturomslag zoals in 2004 weer ingezet te worden. De stijging van de arbeidsproductiviteit in 2004 heeft hierdoor een sterk conjunctureel karakter.

Grafiek 3.1 laat zien in welke mate de verschillende bedrijfstakken hebben bijgedragen aan de BBP-groei. Met uitzondering van de energie- en waterlei-

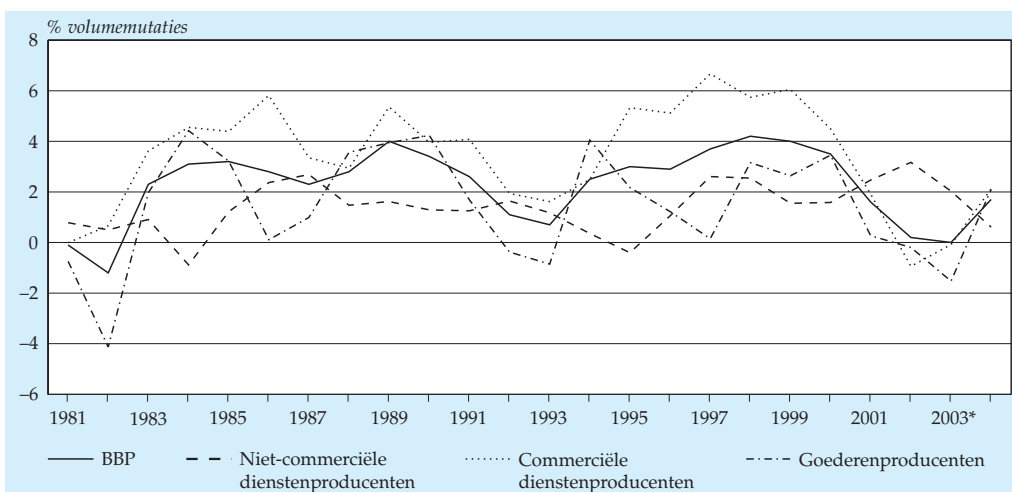
3.1 Bijdrage aan de economische groei per bedrijfstak, 2004*

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2004.

dingbedrijven en de overheid leverden in 2004 alle bedrijfstakken een positieve bijdrage aan de economische groei. De producenten van commerciële diensten leverden de grootste bijdrage met ruim 1,0 procentpunt. In 2003 was hun bijdrage nog negatief. De bedrijfstak handel, horeca en reparatie legde het meeste gewicht in de schaal. Maar ook de goederenproducenten hadden in 2004 met ruim 0,5 procentpunt een positieve bijdrage aan de economische groei. Het grootste deel hiervan kwam voor rekening van de delfstoffenwinning. De groeibijdrage van de overheid en de zorg liep ten opzichte van 2003 fors terug naar bijna 0,2 procentpunt.

3.2 Groei toegevoegde waarde naar categorie producenten

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2004.

Het herstel van de economie ging gepaard met een toename van de emissie van broeikasgassen met 1,3 procent. De uitstoot van CO₂, het belangrijkste broeikasgas, nam met 1,2 procent toe, vooral door toegenomen industriële productie, een grotere vraag naar elektriciteit en toegenomen mobiliteit. Ook de uitstoot van verzurende stoffen nam, na jaren achter elkaar te zijn gedaald, in 2004 weer toe.

Kader 3.a

Marktprijzen versus basisprijzen

De waarderingsgrondslag van het BBP

Het bruto binnenlands product (BBP) wordt uitgedrukt in marktprijzen. Vanuit de productiekant wordt het BBP berekend als som van de gevormde toegevoegde waarde (in basisprijzen) van alle bedrijfsklassen plus het saldo van productgebonden belastingen en productgebonden subsidies en het verschil toegerekende en afgedragen BTW. De toegevoegde waarde van een bedrijfsklasse is het verschil tussen de productie (in basisprijzen) en het intermediair verbruik (in aankooprijzen).

Wanneer bedrijfstakken en -klassen met elkaar worden vergeleken, is de toegevoegde waarde uitgedrukt in basisprijzen de meest zinvolle indicator. Als maatstaf voor de economische groei wordt de volumemutatie van het BBP (tegen marktprijzen) gebruikt. Dit cijfer wordt samengesteld volgens internationale richtlijnen, zodat de BBP-groei van verschillende landen met elkaar kan worden vergeleken.

Bruto binnenlands product vanuit de productiekant

	2003*	2004*	% mutatie 2004 t.o.v. 2003		
	<i>mld euro</i>		<i>waarde</i>	<i>prijs</i>	<i>volume</i>
Productie (basisprijzen) (+)	883,6	912,9	3,3	1,7	1,6
Intermediair verbruik (basisprijzen) (-) ¹⁾	458,5	477,8	4,2	2,6	1,5
Toegevoegde waarde (bruto, basisprijzen) = BBP (bp)	425,1	435,2	2,4	0,6	1,7
Productgebonden belastingen (+)	55,4	58,1	4,8	.	.
Productgebonden subsidies (-)	4,3	4,2	-2,7	.	.
Vershil toegerekende en afgedragen BTW (+)	0,2	-0,4	.	.	.
Toegevoegde waarde (bruto, marktprijzen) = BBP (mp)	476,3	488,6	2,6	0,9	1,7

¹⁾ Exclusief aftrekbare BTW.

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2004.

3.3 Bedrijfstakkenoverzicht, 2004*

	Aandeel in totale toegevoegde waarde	Waarde			Prijs		
		Productie	Verbruik	Toegevoegde waarde	Productie	Verbruik	Toegevoegde waarde
	%	% mutatie t.o.v. 2003					
Bedrijfstakken							
Landbouw, bosbouw en visserij	2,1	-0,5	4,7	-7,4	-3,6	2,6	-11,8
Delfstoffenwinning	2,7	11,5	9,9	12,1	1,2	1,6	1,0
Industrie	14,0	4,6	5,6	2,1	3,4	4,4	0,9
Voedings- en genotmiddelenindustrie	2,6	1,7	1,8	1,5	1,2	1,2	1,2
Textiel- en lederindustrie	0,3	-3,2	-3,5	-2,3	-0,1	0,2	-0,9
Papierindustrie, uitgeverijen en drukkerijen	1,7	-0,9	-1,6	0,2	-0,1	-1,1	1,5
Aardolie-industrie	0,6	21,3	20,7	25,8	16,5	15,9	20,7
Chemische basisproductenindustrie	1,6	9,3	10,6	5,8	8,7	10,2	4,6
Chemische eindproductenindustrie	0,7	0,2	2,0	-4,8	1,2	3,2	-4,7
Rubber- en kunststofindustrie	0,4	3,8	6,8	-2,5	0,4	4,0	-7,1
Basismetaal- en metaalproductenindustrie	1,5	9,1	10,9	5,2	4,9	6,7	1,1
Machine-industrie	1,2	3,1	3,7	2,0	1,4	1,8	0,5
Elektrotechnische industrie	0,9	0,2	1,0	-2,2	0,0	0,8	-2,7
Transportmiddelenindustrie	0,9	6,6	6,4	7,1	2,1	1,8	2,8
Overige industrie	1,7	-0,2	1,6	-2,3	0,0	2,5	-2,9
Energie- en waterleidingbedrijven	1,6	-0,4	2,9	-8,3	-0,4	1,4	-4,8
Bouwnijverheid	5,7	3,2	2,9	3,7	2,0	1,7	2,5
Burgerlijke en utiliteitsbouw	2,4	4,0	2,5	7,2	2,7	1,7	4,7
Grond-, water- en wegenbouw	1,0	2,2	4,4	-1,6	1,0	2,1	-1,0
Overige bouwnijverheid	2,3	2,5	2,4	2,7	1,6	1,3	1,9
Handel, horeca en reparatie	15,0	1,3	2,0	0,7	-0,8	1,4	-2,5
Handel en reparatie	13,1	1,7	2,7	0,9	-1,2	1,5	-3,2
Horeca	1,9	-1,1	-2,0	-0,1	1,8	1,0	2,7
Vervoer, opslag en communicatie	7,5	4,2	5,3	3,0	0,8	2,3	-0,9
Vervoer en dienstverlening t.b.v. vervoer	4,7	5,1	6,4	3,6	1,7	3,4	-0,1
Post en telecommunicatie	2,7	2,6	3,1	2,1	-1,0	0,3	-2,4
Financiële en zakelijke dienstverlening	26,8	3,8	5,0	2,8	1,9	1,8	1,9
Financiële instellingen	7,4	7,2	14,2	1,7	1,4	3,4	-0,4
Verhuur van en handel in onroerend goed	7,2	3,2	2,7	3,5	2,3	-0,1	4,0
Uitzendbureaus	2,1	1,2	0,7	1,3	1,4	1,8	1,4
Overige zakelijke dienstverlening	10,1	2,1	0,7	3,6	2,0	1,7	2,2
Overheid	11,8	1,7	0,4	2,4	2,5	2,3	2,7
Zorg en overige dienstverlening	12,9	3,5	2,6	4,0	2,2	1,5	2,5
Totaal ¹⁾	100,0	3,3	4,2	2,4	1,7	2,6	0,6
Goederenproducenten	26,0	3,9	4,9	1,8	2,2	3,5	-0,2
Commerciële dienstenproducenten	49,2	3,1	4,1	2,2	0,9	1,8	0,1
Niet-commerciële dienstenproducenten	24,7	2,7	1,6	3,2	2,4	1,9	2,6

¹⁾ BBP bp in 2004: 435,2 mld euro.

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2004

Volume			Arbeid		Milieu		
Pro- ductie	Verbruik	Toege- voegde waarde	Volume	Produc- tiviteit	Broeikas- effect	Verzuring	
Bedrijfstakken							
3,3	2,1	4,9	-2,9	8,0	0,7	2,2	Landbouw, bosbouw en visserij
10,2	8,2	10,9	1,5	9,3	1,0	-2,3	Delfstoffenwinning
1,2	1,2	1,2	-4,0	5,4	2,5	3,6	Industrie
0,5	0,6	0,2	-4,4	4,8	-1,2	-3,7	Voedings- en genotmiddelenindustrie
-3,0	-3,7	-1,4	-11,9	12,0	-12,4	-13,8	Textiel- en lederindustrie
-0,8	-0,5	-1,3	-4,0	2,8	0,0	-2,0	Papierindustrie, uitgeverijen en drukkerijen
4,1	4,1	4,2	6,0	-1,8	5,3	5,9	Aardolie-industrie
0,6	0,4	1,1	-1,8	3,0	2,9	1,2	Chemische basisproductenindustrie
-0,9	-1,2	-0,1	-4,7	4,7	↑	↑	Chemische eindproductenindustrie
3,4	2,7	5,0	-2,8	8,1	4,1	1,0	Rubber- en kunststofindustrie
4,0	3,9	4,1	-4,8	9,3	0,6	5,6	Basismetaal- en metaalproductenindustrie
1,7	1,9	1,5	-3,8	5,5	-4,1	-2,7	Machine-industrie
0,2	0,2	0,5	-4,3	5,0	6,8	-2,9	Elektrotechnische industrie
4,4	4,5	4,2	-4,6	9,2	-2,9	-0,3	Transportmiddelenindustrie
-0,2	-0,9	0,6	-2,8	3,5	3,1	1,6	Overige industrie
0,0	1,5	-3,7	-2,1	-1,6	2,6	1,4	Energie- en waterleidingbedrijven
1,2	1,2	1,2	-5,2	6,7	-0,8	-3,7	Bouwnijverheid
1,3	0,8	2,4	-6,4	9,4	.	.	Burgerlijke en utiliteitsbouw
1,3	2,3	-0,6	-6,4	6,2	.	.	Grond-, water- en wegenbouw
0,9	1,1	0,8	-3,7	4,7	.	.	Overige bouwnijverheid
2,1	0,5	3,3	-1,6	5,0	-0,2	-2,2	Handel, horeca en reparatie
2,9	1,1	4,2	-1,7	6,0	.	.	Handel en reparatie
-2,8	-3,0	-2,7	-1,0	-1,7	.	.	Horeca
3,4	2,9	4,0	-2,7	6,9	1,5	4,5	Vervoer, opslag en communicatie
3,3	2,9	3,7	-1,6	5,4	.	.	Vervoer en dienstverlening t.b.v. vervoer
3,7	2,8	4,6	-6,2	11,5	.	.	Post en telecommunicatie
1,9	3,1	0,9	-1,0	1,9	0,0	-6,1	Financiële en zakelijke dienstverlening
5,7	10,5	2,0	-0,7	2,8	.	.	Financiële instellingen
0,8	2,9	-0,5	-2,2	1,8	.	.	Verhuur van en handel in onroerend goed
-0,2	-1,1	0,0	3,1	-3,0	.	.	Uitzendbureaus
0,1	-1,0	1,3	-2,4	3,7	.	.	Overige zakelijke dienstverlening
-0,8	-1,8	-0,3	-1,4	1,1	-2,1	-4,8	Overheid
1,3	1,1	1,4	1,1	0,3	-0,6	-1,7	Zorg en overige dienstverlening
					-0,2	-4,8	Huishoudens
1,6	1,5	1,7	-1,6	3,4	1,3	1,9	Totaal ¹⁾
1,6	1,4	2,1	-4,1	6,5	2,1	2,1	Goederenproducenten
2,2	2,3	2,1	-1,5	3,7	1,1	3,7	Commerciële dienstenproducenten
0,3	-0,3	0,6	0,1	0,5	-1,0	-3,8	Niet-commerciële dienstenproducenten

3.1 Overzicht bedrijfstakken

Goederenproducenten: herstel groei vooral door aardgas

In 2004 was de toegevoegde waarde van de *goederenproducenten* in volume 2,1 procent groter dan in 2003. Daarmee leverden zij een groeibijdrage van ruim 0,5 procentpunt aan de Nederlandse economie. In 2003 kromp de toegevoegde waarde van de goederenproducenten nog met 1,5 procent. De werkgelegenheid liep in 2004 gemiddeld met 4,1 procent terug. De goederenproducenten genereren in Nederland ruim een kwart van de totale toegevoegde waarde. De delfstoffenwinning, met een aandeel van 2,7 procent in het BBP één van de kleinste bedrijfstakken, speelde een grote rol. Door de sterk gestegen aardgasproductie was de bijdrage van deze bedrijfstak aan de economische groei de hoogste onder de goederenproducenten. De industrie is veruit de grootste bedrijfstak onder de goederenproducenten. Na drie jaar van stagnerende of zelfs krimpende industriële productie was er in 2004 een stijging te zien. Dit herstel was vooral te danken aan de sterk gestegen productie in de metaalindustrie. De energie- en waterleidingbedrijven leverden in 2004 een negatieve bijdrage aan de economische groei.

3.4 Goederenproducenten

Aandeel in BBP	Gemiddeld					
	1992-2001	2002	2003*	2004*	2004*	
26,0%						
	mutaties in %				mld euro	
	Bruto toegevoegde waarde (bp); waarde	3,1	1,2	1,7	1,8	113,3
	Bruto toegevoegde waarde (bp); volume	1,6	-0,2	-1,5	2,1	
38,7%	Exploitatieoverschot (bruto); waarde	3,1	-1,6	-3,1	4,5	55,1
Uitvoer quote						arbeidsjaren
	Arbeidsvolume	-0,2	-1,9	-3,2	-4,1	1 552 100

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2004.

Productie groter maar inkomens lager in de landbouw

Voor de landbouw was 2004 een rustig en productief jaar. Dit in tegenstelling tot de afgelopen drie jaar, toen de landbouw gebukt ging onder uitbraken van besmettelijke dierziekten en de besmetting van veevoer. Met de vogelpest achter de rug werd in de pluimveesector veel meer geproduceerd dan een jaar eerder. De aanvoer van pluimvee bij de slachterijen groeide sterk. Daarnaast nam de productie van eieren fors toe. Ook de rundvee- en varkenshouderij lieten een bescheiden productiegroei zien. In de akkerbouw waren de oogsten

uitstekend door het relatief gunstige weer. In 2003 mislukte de oogst van belangrijke akkerbouwgewassen nog door de droge en warme zomer. Vooral de oogst van aardappelen en uien was in 2004 goed. Ook in de tuinbouw werd meer geproduceerd. De export van tomaten en fruit van Nederlandse telers steeg fors. Daarnaast produceerden tuinders relatief meer duurdere planten en boomkwekerijproducten. De productie van snijbloemen steeg licht, wat opvallend is gezien de daling van het areaal. Per saldo nam de toegevoegde waarde van de landbouw in 2004 toe met ruim 5 procent. Dat was ruim boven de groei van de economie als geheel. Ook in 2003 was dat het geval, maar in de drie jaren ervoor was de groei van de landbouw gemiddeld 3 procentpunt lager dan de groei van de totale economie.

De hogere productie leidde niet tot hogere inkomens voor de boeren. Ook in concurrerende landen was 2004 namelijk een groeizaam jaar. Het grotere aanbod leidde tot een daling van de afzetprijzen van veel agrarische producten. Daarnaast zorgde de matige groei van de consumptie en de daling van de koopkracht in Nederland en de belangrijke exportlanden ook voor prijsdalingen. Een derde factor was de sterke euro ten opzichte van de dollar, die zorgde voor lagere exportprijzen in de landbouw. Door deze factoren lagen de afzetprijzen in de landbouw gemiddeld 3,5 procent onder het niveau van 2003. De productieprijs van eieren halveerde bijna door de explosieve groei van het aanbod van eieren na het vogelpestjaar 2003. Alleen de prijs van varkens steeg sterk door betere afzetmogelijkheden. Dit kwam mede door de flinke krimp van de varkensstapel in de nieuwe EU-lidstaten als gevolg van de veterinaire regels van de EU. De prijzenoorlog tussen supermarkten in Nederland had daarentegen nauwelijks gevolgen voor de afzetprijzen van de landbouwproducten omdat het aandeel van de binnenlandse afzet van in Nederland geproduceerde landbouwproducten gering is. Daarnaast spitste de prijzenoorlog zich toe op de A-merken met een substantiële handelsmarge. Afgezien van zuivel behoren hiertoe geen landbouwproducten.

In tegenstelling tot de productieprijzen waren de prijzen van het verbruik gemiddeld 2,5 procent hoger. De hogere prijzen van veevoeder was een van de belangrijkste oorzaken. Dit zette de inkomens van de boeren verder onder druk. Het exploitatieoverschot, een indicator voor het inkomen van boeren, daalde met ruim 11 procent. Hiermee kromp in 2004 het inkomen van de Nederlandse landbouw het meest van alle 25 EU-lidstaten. Het aandeel van de landbouw in de totale economie is teruggelopen van 4 procent in 1985 naar 2 procent in 2004. Naast de minder gunstige prijsontwikkelingen in de landbouw ten opzichte van die in de rest van de economie had dit ook te maken met een productiviteitsstijging in de laatste twintig jaar. Door de toenemende schaalvergroting in de landbouw is veel minder personeel nodig.

Net als in 2003 had de visserij te maken met prijsdalingen van belangrijke vissoorten als tong, schol en makreel. Het productievolume was gelijk aan een jaar eerder. Door de prijsdalingen liep de waarde van de productie terug. Ook hadden de vissers in 2004 te kampen met hoge brandstofprijzen. Een gevolg

van de prijsontwikkelingen was een daling van het gevormde inkomen van de visserij met 9 procent.

Herstel industriële productie

Het volume van de toegevoegde waarde van de *industrie* groeide in 2004, zij het met 1,2 procent bescheiden. Daarmee realiseerde de industrie voor het eerst sinds drie jaar weer een duidelijke groei. In de meeste takken van de industrie was het productievolume groter dan een jaar eerder. Uitzonderingen waren de textiel- en lederindustrie en de uitgeverijen en drukkerijen. De productie van de basismetalenindustrie nam sterk toe. Ook in de aardolie-, rubber- en kunststof- en transportmiddelenindustrie trok de productie flink aan. De omslag in de industrie is een gevolg van het aantrekken van de wereldhandel en een verbetering van de internationale concurrentiepositie van de Nederlandse industrie. Door de ingezette loonmatiging en de conjuncturele verbetering van de arbeidsproductiviteit liep in 2004 de ontwikkeling van de arbeidskosten per eenheid product in Nederland in het algemeen in de pas met het eurogebied. In de voorgaande jaren stegen de arbeidskosten per eenheid product in Nederland sterker dan bij de Europese concurrenten. Door de ontwikkelingen in 2004 was er voor de Nederlandse industrie ruimte voor een lichte verbetering van de prijsconcurrentie. De genoemde factoren leidden tot een toename van de vraag vanuit het buitenland. De binnenlandse vraag naar producten van de industrie bleef hierbij duidelijk achter.

Een overzicht van de ontwikkelingen in de verschillende branches van de Nederlandse industrie:

- De *voedings- en genotmiddelenindustrie* is de grootste branche van de industrie. Het productievolume steeg in 2004 met een half procent. Dit was vooral te danken aan de veevoederindustrie, die na een jarenlange periode van dalende productievolumes weer een groei realiseerde (+6 procent). Vooral de productie van pluimveevoeders steeg sterk als gevolg van het herstel van de pluimveestapel na de vogelpest van 2003. Hier profiteerden ook de pluimveeslachterijen van. De productiewaarde van de voedings- en genotmiddelenindustrie steeg met 1,7 procent. Afgezien van de slachterijen de vleesverwerkende industrie, de veevoederindustrie en de tabaksverwerkende industrie lieten alle branches echter een lagere productiewaarde zien. Vooral de drankenindustrie had het zwaar door een teruglopende consumptie en de prijzenoorlog in de supermarkten. Het gevolg was een ruim 8 procent lagere toegevoegde waarde. In de meeste branches steeg de toegevoegde waarde wel, door de gunstige ontwikkeling van de afzetprijzen ten opzichte van de prijzen van de grond- en hulpstoffen.
- Een van de weinige branches binnen de industrie die in 2004 niet groeide was de *papierindustrie, uitgeverijen en drukkerijen*. Het productievolume daalde met bijna 1 procent. De papierindustrie kende een beter jaar dan de uitgeverijen en drukkerijen. Volgens de Koninklijke Vereniging van Nederlandse

papier- en kartonfabrieken was het productievolume van papier en karton ongeveer 3 procent groter dan in 2003. Door lagere prijzen bleef de omzet echter achter. Ongeveer 70 procent van de productie wordt geëxporteerd en daarvan blijft 90 procent binnen Europa. Voor de uitgeverijen en de drukkerijen was 2004 opnieuw een teleurstellend jaar. De productie kromp met ongeveer 2 procent. De oplagen van dagbladen en boeken bleven dalen en het advertentievolume had nog steeds te lijden van de tegenvallende conjunctuur.

- Door de forse prijsstijging van ruwe aardolie was de gemiddelde afzetprijs van aardolieproducten in 2004 ruim 16 procent hoger dan in 2003. Bovendien is de productie in volume met 4 procent gegroeid zodat de productiewaarde van de *aardolie-industrie* ruim 21 procent hoger uitkwam. Dit is de grootste stijging binnen de industrie. Dat geldt ook voor de toegevoegde waarde, die met bijna 26 procent in waarde toenam.
- De productiewaarde van de *chemische basisproductenindustrie* steeg, onder invloed van hogere afzetprijzen, in 2004 met ruim 9 procent. Het productievolume bleef ongeveer gelijk. Vooral de petrochemie drukte de groei. In het tweede halfjaar vond een terugval plaats die samenhang met het onderhoud aan enkele grote kraakinstallaties in de aardolieraffinage. De *chemische eindproductenindustrie* liet ongeveer hetzelfde beeld zien. In het eerste halfjaar was er productiegroei en in het tweede halfjaar een daling. Daarmee daalde het productievolume over het gehele jaar licht. Door de relatief forse stijging van de verbruiksprijzen daalde de nominale toegevoegde waarde echter met ongeveer 5 procent. Vooral de prijzen van grondstoffen uit de basischemie, zoals organische grondstoffen en kunstharsen, stegen sterk. Ook de *rubber- en kunststofindustrie* had hier last van. In tegenstelling tot de basis- en eindchemie trok het productievolume in de tweede helft van het jaar aan, maar het grotere productievolume woog niet op tegen het effect van de hogere grondstofprijzen. De toegevoegde waarde daalde met bijna 3 procent in waarde.
- De *metaalindustrie* kende in 2004 een goed jaar. In alle onderdelen groeide het volume van de toegevoegde waarde, na een daling in 2003 bij de meeste onderdelen. De groei in de *basismetaal- en metaalproductenindustrie* kwam in 2004 uit op ruim 4 procent. Vooral het productievolume van basismetaal groeide fors als gevolg van de aantrekkende wereldhandel. Hierdoor was in heel Europa de staalproductie aanzienlijk groter. Ook bij de *machine-industrie* was sprake van een omslag. Na een krimp van ongeveer 2 procent in 2003 groeide de productie in 2004 met bijna 2 procent. Dit kwam vooral door de toegenomen uitvoer van lithografische machines. In het algemeen werden meer machines dan apparaten voor huishoudelijke doeleinden verkocht. Dit heeft deels te maken met de conjunctuurfase: de machinebouw (vooral lithografische machines) is sterk afhankelijk van de investeringsvraag en profiteert vaak in een vroeg stadium van economisch herstel. De *elektrotechnische industrie* is meer afhankelijk van de binnenlandse vraag en

kende een minder sterke groei. Het productievolume groeide in 2004 nauwelijks. De grootste groei werd gemeten bij de productie van kantoormachines en computers, de laagste bij de medische en optische instrumentenindustrie. De toegevoegde waarde van elektrotechnische industrie stond onder druk omdat de afzetprijzen minder stegen dan de verbruiksprijzen. Binnen de *transportmiddelenindustrie* groeide de productie van auto's fors (+11 procent), maar daalde de productie van de scheepsbouw (-11 procent). De concurrentie tussen de Europese scheepsbouwers is groot, waarbij lagelonenlanden een steeds groter deel van de markt van nieuwbouw en reparatie van schepen veroveren. Er is echter ook concurrentie van buiten Europa, zoals van Zuid-Korea, die de Europese bouwers verdringt.

- De productie van de Nederlandse *textiel- en lederindustrie* daalt al jaren. In 2004 was de productie 3 procent kleiner dan in 2003. Ten opzichte van 1995 is de productie met meer dan eenderde teruggelopen. Het aandeel van de textielindustrie in de totale Nederlandse industrie bedraagt nog maar 1,7 procent. De Nederlandse productie van kleding wordt al jaren verdrongen door de import van kleding. De textielbranche is een van de takken van industrie die marktaandeel verliest aan concurrentie uit China. De daaruit voortvloeiende bedrijfssluitingen leiden ertoe dat bedrijven met een relatief hoge toegevoegde waarde overblijven. Dit verklaart de hoge arbeidsproductiviteit in deze tak van industrie.

Voorzichtig herstel in de bouw

De *bouw* heeft een licht herstel laten zien ten opzichte van de malaise in 2002 en 2003. Het productievolume steeg met ruim 1 procent. In 2002 en 2003 daalde het productievolume van de bouwnijverheid nog met ruim 4 respectievelijk 6 procent. Dit herstel trad in vrijwel alle onderdelen van de bouw op. Een uitzondering betreft de verhuur van bouwmachines. In 2004 kwamen 65 duizend woningen gereed, bijna 10 procent meer dan het dieptepunt in 2003. De productie van nieuwe bedrijfsgebouwen daarentegen daalde in 2004 ruim 10 procent. Deze daling was echter minder groot dan in 2003. Al sinds 2001 daalt de nieuwbouw van bedrijfsgebouwen. De investeringen in grond-, weg- en waterbouw (GWW) groeiden weer licht na twee jaren van krimp.

3.1.2 Commerciële dienstenproducenten: vooral groei bij handel en transport

In 2004 was de toegevoegde waarde van de *commerciële dienstverlening* in volume 2,1 procent groter dan in 2003. Dit komt overeen met een bijdrage van 1,0 procentpunt aan de BBP-groei van 1,7 procent. In 2003 kromp de toegevoegde waarde van de commerciële dienstverleners nog met 0,1 procent. Ondanks de groei in 2004 daalde de werkgelegenheid, in ongeveer dezelfde mate als in de rest van de Nederlandse economie. Binnen de commerciële dienstverlening le-

verde de handel, horeca en reparatie de grootste bijdrage aan de economische groei. De commerciële dienstverlening genereert in Nederland bijna de helft van de totale toegevoegde waarde.

3.5 Commerciële dienstenproducenten

Aandeel in BBP	Gemiddeld					
	1992–2001	2002	2003*	2004*	2004*	
49,2%	<i>mutaties in %</i>					
					<i>mld euro</i>	
	Bruto toegevoegde waarde (bp); waarde	6,4	3,4	1,6	2,2	214,3
14,0%	Bruto toegevoegde waarde (bp); volume	4,1	-0,9	-0,1	2,1	
	Exploitatieoverschot (bruto); waarde	6,1	3,3	0,8	3,1	100,2
Uitvoer quote						<i>arbeidsjaren</i>
	Arbeidsvolume	3,1	-1,6	-2,1	-1,5	2 907 300

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2004.

Nederlandse handel profiteert van groeiende wereldhandel

De Nederlandse *handel* is sterk afhankelijk van de consumptieve bestedingen en van de in- en uitvoer. De groothandel profiteerde in 2004 van de aantrekkelijke wereldhandel. De toegevoegde waarde van de groothandel steeg met ongeveer 5 procent in waarde. De groothandel heeft een aandeel van ongeveer 60 procent in de toegevoegde waarde van de handel. De omzet van de detailhandel liep echter voor het tweede achtereenvolgende jaar terug. In zowel de food- als de non-foodsector was de omzet lager. Binnen de foodsector hebben de supermarkten een omzetaandeel van 80 procent. Door de prijzenoorlog tussen de supermarkten daalden de afzetprijzen met gemiddeld 1,9 procent. Het omzetvolume was wel groter maar onvoldoende om de lagere prijzen te compenseren. De omzetzaling in de non-foodsector was groter dan in de foodsector. De winkels in consumentenelektronica boekten het grootste omzetverlies. Voor de detailhandel als geheel steeg het omzetvolume nog licht, maar de (nominale) toegevoegde waarde liep vrij sterk terug. De verkoop van nieuwe personenauto's lag in 2004 1 procent lager. Het verschil tussen de zakelijke en privé-markt was opvallend. In het privé-segment daalde het aantal verkopen met 8 procent, terwijl het aantal zakelijke verkopen met 7 procent steeg.

Ook in 2004 kampte de *horeca* met de terughoudendheid van consumenten. Enige compensatie kwam vanuit het de hotelbranche, waar meer overnachtingen geboekt werden. Het totale omzetvolume van de horeca daalde met 3 procent, maar door de hogere prijzen bleef de toegevoegde waarde ongeveer gelijk. De omzet van de cafés daalde voor het vierde achtereenvolgende jaar, die van de restaurants bleef op het peil van 2003. Ook het minder goede weer

speelde in 2004 een rol. Hier had vooral de verblijfsrecreatie last van. Bij de bungalowparken bleven veel Nederlanders weg en op de kampeerterrainen kwamen minder buitenlandse toeristen.

Hoge brandstofprijzen spelen de luchtvaart parten

Voor de bedrijfstak *vervoer, opslag en communicatie* was 2004 een goed jaar. De toegevoegde waarde groeide met 4 procent in volume. De groei van de bedrijfstak had vooral te maken met de stijging van de diensten van Nederlandse vervoerbedrijven in het buitenland. Alleen de luchtvaartbedrijven en de reisbureaus kenden een minder goede ontwikkeling. De reisbureaus zagen hun toegevoegde waarde met ongeveer 2 procent dalen. De bedrijfstak als geheel had te maken met verbruiksprijzen die meer stegen dan de afzetprijzen, vooral als gevolg van de gestegen brandstofprijzen.

In 2004 ging het met de *vervoer- en opslagbedrijven* duidelijk beter dan in 2003. Dit gold echter niet voor de reisbureaus, vooral doordat steeds meer mensen hun reizen zelf boeken via internet. Bovendien vielen de consumentenbestedingen aan vakanties tegen. Het koopkrachtverlies van huishoudens in 2004 was hier mede debet aan. De luchtvaartbranche boekte daarentegen na jaren met tegenslagen in 2004 een volumegroei van 5 procent. Zowel het passagiers- als het vrachtvervoer lieten groei zien. Daar stond tegenover dat de brandstofprijzen sterk zijn gestegen. Deze konden niet volledig doorberekend worden in de afzetprijzen. De toegevoegde waarde daalde hierdoor per saldo met 6 procent in waarde. Ook de andere branches hadden last van de dure brandstof maar de luchtvaart werd het sterkst getroffen.

De toegevoegde waarde van de *post- en telecommunicatiebedrijven* steeg in 2004 met bijna 5 procent in volume. In 2002 was de groei nog ruim 14 procent. Het productievolume was in 2004 bijna 4 procent groter. Dit was geheel te danken aan de telecommunicatie. De groei van de mobiele telefonie (waarbij de ontwikkeling van steeds geavanceerdere telefoons de groeiemarkt in stand houdt) en de internetaansluitingen (breedbandabonnementen) spelen hier een rol. Het percentage personen met thuis een internetaansluiting bedroeg in 2004 73 procent (68 procent in 2003). Van alle bedrijven had in 2003 bijna 90 procent toegang tot het internet. Het aantal mobiele telefoonaansluitingen bedroeg in 2004 ongeveer 13,3 miljoen. Dit was 11 procent meer dan in 2003. Gemiddeld kende de telecommunicatie in 2004 een prijsdaling. Dit kwam vooral door het sterk gestegen aantal aanbieders van mobiele telefonie en internet.

Financiële en zakelijke dienstverlening: groei vooral door banken

De *financiële en zakelijke dienstverlening* liet na enkele jaren van afnemende productie weer een duidelijke groei van de toegevoegde waarde zien. De positieve groeicijfers in 2004 waren grotendeels te danken aan de banken. Ook de uitzendmarkt verbeterde in de loop van 2004 na enkele jaren met een sterk dalende vraag naar uitzendkrachten.

Net als in voorgaande jaren was 2004 een goed jaar voor het Nederlandse bankwezen. De volumegroei van de toegevoegde waarde kwam uit op bijna 4 procent. De productie van banken bestaat grotendeels uit twee onderdelen: de zogenaamde indirect berekende productie en de directe opbrengsten zoals provisie-inkomsten. De indirecte opbrengsten worden niet expliciet aan klanten in rekening gebracht. Ze bestaan uit het verschil tussen de rente op uitgezette leningen en de rente op opgenomen middelen zoals spaartegoeden en andere depositovormen. Het volume van deze indirecte productie nam in 2004 met ruim 3 procent toe. Dat kwam vrijwel geheel door de toegenomen kredietverlening. Die trok in 2004 verder aan door de gunstige financieringsvoorwaarden als gevolg van de historisch lage rente.

De bancaire kredietverlening kan grofweg verdeeld worden in drie onderdelen: hypotheke, bedrijfskredieten en consumptieve kredieten. Hypotheken zijn vanwege relatief lage risicokosten een belangrijke bron van inkomsten voor banken. In 2004 ging het nog steeds goed met deze deelmarkt. De aanhoudend lage rente zorgde voor veel nieuwe hypotheke en oversluitingen. De vraag naar bedrijfskredieten nam voorzichtig toe doordat de economie uit het dal klom en bedrijven geld nodig hadden voor investeringen en fusies. Ook het consumptief krediet kende een volumetoename doordat meer mensen met betalingsproblemen geconfronteerd werden.

Spaargelden droegen in 2004 nauwelijks bij aan de groei van de toegevoegde waarde. De omvang van de spaargelden nam tot circa medio 2004 toe, daarna was er sprake van stabilisatie. Verder stonden marges op spaargelden onder druk als gevolg van het kleiner worden van het verschil tussen korte en lange rentevoet en een steeds verdere verschuiving naar voor de banken relatief dure internetspaarrekeningen.

Een andere belangrijke inkomstenbron voor banken zijn de provisieopbrengsten. De waarde hiervan nam, na een paar magere jaren, in 2004 met bijna 10 procent toe ten opzichte van 2003. De drijvende kracht achter deze stijging was vooral het toegenomen vertrouwen in de economie en de beurs, waardoor de effectentransacties (van particulieren) toenamen.

De *uitzendbureaus* (waaronder ook de detacheringbureaus) lieten in 2004 een sterke opleving zien. Hoewel het volume van de toegevoegde waarde van de uitzendbureaus over 2004 nog geen groei vertoonde, was het herstel toch duidelijk. Na een periode van bijna vier jaar met een krimpende uitzendmarkt werd in de tweede helft van 2004 weer een groei gemeten. Na een afname van het aantal uren in de eerste helft van 2004 met circa 8 procent kon in de tweede helft van het jaar een stijging van circa 6 procent gerealiseerd worden.

In de *overige zakelijke dienstverlening* liet vooral de IT-sector in de loop van 2004 een sterk herstel zien. Hiermee kwam een einde aan een periode van twee jaar met dalende omzet. Hoewel het eerste halfjaar van 2004 nog een lichte daling liet zien, kwam door het aantrekken van de omzet in de rest van het jaar de vo-

lume groei van de toegevoegde waarde van de IT-dienstverlening uit op 2,5 procent.

3.1.3 Niet-commerciële dienstenproducenten: minder groei dan bedrijfsleven

De volumegroei van de *niet-commerciële dienstenverlening* bedroeg in 2004 0,6 procent. Dit is het laagste percentage sinds 1995, toen een lichte krimp van de toegevoegde waarde werd gemeten. Anders dan in de afgelopen drie jaar was de groei van de niet-commerciële dienstverleners in 2004 lager dan die van de rest van de Nederlandse economie. De overheid en de zorg hebben de laagconjunctuur in de afgelopen jaren gedempt. In 2004 kwamen de groeiimpulsen vooral vanuit het bedrijfsleven. De werkgelegenheid bij de niet-commerciële dienstverlening nam in tegenstelling tot de rest van de economie nog licht toe.

3.6 Niet-commerciële dienstenproducenten

Aandeel in BBP	Gemiddeld					
	1992-2001	2002	2003*	2004*	2004*	
24,7%	<i>mutaties in %</i>					
	<i>mld euro</i>					
	Bruto toegevoegde waarde (bp); waarde	4,8	9,7	5,8	3,2	107,5
2,1%	Bruto toegevoegde waarde (bp); volume	1,5	3,2	2,0	0,6	
	Exploitatieoverschot (bruto); waarde	5,2	13,0	2,3	3,9	28,6
Uitvoerquote	<i>arbeidsjaren</i>					
	Arbeidsvolume	1,6	3,4	3,0	0,1	1 994 900

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2004.

Afname van de groei in de zorg en overige dienstverlening

In tegenstelling tot voorgaande jaren was er in 2004 sprake van een duidelijk lagere groei in de *zorg en overige dienstverlening*. Ook de groei van de werkgelegenheid was, met 1,1 procent, minder dan in de voorgaande jaren. In 2003 nam het arbeidsvolume van de zorg en overige dienstverlening met bijna 4 procent toe. De laatste jaren groeide de werkgelegenheid vooral in de gezondheids- en welzijnszorg. Met ongeveer 1,5 miljoen banen is de zorg en de overige dienstverlening goed voor bijna 20 procent van alle banen in Nederland.

Binnen de gezondheidszorg deed zich bij de huisartsen, tandartsen en paramedici echter een lichte productiedaling voor. Bij de tandartsen en paramedici hing dit vooral samen met de beperkingen die zijn doorgevoerd in de Ziekenfondswet (ZFW).

Kader 3.b

Gokwezen in Nederland

De zeven loterijorganisaties die onder toezicht van het College van Toezicht op de Kansspelen staan, bereikten in 2004 een bruto omzet van 1 550 miljoen euro. Hiervan werd 712 miljoen euro aan prijzengeld uitgekeerd, wat resulteerde in een netto omzet van 838 miljoen euro. In 2003 werd een netto omzet van 801 miljoen euro behaald.

In 2004 gaf een huishouden gemiddeld 220 euro uit aan loterijproducten en won gemiddeld 101 euro aan prijzengeld. In vergelijking met 2003 heeft een gemiddeld huishouden meer ingelegd, maar minder prijzengeld ontvangen.

De netto omzet van de landelijke loterijorganisaties groeit al jaren gestaag. De Nederlandse huishoudens nemen steeds meer producten (loten) af, terwijl het uitgekeerde prijzengeld nagenoeg gelijk blijft. Een deel van de netto omzet vloeit naar de staatskas, verreweg het grootste deel wordt echter charitatief gebruikt. Organisaties die tot de Nationale Goede Doelen Loterijen behoren zijn vanwege wetgeving verplicht om minimaal de helft van hun bruto omzet af te staan aan goede doelen.

Naast de landelijke loterijen zijn er ook andere legale spelers op de markt van het gokwezen. Dit zijn onder andere de door de Nederlandse Staat gecontroleerde casino's, speelautomatenhallen en organisaties die via sms of internet gokspellen aanbieden. De bruto opbrengsten van deze organisaties overstijgen die van de loterijen en worden geschat op ongeveer 1 700 miljoen euro in 2004. Niet bekend is welk deel van deze opbrengst via prijzengeld terugvloeit naar de deelnemers aan deze kansspelen.

Overzicht van omzetgegevens Landelijke loterijen Nederland

	2001	2002	2003	2004
<i>mln euro</i>				
Bruto omzet	1 352	1 463	1 521	1 550
Uitgekeerd prijzengeld	663	720	720	712
Netto omzet	689	743	801	838

Deelname per huishouden aan Landelijke loterijen Nederland

	2001	2002	2003	2004
<i>euro</i>				
Inleg	197	211	217	220
Ontvangen prijzengeld	97	104	103	101
Verlies	100	107	114	119

Bron: CBS, detailgegevens.

Het Ziekenfondspakket werd verkleind, waardoor huishoudens in 2004 meer zelf gingen betalen aan onder meer anticonceptiemiddelen, tandheelkundige behandelingen en fysiotherapie. Ook bij de welzijnszorg is de stijging minder groot dan in voorgaande jaren. Dit was voornamelijk het gevolg van de wijzigingen die in de Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten (AWBZ) zijn doorgevoerd. De beperkingen van de AWBZ hebben betrekking op de ambulante geestelijke gezondheidszorg, de zorgvernieuwing bij verpleeghuizen en de verhoging van de eigen bijdrage bij de thuiszorg. Binnen de welzijnszorg was bij de verstrekkers van gehandicaptenzorg de grootste stijging te zien, ruim 7 procent. De productie van verpleeghuizen, verzorgingshuizen, thuiszorginstellingen en van kinderopvang stegen minder.

3.2 *Enkele bedrijfstakken nader belicht*

Hogere Nederlandse aardgasproductie door relatief lage prijzen

In Nederland is door de sterk aangetrokken buitenlandse vraag in 2004 veel aardgas gewonnen. Het productievolume van de delfstoffenwinning is met ruim 10 procent gestegen. De aardgasproductie was daarmee verantwoordelijk voor bijna 0,3 procentpunt van de 1,7 procent economische groei. De uitvoer van aardgas bereikte in 2004 het hoogste niveau sinds 1980. In de landen die Nederlands gas afnemen, trok de economie aan. Daardoor nam hun vraag naar gas toe. De volumes in de exportcontracten met Frankrijk, België en Italië stegen in 2004 met gemiddeld 17 procent. De contractuele export naar Duitsland, met circa 45 procent van de totale uitvoer de belangrijkste afnemer, nam bijna 11 procent toe. Mede door de krapte op Europese gasmarkt daalde de import van gas in Nederland sterk. De gestegen export en afgenomen import zorgden voor een relatief groot effect op de economische groei. Uit de zogenaamde aardgasbalans blijkt dat de netto uitvoer van aardgas in 2004 steeg van 21,4 miljard kubieke meter naar 32,9 miljard kubieke meter, een stijging van 54 procent.

Rusland bezit bijna 30 procent van de totale aardgasreserves in de wereld en heeft daarmee mondiaal gezien de grootste hoeveelheid aardgas. In West-Europa zijn Nederland en Noorwegen de belangrijkste producenten van aardgas. Samen bezitten zij ruim 2 procent van de totale aardgasreserves in de wereld. De grootste importeurs van aardgas in West-Europa zijn Duitsland, Italië, Frankrijk en Spanje. Deze landen importeren het aardgas voor 40 à 45 procent uit Rusland en Algerije. Het gas wordt via pijpleidingen aangevoerd. Het overige deel komt uit West-Europa of wordt in vloeibare vorm bijvoorbeeld per schip uit Afrika aangevoerd.

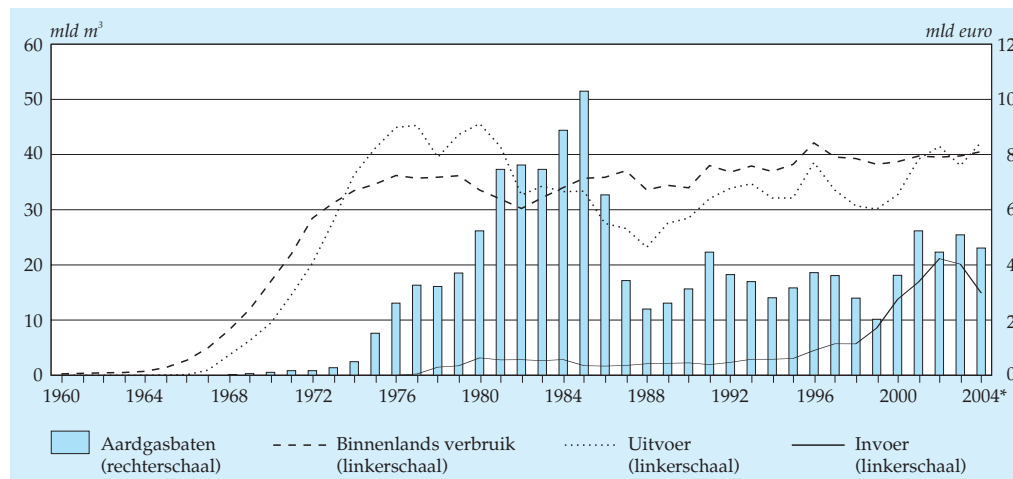
3.7 Delfstoffenwinning

Aandeel in BBP	Gemiddeld					
	1992-2001	2002	2003*	2004*	2004*	
2,7%						
	mutaties in %				mld euro	
	Bruto toegevoegde waarde (bp); waarde	3,2	-10,1	3,2	12,1	11,6
47,5%	Bruto toegevoegde waarde (bp); volume	0,1	0,4	-4,0	10,9	
	Exploitatieoverschot (bruto); waarde	3,2	-11,4	3,4	12,6	10,9
Uitvoer quote						arbeidsjaren
	Arbeidsvolume	-1,7	4,5	-2,9	1,5	9 100

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2004.

De schaarste van aardgas in Europa ging gepaard met hoge prijzen op de vrije markt. Voor buitenlandse afnemers was het door de lagere contractprijzen financieel aantrekkelijk extra gas uit Nederland te importeren. De exportcontracten bieden namelijk de mogelijkheid om tegen de afgesproken prijs de af te nemen hoeveelheid tussen een contractueel vastgestelde ondergrens en bovengrens te laten fluctueren. De contractprijzen zijn vaak gekoppeld aan de olieprijs. Weliswaar had de olieprijs in 2004 ook een zeer hoog niveau bereikt, maar de hogere prijs kon pas later worden doorgevoerd in nieuwe contracten.

3.8 Aardgasbaten, binnenlands verbruik, in- en uitvoer van aardgas

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2004.

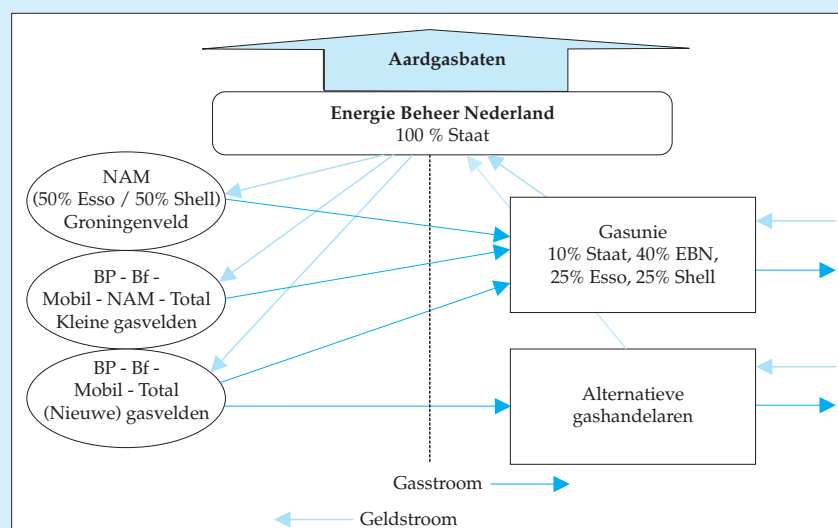
De toegevoegde waarde van de gehele delfstoffenwinning, waaraan de aardgasproductie 85 procent bijdraagt, steeg met 12 procent. Dit is het resultaat van de forse groei van het productievolume en een marginale stijging van de (contract-)prijzen. De aardgasbaten, die in dit inkomen zitten, stegen nave-

nant. Deze baten zijn in feite opbrengsten van de minerale aardgasreserves die toekomen aan de Nederlandse overheid als eigenaar van deze reserves. De Staat heeft vergunningen verleend aan aardgasproducenten om aardgasreserves gedurende een bepaalde periode te exploreren of te exploiteren. De aardgasbaten van de overheid stegen in 2004 naar 4,6 miljard euro (exclusief vennootschapsbelastingen). Dit was het hoogste niveau sinds 1986. Het kabinet had door de hogere aardgasbaten een meevaller van 680 miljoen euro. Dit geld vloeit automatisch in de Nederlandse schatkist en wel in het Fonds Economische Structuurversterking (FES) waaruit onder meer infrastructurele projecten worden betaald. Met het Paasakkoord van 2005 heeft het kabinet besloten nog maar de helft van de gasbaten aan te wenden voor harde infrastructuur zoals wegen. Voorheen was dit 80 procent. In plaats daarvan wordt nu de helft uitgegeven aan onderwijs, kennis en innovatie.

Kader 3.c

Gasstroom tegenover geldstroom

De winning van aardgas wordt uitgevoerd door private ondernemingen (oliemaatschappijen). De staat participeert in de gaswinning door middel van Energie Beheer Nederland B.V. (EBN, een 100 procent staatsdeelneming). De productie en afzet van aardgas wordt gecoördineerd door de NV Nederlandse Gasunie, waarin de Staat, EBN, Shell en Esso participeren. Het gas wordt verkocht aan de Gasunie die het vervolgens doorverkoopt aan distributiebedrijven, tegen prijzen die gerelateerd zijn aan de olieprijs. De winst uit deze gasverkoop blijft niet bij de Gasunie, maar vloeit terug naar de producenten. De winst is vervolgens onderworpen aan een stelsel van afdrachten (op basis van privaatrechtelijke overeenkomsten) en heffingen (op basis van Koninklijke Besluiten). Dit stelsel verzekert dat de Staat een aandeel in de aardgasopbrengst kan ontvangen. In totaal bedroegen de ontvangsten uit deze aardgasbaten (exclusief vennootschapsbelastingen) in de periode 1967 tot en met 2004 ongeveer 112 miljard euro.

Bron: Energieonderzoek Centrum Nederland.

Lichte stijging van de bouwproductie

Na twee slechte jaren in de bouwnijverheid steeg het productievolume in 2004 met ruim 1 procent. In de ontwikkeling van de verschillende bouwproducten waren grote verschillen te zien. De productie van nieuwe woningen en groot onderhoud groeide bijna met 9 procent. Hiermee herstelde de woningproductie zich enigszins van het dieptepunt in 2003. In 2004 steeg het aantal nieuw opgeleverde woningen van bijna 60 naar 65 duizend. Ruim 51 duizend hiervan zijn koopwoningen en 14 duizend zijn huurwoningen. De nieuwbouw van bedrijfsgebouwen daarentegen daalde fors. Sinds 2001 is de gebouwenmarkt (inclusief groot onderhoud) ieder jaar gekrompen. Het productievolume van nieuwe gebouwen en groot onderhoud daarvan daalde in 2004 met 9 procent. Voor de productverschuiving van bedrijfsgebouwen naar woningen zijn verschillende oorzaken aan te wijzen. Ten eerste zijn in 2002 versneld woningbouwplannen ingediend om daardoor niet te hoeven voldoen aan de nieuwe bouwtechnische eisen in het Bouwbesluit 2003 van VROM. Een gedeelte van deze woningen kwam in 2004 gereed. Ten tweede was het minder aantrekkelijk om nieuwe gebouwen te realiseren als gevolg van de ongunstige conjunctuur. Omdat woningen makkelijker zijn af te zetten dan gebouwen hebben bouwbedrijven zich meer op de woningbouw gericht. Het aantal verleende bouwvergunningen is hierdoor opgelopen van 62 duizend in 2001 tot 76 duizend in 2004. Ook de grond-, weg- en waterbouw (GWW) liet een licht herstel zien na het dieptepunt in 2003.

Het klein onderhoud aan woningen, gebouwen en GWW steeg met iets minder dan 1 procent. In tegenstelling tot de nieuwbouw is het klein onderhoud veel minder conjunctuurgevoelig. De uitgaven hieraan zijn veel meer afhankelijk van de omvang van de voorraad woningen en gebouwen en de samenstelling daarvan. De onderhoudslasten van woningbouwcorporaties stijgen doordat het beheerde vastgoed steeds ouder wordt, hogere eisen gesteld worden aan sociale huurwoningen en milieu- en Arbo-regels strenger zijn.

3.9 Bouwnijverheid

Aandeel in BBP	Gemiddeld					
	1992-2001	2002	2003*	2004*	2004*	
5,7%	<i>mutaties in %</i>				<i>mld euro</i>	
	Bruto toegevoegde waarde (bp); waarde	5,1	4,5	0,7	3,7	24,8
2,5%	Bruto toegevoegde waarde (bp); volume	1,0	-3,3	-4,2	1,2	
	Exploitatieoverschot (bruto); waarde	7,0	5,9	1,4	14,3	9,3
Uitvoerquote						<i>arbeidsjaren</i>
	Arbeidsvolume	1,7	-1,3	-3,7	-5,2	436 300

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2004.

De gemiddelde bouwrijzen stegen in 2004 met 2 procent. In de voorgaande jaren lagen de prijsstijgingen hoger. Tussen de bouwproducten zijn aanzienlijke verschillen in prijsstijging te zien. Zo werden in 2004 nieuwe woningen 4 procent duurder terwijl bij de GWW de prijzen nauwelijks stegen. Een aantal grote projecten zoals de Hogesnelheidslijn en de Betuwelijn kwamen in de eindfase terwijl er geen nieuwe projecten gepland waren.

De concurrentie voor de beschikbare projecten was daardoor groter en dit vertaalde zich in lagere winstmarges. Om toch orders te verwerven schreven GWW-bedrijven in voor bedragen onder de geraamde kosten. Daarnaast had de geconstateerde bouwfraude een negatief effect op de prijzen. Het Rijk en de gemeenten hielden hierdoor geld over op hun begrotingen voor infrastructuur. Voor de bouw als geheel stegen de gemiddelde afzetprijzen echter meer dan de prijzen van de gebruikte bouwmaterialen en andere kosten. Door deze gunstige prijsontwikkeling nam de winstgevendheid toe. Dit effect werd nog versterkt doordat de totale werkgelegenheid met ruim 5 procent daalde. De bouwondernemers zagen daardoor hun exploitatieoverschot met meer dan 14 procent groeien.

3.10 Bruto productie bouwnijverheid- en bouwinstallatiebedrijven

	2001	2002	2003*	2004*
	<i>mld euro</i>	<i>volumemutatie in %</i>		
Woningen	15,4	-7,5	-2,8	8,7
nieuwbouw	9,8	-7,3	-2,7	10,6
groot onderhoud	5,6	-7,7	-3,1	5,2
Gebouwen	11,5	-6,2	-10,5	-9,0
nieuwbouw	7,9	-9,0	-14,1	-10,8
groot onderhoud	3,6	-0,3	-3,1	-5,8
Grond-, water- en wegenbouw (GWW)	6,8	-5,7	-4,8	0,5
Machines en overige investeringen	0,5	-8,0	-19,6	1,9
Subtotaal investeringen uit productie bouwnijverheid	34,3	-6,7	-6,1	1,3
Klein onderhoud en overige activiteiten	13,3	2,2	0,0	0,7
Interne leveringen	14,8	-3,4	-11,8	1,5
Handelsmarge	0,3	2,0	-0,8	2,3
Productie binnenland	62,7	-4,0	-6,0	1,2
Saldo uitvoer diensten	1,9	-15,3	-7,6	0,5
Productie totaal	64,6	-4,3	-6,1	1,2

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2004.

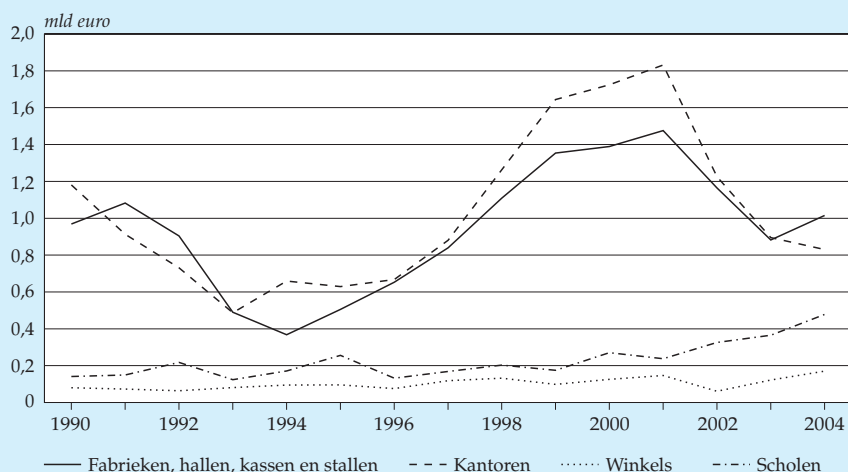
Door de conjuncturele omslag in de bouw nam het aantal vacatures licht toe van bijna 4 duizend in 2003 naar ruim 6 duizend in 2004. Het aantal vacatures geeft echter een beperkt beeld van de arbeidsvraag in de bouwnijverheid. Bouwbedrijven hebben namelijk een structureel probleem met het vinden van voldoende personeel. De uitstroom van werknemers ligt de laatste jaren rond de 10 procent per jaar. De oorzaak hiervoor is vooral de vergrijzing, maar ook de uitstroom naar de WAO.

Kader 3.d

Woningaanbod nog niet groot genoeg om aan vraag te voldoen

In totaal steeg de woningvoorraad in 2004 met 52 duizend woningen. Naast de toevoeging van nieuwe woningen aan de voorraad werden er ook ruim 19 duizend aan de voorraad onttrokken. Verder zijn ruim 6 duizend woningen gecreëerd door splitsing van bestaande woningen of omzetting van kantoorpanden in woningen. Het Ministerie van VROM heeft berekend dat de woningbehoefte op ongeveer 80 duizend extra woningen per jaar uitkomt. Dit betekent dus dat het feitelijke woningaanbod tekortschiet.

Bouwvergunningen: waarde naar gebouwsoort

Bron: CBS, detailgegevens.

De verslechterde markt voor utiliteitsbouw is duidelijk zichtbaar bij de nieuwbouw van kantoren. Sinds 2000 daalden de totale bouwkosten van de afgegeven vergunningen voor nieuw te bouwen kantoren fors. Door de reorganisaties van grote ondernemingen en de verslechterde economische omstandigheden is de vraag naar gebouwen sterk teruggelopen. Hierdoor stond in 2004 ruim 5 miljoen vierkante meter aan kantoorpanden leeg. Dit is 11 procent van de totale voorraad. Ongeveer 80 procent daarvan betrof panden die ook bij een herstel van de conjunctuur niet meer betrokken kunnen worden doordat ze verouderd zijn of op minder gunstige locaties liggen. Het omzetten van verouderde kantoren in woonruimtes vindt nauwelijks plaats omdat dit in de meeste gevallen economisch niet rendabel is. De nieuwbouw die wel wordt uitgevoerd, is grotendeels een vervangingsvraag. Deze wordt alleen gerealiseerd als er op voorhand huurders zijn.

Grootste groei in telecommunicatiebranche voorbij

Na jaren met flinke productiestijgingen in de telecommunicatie is vanaf 2003 de groei er uit. Dit betekent echter niet dat de hectiek in deze branche aan het afnemen is. Net als in de voorgaande jaren was ook in 2004 sprake van prijsdalingen bij een toenemende kwaliteit van de aangeboden diensten. Te denken valt aan internet via de kabel, ADSL en mobiele telefonie met meer mogelijkheden. Daarnaast verschijnen er nieuwe aanbieders op de markt, die gezien de afnemende productiestijging tekenen van verzadiging begint te vertonen.

3.11 Post en telecommunicatie

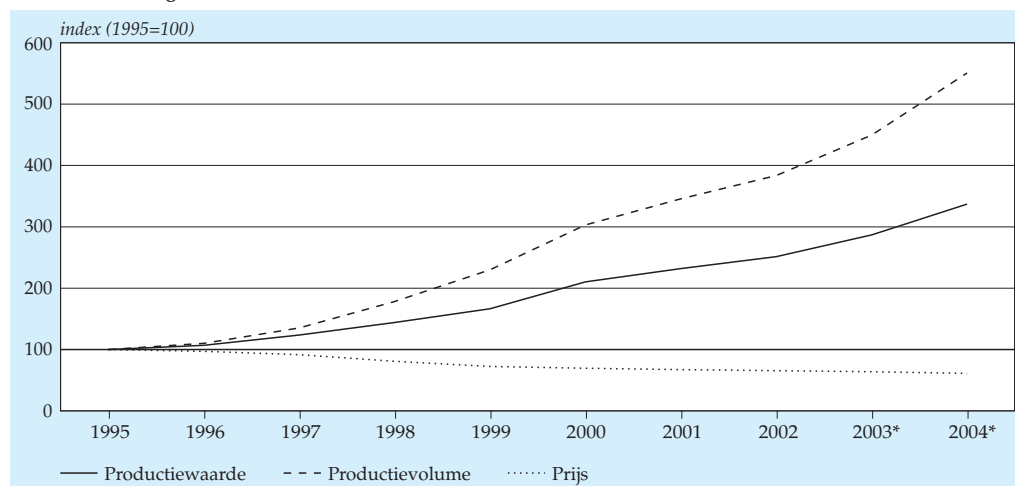
Aandeel in BBP	Gemiddeld				
	1992-2001	2002	2003*	2004*	2004*
2,7%	<i>mutaties in %</i>				
	<i>mld euro</i>				
	7,4	18,0	6,3	2,1	11,8
11,9%	9,8	14,1	3,8	4,6	
	7,8	37,4	11,7	5,1	7,6
Uitvoerquote	<i>arbeidsjaren</i>				
Arbeidsvolume	3,1	-8,0	-6,0	-6,2	93 700

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2004.

De afgelopen jaren heeft een spectaculaire toename van breedbandinternet plaatsgevonden. In 2002 beschikte 24 procent van het aantal huishoudens met internet over een breedbandaansluiting. Eind 2004 was dit aandeel opgelopen tot 49 procent. Voor een groot gedeelte is de groei van het aantal breedbandaansluitingen te danken aan substitutie van de tragere analoge aansluitingen. Het percentage personen met thuis toegang tot het internet is in dezelfde periode namelijk veel minder spectaculair gestegen, van 64 procent in 2002 tot 73 procent eind 2004. In Nederland worden hoofdzakelijk twee soorten breedbandinternet aangeboden, namelijk via de kabel en de telefoonlijn (ADSL). In 2002 was ongeveer 17 procent van het aantal breedbandaansluitingen een ADSL-aansluiting. Ultimo 2004 was dit gestegen tot ongeveer 39 procent. Daarmee hebben de aanbieders van ADSL dus een flinke inhaalslag gemaakt. Mede dankzij de stevige concurrentie tussen kabelaars en ADSL-aanbieders en de concurrentie tussen de aanbieders van ADSL onderling, liggen de prijzen van breedbandaansluitingen in Nederland internationaal gezien laag en dalen ze nog steeds. Ondertussen zetten ook voorheen branchevreemde aanbieders, zoals energiebedrijven met aansluitingen via het elektriciteitsnet en gemeenten met glasvezelnetwerken, de eerste stappen op de markt van internetaansluitingen.

In de telefoniesector neemt het aantal aansluitingen op het vaste net af, onder andere doordat huishoudens hun aansluiting op het vaste net opzeggen en overstappen op mobiele telefonie. De prijzen van de vaste telefonie staan onder druk vanwege het toenemend aantal aanbieders. Ook kabelaren hebben zich inmiddels op de markt van vaste telefonie begeven. De Nederlandse markt voor mobiele telefonie is vrijwel verzadigd in de zin dat het overgrote deel van de bevolking inmiddels beschikt over een mobiele telefoon. Dit zal er waarschijnlijk toe leiden dat ook in deze markt voorlopig nog een neerwaartse druk op de prijzen zal blijven bestaan. Ook aanbieders van telefonie diversificeren door het aanbieden van digitale televisie en *Video on Demand*. In 2004 is een begin gemaakt met het aanbieden van zogenaamde UMTS-diensten (snel internet via de mobiele telefoon).

3.12 Ontwikkelingen in de telecommunicatiebranche

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2004.

De telecommunicatiebranche als geheel gaf ondanks dalende prijzen een flinke stijging van het exploitatieoverschot te zien. Ten opzichte van 2001 lag het exploitatieoverschot in 2004 ongeveer 75 procent hoger. Deze enorme stijging is gerealiseerd door kostenbesparingen en een afname van het arbeidsvolume. De werkgelegenheid was in 2004 met ongeveer 32 procent gedaald ten opzichte van 2001. De branche kan de stijgende exploitatieoverschotten gebruiken om afboekingen op in het verleden gemaakte schulden en nog benodigde investeringen in de toekomst te bekostigen.

Aandeel overheid in BBP blijft in 2004 gelijk

In 2004 was de bijdrage van de overheid aan het totale BBP iets minder dan 12 procent. Het aandeel van de overheid was daarmee gelijk aan dat in 2003. Het relatieve belang van de overheid is sinds 2001 licht toegenomen. Deze stijging weerspiegelt de dalende trend van de conjunctuur in de eerste jaren van deze eeuw, waarbij de productie van de overheid de laagconjunctuur van de laatste

jaren heeft gedempt. Bij de recessie van begin jaren tachtig nam het aandeel van de overheid, na een niveau van 16 procent in 1979 te hebben bereikt, af. Het BBP daalde toen met ruim 1 procent.

3.13 Overheid

Aandeel in BBP	Gemiddeld 1992–2001	2002	2003*	2004*	2004*
11,8%					
	% mutaties				mld euro
Bruto toegevoegde waarde (bp); waarde	3,9	7,0	5,2	2,4	51,3
Bruto toegevoegde waarde (bp); volume	1,0	2,0	1,8	-0,3	
Exploitatieoverschot (bruto); waarde	3,5	6,0	3,8	2,2	10,6
Uitvoer quote					arbeidsjaren
Arbeidsvolume	0,2	2,9	2,1	-1,4	805 900

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2004.

De toegevoegde waarde van de overheid wordt in belangrijke mate bepaald door de werkgelegenheid. Het aandeel van de overheid in de totale werkgelegenheid is gestegen van 11,7 procent in 2001 naar 12,5 procent in 2003. Anders dan bij de toegevoegde waarde is in 2004 het aandeel van de overheid in de werkgelegenheid gelijk gebleven 12,5 procent, door een achterblijvende arbeidsvraag andere bedrijfsklassen als de industrie, handel en commerciële dienstverlening.

3.14 Groei van toegevoegde waarde en werkgelegenheid van de overheid

	2001	2002	2003*	2004*
Toegevoegde waarde (% volumemutatie)	1,4	2,0	1,8	-0,3
Toegevoegde waarde (% van het BBP)	11,2	11,5	11,8	11,8
Arbeidsvolume in arbeidsjaren (% volumemutatie)	2,6	2,9	2,1	-1,4
Arbeidsvolume (% van het totale arbeidsvolume)	11,7	12,1	12,5	12,5

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2004.

Wanneer voor prijsstijgingen wordt gecorrigeerd is de toegevoegde waarde van de bedrijfstak overheid in 2004 iets afgenomen. Een krimp van de toegevoegde waarde is zeer uitzonderlijk. Dit is in 1995 voor het laatst voorgekomen. Destijds werd dit voor een belangrijk deel veroorzaakt door de afschaffing van de dienstplicht, waardoor veel militair maar ook burgerpersoneel overbodig werd. Ook in 2004 is de daling vooral een gevolg van de terugval van de werkgelegenheid. Het zijn met name het openbaar bestuur en defensie die aan deze daling bijdragen. Bij het onderwijs groeide de werkgelegenheid nog wel.

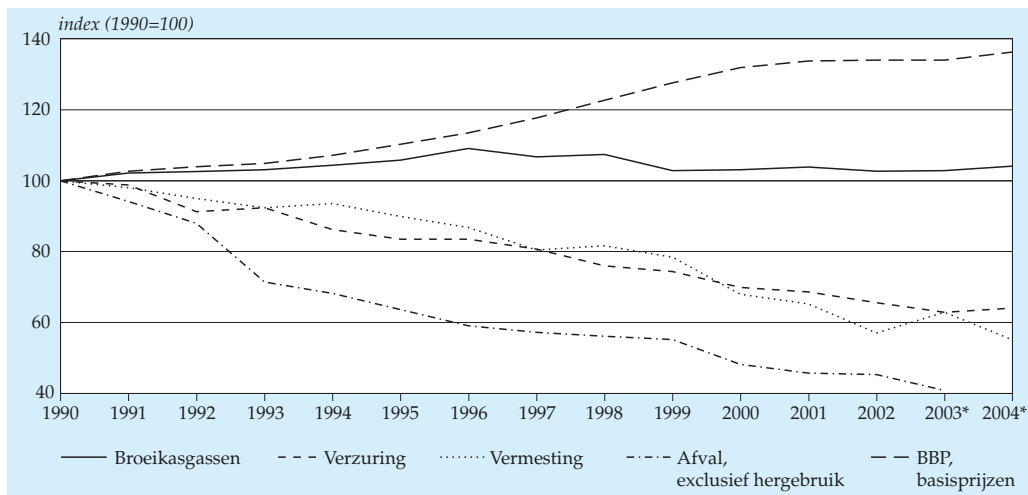
3.3 Milieu en economie

Uitstoot broeikasgassen neemt toe

De groei van de economie in 2004 ging gepaard met een ongeveer even grote toename van de uitstoot van broeikasgassen. Terwijl de economie met 1,7 procent groeide, nam de emissie van broeikasgassen toe met 1,3 procent (volgens de definities van de Milieurekeningen). Dit komt grotendeels door een toename in de emissies van koolstofdioxide (CO₂) met 1,2 procent. De uitstoot van lachgas (N₂O) nam, na 6 jaar lang te zijn gedaald, in 2004 met 3,4 procent toe. Vooral de landbouw en de chemische industrie droegen hieraan bij.

De toestand van het milieu wordt sterk beïnvloed door de economische ontwikkelingen. De Milieurekeningen, een module van de Nationale rekeningen, kwantificeren de relatie tussen economie en milieu en geven emissies van verschillende verontreinigende stoffen per bedrijfstak (of huishoudens) weer. Alle vervuilende stoffen worden verdeeld naar milieuthema's zoals broeikaseffect, ozonlaagaantasting, verzuring, vermisting, afval en verandering in natuurlijke hulpbronnen. Deze milieuthema's sluiten aan bij het nationale milieubeleid en zijn vergelijkbaar met de macro-economische indicatoren uit de Nationale rekeningen. Bij de samenstelling van de emissies volgens de Milieurekeningen wordt daarom aangesloten op de definities van de Nationale rekeningen. Hierdoor wijken de gepresenteerde emissiegegevens enigszins af van de cijfers in de Milieubalans (zie kader 3.e).

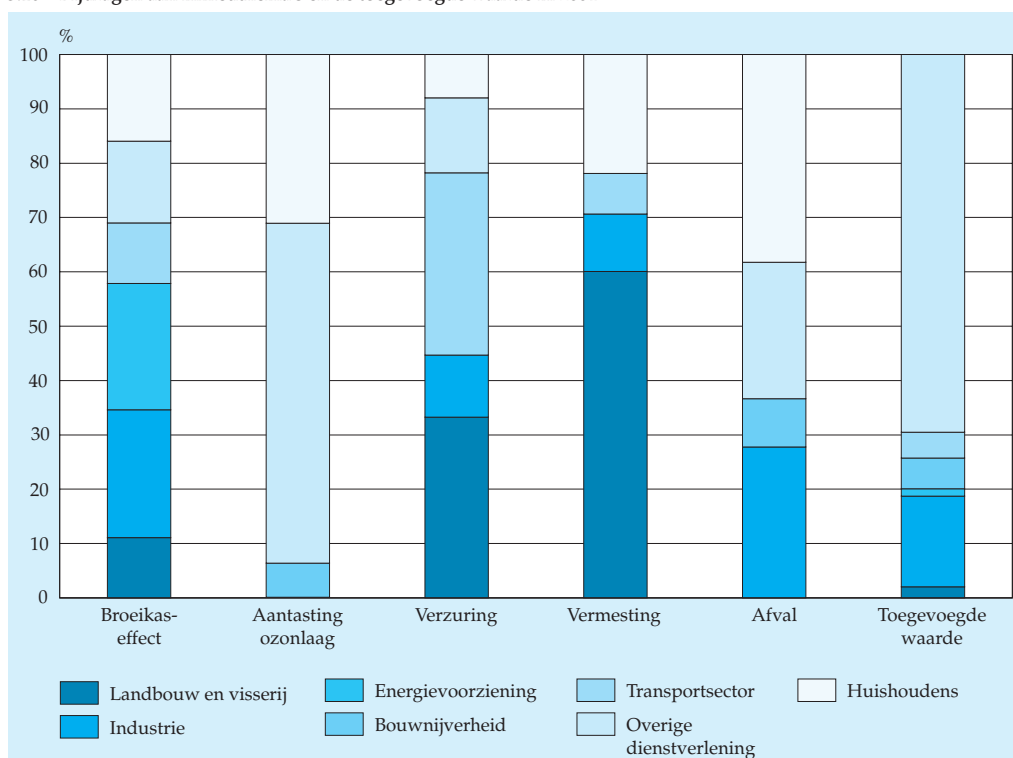
3.15 Volumeontwikkeling bruto binnenlands product en milieu-indicatoren

Bron: CBS, Milieurekeningen 2004.

Voor de uitstoot van CO₂ is vooral de groei in de energie-intensieve sectoren van belang. In Nederland zijn dit met name de zware industrie, de energieproducenten en de transportsector. In 2004 is een nieuwe aardgascentrale in gebruik genomen. Daardoor werd er meer aardgas en minder steenkool verbrand, wat gunstig is voor de CO₂-uitstoot. In totaal werd er echter meer elektriciteit geproduceerd, waardoor de emissie van CO₂ door de energiebedrijven steeg met 2,7 procent. De vraag naar elektriciteit nam zowel bij huishoudens als in de dienstverlening toe. In de transportsector nam de uitstoot van CO₂ licht toe (1,5 procent). Tegenover de groei van de emissies in het transport over de weg (+6 procent) en over water (+7 procent) stond een daling bij het vervoer door de lucht (-5 procent). Bij huishoudens, verantwoordelijk voor 19 procent van de CO₂-emissies, nam de uitstoot met 0,3 procent af. In 2004 was het aardgasverbruik voor ruimteverwarming lager door de relatief iets warmere winter. Het autoverbruik door consumenten blijft echter elk jaar toenemen, waardoor de CO₂-emissie door personenauto's steeg met 1 procent.

3.16 Bijdragen aan milieuthema's en de toegevoegde waarde in 2004*

Bron: CBS, Milieurekeningen 2004.

Sinds 1990 zijn de broeikasemissies volgens de definities van de Milieurekeningen gestegen met 4,1 procent. Volgens de IPCC-definities (zie kader) is de uitstoot van broeikasgassen vanaf 1990 met slechts 2,4 procent toegenomen. Nederland moet in 2010 volgens de Kyoto-afspraken een emissiereductie rea-

liseren van 6 procent ten opzichte van het niveau van 1990. Om de gehele Kyoto-doelstelling te halen gaat Nederland gebruik maken van de zogenaamde flexibele Kyoto-mechanismen, te weten Joint Implementation (JI) en Clean Development mechanism (CDM). Bij Joint Implementation gaat het om het realiseren van emissiereducties in andere geïndustrialiseerde landen en bij Clean Development mechanism om maatregelen in ontwikkelingslanden. Voorbeelden zijn projecten in Brazilië en Zuid-Afrika voor de afvang van methaan, de verbranding bij afvalstortplaatsen, de opwekking van elektriciteit uit windenergie in Panama en Costa Rica en het moderniseren van waterkrachtcentrales in Roemenië.

Verzuring milieu neemt voor het eerst sinds jaren weer toe

De uitstoot en depositie van stikstofoxiden (NO_x), zwaveldioxide (SO_2), en ammoniak (NH_3) veroorzaakt verzuring van het milieu. Verzuring leidt tot schade aan ecosystemen en dit kan weer leiden tot negatieve effecten voor de volksgezondheid. De belangrijkste bronnen van verzurende stoffen zijn de landbouw (31 procent), het transport over water (22 procent) en de huishoudens (8 procent). Sinds 1990 is de milieudruk van verzurende stoffen geleidelijk afgenomen tot 64 procent van het niveau van 1990. In 2004 is deze uitstoot echter voor het eerst in tien jaar weer toegenomen, met 2 procent. Deze stijging kwam door een hogere uitstoot van SO_2 en NH_3 . De toename in de ammoniakemissie kwam grotendeels voor rekening van de landbouw. De toename in SO_2 -emissie valt grotendeels toe te schrijven aan een hogere SO_2 -uitstoot binnen de aardolie-industrie.

Nederland is op grond van de EU-richtlijn Nationale Emissieplafonds (NEC-richtlijn) verplicht om de emissies van stikstofoxiden, zwaveldioxide en ammoniak tot 2010 nog verder te reduceren. Deze emissieplafonds zijn resultaatverplichtingen en juridisch bindend. Volgens berekeningen van het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM) zal Nederland zonder extra maatregelen in 2010 de maximale uitstoot voor NO_x duidelijk overschrijden, wat kan leiden tot een forse boete.

De hoeveelheid niet-recyclebaar afval neemt verder af

De hoeveelheid vast afval die niet kan worden hergebruikt en moet worden gestort of verbrand is sinds 1990 met 43 procent afgenomen. Veel soorten afval, met name afkomstig uit de industrie, worden steeds efficiënter hergebruikt. Daardoor neemt de niet-recyclebare afvalstroom langzaam af, terwijl de totale hoeveelheid geproduceerd afval elk jaar toeneemt. In 2003 nam de hoeveelheid niet-recyclebaar afval af met 9 procent. De hoeveelheid gestort afval is verder afgenomen, terwijl het verbranden van afval wel langzaam stijgt. Huishoudens zijn verantwoordelijk voor 41 procent van het niet-recyclebare afval. In 2003 is de afvalstroom van huishoudens gedaald met 10 procent. Een belangrijke oorzaak hiervoor is dat de hoeveelheid GFT-afval fors is afgenomen. Dit houdt verband met het feit dat 2003 een erg droog jaar was, waar-

door er ook minder tuinafval was. Binnen de industrie, in totaal verantwoordelijk voor 31 procent van de niet-recyclebare afvalstroom, zijn de recyclingbedrijven (4 procent), de chemische industrie (4 procent) en de voedings- en genotmiddelenindustrie (10 procent) de grootste afvalproducenten.

Kader 3.e

Verschillen in de definities van de CO₂-uitstoot

In Nederland worden CO₂-emissies volgens verschillende definities gepubliceerd. Hieronder worden deze verschillen kort toegelicht.

CO₂ volgens het Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC)

Voor het voeren van internationaal beleid (zoals de Kyoto-afspraken) is door het IPCC een voorschrift opgesteld om per land de emissie van broeikasgassen vast te stellen. In het IPCC-totaal blijft de zogenaamde korte koolstofkringloop, zoals het verbranden van biomassa in houtkachels en biochemische processen, buiten beschouwing. Hiervan wordt verondersteld dat deze niet structureel bijdraagt aan de toenemende concentratie van broeikasgassen in de atmosfeer. De vervuiling door het verkeer wordt berekend aan de hand van de totale hoeveelheid in het binnenland afgeleverde motorbrandstof, ongeacht de nationaliteit van de gebruiker of de locatie van het daadwerkelijke gebruik en de hiermee samenhangende emissie.

Aansluitingstabel in de koolstofdioxide-emissies (CO₂) in Nederland

	1990	1995	2000	2001	2002	2003*	2004*
	<i>mld kg</i>						
1. Stationaire bronnen ¹⁾	133	142	139	145	144	146	148
2. Mobiele bronnen volgens CBS	33	37	41	42	42	43	44
3. Mobiele bronnen volgens IPCC	30	33	37	37	38	38	39
4. Kort-cyclische CO ₂	6	6	7	8	8	8	8
5. Totaal, IPCC = 1 + 3 - 4 (Kyoto-protocol)	158	169	169	174	174	177	179
6. Temperatuurcorrectie	4	0	3	0	2	-1	-1
7. Totaal, Milieubalans (RIVM) = 5 + 6	162	170	171	174	175	176	179
8. CBS actuele emissie in Nederland = 1 + 2	167	178	181	187	186	190	192
9. Ingezetenen in het buitenland	19	21	23	22	22	21	21
Wegverkeer	4	5	5	5	5	5	5
Luchtvaart	9	10	12	11	11	11	10
Scheepvaart	5	6	6	6	5	5	5
10. Niet-ingezetenen in Nederland	5	5	7	7	7	7	7
Wegverkeer	1	1	2	2	2	2	2
Luchtvaart	0	0	0	0	0	0	0
Scheepvaart	4	4	5	5	5	5	5
11. Totale emissie door ingezetenen, NAMEA (CBS) = 8 + 9 - 10	180	194	196	202	201	204	206

¹⁾ Stationaire bronnen zijn inclusief kort-cyclische CO₂.

Bron: CBS, detailgegevens.

CO₂ volgens de Milieubalans

Het RIVM publiceert jaarlijks de *Milieubalans*. De hierin gepresenteerde totale CO₂-uitstoot voor Nederland is gebaseerd op het IPCC-getal waarop het RIVM vervolgens een zogenaamde temperatuurcorrectie toepast. Hiermee wordt het verbruik van aardgas voor ruimteverwarming gecorrigeerd voor een bovengemiddeld koud of warm jaar om zo de trendmatige ontwikkeling van CO₂-emissies zichtbaar te maken.

Actuele emissies volgens het CBS

Het CBS publiceert jaarlijks de actuele emissie van CO₂ in Nederland. Hierbij gaat het om de daadwerkelijke uitstoot van CO₂ binnen de landsgrenzen. In tegenstelling tot het IPCC-voorschrift en de Milieubalans wordt hierbij gekeken naar de uitstoot van verkeer en andere mobiele bronnen in Nederland ongeacht waar de brandstof is getankt. Net als bij het IPCC-totaal wordt geen temperatuurcorrectie uitgevoerd. Wanneer een jaar met een hoge gemiddelde jaartemperatuur wordt gevolgd door een jaar met een lage gemiddelde jaartemperatuur kunnen de actuele emissie (CBS-cijfer) en het IPCC-cijfer een stijging vertonen terwijl de indicator in de Milieubalans juist afneemt of gelijk blijft.

CBS-Milieurekeningen

De actuele emissie zoals berekend door het CBS wordt in aangepaste vorm gepresenteerd in de Milieurekeningen (NAMEA), de milieumodule bij de Nationale rekeningen. De Milieurekeningen geven de milieudruk weer in relatie tot de Nederlandse economie, verdeeld naar bedrijfstakken en consumptiedoelinden. Bij de aansluiting van milieugegevens op de economische kerngegevens van de nationale rekeningen is het onderscheid tussen ingezetenen en niet-ingezetenen van belang. In de nationale rekeningen wordt de totale productie bepaald als de som van de productie door alle ingezeten producenten. De productie en de hiermee samenhangende vervuiling kan echter ook in het buitenland plaatsvinden. Hierbij gaat het voornamelijk om internationaal transport zoals wegverkeer, luchtvaart en scheepvaart. Omgekeerd veroorzaken niet-ingezetenen enige vervuiling binnen de landsgrenzen van Nederland. Het verschil tussen de vervuiling samenhangend met de Nederlandse economie en de totale CO₂-uitstoot op Nederlands grondgebied wordt dus bepaald door de vervuiling van ingezetenen in het buitenland (regel 9 in de aansluitingstabel) minus de vervuiling van niet-ingezetenen in Nederland (regel 10).

De Nederlandse transportsector: een milieueconomische analyse

Inleiding

“Zonder transport staat alles stil”. Met deze slogan heeft de transportsector in de afgelopen jaren het belang van logistiek en transport onder de aandacht van een breed publiek gebracht. Nederland heeft één van de meest transport-intensieve economieën van Europa (European Environment Agency, 2003)¹⁾. Door de centrale geografische ligging worden veel goederen vanuit Nederland naar het buitenland vervoerd en vice versa. De Rotterdamse haven en Schiphol vormen belangrijke knooppunten bij de verwerking van deze goederenstromen. De transportsector is dan ook van groot belang voor de Nederlandse economie.

Verkeer en transport dragen echter ook in aanzienlijke mate bij aan milieuproblemen als geluidsoverlast, geurhinder en verontreiniging van lucht, bodem en water. Zo heeft het wegverkeer een belangrijk aandeel in de uitstoot van luchtverontreinigende stoffen, waardoor in dichtbevolkte gebieden gezondheidsproblemen kunnen ontstaan. Het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM) heeft berekend dat in 2003 mogelijk 3 400 tot 5 700 mensen voortijdig zijn overleden als gevolg van de blootstelling aan luchtverontreiniging van ozon en fijn stof (Milieu- en Natuurplanbureau (MNP), 2005). In 2005 heeft de Raad van State tal van grote bouwprojecten, waaronder de aanleg van de A4 (midden Delfland), het nieuwe stadion van ADO Den Haag en de tweede Coentunnel, afgekeurd wegens een dreigende overschrijding van de Europese norm voor fijn stof en stikstofoxiden. Ook draagt de uitstoot van broeikasgassen door het verkeer bij aan klimaatverandering. Volgens het Kyoto-protocol, dat in 2005 officieel in werking is getreden, moet Nederland in de periode 2008–2012 een broeikasgasreductie van 6 procent hebben gerealiseerd ten opzichte van het niveau in 1990.

In dit artikel wordt de relatie tussen milieu en economie voor de transportsector nader gekwantificeerd²⁾. Zowel het belang van de transportsector binnen de Nederlandse economie als de bijdrage van deze sector aan allerlei milieuproblemen zal nader worden belicht. Daarnaast zullen ook de financiële lasten van milieumaatregelen voor deze sector worden bekeken. De milieucijfers die in dit artikel worden gepresenteerd zijn bepaald volgens de methode van de Milieurekeningen (zie kader 3.e), zoals gehanteerd binnen het systeem van nationale rekeningen. Volgens deze methode worden alle milieubelastende

¹⁾ Op Luxemburg na is de transportintensiteit, gemeten in tonkilometer per eenheid BBP, het hoogste in Nederland.

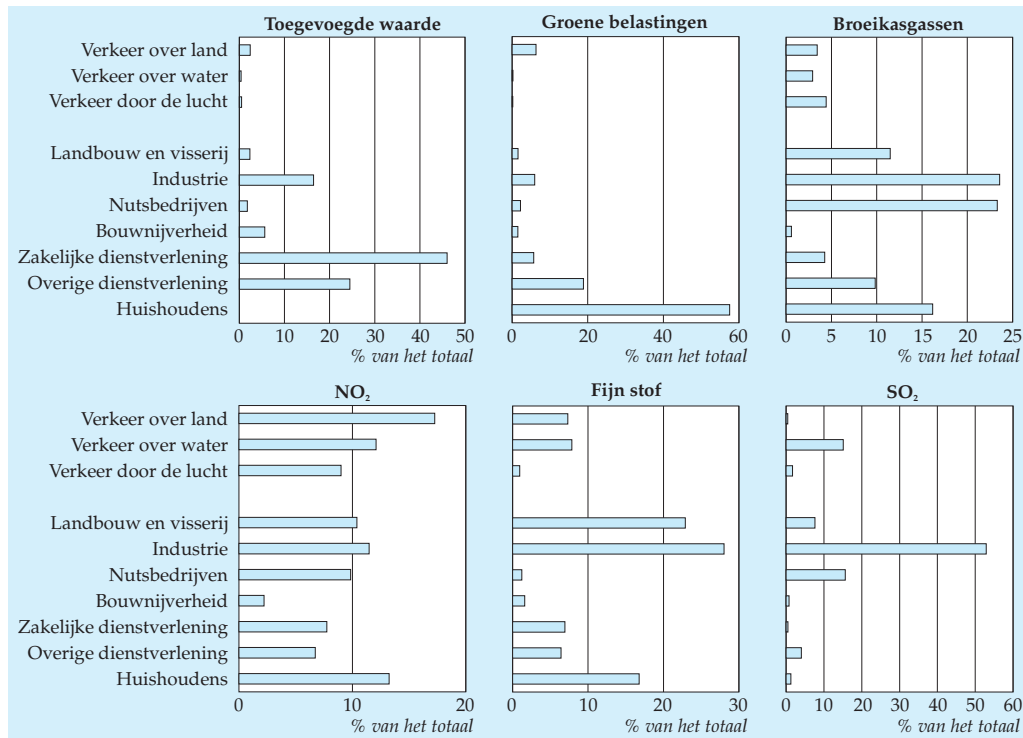
²⁾ In dit artikel omvat de bedrijfstak transport het vervoer over land, over water, door de lucht en dienstverlening ten behoeve van het vervoer (SBI 60-63). Dit is dus inclusief het openbaar vervoer, maar exclusief lease-auto's (leasebedrijven) en het eigen vervoer.

emissies berekend die zijn veroorzaakt door de Nederlandse economie. Dat betekent dat ook emissies veroorzaakt door Nederlandse voertuigen in het buitenland worden meegeteld. Het grote voordeel van deze berekeningswijze is dat door aan te sluiten bij de definities van de Nationale rekeningen het mogelijk is verbanden te leggen met allerlei macro-economische parameters. De emissiecijfers wijken echter af van de emissiecijfers waarbij het Nederlands grondgebied als uitgangspunt is genomen (zie ook kader 3e). Omdat de meeste beleidsdoelstellingen op deze nationale emissies zijn gebaseerd, wordt in de tekst ook daaraan aandacht besteed. Tenzij anders vermeld, hebben alle cijfers betrekking op 2004. Geluid- en geurhinder veroorzaakt door de transportsector zullen hier niet worden besproken.

Vervoer en economie

De bedrijfstak transport lijkt qua aandeel in het BBP niet zo'n belangrijke plaats in te nemen in de Nederlandse economie (zie figuur 1). Vervoersdiensten zijn echter onmisbaar voor een goed functionerende economie, aangezien bijna alle producenten en consumenten direct of indirect gebruik maken van vervoersdiensten. Naarmate de economie groeit, neemt ook de vraag naar vervoerdiensten toe. De transportsector droeg in 2004 20,6 miljard euro bij aan de totale toegevoegde waarde in Nederland, oftewel 4,7 procent.

1. Bijdrage aan toegevoegde waarde, groene belastingen en luchtmissies

Bron: CBS, Milieurekeningen 2004 en Nationale rekeningen 2004.

Dit bedrag is weer te verdelen in een aantal segmenten, waaronder het vervoer over land (openbaar vervoer, goederenwegvervoer, pijpleidingbedrijven), het vervoer over water (zeevaart, binnenvaart) en het vervoer door de lucht. Van deze segmenten heeft het vervoer over land met 51 procent het grootste aandeel in de totale bedrijfstak. Het vervoer door de lucht neemt 10 procent voor zijn rekening en het vervoer over water 8 procent. De overige 31 procent bestaat uit dienstverlening ten behoeve van vervoer, zoals bijvoorbeeld laad-, los- overslag- en opslagactiviteiten en reisorganisaties. In totaal was bijna 5 procent van de beroepsbevolking werkzaam binnen de transportsector (zie tabel 2).

2. Kerncijfers transport en milieu¹⁾

		Vervoer over de weg	Vervoer over water	Vervoer door de lucht	Totale transport- sector ⁴⁾	Totale economie
Totale productie (basisprijzen)	<i>mln euro</i>	17 912	5 592	7 777	45 319	912 942
Toegevoegde waarde (basisprijzen)	<i>mln euro</i>	10 545	1 729	2 020	20 642	435 184
Arbeidsvolume (werkzame personen)	<i>1 000 arbeidsjaren</i>	177	20	28	313	6 454
Vervoersprestaties ²⁾	<i>mln tonkm</i>	78 441	54 410	6 732	139 583	152 075
Totaal energieverbruik	<i>PJ</i>	111	83	192	398	.
Totaal energieverbruik	<i>mln euro</i>	1 863	388	1 109	3 564	.
Percentage in totale verbruikskosten	<i>%</i>	27	11	22	15	.
Broeikasgassen	<i>mln CO₂-equivalenten</i>	8 283	7 099	10 712	26 617	244 179
<i>waarvan in Nederland³⁾</i>	<i>mln CO₂-equivalenten</i>	5 711	627	219	6 961	216 709
Verzuring ²⁾	<i>mml zuurequivalenten</i>	19,1	17,4	10,4	47,7	215,8
<i>waarvan in Nederland</i>	<i>mln zuurequivalenten</i>	10,1	12,3	0,7	23,0	178,4
NOx ²⁾	<i>mln kg</i>	87,4	61,2	45,6	197,8	506,6
<i>waarvan in Nederland</i>	<i>mln kg</i>	46,0	39,6	3,0	92,2	365,1
Fijn stof ²⁾	<i>mln kg</i>	3,3	3,6	0,4	7,6	46,7
<i>waarvan in Nederland</i>	<i>mln kg</i>	1,8	2,4	0,2	4,4	40,6
Milieukosten	<i>mln euro</i>	128	25	32	184	12 720
<i>waarvan voor luchtverontreiniging</i>	<i>mln euro</i>	94	5		99	2 950
Groene belastingen	<i>mln euro</i>	982	40	24	1 121	16 120
<i>waarvan accijns op brandstof</i>	<i>mln euro</i>	807	13	21	870	6 458
Percentage in totale verbruikskosten	<i>%</i>	18	1	0	5	.

¹⁾ Alle cijfers hebben betrekking op 2004, behalve de cijfers voor energie, de vervoersprestaties en de milieukosten (2003).

²⁾ Exclusief zeescheepvaart.

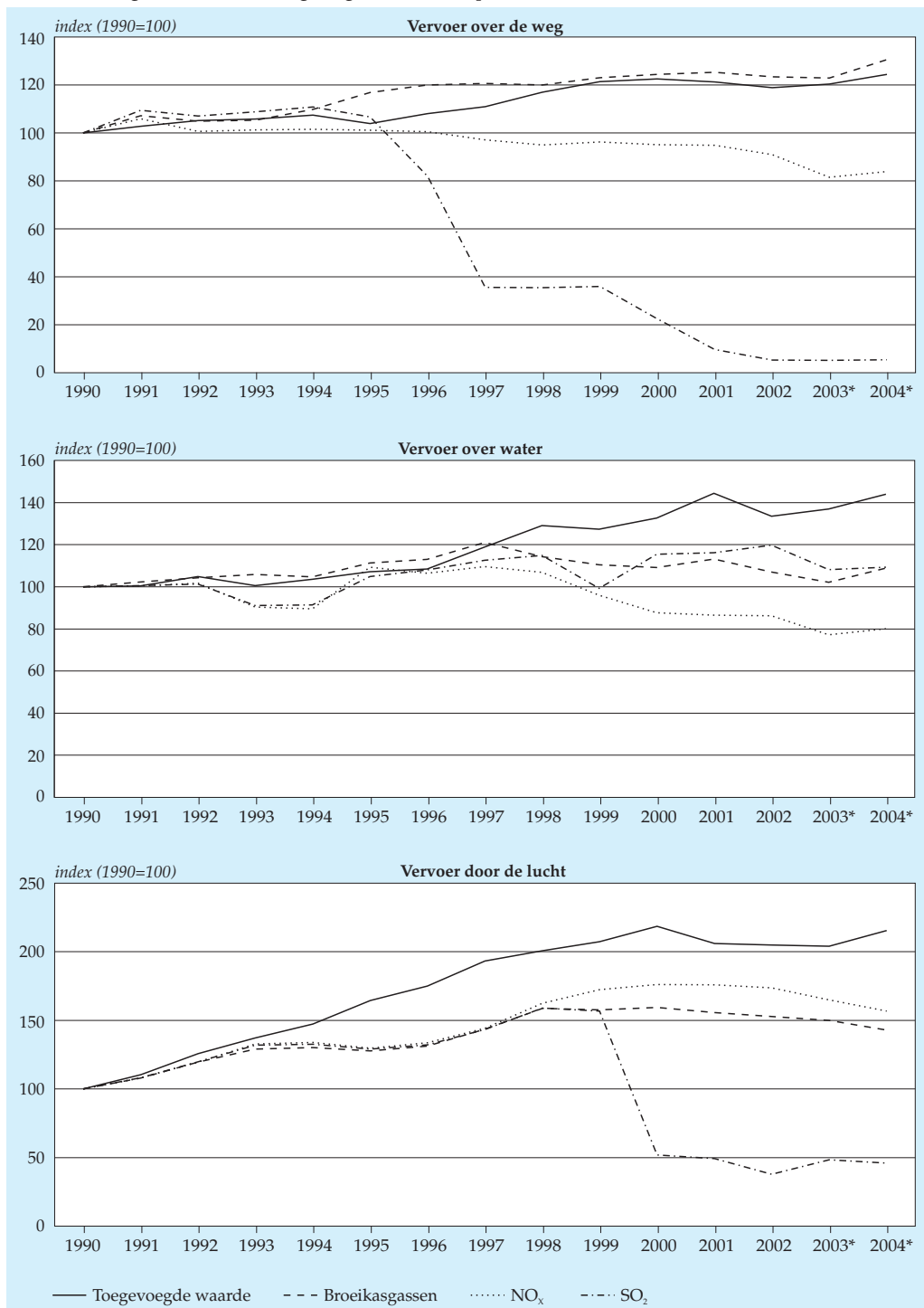
³⁾ Volgens IPCC-definitie.

⁴⁾ Inclusief dienstverlening t.b.v. vervoer.

Bron: CBS, Milieurekeningen 2004 en Nationale rekeningen 2004.

Tussen 1990 en 2004 kende de transportsector een volumegroei van de toegevoegde waarde van 45 procent. De transportsector groeide daarmee met ongeveer hetzelfde tempo als de economie in zijn geheel. De luchtvaartsector groeide met 115 procent het sterkst, vooral door de grote toename van het aantal passagiersvluchten (zie figuur 3). Het transport over de weg en over het water groeiden met respectievelijk 24 en 44 procent.

3. Ontwikkeling luchtmissies en toegevoegde waarde transportsector

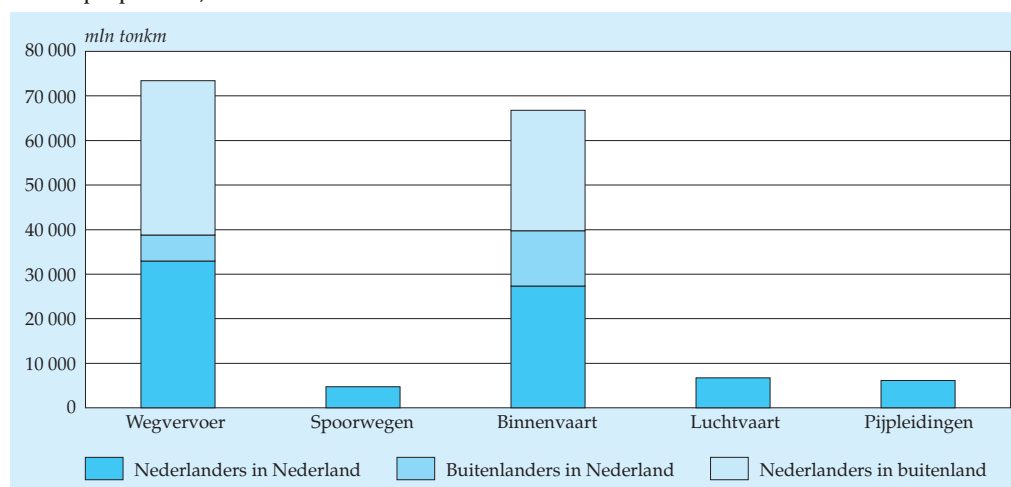

Bron: CBS, Milieurekeningen 2004 en Nationale rekeningen 2004.

De groei in de transportsector is met name gerealiseerd in de jaren negentig. Met de laagconjunctuur van de laatste vier jaar kwam ook de groei in de transportsector bijna tot stilstand.

Het door Nederlandse ondernemers vervoerde transportvolume nam, gemeten in ladingtonkilometers, tussen 1990 en 1999 jaarlijks gemiddeld 3 procent toe³⁾. Sinds 1999 is het transportvolume langzaam weer iets afgenomen, met name door een daling bij het goederenwegverkeer. Het beroepsgoederenvervoer over de weg had in 2003 in het binnenlandse en internationale vervoer het grootste aandeel in de Nederlandse vervoerstromen, gevolgd door de binnenvaart (zie figuur 4). Vergeleken met andere landen binnen Europa is het aandeel van de binnenvaart in Nederland aanzienlijk. De verhouding goederenwegvervoer en binnenvaart ligt in Nederland op 55 procent om 45 procent. In Europa ligt die verhouding op ongeveer 96 procent om 4 procent. Het marktaandeel van het vervoer per spoor is met 3 procent relatief gering. Het internationale transport is relatief belangrijk voor de sector. Ongeveer 75 procent van de vervoerprestaties door Nederlandse transportbedrijven vinden plaats in, van of naar het buitenland⁴⁾.

4. Transportprestaties, 2003*

Bron: CBS, Vervoerstatistieken en Milieurekeningen 2004.

De transportsector is een energie-intensieve sector. In totaal verbruikte de sector in 2003 bijna 400 petajoule aan fossiele brandstoffen en elektriciteit (zie tabel 1). De energieconsumptie is daarmee ongeveer 15 procent van het totale binnenlandse finale verbruik. De luchtvaart verbruikte bijna de helft van de totale transportsector. Energieverbruik vormt een belangrijke kostenpost in de

³⁾ Exclusief de zeevaart. Een tonkilometer is de eenheid die wordt gebruikt om het transportvolume weer te geven. Een tonkilometer is gelijk aan een ton goederen die één kilometer wordt vervoerd.

⁴⁾ Exclusief de zeevaart.

sector. Voor het beroepsvervoer over de weg bestaat ruim 30 procent van de verbruikskosten uit brandstofkosten. Bij de luchtvaart en de binnenvaart is dit zo'n 20 procent. Voor de zeevaart vormen de brandstofkosten slechts 9 procent van de totale verbruikskosten. De prijs die de verschillende deelsectoren moeten betalen voor energie laat grote verschillen zien. Het openbaar vervoer en het goederenwegvervoer betaalden in 2003 gemiddeld 16,0 euro per kJ, terwijl het vervoer over water en door de lucht respectievelijk 4,7 en 5,8 euro per kJ betaalde. Het grote prijsverschil heeft voornamelijk te maken met verschillen in accijnzen tussen brandstoffen.

Broeikasgasemissies

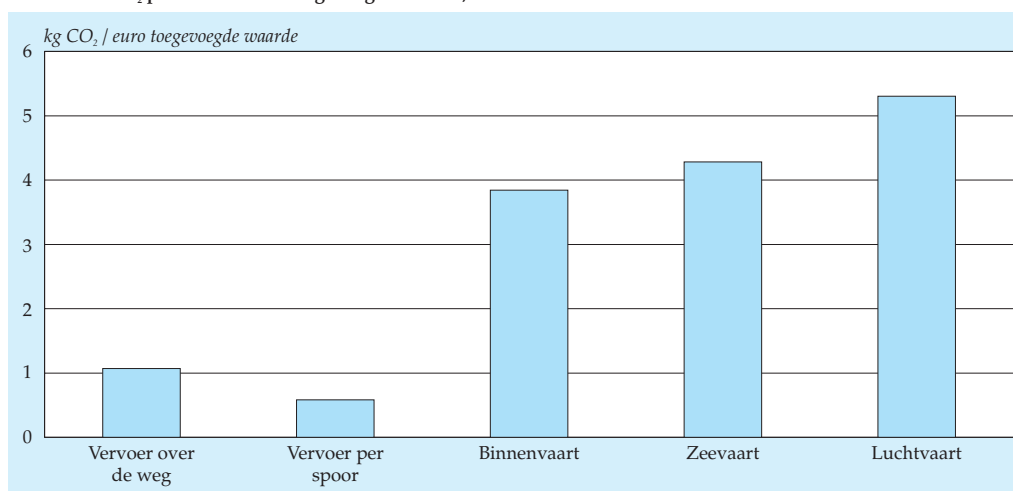
De Nederlandse transportsector was in 2004 verantwoordelijk voor de emissie van 26,6 Mton CO₂-equivalent aan broeikasgassen, oftewel 11 procent van de totale uitstoot veroorzaakt door Nederlands ingezetenen (zie figuur 1). Volgens de Kyoto-rekenregels daarentegen, waarbij alleen emissies binnen de landsgrenzen worden meegerekend, emitteerde de transportsector slechts 7,0 Mton CO₂-equivalent. Dit komt neer op 3 procent van de totale uitstoot. Hieruit blijkt nogmaals hoe belangrijk het internationale vervoer is voor Nederlandse transportbedrijven. De uitstoot van broeikasgassen door de Nederlandse transportsector is sinds 1990 toegenomen met 28 procent, terwijl de totale uitstoot door de Nederlandse economie met slechts 4 procent groeide. Het relatieve aandeel van deze sector in de totale uitstoot neemt dus toe. De groei van de CO₂-emissies is direct gerelateerd aan de toenemende vervoersprestaties en het daarmee samenhangende brandstofverbruik. Opvallend is wel dat de emissies de laatste vier jaar iets zijn afgenomen.

Binnen de transportsector leverde de luchtvaart met 10,7 Mton CO₂-equivalent de grootste bijdrage aan het broeikaseffect (40 procent van de totale transportsector). In deze sector heeft in de periode 1990–2004 ook de sterkste groei van emissies plaatsgevonden, namelijk 43 procent (zie figuur 3). Deze groei is de laatste vier jaar tot stilstand gekomen door de malaise in de internationale luchtvaartsector. Ook het transport over de weg liet tussen 1990 en 2004 een sterke groei, van 31 procent, zien in de emissies. Het goederenwegvervoer emitteerde in 2004 6,9 Mton CO₂-equivalent. Het openbaar vervoer leverde slechts een kleine bijdrage van 2,2 Mton aan de directe en indirecte emissies (verbruik van elektriciteit). De binnenvaart en zeevaart stootten in 2004 7,1 Mton CO₂-equivalent uit (27 procent van de totale transportsector). In tegenstelling tot de luchtvaart en het wegtransport zijn de emissies hier sinds 1990 slechts licht toegenomen.

Door de broeikasemissies te vergelijken met de toegevoegde waarde kan worden bepaald in hoeverre er sprake is van ontkoppeling tussen economische groei en milieudruk (zie figuur 3). Zowel in de luchtvaart als bij het vervoer over water is sprake van een relatieve ontkoppeling, omdat het volume van de toegevoegde waarde sneller stijgt dan de groei van de broeikasgasemissies. In deze sectoren is de eco-efficiency verbeterd, onder andere door een zuiniger

gebruik van brandstoffen. Bij het transport over de weg is geen relatieve ont-koppeling waarneembaar. De afgelopen jaren is de gemiddelde CO₂-uitstoot van vrachtwagens en trekkers per kilometer vrijwel gelijk gebleven (CE, 2004). Het goederenvervoer over de weg is dus niet energiezuiniger geworden. Daar staat tegenover dat de hoeveelheid uitstoot per verdiende euro voor het transport over de weg ongeveer vijf keer zo laag is als bij het vervoer over water en door de lucht (zie figuur 5).

5. Uitstoot CO₂ per hoeveelheid toegevoegde waarde, 2004*

Bron: CBS, Milieurekeningen 2004.

De verwachting is dat de broeikasgasemissies van het verkeer en transport in de komende jaren door toenemende behoefte aan transportactiviteiten nog fors zullen stijgen (VROM, 2004). Om de broeikasgasemissie door het verkeer terug te dringen staan tal van maatregelen op stapel. Voor de transportsector zal de overstap naar klimaatneutrale brandstoffen als biobrandstoffen verder worden gestimuleerd. Daarnaast zal door middel van afspraken met de auto-industrie geprobeerd worden de brandstofefficiëntie van de motoren te verbeteren. In het beleid van de overheid is tot nu toe relatief weinig aandacht voor de luchtvaart en de zeevaart, omdat 90 procent van de broeikasgasemissies van deze sectoren buiten het Nederlands grondgebied plaatsvinden en dus niet meetellen voor de reductiedoelstellingen van het Kyoto-protocol. Wel heeft Nederland zich tot doel gesteld om in internationaal verband ook de emissies van de zeevaart en de luchtvaart onder een regime van reductiemaatregelen te brengen (VROM, 2004).

Luchtkwaliteit

De emissies van onder andere NO_x en fijn stof dragen bij aan de aantasting van de luchtkwaliteit waardoor met name in dichtbevolkte gebieden gezondheidsproblemen kunnen ontstaan. Ook leiden emissies van NO_x, SO₂ en NH₃ tot verzuring van bodem en water. Dit kan schade aan landbouwgewassen en

gebouwen veroorzaken, en leiden tot aantasting van de natuur en vermindering van de biodiversiteit. De luchtkwaliteit wordt bepaald door een achtergrondconcentratie van vervuilende stoffen uit verschillende bronnen (inclusief het buitenland) en lokale piekconcentraties, met name langs wegen. In Nederland is de buitenlandse bijdrage aan antropogeen fijn stof en aan NO_x respectievelijk ongeveer 65 en 40 procent (MNP, 2005). De Nederlandse luchtkwaliteit is dan ook voor een groot deel afhankelijk van buitenlandse vervuiling. Het Europese milieubeleid is daarmee voor Nederland van groot belang.

De transportsector neemt 39 procent van de NO_x -emissies van de totale Nederlandse economie voor zijn rekening (zie figuur 1)⁵⁾. Dat komt overeen met 198 kiloton. De emissie vanaf Nederlands grondgebied bedraagt slechts 92 kiloton. Ruim de helft van de NO_x -emissies vindt dus plaats buiten Nederland. Het vervoer over land heeft veruit het grootste aandeel (17 procent), gevolgd door de scheepvaart (12 procent) en de luchtvaart (9 procent). Het aandeel van de transportsector in de emissies van fijn stof (PM_{10}) is met 16 procent een stuk lager dan voor NO_x ⁶⁾. Sectoren als de landbouw en de industrie hebben hier een veel groter aandeel. Belangrijke bronnen van fijn stof van het wegverkeer zijn de roetdeeltjes uit dieselmotoren en slijtage van banden, remmen en het wegdek. Volgens metingen en modelberekeningen door het RIVM en TNO kan het aandeel van het goederenwegvervoer in de luchtvervuiling langs snelwegen oplopen tot 50 procent (CE, 2004).

De NO_x -emissie door het transport over de weg is sinds 1990 afgenomen met 16 procent, waardoor er sprake van een absolute ontkoppeling ten opzichte van de economische groei (zie figuur 3). Deze emissiereductie is gerealiseerd door de steeds scherpere Europese emissie-eisen voor nieuwe vrachtwagens, waardoor steeds betere katalysatoren zijn toegepast. De milieuwinst is echter gedeeltelijk tenietgedaan door de stijging van het brandstofverbruik. De grootste daling in de uitstoot van luchtverontreinigende stoffen is zichtbaar bij SO_2 . Door een verlaging van het zwavelpercentage in brandstoffen zijn emissiereducties gerealiseerd van 54 procent bij de luchtvaart en 95 procent bij het vervoer over de weg. Bij de zeevaart en binnenvaart neemt de SO_2 -uitstoot nog wel toe doordat maatregelen om de kwaliteit van scheepvaartdiesel en stookolie te verbeteren tot nu toe achterwege zijn gebleven. Ondanks de forse verlaging van de uitstoot neemt het aandeel van de transportsector elk jaar toe doordat in andere sectoren nog grotere emissiereducties zijn gerealiseerd.

⁵⁾ De zeescheepvaart is verantwoordelijk voor een zeer hoge uitstoot van NO_x , fijn stof en SO_2 . Deze emissies vinden echter meestal plaats op volle zee en dragen niet direct bij tot luchtverontreiniging boven land. Om deze reden zullen de emissies door de zeevaart die buitengaats plaatsvinden verder buiten beschouwing worden gelaten. De emissies van de internationale zeescheepvaart tellen ook niet mee voor de NEC-richtlijn.

⁶⁾ Onder fijn stof (PM_{10}) worden luchtdeeltjes verstaan die kleiner zijn dan 10 μm . Onderzoek heeft uitgewezen dat met name de fijn stof-deeltjes uitgestoten door dieselmotoren (roet) schadelijk zijn voor de gezondheid (VROM, 2004).

De emissiereducties in de transportsector en andere sectoren hebben geleid tot een duidelijke verbetering van de luchtkwaliteit (MNP, 2005). Toch verwacht het MNP dat Nederland de Europese normen voor lokale luchtkwaliteit met het huidige beleid in 2010 niet zal halen. Op veel locaties langs wegen worden de EU-richtlijnen voor luchtkwaliteit nog overschreden. Vooral te hoge concentraties van fijn stof vormen een probleem. Ook zal het voor Nederland moeilijk worden om in 2010 te voldoen aan het emissieplafond voor NO_x van de NEC-richtlijn (National Emission Ceilings) van de EU. Volgens het MNP zal Nederland zonder extra maatregelen in 2010 de maximale uitstoot voor NO_x overschrijden met 27 kiloton, wat kan leiden tot een forse boete. Dit betekent voor Nederland onder andere dat in de sector verkeer een reductie van 8 kiloton stikstofoxiden moet worden gerealiseerd met binnenlandse maatregelen⁷⁾.

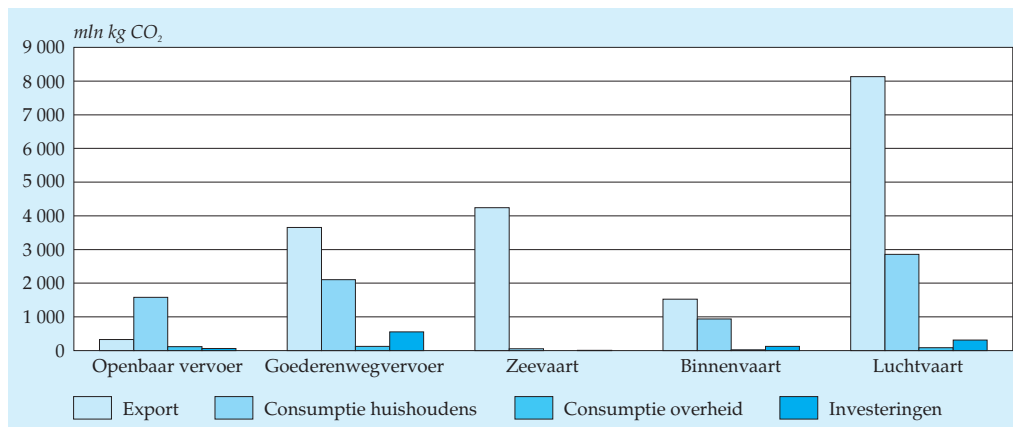
In de Beleidsnota Verkeeremissies (VROM, 2004) heeft het kabinet een aantal binnenlandse maatregelen aangekondigd om de emissies van luchtverontreinigende stoffen in de komende jaren verder terug te dringen. Voor het goederenverkeer wordt een stimuleringsregeling van kracht waarmee versneld schonere vrachtwagens kunnen worden geïntroduceerd die voldoen aan de zogenaamde Euro 4- en Euro 5-normen voor luchtverontreiniging. Bovendien zullen roetfilters worden ingebouwd in vrachtwagens en bussen. Verder wordt overwogen om op meer snelwegen de maximumsnelheid te verlagen naar 80 km per uur. Ten slotte zullen maatregelen, waaronder een subsidieregeling voor schonere binnenvaartmotoren, worden getroffen om de luchtverontreiniging door de scheepvaart terug te dringen (VROM, 2004). Door de minder strenge normen in vergelijking tot het wegverkeer en de lange levensduur van nieuwe motoren in de scheepvaart, zal het effect van deze maatregelen pas op langere termijn zichtbaar worden.

Toerekening CO₂-emissies aan eindgebruikers

De transportsector is een dienstverlenende bedrijfstak. Belangrijke afnemers in het binnenland zijn de delfstoffenwinning, de groothandel, de detailhandel en de consumenten. Een deel van de transportdiensten heeft betrekking op rechtstreekse leveringen aan de finale bestedingen: export, consumptie door huishoudens en overheid, en investeringen. Een belangrijk deel wordt echter geleverd aan andere bedrijven in Nederland ten behoeve van hun productieproces. Deze bedrijfstakken produceren op hun beurt goederen en diensten die deels worden verkocht aan eindgebruikers, maar voor een deel weer door andere bedrijfstakken in hun productieproces worden ingezet. Zodoende ontstaat een keten van onderlinge leveringen tussen bedrijfsklassen. Met behulp van input-outputanalyse is het ook mogelijk de emissies van de transportsector via deze intermediaire leveringen toe te rekenen naar de uiteindelijke finale bestemmingen. Op deze manier is het ook mogelijk te bepalen voor welke finale bestedingscategorieën de transportsector het milieu belast.

⁷⁾ Onder de sector verkeer worden in dit verband alle mobiele bronnen verstaan voor zover deze emissies binnen Nederland veroorzaken.

6. Toegerekende CO₂-emissies, 2003*

Bron: CBS, Milieurekeningen 2004.

De broeikasgasemissies door de transportsector zijn grotendeels ten behoeve van de export (67 procent). Slechts 28 procent van de transportemissies is ten behoeve van huishoudens. Het openbaar vervoer vervoert voornamelijk binnenlandse reizigers en de emissies komen dan ook grotendeels op de rekening van de huishoudens (zie figuur 6). Zowel de emissies van het goederenwegvervoer als de binnenvaart zijn voor 60 procent ten behoeve van de export en voor 35 procent ten behoeve van de huishoudens. De zeevaart vervoert voornamelijk bulkgoederen voor het buitenland, wat tot uitdrukking komt in het hoge percentage voor de export. Opvallend bij de luchtvaart is het hoge aandeel van 71 procent voor de export, tegen slechts 25 procent voor huishoudens. Het hoge percentage voor de export heeft vooral te maken met de verkoop van vliegtickets aan niet-ingezetenen.

Voertuigwrakken

Een ander milieuprobleem gerelateerd aan de transportsector zijn voertuigwrakken. Als een voertuig rijp is voor de sloop is het meestal niet in het bezit van een bedrijf, omdat bedrijven voertuigen meestal verkopen voordat ze geheel zijn afgeschreven. Het is daarom niet zinvol om de hoeveelheid vrijgekomen autowrakken aan economische sectoren, zoals bijvoorbeeld de transportsector, toe te wijzen. Wel is duidelijk dat de transportsector indirect een belangrijke bijdrage levert aan dit milieuprobleem.

Sinds 2001 is het aanbod sloopauto's jaarlijks licht afgenomen. In 2004 kwamen nog 293 duizend voertuigen bij demontagebedrijven terecht. Het grootste deel hiervan waren personenauto's. Samen met de export van tweedehands auto's zijn er in 2004 ruim een half miljoen voertuigen aan het verkeer onttrokken. In 2004 is de export flink toegenomen tot 255 duizend. Deze toename is het gevolg van de EU-toetreding van nieuwe landen. De meeste van de geëxporteerde voertuigen eindigen, na enige jaren te zijn gebruikt, in het buitenland als afval.

In juli 2002 werd een Europese richtlijn van kracht middels het Besluit beheer autowrakken (BBA). Dit besluit verplicht producenten en importeurs van motorvoertuigen om een inname- en verwerkingssysteem voor autowrakken op te zetten, zodanig dat de laatste eigenaar zijn voertuig kosteloos kwijt kan. Het BBA schrijft voor dat in 2007 (in plaats van de EU-richtlijn in 2015) tenminste 95 procent van het gewicht van een auto gerecycled moet worden.

In 2004 bedroeg het recyclingpercentage van het gewicht van de verwerkte voertuigen 85,4 procent, waarvan 2,0 procent energierterugwinning. Van het totale gewicht werd 75 procent aan metalen en 8,4 procent aan andere materialen gerecycled. De grootste hoeveelheden andere materialen zijn rubber, glas en plastics. De percentages gerecyclede materialen zijn in de loop der jaren nauwelijks veranderd.

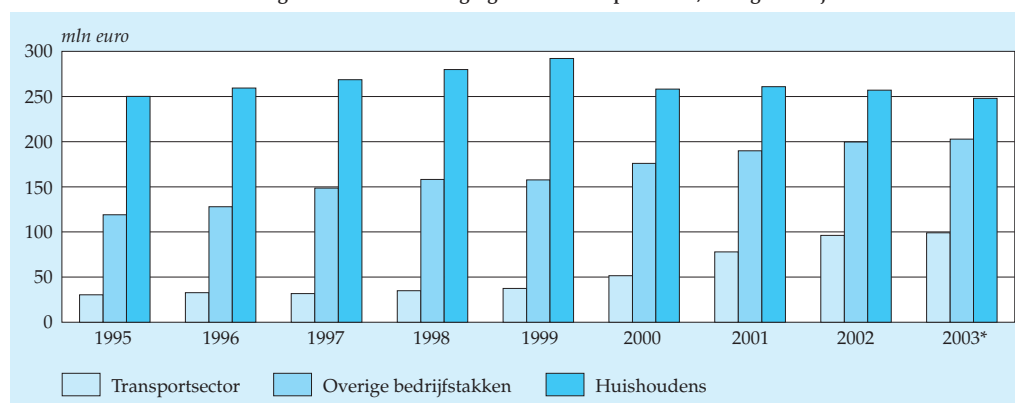
Milieukosten

De totale jaarlijkse kosten voor maatregelen ter bestrijding van de milieuverontreiniging voor de samenleving zijn in 2003 opgelopen tot meer dan 12 miljard euro⁸⁾. Ruim 700 miljoen euro wordt door de verkeersdeelnemers opgebracht. De transportsector nam hiervan ongeveer 200 miljoen voor zijn rekening. Het ontzwaren van diesel om aan de geldende milieueisen te voldoen en maatregelen tegen geluidhinder kostten de wegtransportsector het meest. Genomen maatregelen tegen geluidhinder zijn onder andere het omvliegen bij Schiphol om woonwijken te ontzien en aanpassingen op en rond het spoor. De spoorwegen hebben de laatste jaren ook maatregelen voor bodemsanering genomen. De scheepvaart heeft in het kader van het Marpol-verdrag een aantal maatregelen getroffen om waterverontreiniging terug te dringen.

Vanaf 1995 zijn de milieukosten voor verkeersdeelnemers die gemaakt zijn voor het tegengaan van luchtverontreiniging gestegen van 400 tot circa 560 miljoen euro in 2003 (zie figuur 7). De transportsector heeft vanaf 1999 te maken met een stijging van de milieukosten. Dit is onder andere het gevolg van de gestegen kosten voor het ontzwaren van autodiesel. De milieukosten met betrekking tot de verbetering van de luchtkwaliteit zijn gering voor de scheepvaart en luchtvaart. De milieukosten van de huishoudens daarentegen zijn vanaf 1999 juist afgenomen. Dit komt vooral doordat er geen milieukosten meer voor loodvrije benzine in rekening worden gebracht. In de EU is loodhoudende benzine vanaf 2000 niet meer toegestaan en ook in het raffinageproces is de productie van loodvrije benzine volledig gestandaardiseerd.

⁸⁾ De totale milieukosten zijn inclusief de milieukosten voor de overheid, maar exclusief heffingen, belastingen en subsidies. Deze cijfers zijn gebaseerd op voorlopige berekeningen.

7. Milieukosten met betrekking tot luchtverontreiniging voor de transportsector, overige bedrijven en huishoudens

Bron: CBS, Milieurekeningen 2004.

Milieubelastingen en milieusubsidies

Groene belastingen zijn heffingen die het afremmen van milieubelastende activiteiten beogen via prijsmaatregelen⁹⁾. De opbrengst van deze heffingen gaat naar de algemene middelen en wordt dus niet speciaal gebruikt voor de financiering van milieumaatregelen door de overheid. In 2004 ontving het Rijk voor ruim 15 miljard aan groene belastingen. Bijna 7 procent van de groene belastingen is betaald door de transportsector (zie figuur 1). Groene belastingen vormen ruim 5 procent van hun totale verbruikskosten.

Binnen de sector betaalt het goederenwegvervoer het merendeel van de groene belastingen, per ton CO₂-uitstoot ruim 119 euro (zie tabel 1). Deze hoge bijdrage bestaat voornamelijk uit accijns op diesel (78 procent). De accijns op autodiesel is flink gestegen, van 16 eurocent per liter in 1990 tot 36 eurocent per liter in 2004. Het vervoer over water en de luchtvaart betalen met respectievelijk 6 euro en bijna 2 euro per ton CO₂-uitstoot een stuk minder. De oorzaak hiervan is de geringe accijns op stookolie, gasolie voor schepen en kerosine voor vliegtuigen.

In lijn met het Nationaal Milieubeleidsplan streeft het kabinet naar een verdere vergroening van het belastingstelsel (VROM, 2001). Aangekondigde maatregelen, zoals de kilometerheffing, kunnen hiertoe bijdragen. Het effect van de huidige groene belastingen op milieuvriendelijk gedrag is tot op heden niet direct waarneembaar aangezien het aantal verkeerskilometers nog jaarlijks toeneemt (MNP, 2005).

Milieusubsidies zijn een ander belangrijk beleidsmiddel om milieuvriendelijke alternatieven te stimuleren. Door het verstrekken van milieusubsidies tracht de overheid de aanschaf van schone motoren, stille voertuigen, de ontwikke-

⁹⁾ Tot de groene belastingen worden o.a. gerekend accijzen op benzine en overige motorbrandstoffen, de motorrijtuigenbelasting, de belasting op personenauto's en motorrijwielen (BPM), de brandstofbelasting en de regulerende energiebelasting (REB).

ling van milieuvriendelijke vervoertechnieken en het gebruik van schonere brandstoffen te bevorderen. Voor de transportsector zijn met name de Vamil- (Vrije afschrijving milieu-investeringen) en de MIA-regeling (Milieu-investeringsaftrek) van belang. Het gezamenlijke doel van de Vamil en MIA is het verbeteren van de milieutechnologie. In 2001 werd er nog 20 miljoen aan subsidie verstrekt om bedrijfsauto's en bussen aan de Europese Euro 3-norm voor uitlaatgassen te laten voldoen. In 2002 is de Euro 3-subsidie van de milieulijst verdwenen omdat in 2001 de Euro 3-norm verplicht is geworden. In 2004 en 2005 konden er subsidies worden aangevraagd voor bedrijfsauto's en bussen met respectievelijk een Euro 4- en Euro 5-dieselmotor. De Euro 4-norm wordt in 2005 verplicht, de Euro 5-norm gaat in 2008 gelden.

Conclusies

Voor Nederland, dat sterk gericht is op de buitenlandse handel, vormt de transportsector een essentiële schakel in de economie. Hiervoor wordt echter een prijs betaald in de vorm van milieuverontreiniging. De transportsector heeft een aanzienlijke bijdrage aan de emissie van broeikasgassen, NO_x en fijn stof. Een groot deel van deze luchtmissies vindt echter plaats buiten het Nederlands grondgebied, waardoor ze niet meetellen voor de meeste beleidsdoelstellingen. Voor NO_x en SO₂ zijn de afgelopen jaren, met name door het vervoer over de weg, forse emissiereducties gerealiseerd zodat sprake is van een absolute ontkoppeling. Omdat hier in veel andere sectoren relatief omvangrijke reducties zijn bereikt, neemt het relatieve aandeel van de transportsector nog wel toe. De uitstoot van broeikasgassen door de transportsector blijft jaarlijks toenemen. Hier is dan ook slechts een kleine relatieve ontkoppeling waarneembaar. Als de luchtmissies worden toegerekend aan de eindgebruikers blijkt dat de milieuverontreiniging door de transportsector voornamelijk ten behoeve van de export, en dus het buitenland is. De financiële lasten gerelateerd aan milieu die worden betaald door de transportsector zijn de afgelopen jaren sterk opgelopen. Het goederenwegverkeer betaalt relatief veel meer aan zowel groene belastingen als directe milieukosten dan het vervoer over water en het vervoer door de lucht.

Referenties

- CE (2004): *De andere kant van distributieland, hoe duurzaam is het Nederlandse goederenvervoer?*, CE.
- EEA (2003): *Term indicator 13: freight transport demand by mode: EU 15*, European Environment Agency.
- MNP (2005): *Milieubalans 2005*, Milieu- en Natuurplanbureau.
- VROM (2001): *Een wereld en een wil, werken aan duurzaamheid: Nationaal milieu-beleidsplan 4*, Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer.
- VROM (2004): *Beleidsnota Verkeersemissies. Met schonere, zuiniger en stillere voertuigen en klimaatneutrale brandstoffen op weg naar duurzaamheid*, Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer.

4. Productiefactoren

Ook in 2004 was er van een herstel op de arbeidsmarkt geen sprake. Het arbeidsvolume van werkzame personen daalde met 1,6 procent, meer dan in 2003. Het verlies van werkgelegenheid was ook groter dan tijdens de voorgaande periode van laagconjunctuur in 1993 en 1994. Het aantal werklozen steeg met 83 duizend tot 479 duizend. Dit komt overeen met 6,5 procent van de beroepsbevolking. Toch waren er ook enkele lichtpuntjes te bespeuren. Zo liep het banenverlies in het bedrijfsleven terug, terwijl het aantal vacatures opliep. De arbeidsproductiviteit steeg fors. De combinatie van een BBP-groei van 1,7 procent en een forse daling van het arbeidsvolume zorgde voor een stijging van de arbeidsproductiviteit met 3,4 procent. De stijging van de lonen vlakke verder af.

De arbeidsinkomensquote (aiq) is in 2004, net als in de twee voorgaande jaren, licht gedaald. De arbeidsinkomensquote is een belangrijke indicator om de ontwikkeling van de winstgevendheid van een bedrijfstak of economie te meten. Hoe hoger de aiq, des te lager de winstgevendheid. Het bedrijfsleven is er, ondanks de slechte economische situatie, in geslaagd de winstgevendheid op peil te houden. In 2004 steeg de aiq in de landbouw, bij de energie- en waterleidingbedrijven en in de handel, horeca en reparatie. In de industrie, de bouwnijverheid en in de bedrijfstak vervoer, opslag en communicatie was sprake van een daling.

Het aantal faillissementen is in 2004 gestegen tot ruim 9 300, de hoogste stand ooit. In vijf jaar tijd is het aantal uitgesproken faillissementen meer dan verdubbeld. Relatief gezien is het aantal echter nog altijd lager dan in het begin van de jaren tachtig. Toen gingen er per 1 000 bedrijven en instellingen 14 failliet, in 2004 waren dit er bijna 10. De stijging in 2004 deed zich vooral voor bij de natuurlijke personen.

4.1 Arbeidsmarkt

Nog geen herstel arbeidsmarkt

De Nederlandse economie presteerde in 2004 weliswaar beter dan in 2003, maar nog onvoldoende om een substantieel herstel van de arbeidsmarkt in gang te zetten. Toch kende 2004 enkele gunstige wendingen. Hoewel er in totaal meer banen verloren gingen dan in 2003, was het banenverlies in het bedrijfsleven wel iets kleiner. Dit kwam onder meer door de toegenomen hoeveelheid uitzendwerk. Verder was de toename van het aantal werklozen iets minder groot

dan in 2004. Ten slotte is het aantal openstaande vacatures voor het eerst in deze periode van laagconjunctuur gestegen.

De positie van het bedrijfsleven is in 2004 verbeterd. De arbeidsproductiviteit steeg sterk. Door loonmatiging nam de stijging van de loonkosten verder af. Dit ondanks de sterke stijging van sociale premies ten laste van werkgevers.

4.1 Arbeid

	2001	2002	2003*	2004*	Mutatie t.o.v. 2003
<i>x 1 000</i>					
Gemiddelde bevolking	16 043	16 147	16 223	16 273	50
Potentiële beroepsbevolking	10 799	10 868	10 920	10 970	50
Beroepsbevolking	7 272	7 337	7 398	7 398	1
Werkzame beroepsbevolking	7 020	7 035	7 001	6 919	-83
Werkloze beroepsbevolking	252	302	396	479	83
Arbeidsvolume van werkzame personen in arbeidsjaren	6 636	6 620	6 563	6 454	-108
Banen van werknemers	7 559	7 607	7 561	7 445	-116
Openstaande vacatures, jaargemiddelde	197	149	109	118	9
<i>%</i>					
Bruto participatiegraad	67,3	67,5	67,7	67,4	-0,3
Netto participatiegraad	65,0	64,7	64,1	63,1	-1,0
Werkloosheid	3,5	4,1	5,4	6,5	1,1

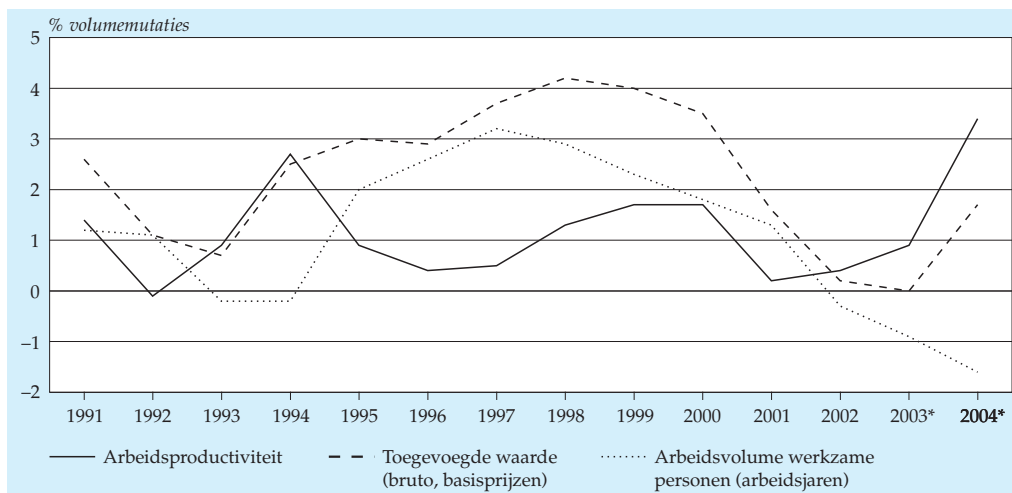
Bron: CBS, Enquête beroepsbevolking, Vacature-enquête en Nationale rekeningen 2004.

De werkloosheid was sneller gegroeid indien de groei van de beroepsbevolking niet bijna tot stilstand was gekomen. Deze stagnatie is deels het gevolg van demografische ontwikkelingen en deels van ontmoediging. Ondanks de verder gestegen werkloosheid, kenden diverse uitkeringsregelingen in 2004 geen sterke stijgingen meer. De groei van het aantal verstrekte WW-uitkeringen vlakke af, het aantal verstrekte bijstandsuitkeringen bleef op vrijwel hetzelfde niveau. Verder bleef het aantal WAO-uitkeringen ook in 2004 gestaag omlaag gaan.

Sterke stijging arbeidsproductiviteit

Het arbeidsvolume van werkzame personen is in 2004 met 1,6 procent gekrompen. Dit is een veel sterkere afname dan een jaar eerder, toen de daling 0,9 procent bedroeg. Ook in de voorgaande periode van laagconjunctuur (1993–1994) daalde het arbeidsvolume niet zo sterk als in 2004. Het arbeidsvolume wordt van oudsher uitgedrukt in arbeidsjaren, oftewel voltijdbanen. In het artikel *De ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit* (hoofdstuk 6) wordt aandacht besteed aan de volumeontwikkeling op basis van gewerkte uren.

4.2 Ontwikkeling arbeidsproductiviteit

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2004, detailgegevens.

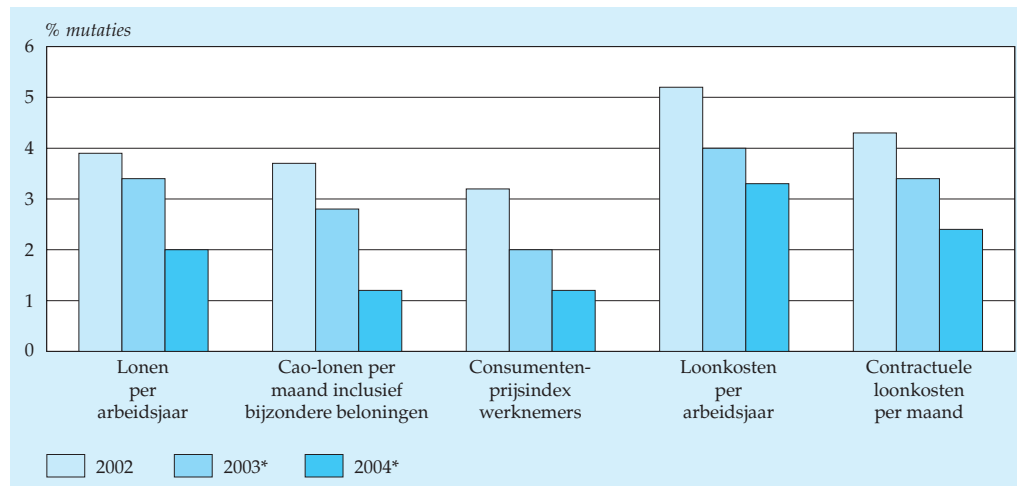
Gevoegd bij de volumestijging van het BBP van 1,7 procent betekent de daling van het arbeidsvolume een stijging van de arbeidsproductiviteit met 3,4 procent. Het is voor het eerst in de recente periode van laagconjunctuur dat de arbeidsproductiviteit weer substantieel is gestegen. Een scherpe piek in de ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit aan het einde van een periode van laagconjunctuur is niet ongebruikelijk. Vaak luidt dit een periode van herstel in. De productiviteitsstijging in 2004 was de hoogste sinds 1983.

Loonmatiging houdt aan

De stijging van de lonen is verder teruggelopen. De feitelijk verdiende lonen per arbeidsjaar lagen in 2004 gemiddeld 2,0 procent boven die in het voorafgaande jaar. In 2003 bedroeg de overeenkomstige loonstijging nog 3,4 procent. De stijging van de cao-lonen inclusief bijzondere beloningen liep terug van 2,8 procent in 2003 naar 1,2 procent in 2004. Het verschil tussen de stijging van de feitelijk verdiende lonen en de cao-loonstijging nam de afgelopen jaren toe. In 2002 bedroeg dit verschil maar 0,3 procentpunt, in 2004 was het verschil opgelopen tot 0,8 procentpunt.

De feitelijke loonkosten per arbeidsjaar lagen in 2004 gemiddeld 3,3 procent boven die van 2003. Ook de ontwikkeling van de loonkosten is daarmee gedaald, al was de daling minder dan die van de loonontwikkeling. Dit kwam met name door een stijging van de werkgeverspremies voor pensioenen. De contractuele loonstijging tussen 2004 en het voorafgaande jaar bedroeg 2,4 procent.

4.3 Loonontwikkeling

Bron: CBS, Statistiek van de cao-lonen en Nationale rekeningen 2004.

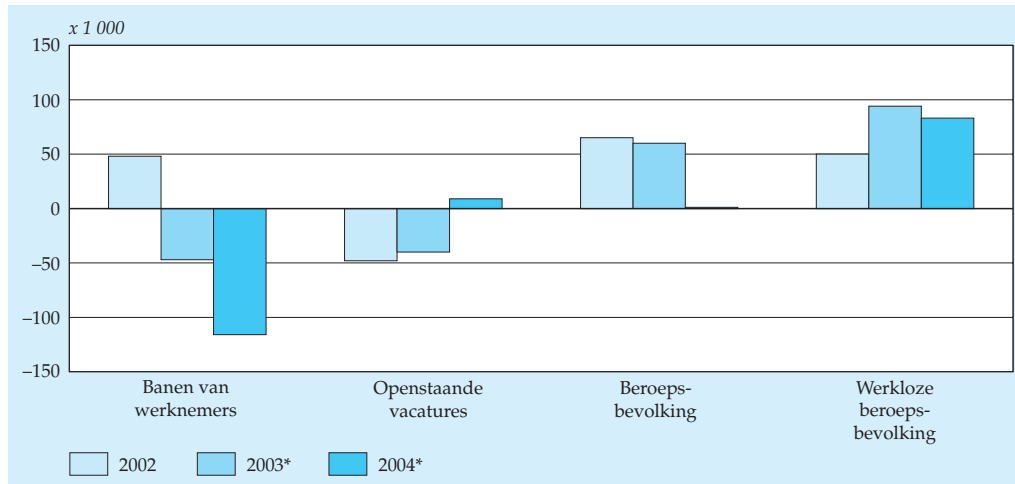
De cao-lonen stegen het sterkst bij particuliere bedrijven (1,5 procent). In de gesubsidieerde sector stegen zij met 0,6 procent en bij de overheid met 0,4 procent. Door premiestijgingen was de contractuele loonkostenontwikkeling bij de overheid echter relatief groot (2,4 procent). De contractuele ontwikkeling van de loonkosten bij particuliere bedrijven (2,5 procent) en in de gesubsidieerde sector (1,7 procent) lag dichterbij die van de cao-lonen.

Forse afname werkgelegenheid

In 2004 waren er gemiddeld 116 duizend banen van werknemers minder dan een jaar eerder. Dit is een afname van 1,5 procent. In 2003 bleef het banenverlies ten opzichte van het voorafgaande jaar nog beperkt tot 47 duizend. De werkgelegenheidsontwikkeling werd in de jaren 2002 en 2003 gekenmerkt door twee tegengestelde processen. Enerzijds verloor het bedrijfsleven elk jaar een fors aantal banen, anderzijds kende de collectieve sector¹⁾ een ongekende banengroei. In 2004 kwam het einde van beide ontwikkelingen in zicht. Het bedrijfsleven verloor minder banen dan in 2003 en de banengroei in de collectieve sector was veel kleiner dan die in de voorafgaande jaren. Het netto-effect van de ontwikkelingen in 2004 was negatief: er gingen meer banen verloren dan in het jaar ervoor. De trend aan het eind van 2004 geeft echter een afvlakking van het werkgelegenheidsverlies aan.

¹⁾ De collectieve sector is hier afgebakend op basis van economische activiteit. Zij is gelijkgesteld aan de niet-commerciële dienstverlening (SBI 75-93).

4.4 Jaarmutaties kerncijfers arbeidsmarkt

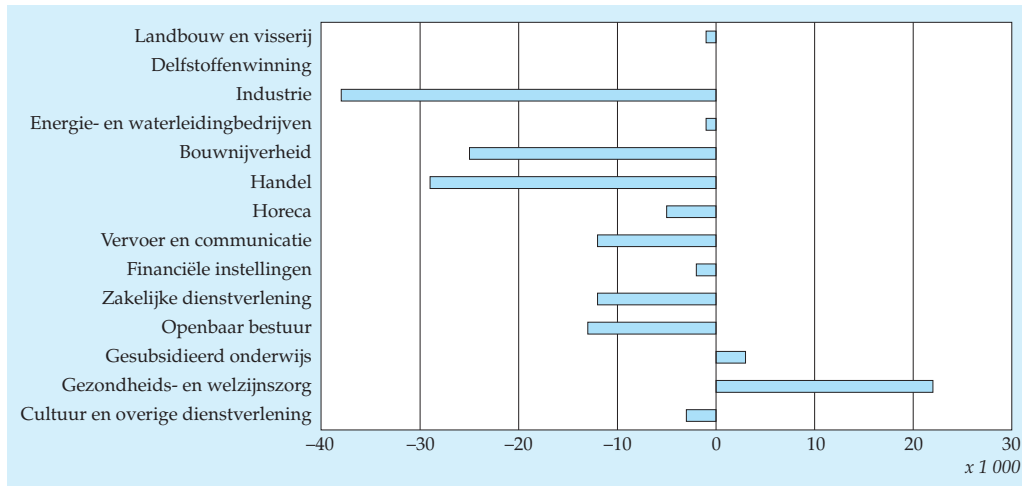

Bron: CBS, Enquête beroepsbevolking, Vacature-enquête en Nationale rekeningen 2004.

Het bedrijfsleven telde in 2004 gemiddeld 125 duizend banen van werknemers minder dan in het voorafgaande jaar. In 2003 bedroeg het overeenkomstige verlies 131 duizend. In de collectieve sector waren er in 2004 gemiddeld 10 duizend banen meer dan in het voorafgaande jaar. In 2003 bedroeg de overeenkomstige banengroei nog 85 duizend. Binnen de collectieve sector was er in 2004 nog wel banengroei in de zorg, maar daar stond een verlies van 13 duizend banen bij het openbaar bestuur tegenover. Ofschoon in 2003 en 2004 het banenverlies in het bedrijfsleven de banenwinst in de collectieve sector overtrof, is de banengroei in de collectieve sector de afgelopen jaren van groot belang geweest. In 2004 waren er in totaal meer dan honderdduizend banen minder dan drie jaar daarvoor. Zonder banengroei in de collectieve sector was het verlies 200 duizend hoger uitgevallen.

Het verlies van banen in het bedrijfsleven was in 2004 het grootst in de industrie (38 duizend), de handel (29 duizend) en de bouwnijverheid (25 duizend). In de industrie daalt het aantal banen al vanaf 2001. Bovendien is het banenverlies daarna steeds verder opgelopen. Ook in de voorgaande periode van laagconjunctuur (1993–1994) verloor de industrie vanaf het begin van de neergang veel banen. In de handel zette het banenverlies laat in, net als in de periode 1993–1994, maar ook hier is het inmiddels sterk opgelopen. Dat laatste geldt eveneens voor de bedrijfstak vervoer, opslag en communicatie. Opmerkelijk is het sterke verlies van werkgelegenheid in de bouw. In de periode 1993–1994 verloor deze bedrijfstak nauwelijks banen. In de recente periode van laagconjunctuur kende de bouw echter een fors en oplopend banenverlies. Relatief gezien is de bouw de bedrijfstak met de grootste terugloop van werkgelegenheid.

4.5 Jaarmutatatie aantal banen van werknemers, 2004*

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2004.

Een voorzichtige kentering lijkt zich af te tekenen bij de financiële instellingen en in de zakelijke dienstverlening. De financiële instellingen verloren 2 duizend banen ten opzichte van 2003. Dit is een kleiner verlies dan een jaar eerder (8 duizend). De zakelijke dienstverlening verloor 12 duizend banen. Het verlies is daarmee nog altijd hoog, maar al wel beduidend minder dan in 2003 toen er 39 duizend banen verloren gingen. Het banenverlies in de zakelijke dienstverlening bleef in 2004 beperkt door een toegenomen inzet van uitzendkrachten. De uitzendbranche had gemiddeld 13 duizend banen meer dan een jaar eerder.

Aantal vacatures loopt op

Er stonden in 2004 gemiddeld 9 duizend vacatures meer open dan in 2003. Dit is de eerste stijging na drie jaren van daling. In 2003 daalde het aantal vacatures nog met 40 duizend. Dat het aantal openstaande vacatures omhoog is gegaan komt vooral door een sterke stijging van het aantal ontstane vacatures. Er ontstonden 80 duizend vacatures meer dan een jaar eerder. De groei van het aantal vervulde vacatures bleef hierbij met 28 duizend achter. In 2004 ontstonden er in totaal 725 duizend vacatures en werden er 699 duizend vervuld. De toename van het aantal ontstane vacatures kwam vooral op conto van het bedrijfsleven. De stijging van zowel het aantal vervulde als het aantal ontstane vacatures wijst op een lichte toename van de dynamiek op de arbeidsmarkt. Aan de arbeidsmarktdynamiek wordt meer aandacht besteed in het artikel *Arbeidsmarktdynamiek in Nederland* (hoofdstuk 6).

De toename van het aantal vacatures bij een afnemend aantal banen impliceert dat de spanning op de arbeidsmarkt in 2004 licht is opgelopen. De vacaturegraad, het aantal vacatures op de duizend banen, is echter nog ver verwijderd van het hoge niveau dat begin deze eeuw werd bereikt. In vrijwel alle bedrijfs-

takken waren er iets meer vacatures dan in 2003. Verreweg de grootste stijging vond plaats in de zakelijke dienstverlening. Binnen deze bedrijfstak groeide het aantal vacatures vooral sterk bij computerservicebureaus en in de juridische en administratieve dienstverlening. Vacatures voor uitzendkrachten worden door het CBS niet afzonderlijk gemeten. In de vacaturestatistieken zijn ze verspreid over de bedrijfstakken die de uitzendkrachten willen aannemen. Buiten de zakelijke dienstverlening was er een opmerkelijke stijging van het aantal vacatures in de horeca.

Het aantal openstaande vacatures in de collectieve sector bereikte een piek in 2001 en liep hierna snel terug. In 2004 daalde het aantal vacatures in de collectieve sector nog maar zeer licht. Het aantal ontstane vacatures in de collectieve sector is weer iets gestegen. Dit duidt erop dat de sterke werkgelegenheids-groei in de collectieve sector weliswaar ten einde is, maar dat er op korte termijn geen periode van werkgelegenheidsverlies te verwachten valt.

Participatie licht gedaald

De bruto arbeidsparticipatie, het aandeel van de potentiële beroepsbevolking dat meer dan 12 uur in de week kan en wil werken, is in 2004 licht gedaald, van 67,7 naar 67,4 procent²⁾. Hoewel het maar een kleine daling is, gaat er toch een belangrijk signaal van uit. In de periode 1994–2001 steeg de bruto participatiegraad jaarlijks met 0,5 procentpunt of meer. In de periode 2001–2003 vlakke de groei af tot 0,2 procentpunt per jaar.

Er is een aantal processen dat de ontwikkeling van de bruto participatiegraad beïnvloedt. Enerzijds is er al jaren sprake van een structurele toename van de arbeidsparticipatie onder alle leeftijden. Tegenover deze lange-termijntrend staat de korte-termijnbeweging van conjuncturele terugtrekking van de arbeidsmarkt vanwege ontmoediging. Deze ontwikkeling is de laatste jaren vooral zichtbaar onder jongeren. Een afname van de bruto participatiegraad is namelijk alleen te zien bij de jongste leeftijdsgroepen, vooral bij 15–19-jarigen en in mindere mate ook bij 20–24-jarigen. Dat vooral jongeren zich terugtrekken van de arbeidsmarkt (of hun entree op de arbeidsmarkt uitstellen) komt omdat zij enerzijds de hoogste kans hebben op werkloosheid en anderzijds de meeste mogelijkheden hebben om iets anders te doen, bijvoorbeeld (langer) studeren. Opmerkelijk is dat onder 50-plussers de bruto participatiegraad onverminderd doorstijgt. De periode van laagconjunctuur lijkt hier amper invloed op te hebben. Overheidsbeleid, bijvoorbeeld arbeidskortingen voor oudere werknemers en een vrijwel algemene sollicitatieplicht voor mensen

²⁾ Bij de revisie van de nationale rekeningen 2001 zijn voor het eerst ook de oorspronkelijke cijfers van de enquête beroepsbevolking (EBB) aangepast. Na confrontatie met andere bronnen over werkgelegenheid is de werkzame beroepsbevolking neerwaarts bijgesteld. De correctie is verdisconteerd in de niet-beroepsbevolking die dus opwaarts is bijgesteld. De cijfers van de nationale rekeningen over de genoemde groepen (en hiervan afgeleide percentages) wijken daarmee af van de cijfers die rechtstreeks op de EBB zijn gebaseerd.

met een werkloosheids-, bijstands- of (niet-volledige) arbeidsongeschiktheids-uitkering, kan hierbij een rol spelen. Ook onder potentiële herintreders is een ontmoedigingseffect op het eerste gezicht niet waarneembaar.

Naast ontwikkelingen die de participatie van verschillende leeftijdsgroepen bepalen, is voor de totale arbeidsparticipatie ook de bevolkingssamenstelling van belang. De hoogste bruto arbeidsparticipatie vinden we bij de 25–34-jarigen. De relatieve omvang van deze groep is de laatste jaren door de vergrijzing sterk afgenomen. Dit blijkt de belangrijkste reden te zijn waarom de bruto participatiegraad tussen 2003 en 2004 is gedaald, naast de eerder genoemde ontmoediging onder jongeren. De daling zou groter zijn geweest, indien de participatiegraad van ouderen niet verder was gestegen. Nu deze groep relatief groter wordt telt dit dubbel aan.

Werkloosheid verder toegenomen

De werkloosheid is in 2004 verder opgelopen. Er waren gemiddeld 83 duizend werklozen meer dan het jaar ervoor. De toename was wel iets lager dan in 2003. Gemiddeld over 2004 telde de werkloze beroepsbevolking 479 duizend personen. Dit komt overeen met 6,5 procent van de beroepsbevolking. In 2003 was 5,4 procent van de beroepsbevolking werkloos. Halverwege 2004 leek zich een kentering voor te doen: in de zomermaanden daalde werkloosheid (gecorrigeerd voor seizoeninvloeden). In het najaar begon de werkloosheid echter toch weer op te lopen. De trend in april–juni 2005 wijst op een stabilisering van het aantal werklozen (net onder de 500 duizend).

De ontwikkeling van de werkloosheid wordt mede beïnvloed door de ontwikkeling van de potentiële beroepsbevolking (personen van 15–64 jaar). De voortdurende stijging hiervan vlakke in 2004 sterk af. Dit vanwege een sterk beperkte immigratie, groeiende emigratie en de eerste effecten van de vergrijzing. Verder is zoals gezegd het aandeel van de potentiële beroepsbevolking dat actief is op de arbeidsmarkt in 2004 licht gedaald. Door dit alles kende de beroepsbevolking in 2004 nauwelijks nog groei. Dit heeft de stijging van de werkloosheid afgeremd.

Opmerkelijk is dat de werkloosheid verder is opgelopen, terwijl het aantal vacatures is gestegen. Doorgaans zijn deze twee grootheden sterk met elkaar gecorreleerd. Daalt het aantal vacatures, dan stijgt over het algemeen de werkloosheid. Rondom omslagpunten gaat deze relatie wel vaker niet op. Verschillende effecten kunnen hierbij een rol spelen. Na de krappe arbeidsmarkt van eind jaren negentig zijn we beland in een ruime arbeidsmarkt. Werkgevers zullen geneigd zijn kritischer te kijken naar sollicitanten en misschien minder haast maken met de vervulling van vacatures. Verder kan het aanbod van veel tijdelijk werk een stuwend effect hebben op het niveau van het aantal vacatures. Dit geldt eveneens voor een toename van de mobiliteit onder werkenden. Ten slotte blijkt uit gegevens van het Centrum voor Werk en Inkomen dat het aantal werkvergunningen voor buitenlanders (met name Polen) in

2004 sterk is gestegen. Dit kan de statistische relatie tussen vacatures en werklozen beïnvloeden. Als een buitenlander in Nederland komt werken, wordt er een vacature vervuld terwijl het aantal werklozen gelijk blijft. Buitenlanders tellen in het Nederlandse cijfer over werkloosheid niet als werkloze. Als de betreffende buitenlander zich bovendien niet in Nederland vestigt, blijft het werkloosheidspercentage eveneens gelijk. Hij of zij telt dan namelijk niet mee in het cijfer over de (werkzame) beroepsbevolking.

Vergeleken met de periode 1993–1994 is de omvang van de werkloosheid nog altijd niet erg hoog. In 1994 waren er gemiddeld iets minder dan 550 duizend werklozen. Het werkloosheidspercentage bedroeg daarmee 8,5 procent. In 2004 waren er gemiddeld 479 duizend werklozen, hetgeen overeenkomt met 6,5 procent. In menig opzicht is de huidige periode van laagconjunctuur dan ook heel anders dan die in 1993–1994. Enerzijds duurt de huidige periode van laagconjunctuur veel langer, anderzijds werd hij voorafgegaan door een periode van uitzonderlijk hoge economische groei en een steeds krappere wordende arbeidsmarkt. Ook hadden we in 2004 te maken met een veel groter arbeidsaanbod. De bevolking in de beroepsgeschikte leeftijd (15–64 jaar) is in die tien jaar gestegen van 10,5 naar 11,0 miljoen en het percentage ervan dat actief is op de arbeidsmarkt van 61,7 naar 67,4 procent.

Een mogelijke reden voor het relatief lage niveau van de werkloosheid ten opzichte van 1993–1994 is een veranderde bevolkingsopbouw. In 2004 waren er procentueel gezien minder jongeren dan tien jaar eerder. Aangezien jongeren altijd de groep vormen met de hoogste werkloosheid, heeft de relatieve afname van deze groep een drukkend effect op de werkloosheid. Als we de werkloosheid per leeftijdsgroep anno 2004 echter confronteren met de bevolkingsopbouw van 1994, dan komt het werkloosheidspercentage slechts 0,3 procentpunt hoger te liggen. Hieruit blijkt dat het effect van een veranderde bevolkingsopbouw niet voldoende is om de relatief lage werkloosheid te verklaren. Het werkloosheidspercentage ligt nu bij vrijwel alle leeftijdsgroepen lager dan in 1994. De enige uitzondering is de groep van 60-plussers.

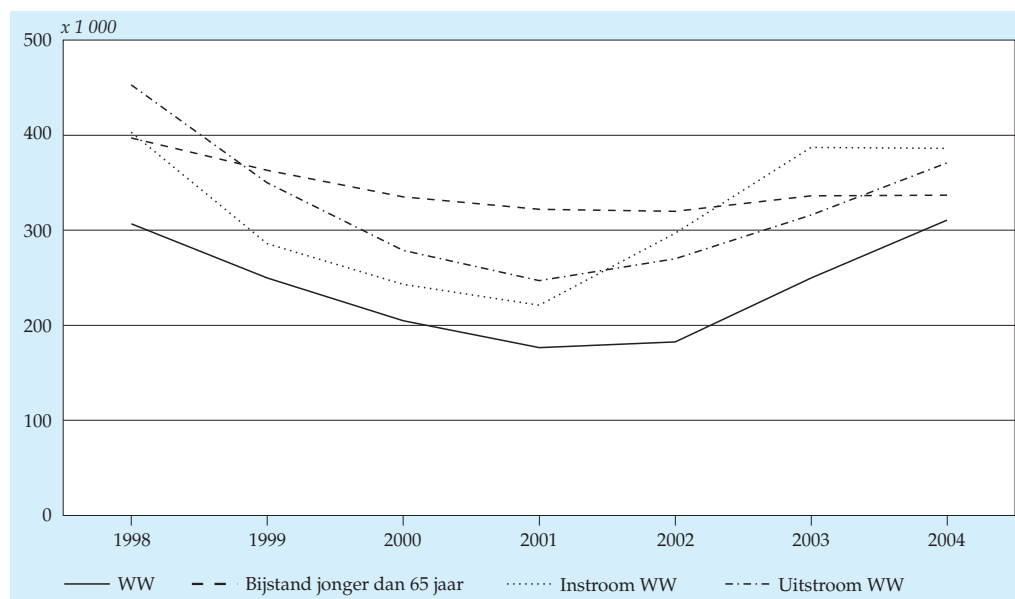
Vanwege de stagnerende bruto participatie en de oplopende werkloosheid is de netto participatiegraad verder teruggelopen. Van de bevolking van 15–64 jaar had in 2004 63,1 procent een baan van meer dan 12 uur in de week. Dit is een procentpunt minder dan in 2003. De netto participatiegraad loopt terug vanaf 2001. Daarvoor groeide hij onafgebroken vanaf 1995. In 1994 lag de netto participatiegraad op 56,5 procent.

Meer uitkeringen verstrekt

Gemiddeld over 2004 werden er 310 duizend WW-uitkeringen verstrekt, 61 duizend meer dan in het jaar ervoor. De stijging vond voor het grootste deel plaats in het eerste halfjaar. Het aantal WW-uitkeringen loopt op vanaf 2002. Waar de instroom in 2002 en 2003 sterk steeg, lag deze in 2004 met 386 duizend vrijwel op hetzelfde niveau als een jaar eerder. De uitstroom is daarente-

gen onverminderd blijven groeien. In 2004 werd 371 duizend maal een WW-uitkering beëindigd. In 204 duizend gevallen was dit wegens werkhervatting. Het percentage uitstroom wegens werkhervatting (55 procent) bleef hiermee vrijwel gelijk. Van de mensen die zonder werkhervatting uit de WW stroomden is een deel waarschijnlijk doorgestroomd naar de bijstand.

4.6 Aantal uitkeringen

Bron: CBS, Statistiek werkloosheidsuitkeringen en Statistiek bijstandsuitkeringen.

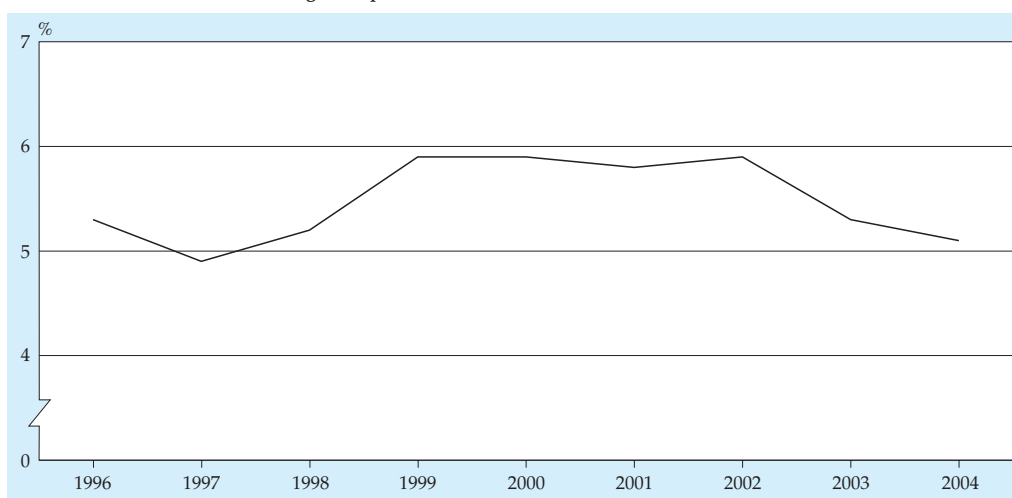
De ontwikkeling van het aantal WW-uitkeringen komt overeen met die van de werkloze beroepsbevolking. Waar de relatie tussen werkloosheid en WW tamelijk direct is, is die tussen werkloosheid en bijstand wat troebeler. Er is namelijk niet alleen instroom van WW'ers die hun maximale uitkeringsduur hebben bereikt, maar tevens rechtstreekse instroom. Het gaat hierbij om personen die in Nederland geen of onvoldoende arbeidsverleden hebben opgebouwd. Het kan hierbij bijvoorbeeld gaan om mensen die gescheiden zijn van een kostwinner, werkloze immigranten, jongeren of mensen die op onregelmatige basis (uitzend)werk doen.

In 2004 werden er, aan personen tot 65 jaar, vrijwel evenveel bijstandsuitkeringen verstrekt als een jaar eerder. In 2003 nam het aantal bijstandsuitkeringen ten opzichte van een jaar eerder nog met 16 duizend toe. Daarvoor was er sprake van een jarenlange daling. Het aantal bijstandsuitkeringen bedroeg in 2004 gemiddeld 337 duizend.

Ziekteverzuim en aantal arbeidsongeschiktheidsuitkeringen verder gedaald

Vanwege de verslechterde conjunctuur en de Wet Verbetering Poortwachter zette in het eerste kwartaal van 2003 een daling in van het ziekteverzuim. Deze duurde in elk geval voort tot en met het eerste kwartaal van 2004. Over de rest van 2004 zijn wegens de overgang op een nieuwe ziekteverzuimstatistiek nog geen gegevens beschikbaar. In het eerste kwartaal van 2004 is het ziekteverzuim uitgekomen op 5,1 procent. Normaal gesproken is het ziekteverzuim in het eerste kwartaal het hoogst.

4.7 Ziekteverzuim (exclusief zwangerschapsverlof) in eerste kwartaal

Bron: CBS, Enquête ziekteverzuim.

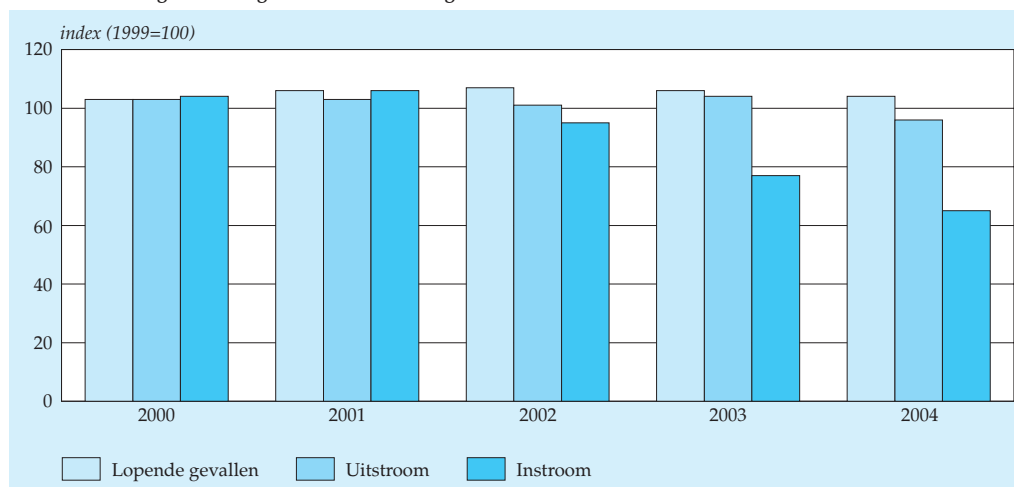
Het aantal arbeidsongeschiktheidsuitkeringen lag eind 2004 op 961 duizend. Daarmee was het aantal uitkeringen bijna weer terug op het niveau van ultimo 2000 toen er 957 duizend uitkeringen werden verstrekt. Het aantal arbeidsongeschiktheidsuitkeringen daalt vanaf begin 2003. De daling van het aantal arbeidsongeschikten is, net als die van het ziekteverzuim, mede veroorzaakt door de Wet Verbetering Poortwachter. Deze op 1 april 2002 ingevoerde wet heeft voornamelijk tot doel de instroom in de WAO te verminderen. In het piekjaar 2001 stroomden er nog ruim 116 duizend mensen in de WAO, maar vanaf 2002 is de instroom fors gedaald. In 2004 bleef zij beperkt tot 72 duizend. De uitstroom, de afgelopen jaren zeer constant op ongeveer 95 duizend, is in 2004 gedaald tot iets minder dan 89 duizend. De periode waarin deze daling zich heeft voorgedaan is te kort om daar conclusies aan te verbinden. Naar verwachting zal de uitstroom in 2005 gaan stijgen als gevolg van de herbeoordeling van WAO-gerechtigden onder de 50 jaar.

De aantallen arbeidsongeschikten omvatten niet alleen WAO'ers, maar tevens personen met een WAZ- of Wajonguitkering. De WAZ wordt langzaam afgebouwd. Vanaf 1 augustus 2004 is voor zelfstandigen namelijk de mogelijkheid

vervallen om een arbeidsongeschiktheidsuitkering aan te vragen in het kader van de WAZ. Voor mensen die al in bezit waren van een WAZ-uitkering verandert er niets. In 2004 betrof iets minder dan 6 procent van de arbeidsongeschiktheidsuitkeringen een WAZ-uitkering.

Per 1 oktober 2004 is het Uitkeringsinstituut Werknemersverzekeringen (UWV) begonnen met een strengere herkeuring van ruim 400 duizend arbeidsongeschikten. Het gaat om alle arbeidsongeschikten die op 1 juli 2004 jonger waren dan 50 jaar, en om diegenen die niet al waren vrijgesteld van eerdere herkeuring rondes. Deze herkeuring rondte moet op 1 april 2007 zijn afgerond. Het UWV verwacht dat hiermee rond de 100 duizend WAO-ers hun uitkering geheel of gedeeltelijk verliezen, naar verwachting vooral mensen met psychische klachten en parttimers, waaronder veel vrouwen. Diegenen die hun uitkering (deels) verliezen, moeten zelf voor hun inkomen zorgen. Mogelijk kunnen zij vanwege hun arbeidsverleden nog aanspraak maken op een werkloosheidsuitkering in het kader van de WW. Als het huishoudensinkomen onder het bestaansminimum raakt, kan er bijstand (WWB, Wet Werk en Bijstand) aangevraagd worden. Voor beide regelingen, WW en WWB, geldt een sollicitatieplicht.

4.8 Ontwikkeling arbeidsongeschiktheidsuitkeringen 2000-2004

Bron: CBS, Statistiek arbeidsongeschiktheidsuitkeringen.

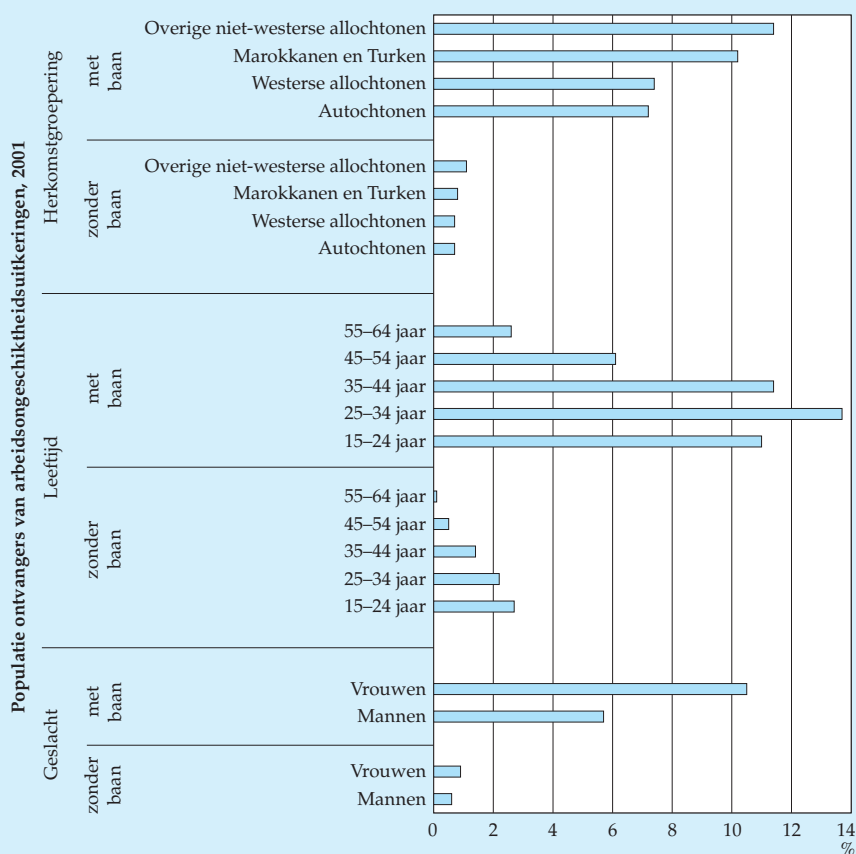
Ook de ziekte duur vóór instroom in de WAO is veranderd. Werkgevers zijn sinds 1 januari 2004 verplicht arbeidsongeschikte werknemers twee jaar lang 70 procent van het laatst verdiende loon door te betalen, in plaats van één jaar. Pas daarna kan een arbeidsongeschikte werknemer in aanmerking komen voor een WAO-uitkering. Deze maatregel is alleen van toepassing op personen die na 2003 ziek zijn geworden en zal leiden tot een lagere instroom in de WAO. De effecten van deze maatregel zullen pas na 1 januari 2005 zichtbaar worden.

Kader 4.a

Arbeidsongeschiktheid en werk

Drie van de tien personen met een arbeidsongeschiktheidsuitkering hebben werk naast de uitkering. Het merendeel van hen is gedeeltelijk arbeidsongeschikt. Een kleine 20 procent van de ontvangers van een arbeidsongeschiktheidsuitkering is werkzaam op basis van de Wet Sociale Werkvoorziening (WSW). Als de arbeidsongeschikte met uitkering ook inkomsten uit arbeid heeft wordt het uitkeringsbedrag verlaagd. Meer dan de helft van de ontvangers van een arbeidsongeschiktheidsuitkering stroomt uit omdat ze 65 jaar geworden zijn, of vanwege emigratie¹⁾ of sterfte.

Uitstroom uit arbeidsongeschiktheidsregelingen naar werk 2001–2002²⁾

¹⁾ Emigranten die zich vestigen in landen waarmee Nederland een sociaal zekerheidsverdrag heeft gesloten mogen onder bepaalde voorwaarden hun uitkering meenemen.

²⁾ Uitstroom is hier gedefinieerd als het aantal personen met een arbeidsongeschiktheidsuitkering eind september 2001, die een jaar later geen uitkering meer hadden. De uitstroom is geperceenteerd op de populatie ontvangers van een arbeidsongeschiktheidsuitkering per eind september 2001. Daarbij is de populatie gecorrigeerd voor demografische uitstroom 2001–2002 als gevolg van sterfte, emigratie, of het bereiken van de 65-jarige leeftijd.

Bron: CBS, Sociaal statistisch bestand.

Het reïntegratiebeleid van de overheid is er op gericht om zoveel mogelijk arbeidsongeschikten uit de WAO en aan het werk te krijgen. Het blijkt dat het hebben van werk naast de arbeidsongeschiktheidsuitkering de kans verhoogt om tot volledige werkhervatting over te gaan zonder nog afhankelijk te zijn van een uitkering. De uitstroom is voor uitkeringsontvangers met werk namelijk aanzienlijk hoger dan voor diegenen die hun uitkering niet met werk combineren.

Er stromen relatief meer vrouwen dan mannen uit de arbeidsongeschiktheidsregelingen naar werk, vooral als ze al een baan hadden naast hun uitkering. Naarmate de uitkeringsontvangers ouder zijn stromen ze minder snel uit naar werk. Uitzondering vormen de 15-24-jarigen met een baan naast de uitkering, die minder gauw van hun uitkering afkomen dan de 10 jaar oudere generatie. Marokkanen, Turken en overige niet-westerse allochtonen hebben een hoger percentage uitstroom naar werk dan westerse allochtonen en autochtonen. Dit verschil is signifikanter bij de populatie met een baan naast de uitkering. Bij de Marokkanen en Turken is de hogere uitstroom voornamelijk toe te schrijven aan de jongere uitkeringsontvangers onder hen. In de leeftijdsklasse 15-34 jaar met een uitkering zijn zij namelijk sterker vertegenwoordigd dan andere herkomstgroeperingen.

Volledige werkhervatting lijkt overwegend duurzaam te zijn. Van de uitkeringsontvangers die in het jaar 2000 naar werk waren uitgestroomd bleek bijna 90 procent in 2002 nog altijd over werk te beschikken. Een kleine minderheid moest daarvan uiteindelijk wel weer aanvullend een beroep doen op een arbeidsongeschiktheidsregeling.

Grotere stijging aantal vrouwelijke werklozen

De werkloosheid is in 2004 toegenomen onder zowel mannen als vrouwen. Bij beide seksen steeg het aantal werklozen met ruim 40 duizend. Dit betekent voor mannen een verlaging en voor vrouwen een verhoging van het groeitempo. Het aantal banen dat door mannen werd bezet daalde in 2004 met 82 duizend. De daling was kleiner dan in 2003. Het aantal banen dat door vrouwen werd bezet daalde in 2004 met 33 duizend. In 2003 steeg het aantal banen voor vrouwen nog.

Dat de ontwikkelingen in 2004 ongunstiger waren voor vrouwen dan voor mannen komt door de afwijkende ontwikkeling tussen de marktsector en de collectieve sector. In de voorgaande jaren hebben veel vrouwen geprofiteerd van de banengroei in de collectieve sector. Dit kon het verlies aan banen in het bedrijfsleven enigszins goedmaken. In 2004 liep de banengroei in de collectieve sector vrijwel ten einde. Zo werden er in 2004 door vrouwen 17 duizend banen in de collectieve sector meer bezet dan een jaar eerder. In de drie voorafgaande jaren bedroeg de toename meer dan het dubbele.

Sinds 2002 zijn er iets meer werkloze mannen dan vrouwen. In 2004 bedroeg het aantal werkloze mannen gemiddeld 247 duizend en het aantal werkloze vrouwen gemiddeld 233 duizend. Omdat de mannelijke beroepsbevolking nog altijd groter is dan de vrouwelijke, is het werkloosheidspercentage voor mannen lager dan dat voor vrouwen: 5,8 versus 7,4 procent. Het verschil is de afgelopen tien jaar wel sterk teruggelopen.

In 2004 werden ten opzichte van een jaar eerder 33 duizend WW-uitkeringen meer verstrekt aan mannen en 28 duizend aan vrouwen. Onder mannen is de stijging lager dan in 2003, onder vrouwen daarentegen hoger. In totaal werden er in 2004 180 duizend WW-uitkeringen verstrekt aan mannen en 131 duizend aan vrouwen.

Het aantal verstrekte bijstandsuitkeringen lag in 2004 bij zowel mannen als vrouwen op vrijwel hetzelfde niveau als een jaar eerder. Er werden 146 duizend bijstandsuitkeringen verstrekt aan mannen en 191 duizend aan vrouwen. Dat vrouwen meer bijstands- maar minder WW-uitkeringen ontvangen dan mannen wijst op een nog altijd lagere economische zelfstandigheid.

De ontwikkeling van de bruto participatiegraad van mannen en vrouwen liep in 2004 nogal uiteen. Als gevolg van demografische ontwikkelingen en ontmoediging door de aanhoudende periode van laagconjunctuur liep de arbeidsparticipatie van mannen terug. Onder vrouwen nam de arbeidsparticipatie nog wel verder toe, vanwege het lange-termijnproces van emancipatie. De consequentie hiervan is dat de bruto participatiegraad in 2004 bij mannen terugliep van 77,9 naar 76,9 procent en bij vrouwen opliep van 57,4 naar 57,8 procent. Waar de participatiegraad van jonge mannen tekenen van ontmoediging vertoonde, liep de bruto participatiegraad onder jongere vrouwen maar weinig terug.

4.2 *Winstgevendheid*

Arbeidsinkomensquote licht gedaald

De arbeidsinkomensquote (aiq) is een belangrijke indicator om de ontwikkeling van de winstgevendheid van een bedrijfstak of van de economie te meten. De aiq is gedefinieerd als het gedeelte van de netto toegevoegde waarde dat wordt gebruikt om de loonkosten van de ingezette arbeid te betalen. Een stijgende aiq betekent dus dat een groter deel van het verdiende inkomen naar de factor arbeid gaat en dat de winstgevendheid daalt. De loonkosten hebben in dit geval betrekking op de inzet van zowel werknemers als zelfstandigen³⁾.

³⁾ Omdat de loonsom voor zelfstandigen niet als zodanig gemeten kan worden, wordt hiervoor een schatting gemaakt. Het toegerekend loon voor zelfstandigen wordt berekend door het aantal arbeidsjaren van zelfstandigen van een bedrijfstak te vermenigvuldigen met de gemiddelde beloning van werknemers in die bedrijfstak.

4.9 Arbeidsinkomensquote

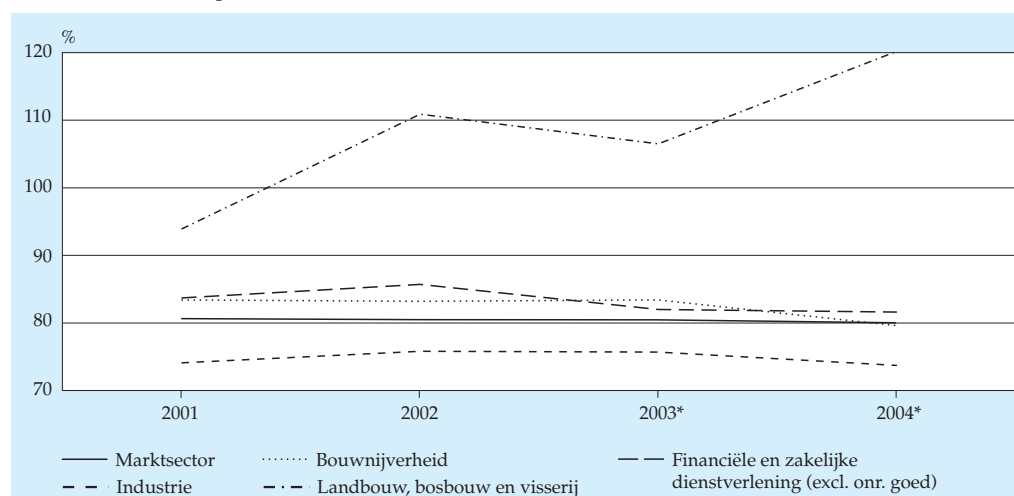
	2001	2002	2003*	2004*
	%			
Landbouw, bosbouw en visserij	93,9	110,9	106,5	120,2
Delfstoffenwinning	6,2	7,9	7,7	7,1
Industrie	74,1	75,8	75,7	73,7
Energie- en waterleidingbedrijven	52,1	38,5	34,6	39,6
Bouwnijverheid	83,4	83,2	83,4	79,6
Handel, horeca en reparatie	73,7	71,8	75,2	75,7
Vervoer, opslag en communicatie	80,3	76,4	75,5	73,5
Financiële en zakelijke dienstverlening (excl. onr. goed)	83,7	85,7	82,0	81,6
Overheid	100,0	100,0	100,0	100,0
Zorg en overige dienstverlening	90,2	86,7	87,7	87,1
Totaal ¹⁾	77,7	78,3	79,1	78,6
Marktsector ²⁾	80,6	80,4	80,4	80,0
Vennootschappen	71,3	71,1	71,1	70,2

¹⁾ Inclusief overheid en verschil toegerekende en afgedragen BTW.

²⁾ Totaal exclusief overheid, delfstoffenwinning, verhuur van en handel in onroerend goed en gezondheids- en welzijnszorg.

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2004.

4.10 Arbeidsinkomensquote marktsector

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2004.

In 2004 is de arbeidsinkomensquote, net als in 2003, licht gedaald. De aiq voor de totale economie kwam uit op 78,6 procent, tegenover 80,0 procent voor de marktsector. In het cijfer voor de marktsector zijn de overheid, delfstoffenwinning, verhuur van en handel in onroerend goed en gezondheids- en welzijnszorg buiten beschouwing gelaten omdat ze een bijzonder karakter hebben. De aiq van de marktsector kent sinds 2001 een dalende tendens. Het bedrijfsleven is er, ondanks de slechte economische situatie, in geslaagd de winstgevend-

heid op peil te houden. Dit is gelukt door fors in de kosten te snijden, onder andere door het terugbrengen van het personeelsbestand.

De aiq is vooral geschikt om de ontwikkeling in de tijd van de winstgevendheid per bedrijfstak waar te nemen. De verschillen in winstgevendheid tussen bedrijfstakken kunnen met de gegevens over de arbeidsinkomensquote niet goed in beeld gebracht worden. Dit heeft te maken met grote onderlinge verschillen in de verhouding tussen de inzet van arbeid en kapitaal. Een relatief hoge inzet van kapitaal en daaraan verbonden kosten zal ceteris paribus leiden tot een relatief lage aiq.

De aiq van de landbouw loopt al een aantal jaren fors op en ligt vanaf 2002 zelfs boven de 100 procent. Dit cijfer geeft aan dat het structureel gezien niet goed gaat in de landbouw. De toegevoegde waarde die wordt gecreëerd door de landbouw is niet toereikend om voor ondernemers, na aftrek van de beloning van werknemers, een redelijk inkomen te genereren. Bij de energie- en waterleidingbedrijven en de handel, horeca en reparatie steeg de aiq ten opzichte van 2003. In de laatstgenoemde bedrijfstak was dit het tweede jaar op rij dat de winstgevendheid daalde, zij het niet zo sterk als in 2003. In de bedrijfstakken industrie, bouwnijverheid en vervoer, opslag en communicatie daalde de aiq in 2004 juist fors. Deze bedrijfstakken profiteerden duidelijk van de verbeterde economische situatie in 2004.

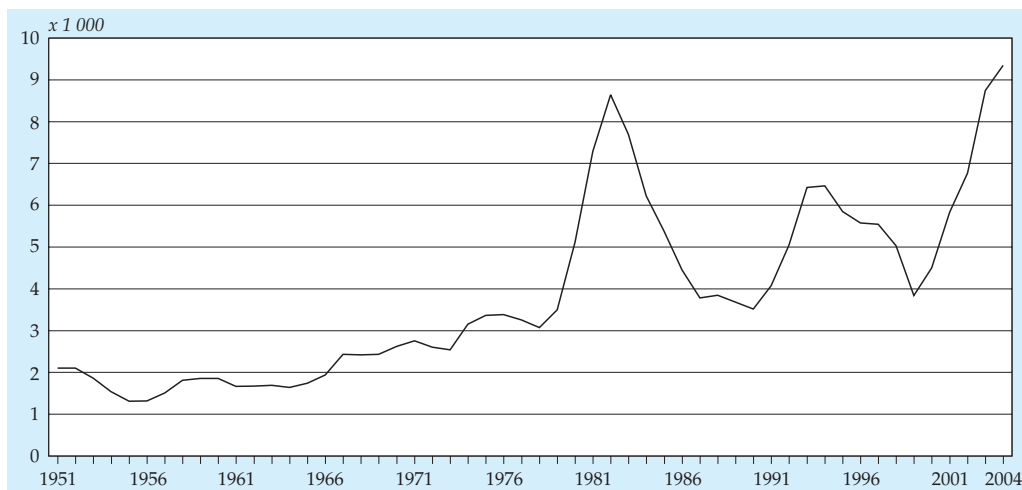
4.3 *Faillissementen*

Het aantal faillissementen blijft nog toenemen

Het aantal uitgesproken faillissementen bedroeg in 2004 ruim 9 300, de hoogste stand ooit. Dit aantal overtreft het vorige record van 2003 ruimschoots. In vijf jaar tijd is het aantal uitgesproken faillissementen meer dan verdubbeld. Vooral het aantal faillissementen van natuurlijke personen steeg sterk. Ondanks dat er absoluut nog nooit zoveel faillissementen zijn uitgesproken, lag het aantal relatief nog altijd duidelijk lager dan aan het begin van de jaren '80. Toen was er sprake van 14 faillissementen per 1 000 bedrijven en instellingen, in 2004 was dit bijna 10. Weinig economische variabelen reageren zo sterk op een economische terugval als het aantal faillissementen, zoals te zien is aan de scherpe stijgingen rond 1982, 1993 en 2004 (zie grafiek 4.11).

De stijging in 2004 deed zich vooral voor bij natuurlijke personen (particulieren met of zonder eenmanszaak). Het aantal uitgesproken faillissementen van eenmanszaken lag 20 procent hoger dan een jaar eerder. Bij particulieren zonder eenmanszaak was de stijging 14 procent. Een mogelijke verklaring voor deze toename is de instroom vanuit de Wet Schuldsanering Natuurlijke Personen (WSNP). Onder de WSNP vallen natuurlijke personen met en zonder eenmanszaak.

4.11 Aantal uitgesproken faillissementen

Bron: CBS, Faillissementenstatistiek.

Het aantal faillissementen van besloten vennootschappen (BV's) lag in 2004 twee procent lager dan in 2003. De BV's namen met bijna 4 600 faillissementen ongeveer de helft van het totale aantal uitgesproken faillissementen voor hun rekening.

4.12 Uitgesproken faillissementen naar rechtsvorm

	1990	1995	2000	2002	2003	2004
Bedrijven en instellingen	2 961	4 783	3 579	4 963	6 386	6 648
w.v.						
eenmanszaken	1 434	2 011	958	878	1 151	1 381
besloten vennootschappen	1 304	2 278	2 272	3 700	4 687	4 589
overige	223	494	529	385	548	678
Natuurlijke personen	553	1 060	901	1 786	2 354	2 701
Nalatenschappen	5	4	18	22	8	.
Totaal	3 519	5 847	4 498	6 771	8 748	9 349

Bron: CBS, Faillissementenstatistiek.

Opvallend is dat de laatste jaren niet alleen meer faillissementen worden uitgesproken onder relatief jonge bedrijven. Ook bedrijven met een bestaansduur van tien jaar of langer gingen vaker failliet. In 2004 had ongeveer 37 procent van de failliete bedrijven en instellingen een bestaansduur van tien jaar of langer. Dit is 3 procentpunten hoger dan in 2003. Het aandeel van de zeer jonge bedrijven nam verder af.

Per 1 000 bedrijven en instellingen zijn in 2004 bijna tien bedrijven failliet gegaan, iets meer dan in 2003. In de industrie gingen relatief de meeste bedrijven

failliet: ruim 16 per 1 000 bedrijven. In de landbouw en visserij gingen 2 van de 1 000 bedrijven failliet.

4.13 Uitgesproken faillissementen per 1 000 bedrijven en instellingen¹⁾

	2000	2001	2002	2003	2004
Landbouw en visserij	0,5	0,6	0,7	1,3	2,1
Industrie	9,4	10,7	12,9	17,4	16,3
Bouwnijverheid	8,4	9,5	8,7	12,4	11,9
Reparatie van consumentenartikelen en handel	5,9	6,5	7,0	8,5	9,9
Horeca	4,9	5,0	4,7	7,4	8,8
Vervoer, opslag en communicatie	9,2	10,6	11,3	14,8	14,0
Financiële instellingen en verhuur en zakelijke dienstverlening	6,4	8,8	12,2	14,8	14,7
Onderwijs, gezondheidszorg, milieu en overige dienstverlening	1,9	2,1	2,4	2,6	3,0
Totaal inclusief onbekend	5,2	6,2	7,2	9,2	9,6

¹⁾ Exclusief overheid en de bedrijfstak productie en distributie van energie.

Bron: CBS, Faillissementenstatistiek.

In 2004 waren er bij faillissementen bijna 38 duizend werknemers betrokken. Door de lichte daling van het aantal faillissementen bij BV's ligt het aantal betrokken werknemers onder dat van 2003.

Bij faillissementen worden vaak grote bedragen aan schuld onbetaald gelaten. Volgens een door het CBS uitgevoerd onderzoek bedroeg de totale onbetaald gebleven schuld van de in 2004 beëindigde faillissementen 1,9 miljard euro. Deze beëindigde faillissementen kunnen overigens al veel eerder uitgesproken zijn. Gemiddeld betekent dit een schuld van 318 duizend euro per faillissement. Het gemiddelde bedrag per faillissement varieert sterk per rechtsvorm. Bij vennootschappen bedroeg het gemiddelde 484 duizend euro, bij eenmanszaken 159 duizend euro en bij natuurlijke personen 81 duizend euro.

In 2004 zijn bijna 14 duizend wettelijke schuldsaneringen definitief uitgesproken. In vergelijking met 2003 is dit een stijging met ruim 30 procent. Eén op de zes schuldsaneringsregelingen heeft betrekking op een particulier met een eenmanszaak. Een op de tien personen in de schuldsanering is ouder dan 55 jaar. In vergelijking met 2003 is sprake van een toename binnen deze categorie.

Kapitaal in de Nederlandse nationale rekeningen

Inleiding

De afbakening van het begrip kapitaal en de wijze waarop kapitaal bijdraagt aan de productie is lange tijd onderwerp van debat geweest in de economische wetenschap. Doordat landen hun eigen inzichten gebruikten, waren statistieken internationaal vaak niet goed vergelijkbaar. De herziening van de internationale richtlijnen voor de nationale rekeningen in 1993 (SNA-1993) heeft bijgedragen aan de harmonisatie van concepten en statistieken over kapitaalgoederen en afschrijvingen. Het SNA bevat een uitgebreid stelsel van definities van deze begrippen. Daarbij onderscheidt het SNA-1993 naast 'klassieke kapitaalgoederen' zoals machines, vervoermiddelen en gebouwen ook een aantal immateriële vaste activa zoals computersoftware, originelen in tekst, beeld en geluid en minerale exploratie. De statistische beschrijving van de kapitaalgoederenvoorraad (kgv) in het SNA-1993 is nu een belangrijk onderdeel van het stelsel van nationale rekeningen, waarbij de verschillen tussen begin- en eindvoorraden van een verslagperiode systematisch worden gekwantificeerd.

Statistieken over de kapitaalgoederenvoorraad staan in toenemende internationale belangstelling. Ze zijn onmisbaar bij het meten van de zogenaamde multi-factorproductiviteit, waarbij zowel arbeid als kapitaal als productiefactoren zijn meegewogen (in tegenstelling tot bijvoorbeeld arbeidsproductiviteit waarbij alleen arbeid als productiefactor in de beschouwing wordt betrokken). Productiviteitsgroei speelt ook een belangrijke rol in de Europese Lissabon-agenda, waarin de doelstelling is vastgelegd om van Europa de meest dynamische en competitieve economie ter wereld te maken. Substantiële productiviteitsgroei wordt tevens (naast een toenemende arbeidsparticipatie) gezien als voorwaarde om de komende vergrijzing te kunnen bekostigen.

Op dit moment wordt in het kader van een Europees onderzoeksprogramma (EU KLEMS) gewerkt aan de ontwikkeling van productiviteitsstatistieken voor een groot aantal EU-lidstaten.

Het CBS heeft het afgelopen jaar in samenwerking met het Centraal Planbureau (CPB) gewerkt aan de herziening van de kapitaalgoederenstatistiek. Het CPB is een belangrijke gebruiker van statistieken over investeringen en kapitaalgoederen. Deze herziening had tot doel de berekening van afschrijvingen in de nationale rekeningen te verbeteren en de statistiek van de kapitaalgoederenvoorraad bruikbaar te maken voor productiviteitsanalyses. Dit artikel geeft een nadere toelichting op de werkzaamheden die in het kader van deze samenwerking zijn verricht. Tevens wordt een beknopt overzicht gegeven van de uitkomsten.

Kapitaalconcepten

In aanvulling op het SNA-1993 adviseert de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO) in het handboek "Measuring Capital" (2001) over de samenstelling van gegevens over de kapitaalgoederenvoorraad, de afschrijvingen en de zogenaamde 'kapitaaldiensten'. Kapitaaldiensten vertegenwoordigen de waarde van diensten die kapitaalgoederen leveren in het productieproces. De beschrijving van kapitaaldiensten is van belang wanneer kapitaal naast arbeid als productiefactor wordt onderscheiden bij het meten van productiviteit.

De concepten in het OESO handboek hebben als basis gediend voor de herziening van de Nederlandse kapitaalgoederenstatistiek. Hierdoor worden de gegevens over de balansposities van vaste activa (oftewel de netto kapitaalgoederenvoorraad), de afschrijvingen en de kapitaaldiensten ten behoeve van productiviteitsdoeleinden in de Nederlandse nationale rekeningen voortaan op basis van één consistent methodologisch kader samengesteld. De drie genoemde concepten worden hieronder beknopt toegelicht.

Balansposities van vaste activa

Het SNA schrijft voor om vaste activa op de balans te waarderen conform hun marktwaarde. De waardebepaling in fiscale en commerciële bedrijfsadministraties is echter veelal gebaseerd op historische kosten. Deze kunnen doorgaans dus niet als bron in de nationale rekeningen worden gebruikt. In het SNA-1993 en het Europees Systeem van Rekeningen (ESR-1995) wordt daarom aanbevolen om de zogenaamde Perpetual Inventory Method (PIM) te gebruiken voor het bepalen van de kapitaalgoederenvoorraad en afschrijvingen wanneer rechtstreekse informatie hierover ontbreekt.

De PIM houdt kortweg in dat balansstanden voor vaste activa worden afgeleid van tijdreeksen van de investeringen. Hierbij is informatie nodig over de (verwachte) levensduur van verschillende typen activa en hun periodieke waardedaling (afschrijvingen) als gevolg van hun gebruik in het productieproces. Meestal wordt hierbij gebruik gemaakt van een lineair afschrijvingspatroon, zodat de waarde van de vaste activa gelijkmatig over de gehele levensduur van het goed wordt afgeschreven. Echter, vaak is een alternatieve meetkundige afschrijvingsmethode realistischer.

Hieronder wordt beschreven hoe via de *bruto* en de *productieve* kapitaalgoederenvoorraad uiteindelijk de *netto* kapitaalgoederenvoorraad kan worden bepaald. De netto kapitaalgoederenvoorraad wordt gebruikt voor de waardebepaling van de vaste activa op de balans. De productieve kapitaalgoederenvoorraad is een maatstaf voor de hoeveelheid kapitaaldiensten die alle in gebruik zijnde kapitaalgoederen kunnen leveren. Dit voorraadbegrip wordt daarom gebruikt voor het meten van kapitaalproductiviteit. In tabel 1 worden de kapitaalgoederenvorraden en hun waarderingsgrondslagen kort samengevat.

1. Waarderingsgrondslagen voor de verschillende kapitaalgoederenvoorraden

Waarderingsgrondslagen	Individueel	Collectief
Bruto kapitaalgoederenvoorraad	Nieuwwaarde van het kapitaalgoed	Nieuwwaarde van alle nog in het productieproces gebruikte activa
Productieve kapitaalgoederenvoorraad	Maat voor de kapitaaldiensten die met het kapitaalgoed geleverd kunnen worden	Bruto kgv vermenigvuldigd met de gemiddelde efficiëntie van de kapitaalgoederen
Netto kapitaalgoederenvoorraad	Marktwaarde van het kapitaalgoed	Netto actuele waarde van de toekomstige opbrengsten van de kapitaalgoederen

Bron: CBS, Eindrapport herziening kapitaalgoederenvoorraad⁹.

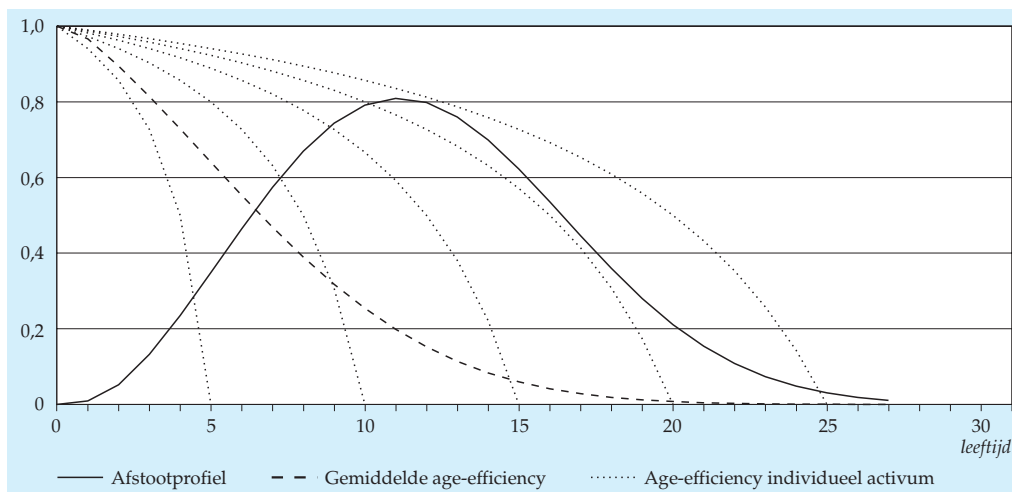
De bruto waarde van een kapitaalgoed op enig moment is gelijk aan de nieuwwaarde, oftewel de vervangingswaarde, ervan. De bruto kapitaalgoederenvoorraad weerspiegelt de huidige nieuwwaarde van alle in gebruik zijnde kapitaal- goederen. Voor het bepalen van levensduren van kapitaalgoederen worden zogenaamde overlevingsprofielen gebruikt. Deze geven voor elke leeftijdscategorie van kapitaalgoederen aan welk aandeel hiervan naar verwachting nog aanwezig is en in het productieproces wordt ingezet. De bruto waarde van de kapitaalgoederenvoorraad wordt bepaald door de oorspronkelijke investeringen, gewaardeerd tegen de huidige marktwaarde, te vermenigvuldigen met de overeenkomstige overlevingspercentages van alle in gebruik zijnde kapitaalgoederen.

De productieve kapitaalgoederenvoorraad is gelijk aan de bruto voorraad gecorrigeerd voor efficiencyverliezen als gevolg van ouderdom en slijtage. De productieve kapitaalgoederenvoorraad is van belang bij het meten van productiviteit. De volumeverandering ervan wordt verondersteld gelijk te zijn aan de volumeverandering van geleverde kapitaaldiensten. De productieve kapitaalgoederenvoorraad wordt berekend door de bruto kapitaalgoederenvoorraad te vermenigvuldigen met de gemiddelde efficiency van alle in gebruik zijnde kapitaalgoederen. Hiervoor worden zogenaamde age-efficiencyprofielen gebruikt. Deze age-efficiencyprofielen geven voor elke mogelijke leeftijd van de kapitaalgoederen aan wat hun gemiddelde efficiëntie is ten opzichte van een vergelijkbaar nieuw kapitaalgoed.

Figuur 2 toont hoe age-efficiencyprofielen worden opgebouwd. Per activum wordt voor elke mogelijke maximale levensduur een apart age-efficiencypatroon bepaald. Op basis van literatuurstudie is gekozen voor een patroon dat in de eerste jaren van de levensduur van kapitaalgoederen redelijk constant is en tegen het einde ervan versneld afneemt. De gemiddelde age-efficiency is vervolgens gelijk aan het gewogen gemiddelde van deze age-efficiencypatronen met als wegingsfactor de kans dat een activum precies die totale levensduur heeft. Deze kansen worden bepaald aan de hand van de overlevingsfuncties.

De productieve kapitaalgoederenvoorraad wordt vervolgens verkregen door de gemiddelde age-efficiencies per leeftijdsgroep te vermenigvuldigen met de oorspronkelijke investeringen tegen vervangingswaarden.

2. Bepaling van het age-efficiency patroon

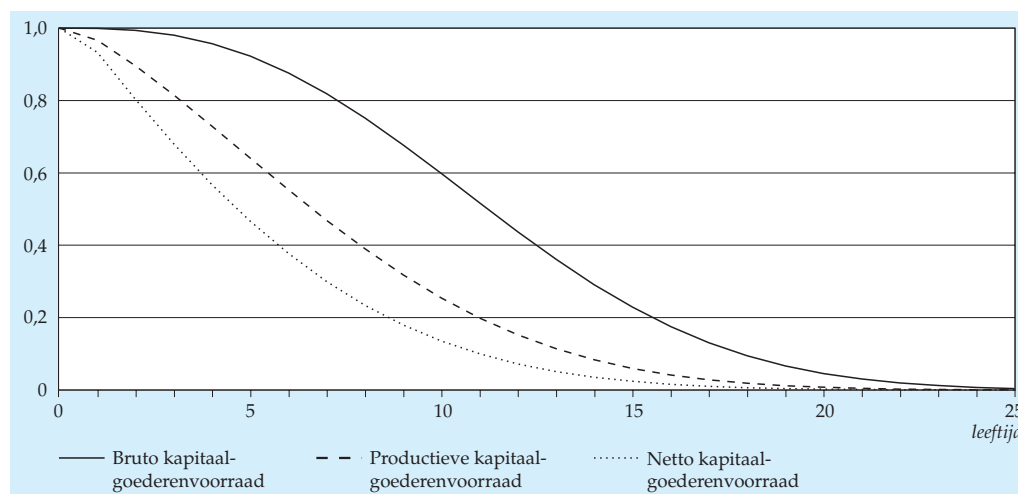
Bron: CBS, Eindrapport herziening kapitaalgoederenvoorraad ⁹.

De netto kapitaalgoederenvoorraad vertegenwoordigt de marktwaarde van kapitaalgoederen. Bij gebrek aan directe informatie hierover adviseert het OESO handboek om deze te bepalen via de netto contante waarde van alle kapitaaldiensten die kapitaalgoederen nu en in de toekomst zullen leveren. Verondersteld wordt dat deze netto contante waarde bij benadering gelijk is aan de marktwaarde van kapitaalgoederen. Het verloop van de kapitaaldiensten in de tijd is vastgelegd via het gemiddelde age-efficiency profiel. De waarden van toekomstige kapitaaldiensten worden contant gemaakt met behulp van een reële discontovoet. Voor ieder verslagjaar wordt via deze methode de waarde van in gebruik zijnde kapitaalgoederen vastgesteld. Het verloop van deze waarde wordt wel het age-priceprofiel van een kapitaalgoed genoemd. Het age-priceprofiel weerspiegelt het waardeverloop van een kapitaalgoed in de loop van de tijd als gevolg van zijn inzet in het productieproces. Het mag duidelijk zijn dat er een direct verband bestaat tussen het age-efficiencyprofiel en het age-priceprofiel van een kapitaalgoed. De jaarlijkse waardedaling van een kapitaalgoed, oftewel het age-priceprofiel, wordt bepaald doordat de resterende levensduur met één jaar is geslonken en doordat verondersteld is dat het prestatieniveau, oftewel de efficiency, ieder jaar een beetje afneemt.

In figuur 3 is een voorbeeld gegeven van het verloop in waarde van de bruto, de productieve en de netto kapitaalgoederenvoorraad. De bruto kapitaalgoederenvoorraad is logischerwijs een stuk groter dan de productieve en de netto kapitaalgoederenvoorraad. Het verschil in de waarde van de verschillende begrippen voor de kapitaalgoederenvoorraad tekent zich ook af in de totaalstan-

den. De totale bruto kapitaalgoederenvoorraad van Nederland bedroeg in 2004 2,27 biljoen euro, de productieve kapitaalgoederenvoorraad 1,80 biljoen euro en de netto kapitaalgoederenvoorraad 1,54 biljoen euro.

3. Verloop van de kapitaalgoederenvoorraden

Bron: CBS, Eindrapport herziening kapitaalgoederenvoorraad ⁹.

Afschrijvingen

Een belangrijke variabele in de nationale rekeningen zijn de afschrijvingen op vaste activa. De afschrijvingen zijn gedefinieerd als het waardeverlies van vaste activa in een bepaalde periode als gevolg van normale slijtage en voorzienbare economische veroudering. Dit waardeverlies wordt bepaald aan de hand van de waardedaling van een kapitaalgoed, zoals vastgesteld op basis van de netto kapitaalgoederenvoorraad. In de nationale rekeningen komt het verbruik van vaste activa tot uitdrukking door kernvariabelen, zoals binnenlands product, nationaal inkomen en besparingen, zowel bruto als netto weer te geven: bruto betekent voor aftrek van afschrijvingen, netto na aftrek van afschrijvingen. De berekening van de afschrijvingen conform het SNA zal doorgaans afwijken van de wijze waarop afschrijvingen worden bepaald in bedrijfsadministraties.

Kapitaaldiensten

In het SNA-1993 en de daarop aansluitende Europese richtlijnen, het ESR-1995, wordt geen aandacht besteed aan de zogenaamde kapitaaldiensten. Kapitaaldiensten vertegenwoordigen de waarde van diensten die worden ontleend aan kapitaalgoederen gedurende gebruik in het productieproces. Een kapitaaldienst laat zich het beste vertalen als de geldsom die zou moeten worden betaald bij het huren van een kapitaalgoed. De waarde van kapitaaldien-

sten kan worden bepaald aan de hand van de zogenaamde 'user cost of capital' methode. Deze kosten omvatten naast afschrijvingen ook rentekosten (de zogenaamde opportunity costs) en eventuele verwachte waarderingsverliezen op het betreffende kapitaalgoed. Kapitaaldiensten zijn in de praktijk doorgaans niet direct meetbaar als transactie omdat producenten veelal de door hen gebruikte kapitaalgoederen in eigendom hebben. Alleen bij (ver)huur of lease van kapitaalgoederen wordt de waarde van de kapitaaldiensten wel zichtbaar.

In productiviteitsanalyses wordt over het algemeen verondersteld dat de volumeverandering van de productieve kapitaalgoederenvoorraad overeenkomt met de volumeverandering van geleverde kapitaaldiensten. De volumeontwikkeling van kapitaaldiensten wordt bepaald door aan de hand van specifieke efficiëncypatronen kapitaalgoederen uit te drukken in zogenaamde standaard efficiëncyeenheden, een maat voor de productiecapaciteit van de kapitaalgoederen. De volume-index van kapitaaldiensten wordt vervolgens bepaald door de volumeontwikkeling van standaard efficiëncyeenheden per type kapitaalgoed te wegen met hun user costs.

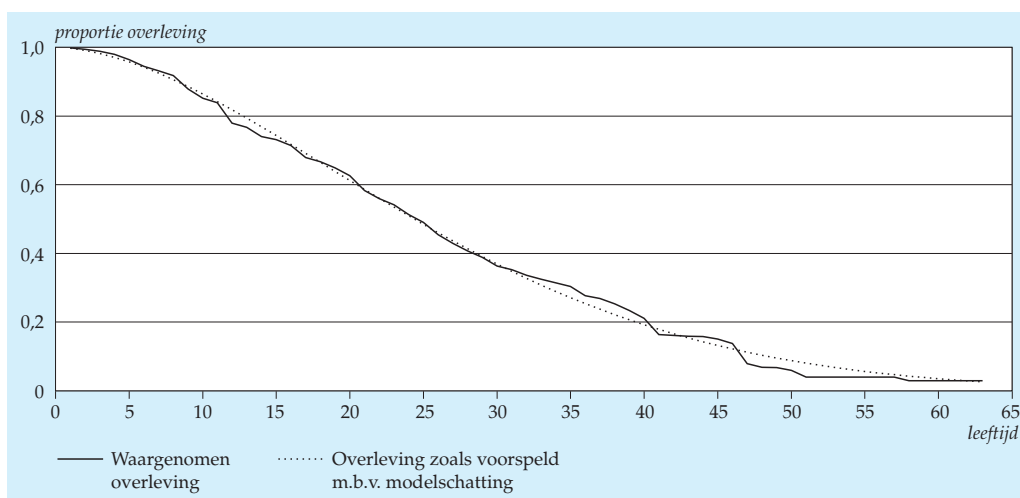
Beschikbare gegevens

Voor een accurate PIM-schatting van kapitaalgoederenvoorraden en afschrijvingen is een verzameling van levensduren en overlevingsfuncties per (zo nauw mogelijk gedefinieerde) groep van activa en bedrijfstak gewenst. In het ideale geval zou deze set ook nog regelmatig moeten worden herzien om rekening te kunnen houden met cyclische of lange termijn veranderingen in levensduren van activa. Nederland is een van de weinige landen waar de afstoot en de kapitaalgoederenvoorraad door middel van enquêtes direct waargenomen zijn. Tot voor kort verzorgde het CBS namelijk een statistiek over de direct waargenomen kapitaalgoederenvoorraad van de bedrijfstakken delfstoffenwinning en de industrie. Als gevolg van bezuinigingen moest deze statistiek echter onlangs worden beëindigd. Deze statistiek bevatte onder andere informatie over het jaar van aanschaf van alle in een onderneming aanwezige activa en hun vervangingswaarde op het moment van waarneming.

Een andere statistiek, de desinvesteringsenquête, bevat informatie over de verkoop en afstoot van kapitaalgoederen opgesplitst naar jaar van aanschaf. Door deze statistiek per bedrijfstak en type activum te combineren met de eerdergenoemde statistiek over de kapitaalgoederenvoorraad is per jaar van aanschaf informatie beschikbaar over de kapitaalgoederenvoorraad en de afstoot van kapitaalgoederen. Met behulp van deze informatie kon per jaargang (leeftijdsklasse) de fractie van de kapitaalgoederen die werd afgestoten worden bepaald. Door uitvalfracties voor opeenvolgende jaren aan elkaar te koppelen zijn vervolgens de zogenaamde overlevingsprofielen bepaald. Deze profielen geven, voor de industrie en delfstoffenwinning, een indicatie van de gemiddelde levensduur van kapitaalgoederen en de spreiding van hun levensduur in de tijd. Per bedrijfstak en type activum is geschat met welke functie de en-

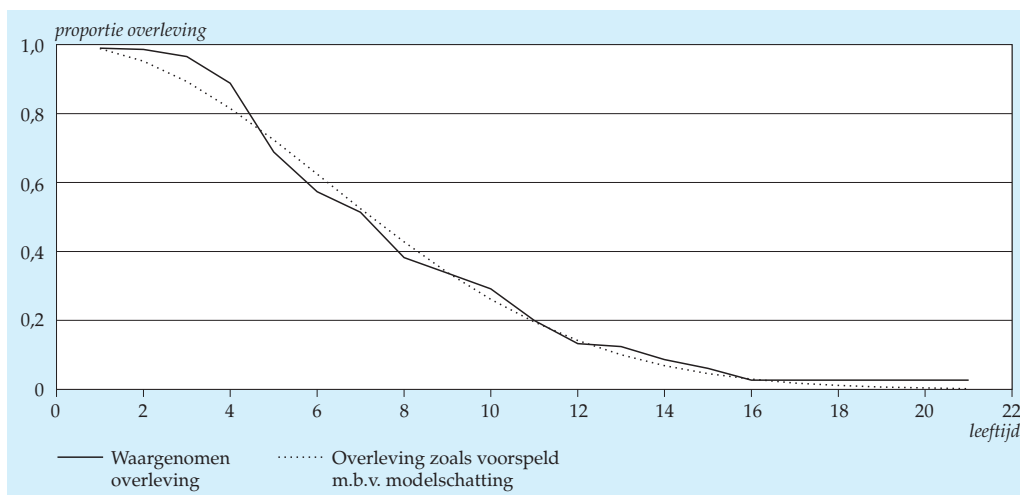
quêteresultaten het beste konden worden benaderd. Figuur 4 en 5 geven voorbeelden van de verkregen functies op basis van enquêtedata. De figuren laten zien dat voor bepaalde bedrijfstakken en typen activa zeer robuuste schattingen kunnen worden gemaakt van overlevingsprofielen. Doordat de statistiek over de direct waargenomen kapitaalgoederenvoorraad is beëindigd, zal dit onderzoek in de toekomst niet kunnen worden herhaald. Dit is jammer omdat het waarschijnlijk is dat de gemiddelde levensduren en de spreiding daarin wijzigen in de loop van de tijd.

4. Voedings- en genotmiddelenindustrie, overige machines, apparaten en installaties, 1994

Bron: CBS, Eindrapport herziening kapitaalgoederenvoorraad ¹⁾.

5. Metaalproductenindustrie, computers, 1996

Bron: CBS, Eindrapport herziening kapitaalgoederenvoorraad ¹⁾.

Voor bedrijven buiten de delfstoffenwinning en de industrie is in Nederland geen directe waarneming van de kapitaalgoederenvoorraad beschikbaar en is een directe meting van overlevingsprofielen, zoals hierboven beschreven, dus niet mogelijk. Voor deze bedrijfstakken zijn overlevingsprofielen bepaald aan de hand van literatuuronderzoek, waarbij vooral is gekeken naar informatie uit jaarverslagen en naar ramingen van statistische bureaus van andere landen.

Voor het ramen van de efficiencyprofielen zijn geen empirische data beschikbaar. Deze zijn daarom bepaald op basis van literatuuronderzoek. Er is gekozen voor profielen waarin de prestaties van kapitaalgoederen in de eerste jaren nagenoeg constant blijven maar tegen het einde van hun levensduur versneld afnemen. Deze zijn deels overgenomen van het statistische bureau van Australië en het Bureau of Labour Statistics in de Verenigde Staten.

Zoals eerder aangegeven zijn overlevings- en efficiencyprofielen noodzakelijk voor het omrekenen van tijdreeksen over investeringen naar kapitaalgoederenvoorraden. Omdat sommige kapitaalgoederen, zoals woningen, gebouwen en dijken, een lange gemiddelde levensduur hebben, is het noodzakelijk de investeringen voor een zo lang mogelijke periode te ramen. De beschikbare tijdreeks van investeringen vanaf 1953, aangevuld met een raming van een beginstand van de kapitaalgoederenvoorraad voor het jaar 1952, is om deze reden opnieuw geanalyseerd. De beginstand van 1952 is geraamd op basis van een onderzoek van Korn en van der Weide¹⁰ (1960), waarin is onderzocht welke waarde de Nederlandse economie vertegenwoordigde na afloop van de Tweede Wereldoorlog. De investeringsreeks is, waar mogelijk, gebaseerd op investeringsenquêtes en jaarverslagen. Voor combinaties van jaren, bedrijfstakken en typen activa waarvoor deze bronnen niet beschikbaar waren zijn investeringen geraamd aan de hand van andere economische indicatoren zoals de productie of de omzet.

De resultaten

Met de herziene PIM-methode is het onder andere mogelijk om op consistente wijze de jaarlijkse ontwikkeling van de Nederlandse kapitaalgoederenvoorraad in beeld te brengen. In tabel 6 is te zien hoe de Nederlandse netto kapitaalgoederenvoorraad, oftewel de geschatte marktwaarde van alle vaste activa, zich in 2004 heeft ontwikkeld. De verandering in de waarde van de kapitaalgoederenvoorraad is daarbij gesplitst naar verschillende componenten.

Allereerst verandert de waarde van de kapitaalgoederenvoorraad als gevolg van prijsveranderingen. Dit betekent dat de kapitaalgoederenvoorraad eind 2003 moest worden geherwaardeerd om deze op het prijsniveau van 2004 te brengen. Te zien is bijvoorbeeld dat woningen in 2004 een stuk duurder zijn geworden terwijl computers in 2004 juist goedkoper zijn geworden. Gemiddeld waren de kapitaalgoederen aanwezig in Nederland in 2004 2,0 procent duurder dan in 2003.

6. Veranderingen in de kapitaalgoederenvoorraad in 2004*

	Beginbalans 2004	Herwaarder- ing	Investe- ringen	Afschrij- vingen	Overige volume- mutaties	Eindbalans 2004
<i>mld euro</i>						
Woningen	729,6	22,5	29,8	-13,7	0,1	768,4
Bedrijfsgebouwen	305,6	5,2	13,9	-12,9	-0,1	311,7
Grond-, weg en waterbouwkundige werken	255,0	1,1	10,4	-8,0	0,0	258,5
Vervoermiddelen	43,4	0,7	11,0	-8,3	-2,1	44,7
Computers	10,5	-0,6	4,5	-2,9	0,0	11,5
Machines en installaties	146,3	0,8	12,8	-13,2	0,0	146,7
Plantopstanden	1,5	0,0	0,2	-0,2	0,0	1,5
Overige materiële vaste activa	22,7	0,1	5,0	-5,1	0,0	22,8
Immateriële activa	28,3	0,2	7,6	-7,8	0,0	28,4
Totaal	1 543,0	30,1	95,3	-71,9	-2,2	1 594,2

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2004, detailgegevens.

De investeringen in nieuwe kapitaalgoederen bedroegen in 2004 ruim 95 miljard euro⁴⁾. Bijna de helft van alle investeringen had betrekking op woningen en bedrijfsgebouwen. De afschrijvingen bedroegen in 2004 72 miljard euro⁴⁾. De afschrijvingen op machines, overige vaste activa en immateriële activa (onder andere software) zijn ongeveer even groot als de investeringen. Dit betekent dat de kapitaalgoederenvoorraad van deze typen activa nauwelijks is uitgebreid in 2004. In woningen en computers werd juist veel meer geïnvesteerd dan afgeschreven. Bij computers betrof dit voornamelijk vervanging van verouderde computers. De uitbreiding van de kapitaalgoederenvoorraad zit hierbij in de hogere kwaliteit van de computers.

De overige volumemutaties omvatten alle andere veranderingen in activa zoals verlies van kapitaalgoederen door schade of de verkoop van kapitaalgoederen aan huishoudens of het buitenland⁵⁾. Zo werd in 2004 twee miljard euro aan vervoermiddelen verkocht aan consumenten (consumptie) of aan het buitenland (uitvoer). Het in gebruik nemen van bedrijfsgebouwen als woningen leidde verder tot een herclassificatie van activa.

De netto kapitaalgoederenvoorraad bedroeg ultimo 2004 ruim 1,5 biljoen euro. Dit is ruim 3 procent meer dan in 2003. Nemen we de prijsveranderingen van de kapitaalgoederenvoorraad echter niet mee, dan blijft een volumeverandering van 1,3 procent over. Deze volumegroei werd voor een groot deel veroorzaakt door de volumestijging van woningen (2,0 procent). Het aantal woningen is in 2004 slechts met 0,8 procent toegenomen. De rest van de stijging komt doordat de woningen gemiddeld iets groter of kwalitatief beter zijn geworden.

⁴⁾ Dit is exclusief de overdrachtskosten op grond en de toename van de veestapel, die momenteel niet in de kapitaalgoederenvoorraad worden opgenomen.

⁵⁾ Aan- en verkoop van tweedehands activa valt officieel onder de investeringen. Uit praktisch oogpunt worden zij hier echter tot de overige volumemutaties gerekend.

Voor een analyse van de Nederlandse economie is het interessant te kijken naar de kapitaalgoederenvoorraad van de marktsector⁶⁾. De voorraad van de marktsector bedroeg eind 2004 735 miljard euro, bijna de helft van de totale kapitaalgoederenvoorraad (zie ook tabel 7).

7. Veranderingen in de kapitaalgoederenvoorraad van de marktsector naar type activa in 2004*

	Begin- balans 2004	Herwaar- dering	Investe- ringen	Afschrij- vingen	Overige volumemutaties	Eindbalans 2004
<i>mld euro</i>						
Woningen	190,8	5,9	6,5	-3,6	-1,7	198,0
Bedrijfsgebouwen	222,5	3,8	10,1	-9,4	0,3	227,3
Grond-, weg en waterbouwkundige werken	68,6	0,8	2,6	-2,8	0,1	69,4
Vervoermiddelen	41,0	0,6	10,7	-7,9	-2,1	42,4
Computers	8,1	-0,4	3,3	-2,2	0,0	8,8
Machines en installaties	142,5	0,8	12,0	-12,5	0,0	142,9
Plantopstanden	1,5	0,0	0,2	-0,2	0,0	1,5
Overige materiële vaste activa	18,2	0,1	3,6	-3,9	0,0	18,0
Immateriële activa	27,0	0,2	6,8	-7,0	0,0	27,0
Totaal	720,3	11,8	55,9	-49,5	-3,3	735,3

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2004, detailgegevens.

De reële verandering van de kapitaalgoederenvoorraad wordt bepaald door de investeringen, afschrijvingen en overige volumemutaties samen te nemen. In 2004 nam de kapitaalgoederenvoorraad van de marktsector met 3,1 miljard euro toe. Een groot deel van deze toename is toe te schrijven aan investeringen in onroerend goed. De kapitaalgoederenvoorraad van woningen nam met 1,3 miljard euro in volume toe, terwijl de kapitaalgoederenvoorraad van bedrijfsgebouwen met 1,0 miljard euro toenam.

Ook in computers waren de investeringen een stuk groter dan de afschrijvingen en verkopen. Door vervanging van oude computers door nieuwere en snellere computers nam de kapitaalgoederenvoorraad met 1,1 miljard euro toe. Dit is een reële stijging van 14 procent. Hoewel de uitbreiding niet meer zo snel gaat als eind jaren negentig, toen het volume met minstens 30 procent per jaar toenam, blijft deze toename vele malen groter dan de toename in andere typen activa.

De kapitaalgoederenvoorraad in vervoermiddelen nam in 2004 met 0,7 miljard euro toe. Dit is volledig toe te schrijven aan de luchtvaart en het vervoer per spoor. In vliegtuigen, treinen en trams wordt de laatste jaren flink geïnves-

⁶⁾ De marktsector bestaat uit de gehele economie minus de sector overheid, de sector instellingen zonder winstoogmerk ten behoeve van de huishoudens en de huishoudens. De kapitaalgoederenvoorraad van de huishoudens beslaat het woningbezit van particulieren.

teerd. De kapitaalgoederenvoorraad van wegvervoermiddelen blijft daarentegen vrijwel gelijk, terwijl er bij schepen zelfs een afname van de kapitaalgoederenvoorraad plaatsvindt.

De kapitaalgoederenvoorraad in machines en installaties en in overige materiële vaste activa kende in 2004 een reële afname. Deze afname komt voor een groot deel voor rekening van de telecommunicatie, die de investeringen flink heeft teruggeschroefd ten opzichte van enkele jaren geleden. Verder is er ook in de landbouw een grote reële afname van de kapitaalgoederenvoorraad van machines en installaties en van overige materiële vaste activa.

De nijverheid kende een zeer lichte toename van de kapitaalgoederenvoorraad aan machines en installaties. Dit is opmerkelijk, aangezien de kapitaalgoederenvoorraad van de meeste typen activa in de nijverheid al enkele jaren aan het dalen is. Machines en installaties zijn, samen met computers, de enige typen activa waarin de investeringen hoger waren dan de afschrijvingen. In totaal kende de nijverheid een reële afname van 0,7 procent. Deze afname is een stuk hoger dan in de voorgaande jaren (zie ook tabel 8).

8. Ontwikkeling in de kapitaalgoederenvoorraad van de marktsector naar bedrijfstak

	2002	2003*	2004*
<i>% volumemutaties</i>			
Landbouw, bosbouw en visserij	0,8	0,0	0,1
Nijverheid	-0,2	-0,4	-0,7
Handel, horeca en reparatie	0,8	0,3	0,7
Vervoer, opslag en communicatie	-0,9	-0,1	0,1
Verhuur van en handel in onroerend goed	3,3	1,9	2,1
Overige dienstverlening	-2,1	-1,0	-0,5
Totaal	0,5	0,3	0,4

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2004, detailgegevens.

Het merendeel van de toename van de totale kapitaalgoederenvoorraad in de marktsector kwam in 2004 voor rekening van de bedrijfstak verhuur van en handel in onroerend goed. Deze bedrijfstak kende een reële stijging van de kapitaalgoederenvoorraad ter grootte van 2,1 procent, oftewel 4,8 miljard euro. Van deze stijging bestaat 2,7 miljard euro uit de aankoop van woningen en gebouwen. Deze aankoop van woningen en gebouwen heeft, in tegenstelling tot nieuwbouw, slechts een verschuiving van de kapitaalgoederenvoorraad tussen de bedrijfstakken tot gevolg en geen stijging van de totale kapitaalgoederenvoorraad. Vooral de financiële instellingen zijn de laatste jaren een groot deel van hun beleggingen in bedrijfsgebouwen aan het verkopen. De afname van de kapitaalgoederenvoorraad van de overige dienstverlening in de afgelopen jaren wordt hierdoor veroorzaakt. In 2004 was deze afname 0,7 miljard euro. De afschrijvingen en verkopen van het verzekeringswezen bedroegen in

2004 twee miljard euro meer dan de nieuwe investeringen. Worden de netto verkopen niet meegerekend, dan kende de overige dienstverlening een reële stijging van de kapitaalgoederenvoorraad ter grootte van 1,3 miljard euro (ruim 1 procent).

De handel kende een reële toename van de kapitaalgoederenvoorraad van 0,7 procent, terwijl de bedrijfstak transport en communicatie een lichte stijging van 0,1 procent heeft gerealiseerd. Binnen de bedrijfstak transport en communicatie zijn er echter grote verschillen. Bij de communicatie en de vaart is de kapitaalgoederenvoorraad afgenomen, terwijl het vervoer per spoor en door de lucht juist een flinke toename kende.

Toekomstig werk

Statistieken over de kapitaalgoederenvoorraad staan in toenemende belangstelling. In navolging van het onderzoek naar de kapitaalgoederenvoorraad zal het CBS in samenwerking met het CPB een bijdrage leveren aan het Europese EU KLEMS project. Het doel van deze samenwerking is het samenstellen van een Nederlandse dataset over productiviteit. Deze zal gegevens bevatten over productie, intermediair verbruik, arbeid (gewerkte uren) en kapitaal (kapitaaldiensten) voor de jaren 1970–2003.

Hiervoor is het in beeld brengen van de volumeontwikkelingen van kapitaaldiensten noodzakelijk. Dit is dan ook een van de doelstellingen van de herziene methode voor het ramen van de kapitaalgoederenvoorraad. Op basis hiervan kan samen met gegevens over arbeid de zogenaamde multifactorproductiviteit worden bepaald. Met het verbeteren van de kapitaalgoederenvoorraadstatistiek is een belangrijke stap gezet in de richting van een reguliere publicatie van productiviteitsstatistieken op bedrijfstakniveau van het CBS.

Noten in de tekst

^{D)} Bergen, van den, D., M. de Haan, R. de Heij and M. Horsten (2005) Eindrapport herziening kapitaalgoederenvoorraadstatistiek, BPA-number: 2005-43-MOO, Statistics Netherlands (Voorburg/Heerlen).

^{II)} Korn B. and Th. van der Weide (1960). Het nationaal vermogen van Nederland 1948–1958, Statistische en econometrische onderzoekingen, Statistics Netherlands (Voorburg/Heerlen).

5. *Huishoudens, ondernemingen, overheid en buitenland*

De Nederlandse economie liet in 2004 een bescheiden volumegroei zien van 1,7 procent. Deze groei lag onder het Europese gemiddelde van 2,3 procent. De uitvoer was in 2004 duidelijk de motor van de economie en steeg in waarde met bijna 9 procent. Vooral de niet-financiële vennootschappen profiteerden hiervan. Door de productiestijging steeg hun netto winst fors. Ook de investeringen vormden, na de forse achteruitgang in 2003, een lichtpuntje. De groei in de investeringen weerspiegelde het toenemend vertrouwen van producenten in de eerste helft van het jaar. Deze investeringen konden steeds meer uit eigen middelen worden gefinancierd. Door dalende rentetarieven werd ook de externe financiering van investeringen goedkoper. Voor het bedrijfsleven was 2004 al met al een redelijk goed jaar.

De Nederlandse consument had het echter moeilijker. In 2004 daalde, net als in 2003, het beschikbare inkomen van huishoudens licht. Dit kwam vooral door de stijging van de (pensioen)premies. Rekening houdend met de inflatie daalde het reëel beschikbaar inkomen zelfs met 1,4 procent. Huishoudens hielden de hand op de knip waardoor de consumptieve uitgaven nauwelijks stegen. In 2004 werd 14,5 miljard euro aan de spaartegoeden toegevoegd. Een jaar eerder was dit nog 19,2 miljard. Met beleggingen waren de huishoudens terughoudend. Als gevolg van de aanhoudende onzekerheid op de financiële markten hebben huishoudens per saldo effecten van de hand gedaan. Huishoudens staken zich in 2004 meer in de schulden. De schulden stegen per saldo met 44 miljard euro. Vooral woninghypotheken, maar ook de korte leningen, zoals roodstaan, namen sterk toe.

De financiële instellingen presteerden in 2004 minder dan in voorgaande jaren. Het netto exploitatie-overschot daalde met 3,1 procent. Door een stijging van de ontvangen dividenden kwam de netto winst uiteindelijk wel hoger uit dan in 2003. Het bankwezen heeft de toegevoegde waarde beduidend minder zien toenemen, hoewel de vraag naar kredieten sterk toenam. De winstgevendheid van banken stond echter onder druk door een verkrapping van de rentemarge. Het niveau van de kortlopende rente, waartegen banken geld opnemen, stabiliseerde, terwijl de langlopende rente, waartegen banken vooral gelden uitzetten, verder daalde naar een historisch laag niveau.

De ontvangen bruto pensioenpremies stegen in 2004 met bijna 9 procent. Deze stijging was nauwelijks minder dan de bijna 10 procent in 2003. De institutionele beleggers behaalden op hun beleggingen een koerswinst van 25 miljard. De verzekeringstechnische reserves van de pensioenfondsen en verzekeraars zijn daarmee toegenomen tot 777 miljard. Dit leidde echter niet direct tot een

verbetering van de dekkingsgraad bij pensioenfondsen, aangezien door de lage kapitaalmarktrente de contante waarde van de uitstaande verplichtingen ook sterk toenam.

Het overheidstekort kwam in 2004 uit op 2,1 procent van het BBP. Nederland voldeed daarmee weer aan het Stabiliteits- en Groeipact, waardoor de Europese Commissie half mei 2005 besloot de buitensporige-tekortprocedure na krap een jaar weer stop te zetten. De reductie van het tekort is een gevolg van matig gestegen uitgaven en hogere inkomsten. De economische groei legde mede de basis voor de inkomstenstijging. De overheidsuitgaven lieten een relatief lichte stijging zien, vooral door een geringe toename van de loonuitgaven en de materiële uitgaven. De EMU-schuld steeg met 9,4 miljard euro. Voor het tweede opeenvolgende jaar nam daardoor de EMU-schuldquote toe, van 51,9 procent van het BBP in 2003 naar 52,5 procent in 2004.

In 2004 was het saldo op de lopende rekening met het buitenland 2,0 miljard euro hoger dan in 2003. Dat kwam vooral door een hoger overschot op de goederen- en dienstenrekening. Het saldo van de primaire inkomens met het buitenland kwam in 2004 uit op 1,1 miljard euro. Een jaar eerder was dat 0,8 miljard. De waardegroei van het bruto nationaal inkomen (BNI) was daarmee nagenoeg even groot als die van het BBP (2,6 procent). Het saldo van de secundaire inkomens verslechterde echter met ruim 0,7 miljard.

Kader 5.a

De beschrijving van de economie in sectoren

Bij de beschrijving van de Nederlandse economie in de Nationale rekeningen wordt naast een indeling naar bedrijfsklassen (hoofdstuk 3) ook een indeling naar institutionele sectoren gehanteerd. Dit laatste gebeurt in de zogenaamde sectorrekeningen. Deze geven een gedetailleerd en samenhangend beeld van zowel de productie, inkomensvorming, inkomens(her)verdeling en inkomensbesteding als van de financiering en vermogensvorming van de verschillende sectoren in de economie. Dit overzicht heeft parallellen met een winst- en verliesrekening en een balans van een onderneming. De rekeningen worden steeds afgesloten met een (macro-economisch) saldo, zoals het primair inkomen, het beschikbaar inkomen, de besparingen en het vorderingenoverschot/-tekort (zie de lijst van gebruikte begrippen).

In de sectorrekeningen worden drie binnenlandse hoofdsectoren onderscheiden: huishoudens, ondernemingen en overheid. De ondernemingen bestaan uit de rechtspersoonlijkheid bezittende eenheden die zich bezighouden met de productie van verhandelbare goederen en diensten. Deze kunnen verder worden onderverdeeld in niet-financiële vennootschappen en financiële instellingen. De sector niet-financiële vennootschappen bestaat uit alle naamloze en besloten vennootschappen en coöperatieve verenigingen die zich bezighouden met de productie van goederen en niet-financiële diensten. De sector financiële instellingen omvat alle eenheden die zich bezighouden met financiële dienstverlening en bestaat uit de subsectoren monetaire (geldscheppende) financiële instellingen, verzekeringsinstellingen en pensioenfondsen, en overige financiële instellingen. Vanaf de publicatie Nationale rekeningen 2004 zijn in deze groep ook de bijzondere financiële instellingen (BFI's; zie kader 5.b) opgenomen.

De overheid omvat alle eenheden die niet op de markt gerichte productie voortbrengen en die hun middelen verkrijgen uit verplichte betalingen zoals belastingen en premies. De overheid wordt onderscheiden in de subsectoren centrale overheid, lagere overheid (zoals gemeenten en provincies) en sociale verzekeringsinstellingen. Tot de sector huishoudens behoren alle inwoners van Nederland, zowel in hun hoedanigheid van consument en leverancier van arbeid als in hun hoedanigheid van zelfstandig ondernemer en producent van goederen en diensten. Deze laatste groep bestaat naast zelfstandigen ook uit eigenwoningbezitters. In de Nationale rekeningen wordt namelijk voorgeschreven dat de woondiensten die door de bewoners van een eigen huis worden geproduceerd tot de productie van de sector huishoudens moeten worden gerekend. De waarde van de woondienst wordt afgeleid uit de huurwaarde van een vergelijkbare woning. De huishoudens worden onderscheiden naar huishoudens als natuurlijk persoon (met inbegrip van hun bedrijf) en instellingen zonder winst oogmerk ten behoeve van huishoudens (IZWh). Deze laatste zijn eenheden die werkzaam zijn voor natuurlijke personen en die zich hoofdzakelijk financieren met vrijwillige bijdragen of inkomen uit vermogen. Voorbeelden hiervan zijn sportverenigingen, omroepverenigingen en charitatieve instellingen. Tot slot wordt in de sectorrekeningen ook een overzicht van de transacties en balansstanden van Nederland met het buitenland gegeven.

5.1 *Huishoudens*

Knip leger, toch rijker

Het beschikbaar inkomen van huishoudens is in 2004 vrijwel gelijk gebleven aan dat van 2003. Rekening houdend met de inflatie komt dit neer op een daling van het reëel beschikbaar inkomen met 1,4 procent. Van de stijging van de ontvangen primaire inkomens bleef niets over doordat de huishoudens aanzienlijk meer kwijt waren aan het totaal van belastingen en premies. Dit kwam vooral doordat de afgedragen pensioenpremies fors stegen.

De schulden van huishoudens namen ook in 2004 weer flink toe. Hiervan kwam bijna 90 procent voor rekening van de woninghypotheken. Daar stond echter een grotere stijging (81 miljard euro) van de totale financiële vorderingen van huishoudens tegenover. De voorzieningen pensioen- en levensverzekering waren verantwoordelijk voor meer dan 70 procent van de toename van de vorderingen. De stijging van de spaartegoeden was goed voor 18 procent. Huishoudens waren terughoudend bij het beleggen in zowel aandelen als obligaties. Per saldo verbeterde het financiële vermogen van huishoudens (incl. IZWh) in 2004 met 36,9 miljard euro.

Beschikbaar inkomen gedaald

De beloning van werknemers steeg met 1,4 procent en ook het inkomen uit vermogen nam licht toe vergeleken met 2003. Het inkomen van de sector huishoudens uit productie daalde echter met 1 procent. Het door zelfstandigen bedrijfsmatig gegenereerde inkomen daalde met 1,5 procent zelfs nog iets ster-

ker. Vooral de zelfstandigen in de landbouw, handel, horeca en reparatie hadden minder inkomen. Per saldo steeg het primair inkomen van de sector huishoudens met 3,4 miljard euro.

In 2004 ontvingen huishoudens 2,3 miljard euro meer aan sociale uitkeringen dan in 2003. Samen met het toegenomen primair inkomen kon dit echter niet voorkomen dat het beschikbaar inkomen van huishoudens 0,5 miljard lager lag dan vorig jaar (-0,2 procent). De inkomensstijgingen werden namelijk teniet gedaan door een sterke stijging van het totaal aan belastingen en premies. Vooral de pensioenpremies zijn sterk gestegen. Zij namen in 2004 met ruim 4 miljard euro toe ten opzichte van 2003.

5.1 Middelen en bestedingen van huishoudens (excl. IZWh)

	2001	2002	2003*	2004*	Mutaties 2004-2003
<i>mld euro</i>					
Exploitatieoverschot/gemengd inkomen (netto)	36,6	34,9	32,9	32,6	-0,3
Beloning van werknemers (+)	227,2	238,5	245,7	249,1	3,4
Per saldo betaalde rente (-)	6,0	5,9	6,0	6,3	0,4
Ontvangen dividend (+)	10,2	11,0	9,7	10,3	0,6
Per saldo ontvangen inkomen uit quasi-vennootschappen (+)	0,6	0,5	0,3	0,1	-0,2
Per saldo betaald inkomen uit grond en minerale reserves (-)	0,2	0,2	0,2	0,2	0,0
Inkomen toegerekend aan polishouders (+)	28,1	27,1	27,0	27,2	0,2
Primair inkomen	296,5	305,9	309,5	312,8	3,4
Belasting op inkomen en vermogen (-)	32,4	36,7	36,4	35,0	-1,4
Sociale premies ¹⁾ (-)	111,1	114,9	122,8	129,8	7,1
Sociale uitkeringen ¹⁾ (+)	75,8	79,9	82,0	84,3	2,3
Per saldo betaalde overige inkomensoverdrachten (-)	2,4	2,7	2,4	2,8	0,4
Netto beschikbaar inkomen	226,4	231,5	230,0	229,6	-0,5
Consumptieve bestedingen (-)	220,5	228,9	232,4	234,8	2,4
Correctie pensioenvoorziening (+)	18,3	19,7	24,5	27,5	3,0
Netto besparingen	24,2	22,3	22,1	22,2	0,1
Bruto investeringen, veranderingen in voorraden en saldo aan- en verkopen grond (-)	30,2	30,2	28,9	32,4	3,6
Per saldo ontvangen kapitaaloverdrachten (+)	-1,5	-2,1	-2,0	-2,2	-0,2
Afschrijvingen (+)	14,3	15,3	16,0	16,7	0,7
Vorderingenoverschot	6,9	5,3	7,2	4,3	-2,9
<i>x 1 000</i>					
Aantal huishoudens	6 901	6 965	7 024	7 074	50

¹⁾ Inclusief pensioenpremies respectievelijk -uitkeringen.

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2004.

Vrije besparingen ook in 2004 negatief

De consumptieve bestedingen van huishoudens zijn ten opzichte van 2003 in volume gelijk gebleven. Door prijsstijgingen kwam de waarde van de bestedingen wel 1 procent hoger uit. De 'vrije besparingen' geven aan in hoeverre de consumptie uit het beschikbaar inkomen gefinancierd wordt. Deze vrije besparingen waren in 2004 negatief en kwamen uit op -5,3 miljard euro. In 2003 bedroegen de vrije besparingen -2,4 miljard.

Het verschil tussen het bedrag dat huishoudens betalen aan (toegerekende) pensioenpremies en ontvangen aan pensioenuitkeringen vormt de contractuele besparingen van huishoudens. In 2004 lagen deze verplichte besparingen 3 miljard euro hoger dan in 2003 en bijna 8 miljard hoger dan in 2002. Hierdoor bleven de totale (netto) besparingen in 2004 op vrijwel hetzelfde niveau als in de twee voorafgaande jaren. De bruto investeringen van huishoudens herstelden zich na een dip in 2003 en waren ongeveer 3 miljard euro hoger. Investerings in nieuwe woningen en woningverbetering vormden met 80 procent het leeuwendeel van de investeringen van de sector huishoudens.

Schulden huishoudens blijven toenemen

De schuldenlast van huishoudens nam in 2004 met 44 miljard euro toe tot 536 miljard. Als percentage van het netto beschikbaar inkomen nam de totale schuld van huishoudens toe van 177 in 2001 tot 234 in 2004. De woninghypotheken, verantwoordelijk voor 84 procent van de totale schuld van huishoudens, namen met bijna 10 procent toe tot 451 miljard. Dit was mede te danken aan de lage hypotheekrente. Sinds medio 2004 is het grootste deel van de nieuwe hypotheken tegen een variabel of kort rentevast percentage afgesloten. Dit vergrootte de financiële kwetsbaarheid van huishoudens bij een eventuele rentestijging. Tegenover de hypotheekschuld van huishoudens staat overigens een grotere totale marktwaarde van het woningbezit. De overige langlopende leningen stegen met 2,2 procent.

De kortlopende leningen lieten met meer dan 17 procent een forse stijging zien. Van de kortlopende leningen bestond 30 procent eind 2004 uit roodstand op betaalrekeningen. Dit vormt een relatief gemakkelijke manier van kortlopend geld lenen, die de formelere consumptieve kredieten deels verving. Een huishouden stond in 2004 gemiddeld 1 000 euro rood op betaalrekeningen. Dat was 100 euro meer dan in 2003.

Effecten uit de gratie

De spaartegoeden van huishoudens stegen in 2004 met 14,5 miljard euro tot 198 miljard. Dit is een stijging van 7,9 procent. Huishoudens kozen opnieuw voor risicomijdend sparen, maar de toename van de spaartegoeden is wel 4,7 miljard euro kleiner dan in 2003. Sinds eind 2000 is het spaartegoed van huishoudens (inclusief IZWh) met gemiddeld 11 procent per jaar sterk toegenomen.

men. Dit is meer dan het dubbele van de gemiddelde stijging gedurende de periode 1997–2000¹⁾.

Effecten waren in 2004 uit de gratie. Huishoudens verkochten per saldo voor 5,1 miljard euro aan aandelen en 0,5 miljard aan obligaties, terwijl hierin in 2003 nog per saldo voor 7 miljard euro werd geïnvesteerd. Als gevolg van koersstijgingen nam de waarde van het effectenbezit van huishoudens in 2004 desondanks toe met bijna 3 miljard euro.

5.2 Vorderingen en schulden van huishoudens (incl. IZWh), stand 31 december

	2001	2002	2003*	2004*	Mutaties 2004–2003
<i>mld euro</i>					
<i>Vorderingen</i>					
Chartaal geld en giraal geld	61,0	67,1	67,2	69,2	2,0
Spaargelden	149,0	164,0	183,2	197,7	14,5
Overige deposito's	28,8	26,9	24,4	22,2	-2,2
Aandelen en overige deelnemingen	270,9	198,6	212,9	216,6	3,7
Obligaties	32,9	44,3	45,4	44,7	-0,7
Voorzieningen pensioen- en levensverzekering	638,7	628,6	679,1	736,7	57,6
Overige vorderingen	41,7	37,4	39,6	45,8	6,1
Totaal vorderingen	1 222,9	1 166,9	1 251,9	1 332,8	81,0
<i>Schulden</i>					
Kortlopende kredieten	12,3	16,8	19,0	22,3	3,3
Langlopende kredieten	389,3	426,0	473,2	513,9	40,7
w.o. hypotheek	336,1	367,0	411,4	450,8	39,3
Totaal schulden	401,6	442,7	492,2	536,2	44,0
Financieel vermogen	821,3	724,2	759,7	796,6	36,9

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2004.

Pensioenvoorzieningen stijgen fors

Na de grote koersverliezen op hun aandelenportefeuille in 2001 en 2002 hebben de pensioenfondsen de premies in 2003 en 2004 verhoogd. De toevoeging aan de pensioenvoorzieningen, de verplichte besparingen van huishoudens, was in 2003 met 24,5 miljard euro al fors hoger dan de 19,7 miljard euro in 2002. In 2004 liep dit nog verder op tot 27,5 miljard euro. Voor particuliere levensverzekeringen betaalden huishoudens per saldo zowel in 2003 als in 2004

¹⁾ De cijfers van 1997–2000 zijn van vóór de revisie.

rond de 6,3 miljard euro. De stijgende beurskoersen waren in 2004 goed voor een stijging van de voorzieningen voor pensioen- en levensverzekeringen van huishoudens met bijna 24 miljard euro. In 2003 was dit bijna 20 miljard euro. Hiermee kwam het totaal aan voorzieningen pensioen- en levensverzekering van in Nederland ingezetende huishoudens eind 2004 uit op 737 miljard euro.

Verder herstel financiële balans huishoudens

Uit eind 2004 was het financiële vermogen van huishoudens (inclusief IZWh) 797 miljard euro. Dit is bijna 37 miljard euro hoger dan eind 2003 en ruim 72 miljard euro meer dan eind 2002. De totale vorderingen waren eind 2004 voor het eerst weer hoger dan begin 2001. In die zin hebben huishoudens zich hersteld van de beurskrach. Door de aanzienlijke stijging van de schulden met gemiddeld meer dan 10 procent per jaar lag het financiële vermogen van huishoudens (inclusief IZWh) eind 2004 nog altijd 12 procent lager dan begin 2001.

5.2 Niet-financiële vennootschappen

Winstherstel voor niet-financiële vennootschappen in 2004

De Nederlandse niet-financiële vennootschappen deden het in 2004 een stuk beter dan het jaar ervoor. De nominale groei van de toegevoegde waarde is uitgekomen op 2,7 procent. Ten opzichte van 2003 is dit bijna een verdubbeling van de groei. De niet-financiële vennootschappen deden het bovendien beter dan de overige sectoren van de Nederlandse economie. Daar steeg de toegevoegde waarde nominaal gemiddeld met 1,8 procent. Van de totale toegevoegde waarde in Nederland wordt overigens bijna 63 procent door de sector niet-financiële vennootschappen gegenereerd.

Het beeld was niet in alle bedrijfstakken hetzelfde. Bij de detailhandel bijvoorbeeld nam de toegevoegde waarde met meer dan 6 procent af. Dit was vrijwel volledig het gevolg van prijsdalingen. Eén van de belangrijkste oorzaken hiervan was de prijzenoorlog bij de supermarkten in 2004. De toegevoegde waarde van bedrijven in de groothandel, vervoer en vervoersondersteuning steeg met 4,3 procent bovengemiddeld. Deze bedrijven profiteerden van de sterke toename van de wederuitvoer van Nederland (zie kader 2.d in hoofdstuk 2). In de industrie steeg de toegevoegde waarde met 2,1 procent. Zowel de prijsontwikkeling als de volumeontwikkeling van de industriële afzet was in 2004 gematigd positief. Ondanks groei van de export van in Nederland geproduceerde goederen staat de concurrentiepositie van Nederlandse fabrikanten nog altijd onder druk. Het ten opzichte van buitenlandse concurrenten hoge kostenniveau is hier mede debet aan.

De stijging van de toegevoegde waarde van de niet-financiële vennootschappen in 2001–2003 werd vooral gerealiseerd door kostenreducties bij bedrijven. In 2004 was de toename van de toegevoegde waarde echter vooral te danken aan de stijging van de productie.

De betaalde loonsom nam in 2004 slechts met 1 procent toe. Niet alleen is dit een veel lagere toename dan in voorgaande jaren, ook is deze toename aanzienlijk lager dan die van de toegevoegde waarde. Hierdoor nam de arbeidsinkomensquote voor het eerst in jaren af. Dit komt vooral door een afname van de werkgelegenheid bij niet-financiële vennootschappen met ruim 2 procent. Ook in voorgaande jaren daalde de werkgelegenheid, maar in minder sterke mate. Naast de sterke afname van de werkgelegenheid was 2004 een jaar met een gematigde loonontwikkeling; per arbeidsjaar steeg de beloning met 3,2 procent. Dat is aanzienlijk minder dan in voorgaande jaren.

In 2004 steeg de toegevoegde waarde sterker dan de loonkosten, waardoor het netto exploitatieoverschot van de niet-financiële vennootschappen met 7,4 procent toenam. In vergelijking met 2003 is dat een aanzienlijke verbetering. Toen daalde het netto exploitatieoverschot nog met 3,6 procent.

Netto winst toegenomen

Voor de niet-financiële vennootschappen was 2004 een jaar van herstel. Productiestijging gecombineerd met zeer gematigde loonstijging leidde tot een forse toename van het exploitatieoverschot. Bovendien werd er per saldo minder rente betaald en meer dividend ontvangen. Vooral het dividend dat buitenlandse dochtermaatschappijen aan hun Nederlandse moederbedrijven uitkeerden, nam toe. De netto winst na belastingen is hierdoor uitgekomen op 60,7 miljard euro, een stijging van bijna 13 procent ten opzichte van 2003. De betaalde belastingen op inkomen zijn voor het eerst in een aantal jaren gestegen. Dit wordt deels veroorzaakt doordat niet-financiële vennootschappen in 2003 relatief minder belastingen betaalden vanwege compensabele verliezen.

Meer dividend uitgekeerd

In 2004 zijn de dividenduitgaven van niet-financiële vennootschappen gestegen. Vooral het deelnemingsdividend is met een stijging van bijna 1 miljard euro sterk toegenomen, tot 10,6 miljard euro. Er is sprake van deelnemingsdividend als de aandeelhouder een belang in de onderneming aanhoudt met als doel invloed uit te oefenen op het beleid van de onderneming. Dit in tegenstelling tot particulier dividend; dit is dividend dat wordt uitgekeerd op aandelen die als belegging worden aangehouden. Dit particulier dividend steeg in 2004 met 0,5 miljard naar 13,4 miljard euro.

5.3 Middelen en bestedingen van niet-financiële vennootschappen

	2001	2002	2003*	2004*	Mutaties 2004–2003
<i>mld euro</i>					
Toegevoegde waarde (bruto, basisprijzen)	252,0	263,0	266,6	273,9	7,3
Afschrijvingen (-)	35,6	37,3	38,1	39,0	0,9
Beloning van werknemers (-)	154,6	161,2	165,7	167,3	1,7
Saldo niet-productgebonden belastingen op productie en subsidies (-)	0,0	0,1	0,4	0,2	-0,2
Vershil toegerekende en afgedragen BTW (+)	0,4	0,5	0,1	-0,2	-0,3
Netto exploitatieoverschot	62,2	64,9	62,6	67,2	4,7
Ontvangen dividend (+)	15,6	9,4	10,6	11,3	0,7
Ontvangen rente (+)	13,2	11,5	12,1	12,4	0,2
Ingehouden winsten op directe investeringen in het buitenland (+)	-8,0	-1,4	-1,0	0,0	1,0
Betaalde rente (-)	22,1	18,6	17,3	15,9	-1,4
Saldo overige inkomsten uit vermogen (+)	-2,9	-2,6	-3,0	-3,2	-0,2
Netto winst voor belastingen	58,1	63,2	64,0	71,8	7,8
Belastingen op inkomen en vermogen (-)	13,7	12,6	10,2	11,0	0,8
Netto winst na belastingen	44,4	50,6	53,8	60,7	7,0
Winstuitkeringen (-)	23,6	21,8	23,8	25,3	1,5
Ingehouden winsten op directe buitenlandse investeringen in Nederland (-)	0,0	-0,7	2,2	3,0	0,8
Saldo overige inkomensoverdrachten (-)	0,6	0,6	0,7	0,5	-0,2
Besparingen (netto)	20,1	28,9	27,0	31,9	4,9
Saldo kapitaaloverdrachten (+)	2,7	1,7	1,9	1,7	-0,2
Afschrijvingen (+)	35,6	37,3	38,1	39,0	0,9
Bruto investeringen in vaste activa, veranderingen in voorraden en saldo aan- en verkopen van grond (-)	46,1	43,7	42,5	44,8	2,3
Vorderingsaldo	12,3	24,2	24,5	27,9	3,3

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2004.

Investeringen trekken aan

De bruto investeringen van niet-financiële vennootschappen namen, na de sterke achteruitgang in 2003, wederom toe. Ten opzichte van 2003 zijn de investeringen in vaste activa met 2,7 procent in waarde gestegen. Vooral bedrijven in de dienstverlening hebben meer geïnvesteerd. Evenals bij de ontwikkeling van de toegevoegde waarde bleven ook hier de industriële bedrijven achter bij het gemiddelde van de sector. De investeringen namen hier zelfs ruim 5 procent af. Ook de netto investeringen van niet-financiële vennootschappen trokken flink aan ten opzichte van voorgaande jaren. Overigens zijn de uitbreidingsinvesteringen ten opzichte van de totale bruto investeringen nog steeds beperkt (ongeveer 12 procent).

5.4 Vorderingen en schulden van niet-financiële vennootschappen, stand 31 december

	2001	2002	2003*	2004*	Mutaties 2004–2003
	<i>mld euro</i>				
<i>Vorderingen</i>					
Deposito's	130,4	135,2	150,7	166,8	16,1
Aandelen en overige deelnemingen	151,8	146,1	167,5	186,5	19,0
Kredieten	197,4	194,3	188,3	177,2	-11,1
Overige vorderingen	158,9	165,4	172,8	176,8	4,0
Totaal vorderingen	638,6	640,9	679,2	707,3	28,1
<i>Schulden</i>					
Aandelen	599,5	490,3	503,4	511,3	7,9
Kredieten	397,9	408,3	415,9	409,9	-6,0
Obligaties	55,7	56,4	44,7	42,8	-1,9
Overige kortlopende waardepapieren	0,1	0,0	0,3	0,1	-0,1
Overige schulden	147,5	150,3	145,9	145,8	-0,1
Totaal schulden	1 200,7	1 105,3	1 110,1	1 110,0	-0,1
Financieel vermogen	-562,1	-464,3	-430,9	-402,6	28,3

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2004.

Financieel tekort opnieuw afgenomen

Eind 2004 bedroeg het totaal aan vorderingen van de niet-financiële vennootschappen 561 miljard euro. Dat is een toename van 5,3 procent ten opzichte van 2003. De bedrijfswinsten werden voor een belangrijk deel in de vorm van deposito's weggezet. Daarnaast steeg ook het aandelenbezit, doordat bedrijven meer directe investeringen in het buitenland deden. De totale schulden bedroegen ultimo 2004 964 miljard euro, wat vrijwel gelijk is aan de stand per ultimo 2003. De hogere winst werd in 2004 deels gebruikt om kredieten af te lossen.

5.3 Monetaire financiële instellingen

Winstgevendheid stagneert, ondanks sterk toegenomen kredietverlening

In 2004 hebben de Nederlandse monetaire financiële instellingen (MFI's) het net als in voorgaande jaren redelijk gedaan. De productie steeg met 5,6 procent naar 26,3 miljard euro. De productie van MFI's kent in de Nationale rekeningen twee hoofdcomponenten: enerzijds de directe opbrengsten uit de verkoop van financiële diensten aan klanten en anderzijds een deel indirect

berekende productie. Deze indirecte productie wordt niet expliciet aan klanten in rekening gebracht, maar is een weerspiegeling van de marge die wordt behaald op het verschil tussen de ontvangen rente op de uitgezette leningen en de betaalde rente op de opgenomen middelen, zoals spaartegoeden en andere depositovormen.

In 2004 groeide deze indirecte productie met ruim 1 miljard tot 20,0 miljard euro. De groei kwam vooral tot stand door verdere volumegroei op de hypotheekmarkt. Als gevolg van het verbeterde economische klimaat en de lage rentestand nam ook de vraag naar bedrijfskredieten in 2004 weer voorzichtig toe. Het verschil tussen debet- en creditrente kwam in 2004 wel meer onder druk te staan. Er kwam een einde aan de daling van de kortlopende rente, waartegen banken geld opnemen, terwijl de langlopende rente, waartegen banken kredieten uitzetten, verder daalde tot een historisch laag niveau. Daarnaast ondervonden banken steeds meer concurrentie van onder andere internationale kredietverstrekkers. De toename in het volume van de kredietverlening was in 2004 echter nog voldoende om de daling van de rentemarge te compenseren.

Naast de stijging van de indirecte productie nam ook de productie van directe bankdiensten toe, met 0,4 miljard tot 6,3 miljard euro. Deze directe bankdiensten bestaan voornamelijk uit provisies die worden ontvangen voor de financiële dienstverlening, zoals voor het uitvoeren van aandelentransacties en afsluitprovisies op hypotheeken.

Het intermediair verbruik van de MFI's nam toe met 1,1 miljard tot 9,0 miljard euro. Door deze forse kostenstijging van banken nam de toegevoegde waarde van de MFI's slechts met 2 procent toe, tot 17,4 miljard euro. De loonkosten stegen van 7,8 miljard naar 8,3 miljard euro. De stijging werd onder andere veroorzaakt door een sterke toename van de sociale lasten (15 procent). De stijging van de loonkosten zorgde ervoor dat het netto exploitatieoverschot van de MFI's in 2004 licht daalde naar 6,4 miljard euro.

De renteontvangsten namen door de toename van de omvang van de uitstaande kredieten voor het eerst weer licht toe met 0,3 miljard naar 38,7 miljard euro. De rentelasten bleven daarentegen op ongeveer hetzelfde niveau als in 2003. De dividendinkomsten namen toe van 1,1 tot 1,4 miljard euro, terwijl de ontvangen ingehouden winsten uit directe buitenlandse investeringen ongeveer gelijk bleven op 2,7 miljard euro. Hiermee droegen buitenlandse dochters van Nederlandse banken voor het tweede achtereenvolgende jaar voor een belangrijk deel bij aan de winst van het Nederlandse bankwezen. De winstuitkeringen van MFI's stegen licht ten opzichte van 2003 tot een niveau van 4,1 miljard euro. Dit is ongeveer gelijk aan het niveau van 2001 en 2002.

Kredietverlening wederom sterk gegroeid

De aanhoudend lage rente op de kapitaalmarkt droeg bij aan een sterke groei van de kredietverlening in 2004. De financieringsvoorwaarden waren door de historisch lage rente erg gunstig. De door MFI's verstrekte langlopende kredieten namen met 63,5 miljard euro toe. Deze stijging was voor een groot deel het gevolg van de toename van de hypotheekverstrekking. De uitstaande hypotheekschuld bij MFI's steeg in 2004 met 29,5 miljard tot 323 miljard euro. Opmerkelijk is dat ook de kortlopende kredietverlening door MFI's in 2004 fors toenam. Van een verschuiving van kortlopende naar langlopende kredieten, zoals in 2003 te zien was, was in 2004 geen sprake. In 2004 stegen de verstrekte kortlopende kredieten met 39,7 miljard euro. Deze werden met name opgenomen door de overige financiële intermediairs en het buitenland. De kortlopende kredietverlening aan niet-financiële vennootschappen nam eveneens licht toe.

De groei van de kredietverlening door de MFI's werd vooral gefinancierd door de groei van spaartegoeden van huishoudens, het aantrekken van overige deposito's en de uitgifte van obligaties. Met name in de eerste helft van 2004 namen de aangehouden spaartegoeden bij MFI's sterk toe, waarna de groei iets afvlakte. Per saldo stegen de spaartegoeden met 14,5 miljard tot 198 miljard euro. De omvang van de opgenomen deposito's bedroeg eind 2004 769 miljard euro, een toename van 69,9 miljard. Daarnaast werd er in 2004 door de MFI's, net als in 2003, geld aangetrokken via de uitgifte van obligaties. Door de historisch lage kapitaalmarktrente was dit voor het tweede achtereenvolgende jaar een relatief goedkope bron voor lang kapitaal. De obligatieschuld van MFI's nam in 2004 toe met 42 miljard tot een nieuwe recordhoogte van 253 miljard euro.

5.4 Verzekeraars en pensioenfondsen

Geringe teruggang toegevoegde waarde

De toegevoegde waarde van de verzekeraars en pensioenfondsen liet in 2004 een waardedaling van 2,9 procent zien. De productie viel iets terug, terwijl het intermediair verbruik met 1,2 procent steeg. Deze kostenstijging zat met name in de gestegen provisiebetalingen aan assurantietussenpersonen, die bijna de helft van de kosten vormen van de verzekeraars. De terugval van de toegevoegde waarde was ten opzichte van het zeer goede jaar 2003 echter relatief beperkt. In vergelijking met 2001 en 2002 was zelfs sprake van een tweede goed jaar op rij.

5.5 Financiële instellingen: lopende transacties

	2001	2002	2003*	2004*	Mutaties 2004–2003
<i>mld euro</i>					
Toegevoegde waarde (bruto, basisprijzen)	24,2	26,3	31,1	31,6	0,5
Afschrijvingen (-)	5,0	5,2	5,1	5,1	0,0
Beloning van werknemers (-)	13,4	14,4	14,8	15,6	0,8
Saldo niet-productgebonden belastingen op productie en subsidies (-)	0,2	0,2	0,2	0,2	0,0
Netto exploitatieoverschot	5,5	6,4	10,9	10,5	-0,3
Ontvangen dividend (+)	49,8	35,9	42,8	46,6	3,8
Ontvangen rente (+)	103,8	96,7	84,6	85,6	1,1
Ingehouden winsten op directe investeringen in het buitenland (+)	32,6	13,4	2,2	1,0	-1,1
Betaalde rente (-)	79,3	76,6	68,6	69,2	0,7
Inkomen uit vermogen toegerekend aan polishouders (-)	28,3	27,3	27,2	27,4	0,2
Saldo overige inkomsten uit vermogen (+)	0,2	0,1	0,1	0,1	0,0
Netto winst voor belastingen	84,3	48,5	44,8	47,3	2,5
Belastingen op inkomen en vermogen (-)	4,1	3,0	3,4	4,2	0,8
Netto winst na belastingen	80,2	45,5	41,4	43,2	1,8
Winstuitkeringen (-)	32,0	23,2	27,2	30,8	3,6
Ingehouden winsten op directe buitenlandse investeringen in Nederland (-)	43,4	19,7	6,9	8,0	1,0
Saldo overige inkomensoverdrachten (-)	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Besparingen (netto)	4,8	2,6	7,2	4,4	-2,8
Saldo kapitaaloverdrachten (+)	0,0	0,3	0,2	0,1	-0,1
Afschrijvingen (+)	5,0	5,2	5,1	5,1	0,0
Bruto investeringen in vaste activa, veranderingen in voorraden en saldo aan- en verkopen van grond (-)	5,5	1,3	2,5	3,0	0,5
Vorderingsaldo	4,3	6,7	10,0	6,6	-3,4

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2004.

Het saldo van de primaire inkomens nam in 2004 af met meer dan 1,9 miljard euro ten opzichte van 2003. De betaalde dividenden stegen met 1,7 miljard naar 2,0 miljard euro. Dit was mede een uitvloeisel van de goede resultaten die de schade- en levensverzekeraars in 2003 hadden behaald. Het ontvangen inkomen uit vermogen bleef daarentegen vrijwel constant. De rente-inkomsten daalden als gevolg van de ontwikkelingen op de kapitaalmarkt met 1,5 procent, maar dit werd gecompenseerd door een stijging van het ontvangen dividend op beleggingen met 4,9 procent.

Verdere stijging pensioenpremies

De stijging van de ontvangen pensioenpremies hield ook in 2004 aan. Nadat de premies in 2002 en 2003 al waren gestegen met respectievelijk 8,5 procent en 9,7 procent, stegen ze in 2004 met 8,9 procent. De jaarlijks ontvangen pensioenpremies zijn daarmee gestegen tot 50,4 miljard euro. De stijgingen waren noodzakelijk om de dekkingsgraad – de mate waarin pensioenfondsen aan hun toekomstige verplichtingen kunnen voldoen – op het door de toezichthouder vereiste niveau te brengen. Door de beurskrach, die eind 2000 inzette, en strengere eisen van de toezichthouder aan de waardering van pensioenverplichtingen stond de dekkingsgraad onder druk. De stijging van de daadwerkelijk ontvangen premies vond in 2004 vooral plaats bij de bedrijfstakpensioenfondsen, zoals het ABP, en in mindere mate bij de ondernemingspensioenfondsen. In 2002 en 2003 was dit beeld juist andersom.

Door de teruggelopen dekkingsgraad kwam het de afgelopen jaren ook herhaaldelijk voor dat werkgevers incidentele stortingen aan pensioenfondsen verrichtten ter aanvulling van de pensioenreserves. Deze bijstortingen maken vanwege hun incidentele karakter geen deel uit van de pensioenpremies, maar worden gezien als een aanvulling van gecumuleerde (koers)verliezen via een eenmalige kapitaaloverdracht. In de afgelopen jaren werden deze bijstortingen vooral gedaan door ondernemingspensioenfondsen en dan met name die van financiële instellingen. Vooral in 2002 werden door werkgevers aanzienlijke bijstortingen gedaan (1,5 miljard euro). Daarna is de omvang van bijstortingen teruggelopen tot 0,6 miljard euro in 2003 en 0,2 miljard euro in 2004.

Omvang voorzieningen groeit sterk

De levensverzekeraars en pensioenfondsen kennen grote voorzieningen ter dekking van toekomstige uitkeringen. De omvang van de voorzieningen groeide met 61,2 miljard naar bijna 777 miljard euro eind 2004. De stijging van de pensioenpremies met 4,1 miljard euro en de beperkte stijging van de pensioenuitkeringen met 1,1 miljard euro, resulteerden al in een stijging van de toevoegingen aan de pensioenvoorzieningen met 3,0 miljard euro. De toevoegingen uit hoofde van levensverzekeringen bedroegen in 2004 6,4 miljard euro, ongeveer hetzelfde bedrag als in 2003.

Daarnaast droegen ook de koerswinsten voor een belangrijk deel bij aan de stijging van de reserves. Op het effectenbezit werd in 2004 een koerswinst behaald van 25 miljard euro. In 2003 bedroeg deze koerswinst ruim 29 miljard euro. Eind 2004 bestond 85 procent van de beleggingsportefeuille van verzekeraars en pensioenfondsen uit aandelen en obligaties, ongeveer evenredig verdeeld over deze effecten. In 2004 was er, met 48 miljard euro, vooral sprake van aankoop van obligaties, grotendeels van buitenlandse origine.

Verstreckte laagrenderende kredieten werden in 2004 op grote schaal afgestoten. De winsten in 2003 en 2004 compenseerden de enorme koersverliezen op aandelen in 2002 (72 miljard) en 2001 (49 miljard) echter nog niet. De ontwikkelingen in 2004 leidden echter wel tot een substantiële verbetering van de vermogenspositie van de verzekeraars en pensioenfondsen. De dekkingsgraad verbeterde echter niet in dezelfde mate. Door de daling van de langlopende rente nam namelijk ook de contante waarde van toekomstige verplichtingen sterk toe.

5.6 Vorderingen en schulden van financiële vennootschappen, stand 31 december

	2001	2002	2003*	2004*	Mutaties 2004-2003
	<i>mlrd euro</i>				
Vorderingen (+) waarvan:	3 357,1	3 394,6	3 731,2	4 051,9	320,8
Deposito's	332,7	347,6	395,0	412,8	17,8
Aandelen en overige deelnemingen	1 052,5	951,6	1 107,2	1 204,8	97,6
Obligaties	448,4	501,5	545,6	595,0	49,4
Kortlopende waardepapieren	9,8	7,4	9,5	19,4	9,9
Kredieten	1 394,6	1 453,0	1 535,6	1 629,6	93,9
Overige vorderingen	119,1	133,6	138,3	190,4	52,1
Schulden (-) waarvan:	3 498,8	3 496,3	3 828,9	4 170,0	341,1
Deposito's	639,7	671,8	699,6	769,4	69,8
Spaartegoeden	149,0	164,0	183,2	197,7	14,5
Aandelen en overige deelnemingen	890,9	774,7	886,0	949,0	63,1
Obligaties	547,1	592,5	639,8	682,6	42,7
Kortlopende waardepapieren	30,2	36,6	33,7	37,3	3,6
Kredieten	444,7	456,1	509,9	536,4	26,5
Verzekeringstechnische voorzieningen	670,5	662,3	715,6	776,8	61,2
Overige schulden	126,7	138,3	161,1	221,0	59,9
Financieel vermogen	-141,6	-101,7	-97,8	-118,1	-20,3

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2004.

5.5 Overige financiële instellingen

De sector overige financiële instellingen is een verzameling van verschillende soorten financiële instellingen en organisaties. Te denken valt aan beleggingsinstellingen, holdings van financiële instellingen (vooral moederondernemingen van verzekeringsinstellingen), regionale ontwikkelings-maatschappijen, financieringsmaatschappijen en assurantietussenpersonen. Daarnaast omvat de sector ook de zogenaamde Special Purpose Vehicles (SPV's). Deze SPV's betreffen voornamelijk door banken in het leven geroepen juridische constructies, die

hun verstrekte (hypotheek)leningen overnemen en dit financieren door uitgifte van obligaties. Doel is meestal balansverkortings en een verbetering van de solvabiliteit.

Netto inleg in beleggingsfondsen licht negatief

Het herstel van de Nederlandse beleggingsfondsen zette ook in 2004 door. De toegevoegde waarde steeg met 7 procent en er werden goede rendementen op de beleggingen behaald. Per saldo werd in 2004 geld uit de Nederlandse beleggingsfondsen onttrokken (-1,7 miljard euro). Dit beeld werd echter vertekend door de verplaatsing van een beleggingsfonds van een grote Nederlandse fondsbeheerder naar het buitenland. Gecorrigeerd hiervoor was de netto inleg positief. Op de beleggingen in obligaties, aandelen en onroerend goed werd een kleine 8 procent rendement behaald. Dit is het hoogste rendement in jaren. Het totaal belegd vermogen in Nederlandse beleggingsfondsen steeg mede daardoor met 4,5 miljard tot 83,7 miljard euro. Dit is echter nog steeds onder het niveau van begin 2001, toen het totaal belegd vermogen 92,9 miljard euro bedroeg.

Omvang balanstotaal BFI's onveranderd hoog

De bijzondere financiële instellingen (BFI's; zie kader 5.b) zagen in 2004 zowel hun productie als hun kosten sterk stijgen. Dit was met name het gevolg van de stijging van financiële bemiddelingskosten van BFI's. Dit zijn grotendeels doorberekende kosten tussen moeders en dochters binnen de onderneming. De toegevoegde waarde daalde hierdoor naar -0,8 miljard euro. Het saldo van de primaire inkomensstromen van de BFI's bleef in 2004 ongeveer op het niveau van 2003. De inkomsten uit vermogen stegen met 4,8 procent tot 47 miljard euro, terwijl de uitgaven met 4,4 procent stegen tot 44,7 miljard euro. Daarnaast werd door de BFI's in 2004 nog voor 0,9 miljard euro geïnvesteerd door het aankopen van royalty's en licenties.

De omvang van de balans van de BFI's bleef in 2004 onveranderd hoog. Het balanstotaal (actief) van de BFI's kwam in 2004 uit op 1 172 miljard euro, waarvan meer dan 95 procent vorderingen op het buitenland betrof. Dit is een logisch gevolg van een van de functies van een BFI als financieringsmaatschappij van een buitenlandse (moeder)maatschappij. Er werd in 2004 per saldo voor 12,7 miljard euro aan concernkredieten aangetrokken en voor 4,7 miljard euro aan aandelenkapitaal. Dit was zichtbaar aan de activazijde van de BFI's door een uitbreiding van het aandelenkapitaal met 15,9 miljard euro. De uitgezette concernkredieten namen daarentegen af met ongeveer 11 miljard euro.

Kader 5.b

Bijzondere financiële instellingen (BFI's)

Met ingang van de revisie 2001 zijn bijzondere financiële instellingen (BFI's) opgenomen in de Nationale rekeningen. Het gaat hierbij om in Nederland gevestigde concernonderdelen van buitenlandse moedermaatschappijen waarin vanuit het buitenland financiële middelen bijeengebracht worden en die, voor eigen rekening, gelden in het buitenland uitzetten. De in Nederland gevestigde BFI's beheren deelnemingen, royalty's en filmrechten voor de moedermaatschappijen en/of vormen een belangrijke schakel in de financieringsactiviteiten van de moeders bij fusies, overnames en kapitaalvergrotingen. Gegeven hun hoofdtaak als financieringsschakel van een buitenlandse onderneming worden de BFI's in de sector overige financiële intermediairs ondergebracht. BFI's verrichten normaal gesproken namelijk geen productieve activiteiten in Nederland en zijn vooral een financiële tussenschakel zonder invloed op de reële economie. Tot voor kort was dit ook de voornaamste reden om ze niet in de Nederlandse Nationale rekeningen op te nemen. Uit nader onderzoek, in samenwerking met De Nederlandsche Bank, bleek echter dat zij toch invloed hebben op een aantal belangrijke macro-economische saldi. Ook bleek dat andere Europese landen de stromen vanuit hun landen naar de Nederlandse BFI's al langer meenamen in hun cijfers. De internationale vergelijkbaarheid van de Nederlandse Nationale rekeningen was daarmee een aanvullend argument om de BFI's op te nemen.

De BFI's zijn verantwoordelijk voor enorme financiële stromen en posities met het buitenland, evenals voor hieraan gerelateerde inkomensstromen. Zo hadden zij eind 2004 voor ruim 1 134 miljard euro aan vorderingen op het buitenland op hun balans staan. Daar stond een schuld aan het buitenland tegenover van 1 175 miljard. Deze posities bestaan vrijwel geheel uit directe investeringsrelaties. De posities van BFI's ten opzichte van Nederlandse sectoren vallen daarbij in het niet. De vorderingen van BFI's op binnenlandse sectoren bedroegen eind 2004 bijvoorbeeld 38 miljard euro en de schulden ongeveer 23 miljard euro. Ook de transacties van de BFI's hebben voor een groot deel betrekking op het buitenland. Zo zijn zij verantwoordelijk voor grote in- en uitvoer van financiële diensten en zorgen de royalty- en licentiemaatschappijen voor een grote invoer en wederuitvoer van royalty- en licentiediensten. Uit hoofde van de enorme posities ten opzichte van het buitenland vloeien ook grote grensoverschrijdende inkomensstromen door de BFI's. Zowel het ontvangen als het betaalde inkomen uit vermogen met betrekking tot het buitenland lag in de afgelopen drie jaar telkens boven de 40 miljard euro. De inkomensstromen van de BFI's met het buitenland waren daarmee bijna net zo omvangrijk als die voor de rest van de totale Nederlandse economie. Vergeleken met de omvang van hun inkomensstromen is hun invloed op het saldo primaire inkomens met het buitenland echter relatief beperkt. Dit komt met name door hun doorsluisfunctie, waarbij eventuele winsten of verliezen van de Nederlandse BFI's via de uitgaande ingehouden winsten aan het buitenland worden toegerekend. De enige stromen die in Nederland blijven hangen betreffen de belastingbetalingen door de BFI's. Dit zijn betalingen voor binnenlandse kosten (zoals loonkosten en kosten voor de inkoop van financiële en juridische dienstverlening) en nog enkele relatief kleine binnenlandse rente- en dividendbetalingen. Het saldo van de primaire inkomens met het buitenland van de BFI's schommelde de afgelopen jaren rond de 2 miljard euro.

Scherpe terugval in securitisatie

De laatste jaren groeide het balanstotaal van de SPV's explosief. Er werden recordbedragen aan leningen (met name woninghypotheken) van de monetaire financiële instellingen overgenomen. Zo nam het balanstotaal in 2003 toe met ruim 23 miljard, een stijging van ruim 30 procent. In 2004 was de groei van het balanstotaal van de SPV's echter beperkt. Een relatief kleine stijging van 2,7 miljard bracht het totaal naar 100,6 miljard euro. Er waren in 2004 aanzienlijk minder emissies dan in 2003 en daarnaast vonden ook grote aflossingen plaats, met name bij de synthetische SPV's. Deze synthetische SPV's hebben alleen het risico van de onderliggende activa op zich genomen, terwijl reguliere SPV's ook de activa zelf in bezit hebben.

5.6 Overheid

Forse daling overheidstekort naar 2,1 procent

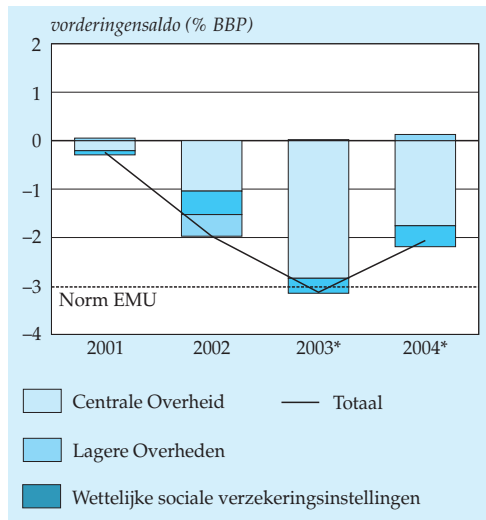
De overheidsfinanciën stonden in 2004 in het teken van het terugdringen van het overheidstekort. In 2004 moest Nederland aan de Europese Commissie rapporteren dat het overheidstekort over 2003 boven de 3 procent norm was uitgekomen. Conform het Stabiliteits- en Groeipact werd door de Europese Commissie een buitensporige-tekortprocedure gestart tegen Nederland. Nederland kreeg tot uiterlijk 2006 de tijd om het overheidstekort weer onder de Europese norm van drie procent van het BBP te brengen. Door strak financieel beleid stegen de overheidsuitgaven in 2004 maar matig en geholpen door het lichte economische herstel bleven de inkomsten groeien. Daardoor kwam het overheidstekort over 2004 uiteindelijk uit op 2,1 procent van het BBP.

Vooral de centrale overheid wist het tekort fors te reduceren, van 2,9 procent van het BBP in 2003 naar 1,8 procent in 2004. Ook de sociale verzekeringsinstellingen droegen bij aan het lagere tekort. Zij kwamen als enige overheidslaag uit op een overschot (0,1 procent van het BBP), na 0,0 procent in 2003. Het tekort van de lagere overheden bleef daarentegen bijna constant 0,4 procent van het BBP. De sterke verbetering van het totale overheidstekort was voor de Europese Commissie aanleiding om half mei 2005 de buitensporige-tekortprocedure tegen Nederland stop te zetten.

Hogere belastingen bedrijven

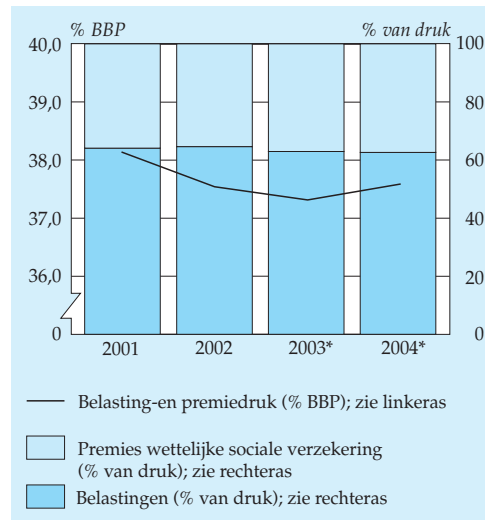
De totale belasting- en premiedruk in Nederland nam in 2004 met 0,2 procentpunt toe tot 37,5 procent van het BBP. De stijging werd veroorzaakt door zowel stijgende belastinginkomsten als door een stijging van de ontvangen premies voor sociale verzekeringen. De belastinginkomsten van de Nederlandse overheid stegen ondanks de matige economische ontwikkeling met 3,2 procent. Belastingen maakten in 2004 ruim 52 procent uit van de inkomsten

5.7 Vorderingsaldo van de overheid

Bron: CBS, Nationale rekeningen, 2004.

5.8 Belasting en premiedruk

Bron: CBS, Nationale rekeningen, 2004.

van de overheid. Zij worden in de Nationale rekeningen onderscheiden naar: belastingen op inkomen en vermogen (51,2 miljard euro), belastingen op productie en invoer (61,1 miljard euro) en vermogensheffingen (1,5 miljard euro). In 2004 stegen de belastingen op productie en invoer met 5,4 procent. Zowel de BTW-ontvangsten als de accijnzen stegen fors. Bij de accijnzen speelden ook tariefsverhogingen op onder meer tabak en op benzine en diesel een rol. De belastingen op inkomen en vermogen lieten met 0,8 procent een kleinere stijging zien. Vooral de bedrijven betaalden meer vennootschapsbelasting aan de overheid. Huishoudens droegen via de loonbelasting daarentegen 5,4 procent minder belasting af aan de Staat. De ontvangen premies voor sociale verzekeringen, die 32 procent uitmaken van de overheidsinkomsten, stegen met 4,2 procent. De grootste stijging kwam voor rekening van de AWBZ-premies, die met 13,9 procent stegen. De premieopbrengsten uit de Ziekenfondswet daalden met 4,8 procent.

De overige inkomsten van de overheid vormden, naast de belastingen en premies, de resterende 16 procent van de inkomsten. Hieronder vallen onder meer inkomsten uit vermogen zoals dividenden en rente, en opbrengsten uit verkopen zoals bouwleges, reinigingsrechten, paspoorten en rijbewijzen. Ondanks hun kleine aandeel in de inkomsten droegen zij wel in belangrijke mate bij aan de stijging van de overheidsinkomsten in 2004. Het Rijk ontving meer uit dividenden van KPN, de Bank Nederlandse Gemeenten (BNG) en de Staatsloterij. Ook de winstafdracht door De Nederlandsche Bank nam toe. Daarnaast leverden de hoge olieprijsen het Rijk meer aardgasbaten op. De lagere overheden profiteerden iets minder van de hogere dividenden. Toch lieten ook hier de dividenden van onder andere BNG en de nutsbedrijven een lichte stijging zien.

5.9 Inkomsten en uitgaven van de geconsolideerde overheid

	2001	2002	2003*	2004*	Mutaties 2004-2003
<i>mld euro</i>					
<i>Inkomsten</i>					
Belastingen	107,3	111,3	110,2	113,8	3,6
Wettelijke sociale verzekeringspremies	61,3	61,7	65,8	68,6	2,8
Inkomen uit vermogen	11,0	9,5	8,9	9,8	1,0
Verkopen	13,9	14,4	15,5	16,1	0,6
Overige inkomsten	8,5	8,7	8,7	9,0	0,3
Totaal inkomsten	201,9	205,7	209,2	217,4	8,2
<i>Uitgaven</i>					
Beloning van werknemers	42,8	45,6	48,0	49,0	1,0
Intermediair verbruik	31,0	33,1	34,3	34,5	0,2
Investerings	14,6	16,4	16,1	15,2	-0,9
Uitk. sociale verzekering (incl. in natura)	62,8	68,4	73,5	75,8	2,2
Uitk. sociale voorziening (incl. in natura)	14,3	15,0	15,6	15,8	0,2
Betaalde rente	14,2	13,0	12,7	12,7	-0,1
Subsidies	6,7	6,9	6,7	6,9	0,2
Overige uitgaven	16,8	16,5	17,3	17,6	0,3
Totaal uitgaven	203,1	215,0	224,2	227,5	3,3
<i>% BBP</i>					
Totaal inkomsten	45,1	44,2	43,9	44,5	0,6
Totaal uitgaven	45,4	46,2	47,1	46,6	-0,5
Vorderingensaldo	-0,3	-2,0	-3,2	-2,1	1,1

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2004.

Matige stijging uitgaven

De uitgaven van de overheid namen in 2004 slechts licht toe. Dit is voornamelijk te danken aan een geringe stijging van de uitgaven voor lonen en intermediair verbruik. In 2004 vormden zij tezamen 36,7 procent van de uitgaven. De belangrijkste uitgavencategorie is sociale uitkeringen (inclusief sociale voorzieningen). Zij vormden 40,3 procent van de uitgaven en zijn ten opzichte van 2003 met 2,8 procent gestegen. De AWBZ-uitgaven stegen fors, evenals de WW-uitkeringen. Dit werd deels gecompenseerd door gematigde ontwikkelingen bij de andere uitkeringen en voorzieningen.

Verder investeerde de overheid minder dan in 2003. De bruto investeringen daalden met 5,5 procent, grotendeels door lagere investeringen in bedrijfsgebouwen. Ook was er een daling bij de uitgaven voor de HSL en de afronding van de geluidsisolatie ten behoeve van Schiphol. De rente-uitgaven vormen een belangrijke kostenpost voor de overheid. Ondanks een stijging van de staatschuld namen deze, door gunstige renteontwikkelingen op de kapitaalmarkt, met 0,5 procent af.

Kader 5.c

EMU-saldo en EMU-schuld

Belangrijke indicatoren van de toestand van de overheidsfinanciën zijn het saldo van inkomsten en uitgaven en de overheidsschuld. Ook voor de Europese Commissie zijn deze cijfers van belang. Met de economische en monetaire eenwording van Europa is het van belang dat de overheidsfinanciën van de verschillende lidstaten op orde zijn. Hierdoor wordt enerzijds voorkomen dat landen door te hoge uitgaven de inflatie aanwakkeren en de rente teveel opdrijven door een grotere vraag naar kredieten, anderzijds kunnen te grote overheidsschulden leiden tot instabiliteit van de euro. In het Verdrag van Maastricht en het daaruit voortvloeiende Stabiliteits- en Groeipact is vastgesteld dat lidstaten elk half jaar over beide indicatoren moeten rapporteren aan de Europese Commissie.

Op grond van deze rapportages (EDP-notificaties) beoordeelt de Europese Commissie elk half jaar of lidstaten aan de bepalingen van het Stabiliteits- en Groeipact voldoen. In maart 2005 is het pact op enkele punten aangepast na discussies in de Europese Commissie en de Ecofin-raad over een (te) strikte toepassing van het pact. Het verdrag bepaalt dat het overheidstekort niet hoger mag zijn dan 3 procent van het BBP en de schuld niet hoger dan 60 procent. Indien het tekort hoger is, kan de Europese raad van ministers van Financiën een lidstaat verordeningen maatregelen te nemen waardoor het tekort binnen enkele jaren weer aan de EMU-norm voldoet. Het land komt dan in een buitensporige-tekortprocedure. Indien een land te maken heeft met een negatieve groei of uitzonderlijke omstandigheden, zoals hervorming van het pensioenstelsel, kan de Raad dit meenemen als verzachtende omstandigheden en besluiten geen buitensporige-tekortprocedure op te starten. Het herziene pact maakt het ook mogelijk maatregelen uit te vaardigen als de schuldquote niet snel genoeg daalt naar de EMU-norm van 60 procent. In het oude pact speelde de schuld nog een ondergeschikte rol.

In deze gehele procedure speelt het Europese statistische bureau Eurostat een belangrijke rol. Niet alleen verzamelt Eurostat de gegevens van de lidstaten, maar het is ook belast met de beoordeling van de cijfers. Eurostat onderneemt daartoe regelmatig missies naar lidstaten om toelichting over bepaalde boekingen te krijgen. Mede als gevolg van de recente bijstellingen in het Griekse overheidstekort, is het pact ook in dit opzicht herzien. Er zullen in de toekomst missies komen met een uitgebreider karakter waarbij lidstaten verplicht zijn inzicht te geven in al het onderliggend statistisch cijfermateriaal.

De EDP-notificaties voor Nederland worden voornamelijk gebaseerd op de Nationale rekeningen die het CBS samenstelt. Het overheidssaldo en de schuld die in de EDP-notificaties worden gerapporteerd, wijken op enkele punten af van het vorderingensaldo en de schuld zoals die in de Nationale rekeningen worden opgenomen. Het EMU-saldo is gelijk aan het vorderingensaldo van de overheid in de Nationale rekeningen plus het resultaat uit door de overheid afgesloten renteswaps. Renteswaps komen sinds 2001 bij de centrale overheid voor; de Nederlandse Staat ruilt daarbij de rente van langlopende leningen tegen een (variabele) korte rente. De laatste vier jaar heeft de Staat hierop steeds een financieel voordeel behaald van rond de 0,1 miljard euro. Al met al betekent dit dat het EMU-saldo de laatste jaren iets hoger (minder negatief) was dan het vorderingensaldo in de Nationale rekeningen.

EMU-saldo en EMU-schuld				
	2001	2002	2003*	2004*
	<i>mld euro</i>			
Vorderingensaldo overheid	-1,1	-9,3	-15,1	-10,2
Rentevoordeel SWAPS (+)	0,1	0,1	0,1	0,1
EMU-saldo	-1,1	-9,2	-14,9	-10,1
EMU-saldo (% BBP)	-0,2	-2,0	-3,1	-2,1
Bruto overheidsschuld Nationale rekeningen	284,1	303,2	318,5	327,3
Onderlinge schulden binnen overheid (-)	17,9	22,7	23,8	23,0
Waarderingsverschillen (marktwaarde-nominaal) (-)	6,9	12,5	10,0	13,0
Transitorische schulden (-)	32,2	33,0	37,5	34,7
EMU-schuld	227,0	234,9	247,2	256,6
EMU-schuld (% BBP)	50,7	50,5	51,9	52,5

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2004.

De definities van de EMU-schuld en de bruto schuld van de overheid in de Nationale rekeningen verschillen op twee punten. Waar de schulden in de Nationale rekeningen tegen marktwaarde worden berekend, vindt bij de EMU-schuld een waardering tegen nominale waarde plaats. Vooral bij de obligatieschuld kan dit een groot effect hebben. Het tweede verschil betreft de consolidatie. In de berekening van de EMU-schuld worden de onderlinge vorderingen en schulden van de overheidslagen tegen elkaar weggestreept. Een derde verschil betreft de transitorische schulden die bestaan uit handelskredieten en transitorische posten. Deze worden niet meegenomen in de EMU-schuld.

EMU-schuld stijgt verder

Het tekort van de centrale overheid is in 2004 voornamelijk gefinancierd door de uitgifte van obligaties. In 2004 is per saldo voor 14,7 miljard euro aan nieuwe obligaties uitgegeven. Ook zijn kortlopende leningen afgelost en was er dus een verschuiving van kortlopende naar langlopende financieringsmiddelen. Verder verkocht de staat een deel van haar aandelen KPN ter waarde van 1,5 miljard euro. Het aandelenbezit van het Rijk is in de periode 2001-2004 steeds verder afgenomen.

De lagere overheden deden vooral een beroep op langlopende leningen. Die namen met 0,5 miljard euro toe. Er werd per saldo voor 0,3 miljard aan obligaties afgelost. De totale schuld nam daardoor met 0,3 miljard euro toe. Aan de vorderingenkant daalden de uitstaande langlopende leningen met 1,0 miljard euro. Dit komt grotendeels door een afname van leningen die woningbouwcorporaties bij gemeenten hebben uitstaan. Deze leningen dalen al een fors aantal jaren. De tekorten van de lagere overheden zijn in 2004 dan ook voorna-

melijk gefinancierd door een afname van hun vorderingen. Bij de sociale-verzekeringsinstellingen namen de kortlopende schulden sterk af. Door het vorderingenoverschot in 2004 konden zij de in 2003 gemaakte schulden in de Rijks-schatkist aflossen.

De EMU-schuld van de overheid als geheel nam per saldo toe met 9,4 miljard euro. Voor het tweede opeenvolgende jaar is daardoor de EMU-schuldquote toegenomen, in het laatste jaar van 51,9 procent van het BBP eind 2003 naar 52,5 procent eind 2004.

5.10 Vorderingen en schulden van de overheid (niet-geconsolideerd), stand 31 december

	2001	2002	2003*	2004*	Mutaties 2004–2003
<i>mld euro</i>					
<i>Vorderingen</i>					
Aandelen en overige deelnemingen	44,7	42,6	42,0	40,7	-1,3
Kredieten	45,3	50,5	48,7	48,5	-0,2
Overige vorderingen	46,2	47,7	55,6	53,4	-2,2
Totaal vorderingen	136,2	140,9	146,4	142,6	-3,7
<i>Schulden</i>					
Kortlopende waardepapieren	5,8	16,0	20,2	17,7	-2,6
Obligaties	182,1	185,5	193,2	210,5	17,3
Kredieten	62,6	68,0	66,9	63,6	-3,2
Overige schulden	33,5	33,7	38,2	35,4	-2,8
Totaal schulden	284,1	303,2	318,5	327,3	8,8
Financieel vermogen	-147,9	-162,3	-172,1	-184,6	-12,5

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2004.

5.7 Buitenland

Het saldo op de lopende rekening met het buitenland verbeterde in 2004 met 2,0 miljard euro en liep daarmee op naar 30,1 miljard euro. In 2003 nam dit saldo nog af met 0,1 miljard. De belangrijkste oorzaak van de verbetering in 2004 is de toename van het uitvoeroverschot. Daarnaast steeg ook het saldo van de primaire inkomens met 0,3 miljard ten opzichte van 2003. De saldi op de secundaire inkomens- en kapitaalrekening lieten daarentegen een lichte verslechtering zien.

Verbetering van het handelssaldo

Het herstel van de Nederlandse economie werd in 2004 voornamelijk getrokken door de uitvoer. Deze nam in 2004 sterk toe, mede door een aantrekkende wereldhandel. De totale uitvoer is in 2004 met 26,7 miljard euro gestegen ten opzichte van 2003. Dit was voornamelijk geconcentreerd bij de (weder)uitvoer van goederen. Deze steeg met 16,5 miljard euro ten opzichte van 2003. Ook de import groeide met een stijging van 24,3 miljard euro fors. Het saldo van de goederen- en dienstentransacties van Nederland met het buitenland verbeterde per saldo met 2,4 miljard euro.

Saldo primaire inkomens stabiliseert

Het saldo van de primaire inkomens, waartoe onder meer inkomen uit arbeid, rente, dividend en ingehouden winsten gerekend worden, steeg licht in 2004 met 0,3 miljard euro ten opzichte van een jaar eerder. In 2003 was er nog een daling van meer dan 3 miljard. Het uit het buitenland ontvangen primaire inkomen steeg van 94,6 miljard euro in 2003 naar 98,4 miljard in 2004. Deze stijging werd vooral veroorzaakt door de uit het buitenland ontvangen rente en winstuitkeringen. De uit het buitenland ontvangen rente groeide met 1,6 miljard euro, waarmee het na de scherpe daling in 2003 weer uitkomt op het niveau van 2002. De uit het buitenland ontvangen winstuitkeringen stegen met 2,4 miljard euro. Een stijging van de uitgekeerde winsten op buitenlandse deelnemingen en een stijging van dividenduitkeringen op portfolio-investeringen droegen hier ongeveer gelijk aan bij.

De door Nederland aan het buitenland betaalde primaire inkomens stegen in 2004 met 3,4 miljard euro tot 97,2 miljard euro. Deze stijging is vooral veroorzaakt door hogere winstuitkeringen en gestegen ingehouden winsten op directe buitenlandse investeringen. Zowel de aan het buitenland betaalde uitgekeerde winsten op buitenlandse deelnemingen als de aan het buitenland betaalde portfoliodividenden stegen licht. De stijging van de ingehouden winsten was met name terug te zien bij de bijzondere financiële instellingen (BFI's). De totale invloed van deze BFI's op het saldo van de inkomensstromen met het buitenland is niet geheel te verwaarlozen. Inclusief de BFI's kwam het saldo van de primaire inkomens voor Nederland in 2004 uit op 1,1 miljard euro, zonder BFI's was dit -0,9 miljard euro.

Stijging vorderingensaldo

Ondanks de stijging van het handelssaldo en het licht positieve saldo van de primaire inkomens, steeg het vorderingensaldo met het buitenland niet in gelijke mate doordat de saldi op de secundaire inkomensrekening en de kapitaalrekening in 2004 verslechterden. Dit is met name veroorzaakt door een stijging van de BNP-afdracht aan de Europese Unie. Deze afdracht steeg in 2004 tot 3,2 miljard euro. Al met al steeg het vorderingensaldo met het buitenland per saldo met 1,8 miljard euro.

5.11 Lopende transacties van Nederland met het buitenland

	2001	2002	2003*	2004*	Mutaties 2004–2003
<i>mld euro</i>					
Uitvoer door Nederland (op fob basis)	301,2	298,5	301,4	328,1	26,7
Invoer door Nederland (op fob basis)	275,3	268,1	268,3	292,6	24,3
Uitvoeroverschot van Nederland	25,9	30,3	33,1	35,5	2,4
Ontvangsten van Nederland	140,4	104,7	100,7	104,9	4,2
Ontvangen primaire inkomens	135,4	99,4	94,6	98,4	3,7
Rente	52,7	48,8	46,5	48,1	1,6
Dividenden	56,4	37,0	45,5	47,9	2,4
Ingehouden winsten t.g.v. buitenlandse concernonderdelen	24,7	12,0	1,1	1,1	-0,1
Overige primaire inkomens	1,6	1,6	1,5	1,3	-0,2
Ontvangen secundaire inkomens	5,0	5,3	6,1	6,5	0,4
Betalingen van Nederland	143,0	106,8	105,7	110,3	4,6
Betaalde primaire inkomens	132,0	95,1	93,8	97,2	3,4
Rente	53,5	51,6	51,3	51,2	0,0
Dividenden	31,0	20,9	29,7	31,2	1,5
Ingehouden winsten t.g.v. buitenlandse concernonderdelen	43,4	19,1	9,1	10,9	1,8
Overige primaire inkomens	4,1	3,6	3,7	3,9	0,2
Betaalde secundaire inkomens	11,0	11,7	11,9	13,0	1,2
Saldo lopende transacties	23,3	28,2	28,1	30,1	2,0
Kapitaaloverdrachten (ontvangsten)	1,8	1,5	1,3	1,2	-0,1
Kapitaaloverdrachten (uitgaven)	2,6	2,4	2,5	2,6	0,1
Vorderingensaldo	22,6	27,3	26,9	28,7	1,8

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2004.

Extern vermogen stijgt verder, maar omvang financiële stromen loopt terug

De financiële positie van Nederland ten opzichte van het buitenland is in 2004 wederom verbeterd. De totale vorderingen van Nederland op het buitenland namen in 2004 toe met 191,5 miljard euro, terwijl de schulden van Nederland ten opzichte van het buitenland stegen met 159,1 miljard euro. Daarmee kwam het externe vermogensaldo van Nederland eind 2004 uit op 91,2 miljard euro. Dit saldo was eind 2000 nog 61,7 miljard euro negatief. De verbetering hing grotendeels samen met het positieve vorderingensaldo in de afgelopen jaren, maar daarnaast was er ook het effect van de positieve koersontwikkelingen op de internationale beurzen in de afgelopen twee jaar en de waardeinstijgingen van buitenlandse deelnemingen. Net als in 2003 bleef de koersontwikkeling op de Nederlandse beurs in 2004 iets achter bij de internationale beurzen. In 2004 werd dit echter gecompenseerd door een stijging van de waarde van de euro ten opzichte van de dollar.

In 2004 is de omvang van de financiële transacties met het buitenland, na een sterke stijging in 2003, weer teruggevallen tot het niveau van 2002. Deze ontwikkeling is geheel te verklaren uit de transacties van de BFI's met het buitenland. In 2003 waren de BFI's verantwoordelijk voor een grote toename in directe investeringsstromen, terwijl deze stromen in 2004 scherp terugvielen. Bij de BFI's was er in 2003 ook met name een grote stijging te zien in de opgenomen kapitaaldeelname, die in 2004 weer sterk terugvielen naar een niveau van 4,7 miljard euro. De aard van de BFI's maakt dat stromen in deze sector grote fluctuaties kunnen vertonen in de loop van de tijd (zie ook kader 5.b).

Zonder de BFI's heeft het buitenland in 2004 per saldo voor 23,4 miljard euro aan leningen afgelost. Daar staat tegenover dat het buitenland in 2004 voor ruim 63 miljard euro op deposito's in Nederland heeft uitgezet. Hierbij gaat het met name om interbancair verkeer. Daarnaast werd door het buitenland, net als in 2003, voor een fors bedrag (65 miljard euro) aan Nederlandse obligaties aangekocht. Daarbij waren vooral staatsobligaties gewild. Aan de andere kant kochten met name de Nederlandse verzekeraars en pensioenfondsen in 2004 voor een fors bedrag buitenlandse obligaties aan (ruim 53 miljard euro). Buitenlandse aandelen waren in 2004 net als in de voorgaande jaren minder in trek dan buitenlandse obligaties. Per saldo werd door Nederland in 2004 voor 8 miljard in buitenlandse aandelen belegd. In 2003 was dit nog 11,4 miljard. Daarnaast vonden er in 2004 uit hoofde van directe investeringen nog eens kapitaalinvesteringen plaats ter grootte van ruim 18,5 miljard euro. Dit bleef echter ook ruim achter bij 2003, toen nog voor bijna 30 miljard euro geïnvesteerd werd in het aandelenkapitaal van buitenlandse ondernemingen.

5.12 Financiële transacties en posities van Nederland ten opzichte van het buitenland

	2001	2002	2003*	2004*	Mutaties 2004–2003
<i>mld euro</i>					
Verandering van vorderingen (+) waarvan:	406,1	178,4	238,4	154,8	-83,7
Deposito's	66,0	27,9	57,4	29,0	-28,4
Aandelen en overige deelnemingen	180,6	32,7	88,5	42,3	-46,1
Obligaties	40,0	60,3	50,4	56,8	6,5
Kortlopende waardepapieren	-2,4	0,7	0,7	7,5	6,9
Kredieten	117,1	57,6	41,6	14,8	-26,8
Overige vorderingen	5,0	-0,7	-0,1	4,3	4,4
Verandering van schulden (-) waarvan:	386,5	151,8	210,4	127,4	-82,9
Deposito's	54,3	51,1	24,8	63,0	38,3
Aandelen en overige deelnemingen	143,9	-3,5	44,6	10,9	-33,7
Obligaties	101,9	59,9	84,0	59,1	-24,9
Kortlopende waardepapieren	7,1	16,6	-0,2	0,9	1,1
Kredieten	77,7	36,6	54,1	-10,0	-64,1
Overige schulden	1,6	-9,0	0,8	4,4	3,5
Verandering in financieel vermogen	19,6	26,6	28,1	27,3	-0,7
Statistisch verschil	-2,9	-0,6	1,2	-1,3	-2,5
Eindbalansen t.o.v. buitenland:					
Vorderingen (+) waarvan:	2 354,8	2 349,0	2 598,4	2 789,8	191,5
Deposito's	274,6	286,4	322,3	338,0	15,7
Aandelen en overige deelnemingen	988,0	919,9	1 084,2	1 186,2	102,0
Obligaties	311,0	365,3	410,1	461,2	51,2
Kortlopende waardepapieren	4,8	5,4	5,6	16,1	10,5
Kredieten	728,3	722,5	725,7	733,7	8,1
Overige vorderingen	48,1	49,5	50,5	54,6	4,0
Schulden (-) waarvan:	2 385,1	2 353,1	2 539,5	2 698,6	159,1
Deposito's	358,7	385,7	390,9	444,4	53,6
Aandelen en overige deelnemingen	958,5	846,0	943,9	997,9	54,0
Obligaties	600,6	639,5	686,3	746,9	60,6
Kortlopende waardepapieren	27,0	43,5	43,2	44,1	0,9
Kredieten	395,3	397,7	434,9	421,0	-13,9
Overige schulden	45,1	40,7	40,2	44,2	4,0
Financieel vermogen	-30,3	-4,1	58,9	91,2	32,4

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2004.

De aanvullende pensioenen van 65-plussers in Nederland

Eén van de meest besproken sociaal-economische onderwerpen van de afgelopen jaren is de vergrijzing van de Nederlandse bevolking. Vergrijzing betekent een toename van gepensioneerden en dus een toename van AOW- en pensioenuitkeringen, terwijl er tegelijkertijd sprake is van een afnemend aantal personen die bijdragen aan de financiering van deze uitkeringen. De vergrijzing neemt snel toe en de uitvoerbaarheid van het huidige pensioenstelsel komt onder druk te staan. De Sociaal Economische Raad (SER) heeft de verwachting uitgesproken dat de mate van inkomensongelijkheid onder ouderen in de toekomst zal toenemen door enerzijds het toenemende belang van het aanvullende pensioen in het besteedbare inkomen en anderzijds een toenemende spreiding in de hoogte van deze aanvullende pensioenuitkeringen¹⁾.

Naar aanleiding van deze voorspellingen heeft het CBS onderzoek gedaan naar de verdeling van de aanvullende pensioenen van de 65-plussers. Hierbij is gekeken naar de door personen ontvangen uitkeringen en niet naar het gezamenlijke huishoudinkomen. De voornaamste reden hiervoor is de voortgaande individualisering van oudedagsvoorzieningen.

Het Nederlandse pensioenstelsel

Het Nederlandse pensioenstelsel bestaat uit drie pijlers. De eerste pijler is een basisvoorziening van de overheid: de AOW. Zij is een volksverzekering waarvoor iedereen die rechtmatig in Nederland woont verplicht verzekerd is. De AOW voorziet in een bestaansminimum voor gepensioneerde ouderen. De hoogte van de uitkering is afhankelijk van het aantal jaren dat een persoon premie heeft betaald en van de huishoudensamenstelling.

De tweede pijler bestaat uit de arbeidsgerelateerde pensioenregelingen. Het betreft regelingen die zijn overeengekomen tussen werkgever en werknemer. Deze regelingen vloeien in de regel voort uit CAO afspraken en hebben daardoor veelal een verplicht karakter. Deze verplichtstelling zorgt ervoor dat een bepaalde mate van solidariteit kan worden gerealiseerd tussen deelnemers, doordat de risico's worden gespreid. Momenteel neemt ongeveer 90 procent van de werknemers deel aan een dergelijke regeling.

De derde pijler bestaat uit individuele pensioenregelingen en (levens)verzekeringen. Naast aanvulling op bestaande pensioenen wordt hiervan gebruik gemaakt door zelfstandige ondernemers en anderen die niet in loondienst zijn en dus veelal geen pensioen opbouwen via de tweede pijler.

¹⁾ Sociaal Economische Raad. *Advies Van alle leeftijden*. Publicatienummer 2, 2005.

Individualisering van pensioenvoorzieningen

Een belangrijke oorzaak van de individualisering van pensioenen is dat het klassieke kostwinnersmodel al sinds de jaren zestig aan afbraak onderhevig is door een groeiend aantal tweeverdieners. Binnen een partnerschap is het lang niet meer alleen de man die een inkomen binnen brengt en daarmee voor een oudedagsvoorziening in de vorm van een pensioeninkomen zorgt. Ook vrouwen zijn vaker buitenshuis werkzaam en bouwen een pensioen op. Deze trend zal zich naar verwachting ook de komende jaren voortzetten. Inmiddels zijn de eerste tweeverdieners uit de jaren zestig met pensioen of staan op het punt met pensioen te gaan. Hierbij zullen dus zowel de man als de vrouw behorende tot de groep jonge 65-plussers vaker een aanvullend pensioeninkomen hebben dan bij de groep van oudere 65-plussers het geval is.

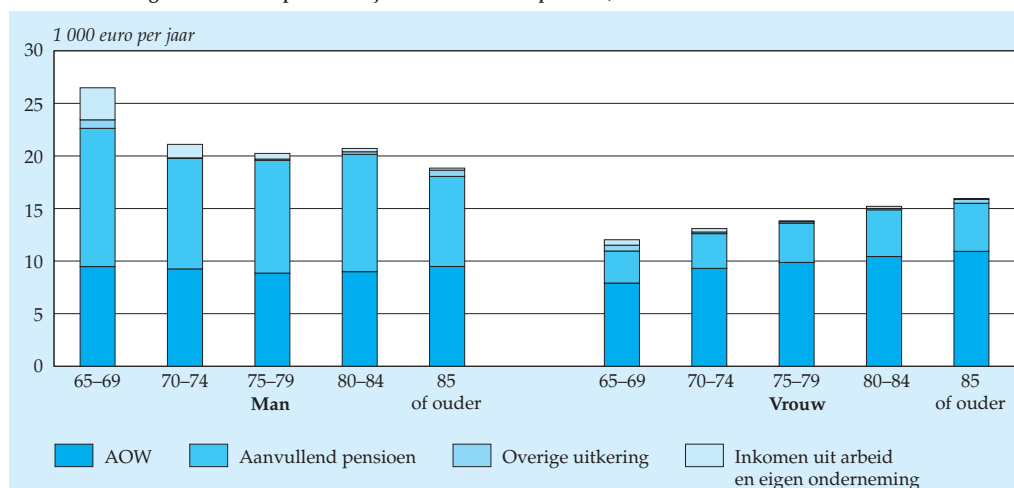
Dat het kostwinnersmodel in ieder geval beleidsmatig heeft afgedaan, is te merken aan een aantal maatregelen die overheid en pensioenfondsen getroffen hebben. Zo wordt de AOW-regeling per 2015 aangepast voor partners wat betreft de partnertoeslag. Tot 2015 zal de partnertoeslag blijven. Dit wil zeggen dat als de gepensioneerde kostwinner een partner heeft die jonger dan 65 is, de gepensioneerde kostwinner een toeslag op zijn AOW krijgt van maximaal 50 procent, ter aanvulling van zijn eigen 50 procent. Het idee hierachter is dat de jongere veelal vrouwelijke partner zelf geen inkomen heeft en dat zonder deze toeslag het totale huishoudinkomen onvoldoende zou zijn. Per 2015 zal deze partnertoeslag verdwijnen vanwege het grotere aantal tweeverdieners. Aangenomen wordt dat in de meeste gevallen de jongere partner zelf een inkomen heeft. Huishoudens met slechts één inkomen, die het gat dat ontstaat door het verdwijnen van de partnertoeslag willen dichten, zullen zich moeten bijverzekeren. Eenzelfde principe heeft het ABP recentelijk toegepast op het nabestaandenpensioen voor partners. Dit pensioen is gehalveerd. De gedachte hierachter is dat nabestaanden in de toekomst in veel gevallen zelf een pensioen hebben opgebouwd.

Het inkomen van 65-plussers

Centraal in het veranderende pensioenstelsel staat dus de eigen persoonlijke verantwoordelijkheid voor het regelen van de oudedagsvoorziening. Hierbij raakt het kostwinnersmodel in onbruik vanwege de groeiende groep tweeverdieners en hun persoonlijk opgebouwde aanvullend pensioeninkomen. Daarom wordt gekeken naar het persoonlijk inkomen om een beeld te krijgen van de inkomenspositie van ouderen en het aandeel van de aanvullende pensioenen.

Met behulp van deze maatstaf kunnen inkomensverschillen tussen personen in plaats van tussen huishoudens worden bestudeerd ²⁾.

1. Samenstelling van het bruto persoonlijk inkomen van 65-plussers, 2003*

Bron: CBS, inkomensstatistiek, 2003.

Uit bovenstaande grafiek blijkt dat het gemiddeld persoonlijk inkomen voor een niet onaanzienlijk deel bestaat uit aanvullende pensioenen. Vooral mannen hebben een hoog aanvullend pensioen. Tevens is bij mannen te zien dat de AOW over de verschillende leeftijdscategorieën redelijk constant blijft. Het aanvullende pensioen van mannen van de meeste gevallen af naarmate de leeftijd vordert. Dat kan komen doordat de lonen voor jongere 65-plussers hoger waren dan voor oudere 65-plussers en de jongere 65-plussers dus ook een relatief hoger aanvullend pensioen hebben kunnen opbouwen dan oudere 65-plussers. Bovendien was het aantal pensioenregelingen voor oudere 65-plussers beperkt. Bij vrouwen wordt het aandeel van de AOW in het inkomen groter in de hogere leeftijdscategorieën. Dit wordt veroorzaakt door het feit dat de AOW voor alleenstaanden hoger is dan voor paren en er aanzienlijk meer alleenstaande hoogbejaarde vrouwen zijn dan mannen. Ook is er voor vrouwen een lichte stijging in het aanvullend pensioeninkomen waar te nemen. Reden is waarschijnlijk dat, net zoals bij de AOW-ontvangsten, vrouwen hun man vaker overleven en het nabestaandenpensioen toegekend wordt aan de vrouw, waarbij het ouderdompensioen eerst toegekend werd aan de man. Het totale persoonlijk inkomen blijft overigens laag voor alleenstaande hoogbejaarde vrouwen vanwege het gebrek aan aanvullende pensioeninkomsten.

²⁾ Bij de bepaling van het persoonlijk inkomen worden bepaalde inkomenscomponenten buiten beschouwing gelaten aangezien ze niet individueel toegerekend kunnen worden aan personen, zoals de inkomsten uit vermogen. Deze inkomenscomponent maakt overigens minder dan 10 procent uit van het bruto huishoudensinkomen van 65-plussers.

Aanvullende tweede en derde pijler pensioenen

Ondanks het feit dat de AOW afhankelijk is van de samenstelling van een huishouden, is de AOW absoluut gezien een redelijk constante factor van het inkomen van 65-plussers. Het is dan ook niet vreemd dat de SER verwacht dat de mate van inkomensongelijkheid onder ouderen in de toekomst zal toenemen door het toenemende belang van de aanvullende tweede en derde pijler pensioenen in het besteedbare inkomen en een toenemende spreiding in de hoogte van deze aanvullende pensioenuitkeringen. Om meer te weten te komen over deze verschillen is nader onderzoek uitgevoerd naar de tweede en derde pijler pensioenen met behulp van het Sociaal Statistisch Bestand (SSB).

In het SSB bevinden zich onder andere de uitkeringsgegevens van iedereen die in een bepaald jaar een AOW- of een pensioengerelateerde uitkering ontving³⁾, alsmede de demografische gegevens van personen. Om onzuiverheden in de inkomensposities te voorkomen zijn in het onderzoek alleen de personen meegenomen die geheel 2003 65 jaar of ouder waren en ingeschreven stonden in de Gemeentelijke Basisadministratie (GBA). In het bronbestand bevinden zich aldus 2 117 duizend personen die een pensioenuitkering ontvingen. Hiervan kregen 1 420 duizend 65-plussers aanvullende pensioenuitkeringen. De gemiddelde aanvullende pensioenuitkering per 65-plusser is 6 300 euro per persoon per jaar. Mannen ontvingen 10 400 euro en vrouwen 3 400 euro.

Naast verschillen tussen geslacht en leeftijd is er ook gekeken naar de burgerlijke staat en de herkomstgroepering van 65-plussers. De burgerlijke staat van personen is onderverdeeld in vier categorieën, namelijk ongehuwd, gehuwd, verweduwd en gescheiden. De herkomst is onderverdeeld in zeven categorieën, te weten Nederlands, Marokkaans, Turks, Surinaams, Antilliaans/Arubaans, Niet-westers en Westers.

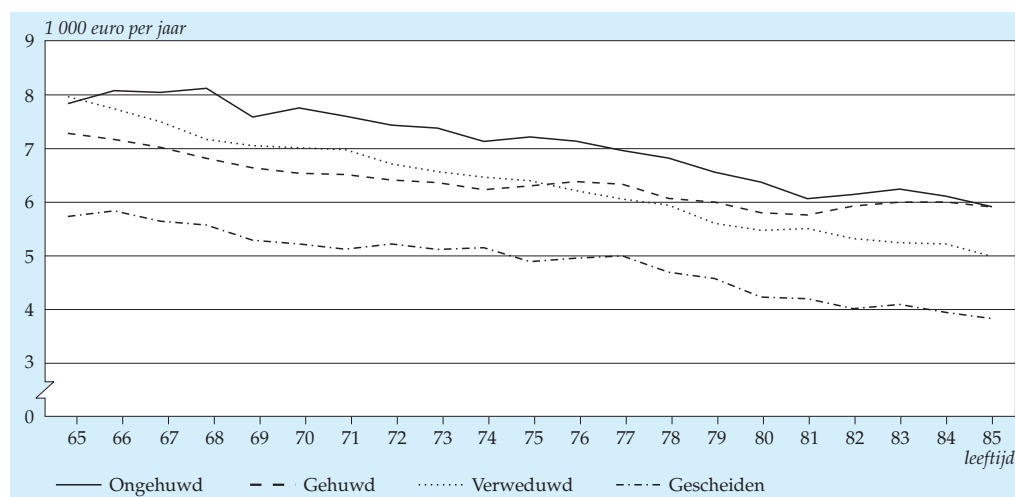
Gehuwde mannen hebben een hoog aanvullend pensioen

De aanvullende pensioeninkomens van mannen nemen af naarmate de mannen ouder zijn, terwijl de aanvullende pensioeninkomens van vrouwen licht toenemen naarmate de vrouwen ouder zijn. Om te onderzoeken of deze verschillen bij mannen en vrouwen overeind blijven als er verder onderscheid gemaakt wordt, is er gekeken naar de burgerlijke staat en herkomstgroepering van personen. Hiermee kan bekeken worden welke groepen gepensioneerden er relatief goed dan wel slecht voor staan met betrekking tot het inkomen uit aanvullend pensioen.

³⁾ Dit is exclusief de pensioenen die worden ontvangen uit het buitenland.

In onderstaande grafiek is een overzicht gegeven van het aanvullend pensioen van alle 65-plussers per leeftijdscategorie en burgerlijke staat. Hierin is een dalende trend zichtbaar bij de vier typen burgerlijke staat. Oudere 65-plussers hebben een lager aanvullend pensioen dan jongere 65-plussers. Gescheiden ouderen hebben een behoorlijk lager aanvullend pensioen dan andere ouderen. De oorzaak hiervoor ligt waarschijnlijk in het feit dat bij een scheiding het opgebouwde pensioen verdeeld wordt over beide partners, waardoor gescheiden ouderen minder pensioeninkomen opbouwen. Bij de drie andere burgerlijke staten blijft het pensioeninkomen intact en onverdeeld. Verder valt op dat jongere 65-plussers tot 74 jaar beter af zijn als ze ongehuwd of verweduwd zijn. Bij een leeftijd tussen de 75 en 85 nemen de aanvullende pensioeninkomens van gehuwden minder snel af dan die van ongehuwden en verweduwden.

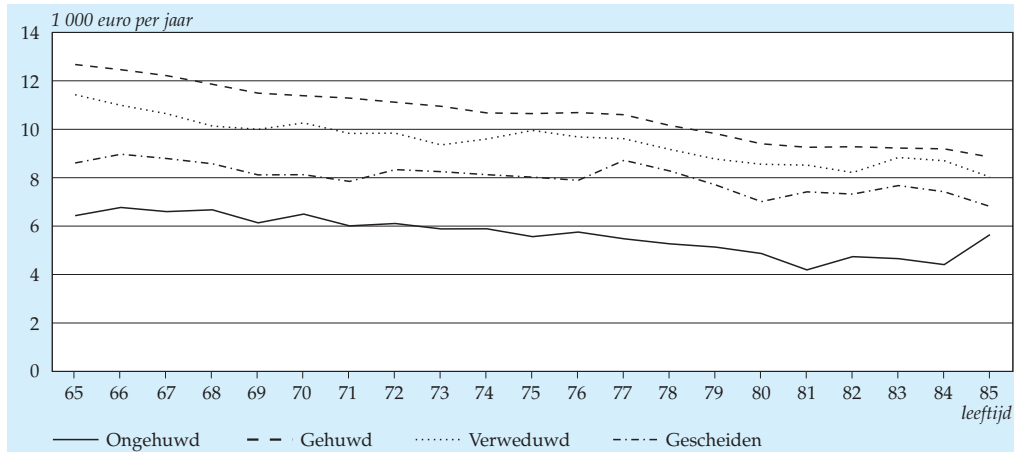
2. Aanvullend pensioen van 65-plussers naar burgerlijke staat, 2003

Bron: CBS, Sociaal Statistisch Bestand, 2003.

Als er naar de aanvullende pensioeninkomens van mannen en vrouwen afzonderlijk wordt gekeken, wordt het beeld anders. In grafiek 3 zijn de aanvullende pensioeninkomens van mannen weergegeven, onderverdeeld naar leeftijd en burgerlijke staat. Hieruit blijkt dat ook voor de 65-plus mannen er voor elk type van burgerlijke staat een dalende trend is. Oudere 65-plus mannen hebben een lager aanvullend pensioeninkomen dan jongere 65-plus mannen. Groot verschil met het totaaloverzicht uit voorgaande grafiek is wel dat voor de mannen alleen, ongehuwden niet meer degenen zijn met het hoogste aanvullend pensioeninkomen, maar juist degenen met het laagste pensioeninkomen, vergeleken met de andere drie typen van burgerlijke staat. Voor de mannen zijn het juist de gehuwden die er uit springen, gevolgd door de verweduwden en de gescheiden mannen.

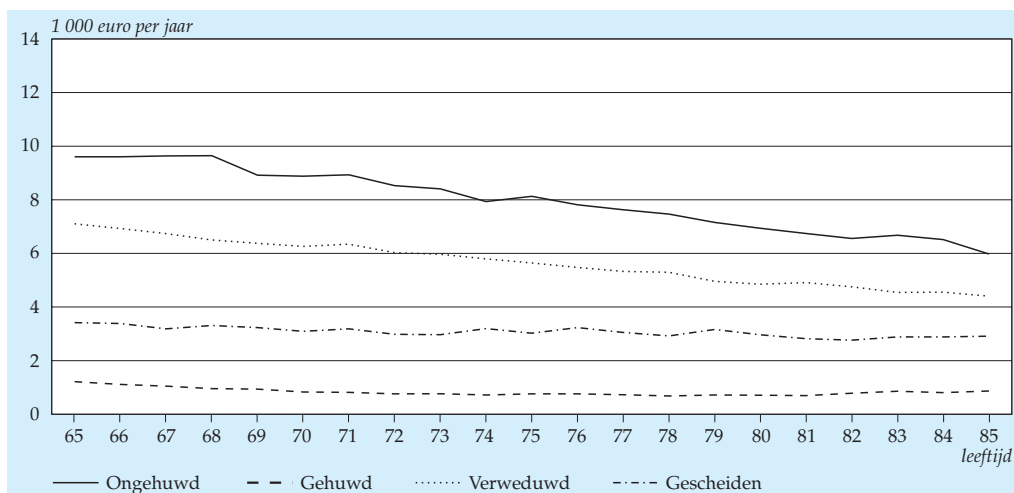
3. Aanvullend pensioen van 65-plussers naar burgerlijke staat, mannen 2003

Bron: CBS, Sociaal Statistisch Bestand, 2003.

Als gekeken wordt naar de verdeling van aanvullende pensioeninkomens van vrouwen naar burgerlijke staat, zijn er substantiële verschillen met het beeld dat naar voren komt bij de mannelijke 65-plussers. Deze verdeling is te zien in grafiek 4. In de eerste plaats wordt duidelijk dat de dalende trend met betrekking tot het aanvullend pensioeninkomen bij vrouwen naarmate de leeftijd vordert minder sterk is dan bij mannen. Slechts voor de ongehuwde en verweduwde vrouwen blijkt het aanvullend pensioeninkomen te dalen, terwijl het aanvullend pensioeninkomen voor de gehuwde en gescheiden vrouwen redelijk constant blijft. Bovendien is het aanvullend pensioeninkomen voor ongehuwde en verweduwde vrouwen behoorlijk hoger dan voor de gehuwde en gescheiden vrouwen.

4. Aanvullend pensioen van 65-plussers naar burgerlijke staat, vrouwen 2003

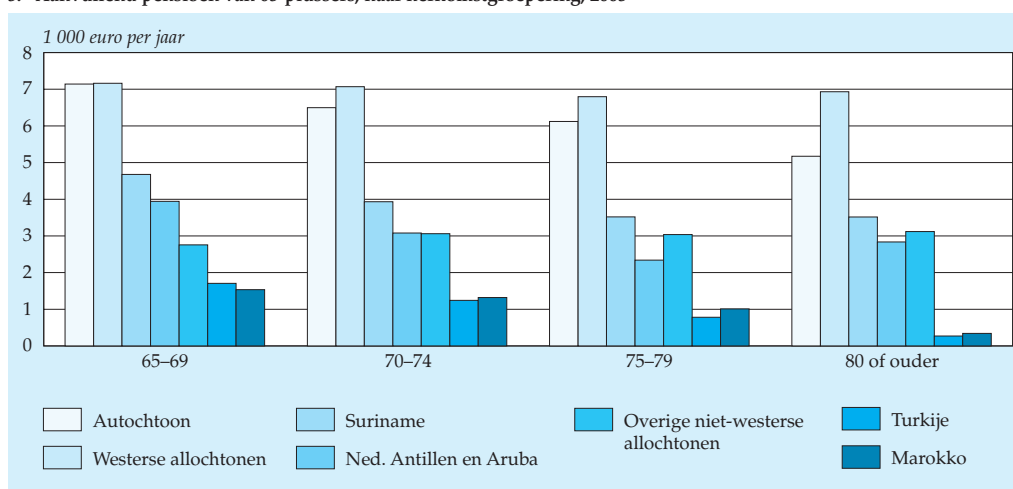
Bron: CBS, Sociaal Statistisch Bestand, 2003.

Het aanvullend pensioeninkomen voor gehuwde vrouwen is zelfs verwaarloosbaar te noemen ten opzichte van de andere categorieën. Dit is niet zo vreemd, aangezien het zeker voor de ouderen van nu traditie was dat alleen de man werkte en een gehuwde vrouw dus geen pensioen kon opbouwen. Dikwijls kwam het zelfs voor dat werkende vrouwen vanwege hun aanstaande huwelijk ontslagen werden. Ongehuwde vrouwen daarentegen hebben zelfstandig hun aanvullend pensioeninkomen moeten opbouwen. Zij ontvangen meer aanvullend pensioeninkomen dan de gehuwde, gescheiden en verweerde vrouwen.

Grote verschillen tussen allochtone groepen

In het navolgende wordt een overzicht gegeven van de aanvullende pensioeninkomens van 65-plussers ingedeeld naar herkomstgroepering. Er is geen onderscheid gemaakt tussen mannen en vrouwen omdat het primair gaat om de groepen als geheel. Tevens zou bij een onderscheid tussen mannen en vrouwen de celvulling van enkele groepen te klein zijn naarmate de leeftijd vordert en het effect van uitbijters te groot om een statistisch verantwoorde uitspraak te doen. Daarom is ervoor gekozen de analyse uit te voeren voor een beperkt aantal leeftijdsklassen.

5. Aanvullend pensioen van 65-plussers, naar herkomstgroepering, 2003

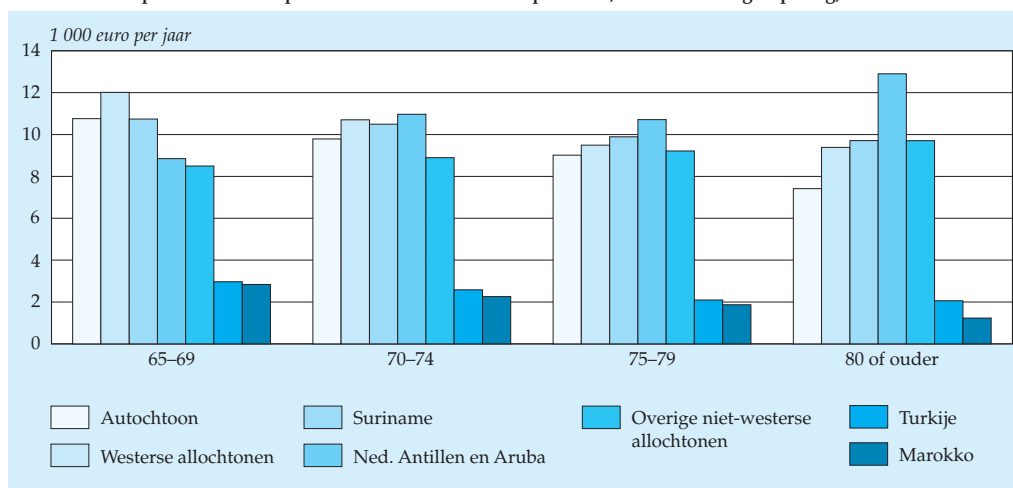

Bron: CBS, Sociaal Statistisch Bestand, 2003.

Autochtonen en Westerse allochtonen hebben een hoger aanvullend pensioeninkomen dan andere bevolkingsgroepen. Het aanvullend pensioen van autochtonen laat wel een duidelijk dalende trend zien en nadert voor de hoogbejaarde 65-plussers meer het niveau van andere bevolkingsgroepen. De hoogte van het aanvullend pensioeninkomen van Westerse allochtonen ligt ook voor de hand. Westerse allochtonen zijn over het algemeen hoger opgeleid, hebben daardoor veelal beter betaald werk verricht en beschikken daarmee vaak ook over een goed aanvullend pensioeninkomen. Het gaat hier

overigens veelal om tweede generatie Westerse allochtonen en personen uit voormalig Nederlands-Indië. De twee bevolkingsgroepen met het laagste aanvullend pensioeninkomen zijn de Turken en de Marokkanen. Gastarbeiders kwamen vaak op latere leeftijd naar Nederland, waardoor er minder tijd was voor het opbouwen van pensioen. De Antilliaanse, Arubaanse en Surinaamse bevolkingsgroepen nemen een tussenpositie in. Bovendien verrichtten zij vaak laaggeschoold werk. Allochtone 65-plussers die deel uitmaken van bevolkingsgroepen afkomstig van de (voormalige) delen van het Nederlandse koninkrijk hebben een redelijk pensioen, waarschijnlijk als gevolg van de mogelijkheid deel te nemen aan Nederlandse pensioenregelingen. Ook de positie van de overige niet-westerse allochtonen is opvallend. Hun pensioenuitkering is aanzienlijk hoger dan de aanvullende pensioenen van de niet-westerse, Turkse en Marokkaanse allochtonen. Dit komt vooral door pensioenen die worden ontvangen door de tweede generatie allochtonen.

6. Aanvullend pensioen van 65-plussers met een aanvullend pensioen, naar herkomstgroepering, 2003

Bron: CBS, Sociaal Statistisch Bestand, 2003.

Als echter alleen naar de 65-plussers gekeken wordt die daadwerkelijk een aanvullend pensioeninkomen hebben, dan komt er een heel ander beeld naar voren. Uit grafiek 6 blijkt dat Turken en Marokkanen van alle bevolkingsgroepen het laagste aanvullend pensioeninkomen hebben en dat autochtonen een dalende trend laten zien voor de hoogte van het aanvullend pensioeninkomen. Voor de 65-plussers die wel een aanvullend pensioeninkomen hebben, is te zien dat de jongere autochtone 65-plussers een gelijkwaardig aanvullend pensioeninkomen hebben in vergelijking met de andere allochtone bevolkingsgroepen. Waar voor de autochtonen de daling daarna inzet, blijven de aanvullende pensioeninkomens van de andere bevolkingsgroepen redelijk constant of vertonen in het geval van de Surinamers en overige niet-westerse allochtonen zelfs een stijging. De autochtone 75-plussers met een aanvullend pensioeninkomen hebben daardoor een lager pensioen dan de allochtone bevolkingsgroepen na het 75^e levensjaar.

Conclusie

Mannen hebben gemiddeld genomen een hoger aanvullend pensioeninkomen dan vrouwen, hoewel dit verschil wel kleiner wordt naarmate de leeftijdscategorie hoger is. Gescheiden gepensioneerden hebben het laagste aanvullend pensioeninkomen in vergelijking met andere typen burgerlijke staat. Dit komt door de verdeling van het opgebouwde pensioen over beide partners bij een scheiding. Gehuwde mannen van 65-plus hebben een hoger aanvullend pensioeninkomen dan ongehuwde mannen van 65-plus. Voor gepensioneerde vrouwen is dit omgekeerd. Ongehuwde vrouwen hebben een hoger aanvullend pensioen dan vrouwen die wel een partner hebben of hebben gehad.

Voorts blijkt dat autochtonen een relatief hoog aanvullend pensioeninkomen hebben, terwijl de Turkse en Marokkaanse bevolkingsgroep van 65-plus over het algemeen een laag aanvullend pensioeninkomen heeft. Daarbij moet niet worden vergeten dat deze bevolkingsgroepen veelal ook een lagere opbouw van de AOW hebben, aangezien velen van hen zich pas op latere leeftijd in Nederland hebben gevestigd. Opvallend is dat de Antilliaanse en Surinaamse 65-plussers het goed doen, zeker als alleen wordt gekeken naar de gepensioneerden die daadwerkelijk een aanvullend pensioen hebben opgebouwd gedurende hun arbeidsjaren.

6. *Capita selecta*

Het kabinet stuurt aan op een structurele verbetering van de Nederlandse economie. De vergrijzing in Nederland zal de komende jaren leiden tot het uittreden van grote jaargangen werkenden uit de arbeidsmarkt, waardoor het arbeidsaanbod onder druk komt te staan. Als de toename van het arbeidsaanbod stagneert, zal economische groei meer en meer gerealiseerd moeten worden door een hogere productiviteitsgroei. Een hogere participatie van ouderen kan een stagnatie van het arbeidsaanbod wel afremmen, maar niet helemaal compenseren. Belangrijke factoren die aan de ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit ten grondslag liggen zijn onder andere de technologische ontwikkeling, het scholingsniveau van medewerkers, de mate van concurrentie en ondernemerschap, flexibiliteit van de arbeidsmarkt en de inzet van bestaande arbeidsreserves binnen bedrijven. In dit hoofdstuk zal nader worden ingegaan op de arbeidsparticipatie van ouderen, de arbeidsproductiviteit en de arbeidsmarktdynamiek in Nederland.

Arbeidsparticipatie, herintreding en uittreding van 50-plussers

Arbeidsparticipatie van ouderen en prepensioen zijn actuele thema's. In de afgelopen tien jaar zijn jongeren op de arbeidsmarkt schaarser geworden, terwijl het aantal vijftigers explosief is gegroeid. Verhoging van de arbeidsparticipatie van ouderen staat al enige tijd op de beleidsagenda van de Nederlandse overheid en op die van de Europese Unie. Dit in tegenstelling tot de jaren zeventig en tachtig, toen vervroegde uittreding van ouderen werd gestimuleerd als antwoord op de hoge werkloosheid. De VUT-regelingen hebben inmiddels plaats gemaakt voor regelingen voor flexibele pensionering. Pensionering vóór de 65^e verjaardag blijft mogelijk, maar wordt financieel minder aantrekkelijk dan vroeger. In deze paragraaf zullen de arbeidsparticipatie, de herintreding en de uittreding van ouderen in 2003 vergeleken worden met die van 2000.

Kader 6.a

Arbeidsparticipatie ouderen

Jong en oud zijn relatieve begrippen. Bij het thema arbeidsparticipatie van ouderen wordt vaak een ondergrens gehanteerd van 50 of 55 jaar. Soms is er ook een bovengrens. De Europese Unie heeft op de top van regeringsleiders in Stockholm 2001 een doel geformuleerd voor de *employment rate of older people*. Hierbij werd met *older people* de leeftijdsgroep van 55–64 jaar bedoeld. In dit artikel wordt als ondergrens 50 jaar gehanteerd. Ouderen zijn hier dus vijftigplussers. Omdat arbeidsparticipatie, herintreding en uittreding boven de leeftijd van 65 jaar niet veel meer voorkomen, is deze

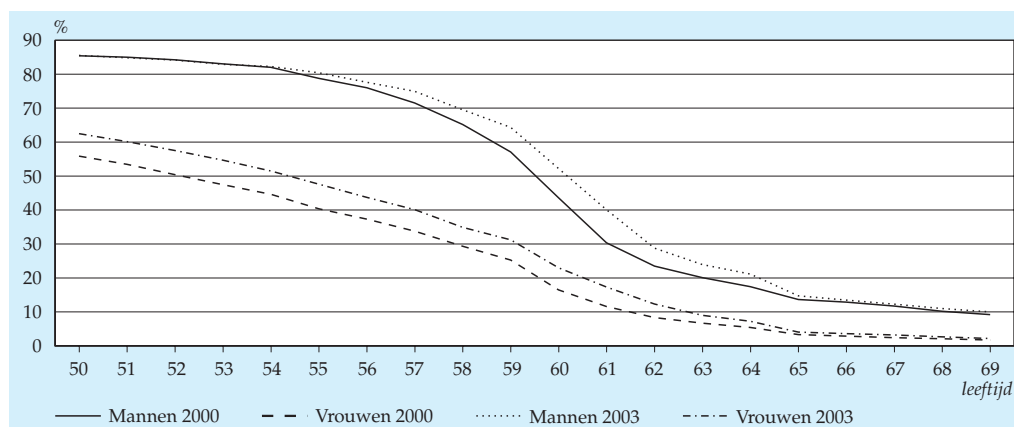
leeftijdsgroep in sommige figuren niet opgenomen. De *employment rate* geeft aan hoeveel procent van de bevolking of van een bevolkingsgroep tot de werkenden behoort. Werkenden zijn volgens de internationale definitie personen met een betaalde baan (in loondienst of als zelfstandige) ongeacht de arbeidsduur. Deze definitie wordt in deze paragraaf gebruikt (uitgezonderd grafiek 6.3). Het betreft dus de netto arbeidsparticipatie waarbij de werkzame beroepsbevolking wordt vergeleken met de totale bevolking. De cijfers zijn ontleend aan het Sociaal Statistisch Bestand (SSB) van het CBS en betreffen de laatste vrijdag in september. Kortheidshalve wordt in de tekst soms alleen het jaartal genoemd.

Standaard wordt door het CBS een andere definitie van de beroepsbevolking gehanteerd. Alleen zij die minstens twaalf uur per week werken, worden tot de werkzame beroepsbevolking gerekend. De CBS-cijfers over arbeidsparticipatie zijn gebaseerd op deze beperktere definitie. Uit deze cijfers blijkt dat in 2004 5 procent van de bevolking van 50–64 jaar een baan met een arbeidsduur van minder dan 12 uur per week had. De netto participatiegraad (van ouderen) is dus duidelijk lager als men deze categorie uitsluit. Ouderen die in deeltijd zijn gaan werken, worden in deze bijdrage als werkend beschouwd, ongeacht de arbeidsduur. De gemiddelde arbeidsduur van oudere werknemers wijkt overigens niet veel af van die van jongere werknemers. Ouderen die naast inkomen uit arbeid (loon, winst) pensioen ontvangen, worden als werkend beschouwd, en niet als uitgetreden.

Arbeidsparticipatie: recente veranderingen

Als werkenden de vijftig passeren, neemt hun arbeidsparticipatie sterk af met de leeftijd. Vooral rond de 60 jaar is de afname sterk. Zo werkte in 2003 van de mannen van 58 jaar 70 procent, en van de mannen van 62 jaar nog maar 29 procent. De participatie van ouderen was in 2003 op elke leeftijd vrijwel even hoog als of hoger dan in 2000. Vooral rond 60 jaar is de deelname aan werk in 2003 veel hoger dan in 2000. Bij de mannen van 59–61 jaar was er een toename van de participatie met 7 à 10 procentpunt, en bij de vrouwen in deze leeftijd met 6 à 7 procentpunt.

6.1 Aandeel van werkenden in de bevolking 50–69 jaar per leeftijdsjaar

Bron: CBS, Sociaal Statistisch Bestand.

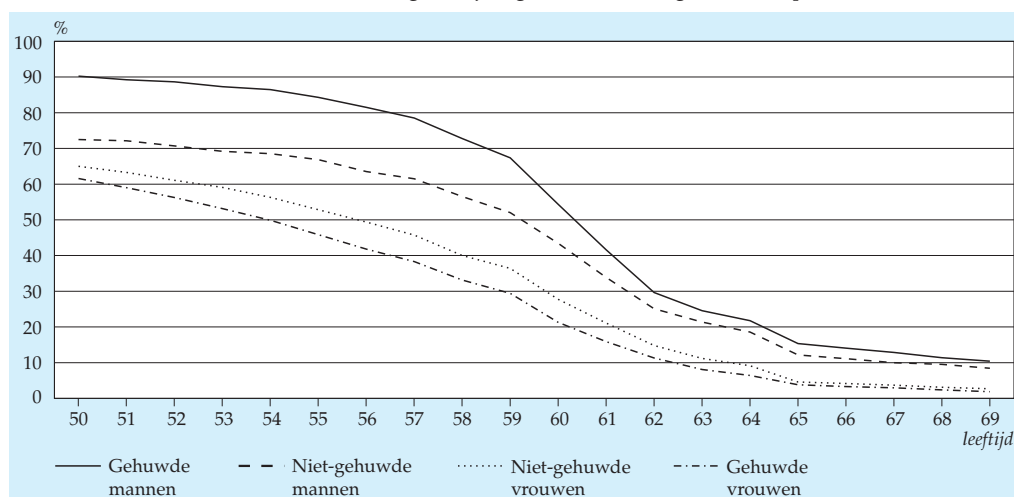
Opvallend is verder dat in de leeftijd van 50–54 jaar bij de vrouwen de participatie met 7 procentpunt is toegenomen, terwijl bij de mannen de participatie in 2003 even hoog was als in 2000.

Voor de leeftijdsgroep van 50–69 jaar was de participatie in 2003 duidelijk hoger dan in 2000. De toename in deze drie jaar bedroeg 2,3 procentpunt bij de mannen en 4,8 procentpunt bij de vrouwen. Deze stijging heeft zich vooral in de eerste twee jaar voorgedaan. In 2003 is bij de mannen van 50–54 jaar de participatie zelfs licht gedaald. Wel is toen de participatie rond 60 jaar blijven stijgen. Deze stijging van de participatie van ouderen in 2003 is opmerkelijk, aangezien bij de bevolking van 15–64 jaar als geheel de participatie niet meer gestegen is, en zelfs wat is teruggelopen.

Verschillen in arbeidsparticipatie binnen de leeftijdsgroep van 50 tot 65 jaar

De arbeidsparticipatie hangt niet alleen samen met leeftijd en geslacht. Ook andere kenmerken zoals burgerlijke staat, opleiding en herkomst kunnen een rol spelen. Door de traditionele rolverdeling binnen het huwelijk is de arbeidsparticipatie van gehuwde mannen traditioneel veel hoger dan die van gehuwde vrouwen. Ook is de participatie van gehuwde mannen in de leeftijd van 50 tot 65 jaar aanzienlijk hoger dan die van niet-gehuwde mannen. Het verschil bedraagt bij de vijftigers 15 à 20 procentpunten. Bij de vrouwen zijn de verschillen tussen gehuwden en niet-gehuwden kleiner.

6.2 Aandeel van de werkenden in de bevolking 50–69 jaar, gehuwden en niet-gehuwden, september 2003

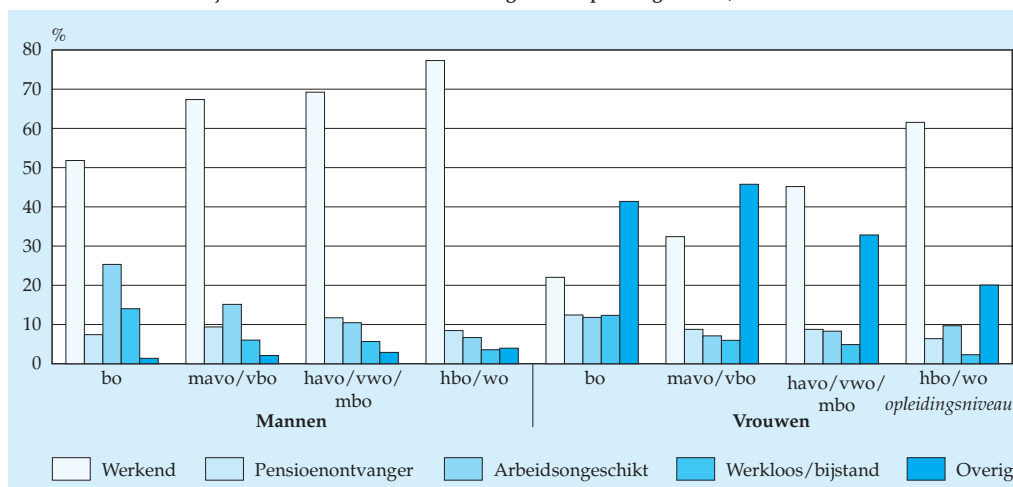

Bron: CBS, Sociaal Statistisch Bestand.

Belangrijke verschillen in arbeidsparticipatie zijn er ook naar opleidingsniveau, zie figuur 6.3¹⁾. Ouderen met een hoge opleiding werken meer dan laagopgeleide ouderen. Dit geldt zowel voor mannen als voor vrouwen. Dit hangt onder meer samen met gezondheid. Laagopgeleide ouderen hebben vaak een fysiek slijtend beroep gehad, zijn minder gezond en hebben vaker een arbeidsongeschiktheidsuitkering dan hoogopgeleide ouderen. Ook ontslagrisico en werkloosheid spelen een rol bij de verschillen in arbeidsparticipatie tussen hoog- en laagopgeleiden.

Van de mannen van 50–64 jaar met hoger onderwijs behoorde 77 procent tot de werkenden in 2000. Bij de andere opleidingsniveaus was dat minder. Van de relatief kleine groep mannen met alleen basisonderwijs werkte maar 52 procent. Een deel van de niet-werkende mannen ontving een pensioen, maar meer dan de helft ontving een arbeidsongeschiktheids- of werkloosheidsuitkering. Bij de vrouwen van 50–64 jaar verschilt het aandeel van de werkenden nog veel sterker naar opleidingsniveau. Slechts 22 procent van de vrouwen met alleen basisonderwijs werkte. Bij vrouwen met hoger onderwijs was dit aandeel met 62 procent veel hoger. Van de niet-werkende vrouwen had een groot deel geen eigen inkomen.

6.3 Personen van 50–64 jaar naar sociaal-economische categorie en opleidingsniveau, 2000

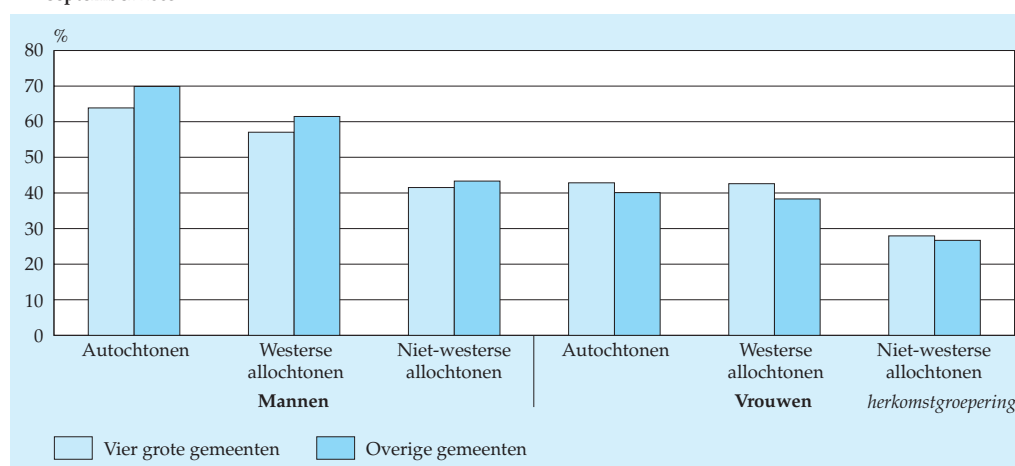
Bron: CBS, Sociaal-economische trends, 3e kwartaal 2004.

Regionaal loopt de arbeidsparticipatie van ouderen vrij sterk uiteen. Deze verschillen hangen sterk samen met de werkloosheid: een hoge werkloosheid in een regio gaat samen met een lage participatie. In de vier grootste gemeenten is de arbeidsparticipatie van mannen in de leeftijd van 50–64 jaar 10 procentpunt lager dan in de andere gemeenten. Het opleidingsniveau speelt daarbij

¹⁾ De figuur is ontleend aan B. Huynen e.a., 'Vervroegd uittreden of doorwerken?' in CBS, Sociaal-economische trends, 3e kwartaal 2004. In grafiek 6.3 is een andere definitie van werkenden gebruikt dan elders in deze paragraaf.

ook een rol. De arbeidsparticipatie van vrouwen in de vier grootste gemeenten verschilt gemiddeld nauwelijks van die in de overige gemeenten. Wel is in Rotterdam de arbeidsparticipatie van vrouwen laag. Dat komt doordat in Rotterdam de havens en de industrie belangrijk zijn. Deze sectoren bieden weinig werkgelegenheid voor vrouwen. De arbeidsparticipatie van niet-westerse allochtonen is veel lager dan die van de westerse allochtonen en autochtonen. Dit geldt ook voor de leeftijdsgroep van 50–64 jaar²⁾. Deze leeftijdsgroep telt overigens relatief weinig niet-westerse allochtonen, namelijk 5 procent.

6.4 Aandeel van de werkenden in de bevolking van 50–64 jaar in de vier grote gemeenten en de overige gemeenten, september 2003

Bron: CBS, Sociaal Statistisch Bestand.

Herintreding van ouderen en arbeidsparticipatie

De daling van de arbeidsparticipatie wordt enigszins tegengegaan door herintreding. Een herintreder is hier gedefinieerd als een persoon die niet in 1999 respectievelijk 2002, maar wel één jaar later een baan had. De gegevens betreffen de leeftijdsgroep 50–64 jaar. De herintreding was in 2003 minder omvangrijk dan in 2000. In 2003 ging het om 38 duizend herintreders en in 2000 om 44 duizend. Deze teruggang kan het gevolg zijn van de verslechterde situatie op de arbeidsmarkt. Relatief is het aantal herintreders niet groot. Het aantal niet-werkenden van 50–64 jaar in 2002 bedroeg ongeveer 1,4 miljoen. Hiervan waren dus 38 duizend personen een jaar later aan het werk, wat overeenkomt met iets minder dan 3 procent.

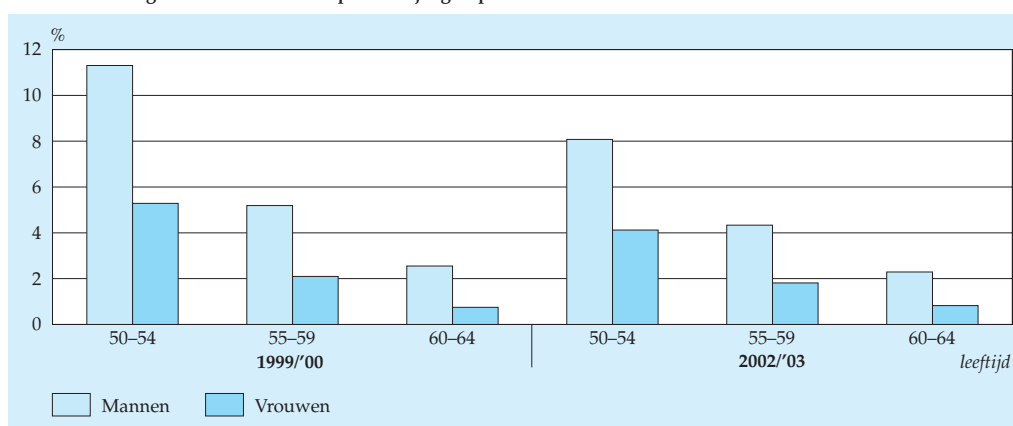
De herintreding was relatief het grootst bij de mannen van 50–54 jaar. Van de niet-werkenden in deze groep in 1999 was 11 procent een jaar later aan het

²⁾ Het CBS rekent personen tot de allochtonen als ten minste één ouder in het buitenland is geboren. Tot de categorie 'niet-westers' behoren allochtonen uit Turkije, Afrika, Latijns-Amerika en Azië met uitzondering van Indonesië en Japan.

werk. In 2002 was dat 8 procent. Bij de andere groepen is het aantal herintreders lager. Ook de teruggang ervan is kleiner.

Onder de herintreders zijn de uitkeringsontvangers in de minderheid. Ruim een kwart van de herintreders van 2003 had op de eerste peildatum een uitkering. Andere herintreders ontvingen een pensioen of hadden geen inkomen.

6.5 Herintreding van niet-werkenden per leeftijdsgroep¹⁾

¹⁾ Percentage van de niet-werkenden in september dat een jaar later werkte. De leeftijd is de leeftijd op de eerste peildatum (sept. 1999 resp. 2002).

Bron: CBS, Sociaal Statistisch Bestand.

Uittreding van ouderen en arbeidsparticipatie

Bij de 50-64-jarigen is er meer uittreding dan herintreding. In 2000 waren er 108 duizend uittreeders en in 2003 121 duizend. Uittreders zijn hier gedefinieerd als personen die in 1999 respectievelijk 2002 nog werkten en een jaar later niet meer³⁾. Tegenover een vermindering van de herintreding staat dus een toename van de uittreding.

De uittreding in 2003 was in verhouding tot het aantal werkenden iets kleiner dan in 2000. Het aantal werkenden van 50-64 jaar is namelijk tussen 1999 en 2002 toegenomen van 1,3 miljoen tot 1,5 miljoen. De absolute toename van het aantal uittredingen ging samen met een relatieve afname, namelijk van 8,3 naar 7,9 procent.

Om de vervroegde uittreding in beeld te brengen zijn in grafiek 6.6 de leeftijdsspecifieke uitstroomquotiënten weergegeven⁴⁾. Omdat de verschillen in uittreding tussen mannen en vrouwen op de meeste leeftijden gering zijn, zijn mannen en vrouwen samengenomen. De uittreding was in 2003 op 59 en voor-

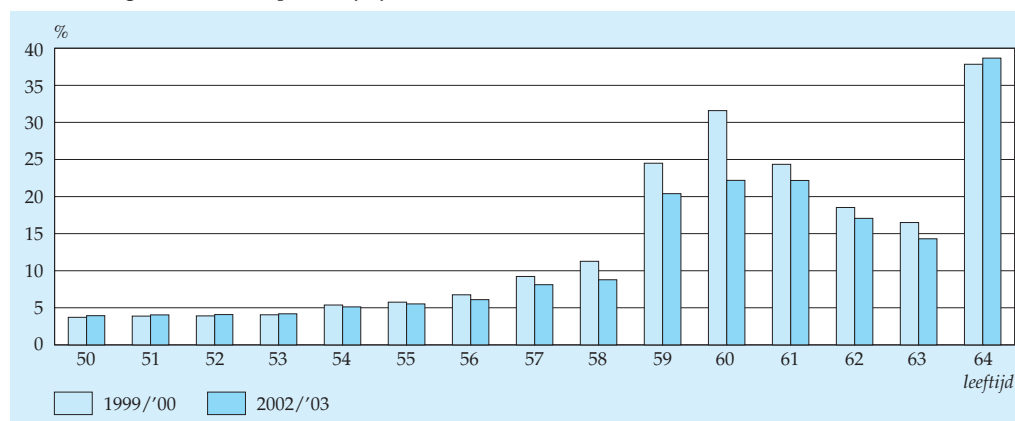
³⁾ Dit is exclusief overledenen en geëmigreerden. De aantallen uittreeders inclusief overledenen en geëmigreerden zijn voor de genoemde jaren 116 duizend respectievelijk 130 duizend.

⁴⁾ Deze cijfers noemt men ook conditionele uitstroomkansen. De conditie waar het hier om gaat is dat de persoon aan het begin van het jaar werkt.

al 60 jaar, lager dan in 2000. Van de 60-jarigen die in 2002 werkten, was 22 procent een jaar later gestopt. Drie jaar eerder was dat 32 procent. De uittreding op deze leeftijd is dus fors afgenomen. Deze daling is in de bedrijfstakken openbaar bestuur en onderwijs veel groter dan in de andere bedrijfstakken.

Het ligt voor de hand om de markante daling bij de werknemers in het openbaar bestuur en het onderwijs in verband te brengen met de nieuwe regeling voor vervroegde uittreding (FPU) van het Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds (ABP). Vanaf 2003 is de pensioenregeling van het ABP veranderd. Onderdeel van de wijziging was het stimuleren van langer doorwerken. Dat gebeurde onder andere door het extra verhogen van de FPU bij doorwerken na de leeftijd van 61 jaar. Overigens is na 2003 bij de overheid de uitstroom van ouderen veranderd. In 2004 verlieten meer dan 4 duizend 55-plussers de Rijksdienst, van wie 1 500 met gebruikmaking van een FPU-plus-arrangement (Remkes-regeling). In 2003 gold deze regeling nog niet en was de uitstroom van ouderen bij het Rijk veel kleiner dan in 2004⁵⁾.

6.6 Uittreding van werkenden per leeftijdsjaar¹⁾

¹⁾ Percentage van de werkenden in september dat een jaar later niet werkte. De leeftijd is de leeftijd op de eerste peildatum (sept. 1999 resp. 2002).

Bron: CBS, Sociaal Statistisch Bestand.

Conclusie

De arbeidsparticipatie van 50-plussers is sinds de jaren negentig duidelijk gestegen. Ook nadat in 2001 de werkloosheid ging oplopen was dit nog het geval. De stijging doet zich vooral voor rond de 60 jaar. De grootste toename bij de mannen betrof de 61-jarigen, van wie in 2003 40 procent werkte. Dat is 10 procentpunt meer dan drie jaar daarvoor. Deze snelle stijging van de participatie van ouderen valt op, aangezien bij de bevolking van 15-64 jaar als geheel de participatie sinds 2001 wat is teruggelopen.

⁵⁾ Zie Sociaal jaarverslag Rijk 2004.

Binnen de groep van 50 tot 65 jaar verschilt de arbeidsparticipatie niet alleen naar leeftijd en geslacht, maar ook naar burgerlijke staat, opleiding, herkomstgroepering en regio. De participatie van mannen van 50 tot 65 jaar is in de vier grootste gemeenten lager dan elders. Dit geldt zowel voor autochtonen als allochtonen.

Herintreding komt onder de niet-werkende vijftigplussers niet veel voor. Van de niet-werkenden van 50–64 jaar in 2002 was circa 3 procent een jaar later aan het werk. De herintreding was in 2003 iets geringer dan drie jaar daarvoor. Het absolute aantal uittredingen van vijftigplussers was in 2002/'03 groter dan drie jaar daarvoor. Dit is een gevolg van het grotere aantal werkenden in deze leeftijd. In verhouding tot het aantal werkenden was de uittreding in 2002/'03 iets kleiner dan in 1999/'00.

De ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit

Als door de vergrijzing het beschikbare arbeidsaanbod in Nederland de komende jaren onder druk komt te staan, wordt naast arbeidsparticipatie vooral de ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit steeds belangrijker om voldoende economische groei te genereren. Handhaving van een stabiele welvaarts-groei impliceert dat een toenemende toegevoegde waarde per werkende nodig is om de effecten van de structurele bevolkingsontwikkeling te onder-vangen. Deze paragraaf geeft inzicht in de ontwikkeling van de arbeidspro-ductiviteit in het afgelopen decennium en geeft aan hoe deze uit bijdragen van de afzonderlijke bedrijfsklassen is samengesteld.

Arbeidsproductiviteit meet de efficiëntie van de ingezette arbeid in het pro-ductieproces als de verhouding tussen de hoeveelheid toegevoegde waarde en het arbeidsvolume. Het arbeidsvolume wordt daarbij doorgaans uitgedrukt in arbeidsjaren en (bij sommige internationale vergelijkingen) in werkzame per-sonen. In deze paragraaf wordt het arbeidsvolume uitgedrukt in gewerkte uren, waarover het CBS in 2005 voor het eerst cijfers naar buiten heeft ge-bracht. Arbeidsproductiviteit wordt gedefinieerd als de toegevoegde waarde per gewerkt uur.

Het uitdrukken van het arbeidsvolume in arbeidsjaren heeft als nadeel dat hierbij een norm wordt gehanteerd die verschilt per bedrijfstak of land en bo-vendien in de loop der jaren kan verschuiven. Basis voor een arbeidsjaar is na-melijk het aantal uren dat door voltijders in een zekere bedrijfstak wordt ge-werkt. Werken twee personen in een voltijd baan waar respectievelijk 36 en 40 uur wordt gewerkt, dan tellen beide personen als één arbeidsjaar (of voltijd-equivalent). In het aantal gewerkte uren wordt het verschil in werkweek wel meegenomen. Alvorens de arbeidsproductiviteit op basis van gewerkte uren wordt besproken, wordt ingegaan op de consequenties van de overgang van arbeidsjaren naar uren.

Gewerkte uren versus contractuele uren

Het aantal gewerkte uren van werknemers wordt berekend met behulp van de zogeheten componentenaanpak. De basis vormt het jaarlijkse aantal werkuren waartoe een werknemer contractueel is verplicht. Door betaald overwerk hierbij op te tellen, wordt het aantal betaalde uren berekend. Door hierbij ook onbetaald overwerk op te tellen en er enkele tijdcomponenten vanaf te trekken, wordt dit omgezet naar het aantal gewerkte uren. Tijdcomponenten die het aantal gewerkte uren omlaag brengen zijn onder andere ziekteverzuim, verloven anders dan vakantie of ADV, en weerverlet.

In tabel 6.7 wordt een overzicht gegeven van de uren die verloren gaan en de uren die extra worden gewerkt, uitgedrukt als percentage van het aantal contractuele uren. Er is meer urenverlies dan dat er extra wordt gewerkt. Overwerk (zowel betaald als onbetaald) zorgt voor ongeveer 3 procent extra uren. Het urenverlies ligt om en nabij de 5 procent. Per saldo wordt er dus ongeveer 2 procent minder gewerkt dan contractueel is vastgelegd.

Van de componenten die van het aantal contractuele uren worden afgetrokken overheerst het ziekteverzuim. Naast ziekteverzuim zijn hierbij ook nog van belang kort verzuim (verlof voor huisarts- of tandartsbezoek, huwelijken, begrafeningen enz.) en weerverlet. De uren die verloren gaan aan ouderschapsverlof, shorttime (een regeling voor bedrijven met een tijdelijk tekort aan werk) en stakingen leggen weinig gewicht in de schaal.

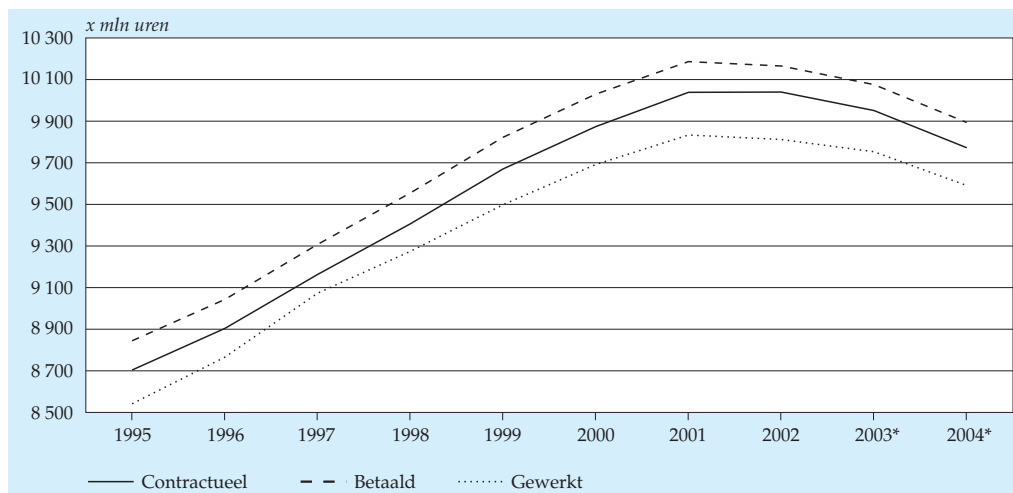
6.7 Opbouw gewerkte uren werknemers

	2001	2002	2003*	2004*
	% aantal contractuele uren			
Extra uren	3,42	2,93	2,86	2,87
Urenverlies	-5,47	-5,19	-4,86	-4,72
Saldo	-2,05	-2,27	-1,99	-1,86

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2004, detailgegevens.

In de periode 2001–2004 nam zowel het percentage extra uren als het percentage urenverlies licht af. Dit hangt waarschijnlijk samen met de laagconjunctuur en de afname van werkgelegenheid in deze periode. (Het *aantal* contractuele uren nam in deze periode ook af.) Bij afnemende werkgelegenheid wordt er minder overwerk verricht. Verder hebben zich in deze jaren een aantal verschuivingen voltrokken die het percentage urenverlies hebben verlaagd. Te denken valt aan een relatieve toename van deeltijdwerk, werkgelegenheid in de collectieve sector en uitzendwerk. Ook het ziekteverzuim is afgenomen, hetgeen in periodes van laagconjunctuur vaker voorkomt. De afname is in de afgelopen periode bovendien versterkt door overheidsmaatregelen.

6.8 Arbeidsduur werknemers

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2004, detailgegevens.

Grafiek 6.8 geeft de ontwikkeling van zowel de contractuele als de betaalde en de gewerkte uren voor de periode 1995–2004. Tot 2000 werd het verschil tussen het aantal betaalde uren en het aantal overeengekomen uren groter, daarna werd dit verschil weer kleiner. Dit weerspiegelt het verloop van betaald overwerk in de afgelopen 10 jaar. De gewerkte uren kwamen de eerste paar jaar dicht bij de betaalde uren te liggen, om zich na 1997 weer van de contractuele uren te verwijderen. Dit proces duurde tot ongeveer 2002 waarna het omgekeerde gebeurde. Dit werd veroorzaakt door een combinatie van het verloop van het onbetaalde overwerk en het ziekteverzuim. De hoeveelheid onbetaald overwerk steeg tot 2000, waarna het afnam. Het ziekteverzuim daalde in de eerste paar jaar en steeg in de jaren 1998–2001. Hierna nam het af.

Gewerkte uren versus arbeidsjaren

Arbeidsvolume is naast noemer voor de arbeidsproductiviteit van belang als maat voor de werkgelegenheid en als noemer voor de lonen en de relatieve loonkosten. Wanneer arbeidsjaren als eenheid van arbeidsvolume wordt vervangen door het aantal gewerkte uren komt het beeld er voor een aantal grootheden dus anders uit te zien. Dit geldt met name voor een vergelijking tussen bedrijfstakken of tussen landen. De verschuivingen kunnen zichtbaar worden gemaakt aan de hand van het aantal gewerkte uren per arbeidsjaar.

In tabel 6.9 staat het aantal gewerkte uren per arbeidsjaar voor een aantal bedrijfstakken. Voor de werknemers worden de laagste aantallen uren per arbeidsjaar aangetroffen in de zorgsector, de hoogste bij de delfstoffenwinning en de bedrijfstak vervoer en communicatie. Bij de bedrijfstakken met een relatief laag aantal gewerkte uren per arbeidsjaar pakt een vergelijking van bij-

voorbeeld de loonkosten per eenheid van arbeidsduur anders uit op basis van gewerkte uren dan op basis van arbeidsjaren.

Een hoog aantal gewerkte uren per arbeidsjaar hoeft niet altijd te betekenen dat de bedrijfstak weinig urenverlies kent ten opzichte van het aantal contractuele uren. Het aantal gewerkte uren per arbeidsjaar komt namelijk ook hoog te liggen indien de bedrijfstak een hoog aantal contractuele uren kent voor voltijders. Dit is bijvoorbeeld het geval bij de delfstoffenwinning. Het omgekeerde geldt voor de collectieve sector. Opvallend is het lage aantal gewerkte uren per arbeidsjaar in de bouwnijverheid. Dit wordt onder meer veroorzaakt door het weerverlet.

6.9 Aantal gewerkte uren per arbeidsjaar, 2004*

	Werknemers	Werkzame personen
	<i>uren</i>	
Landbouw, bosbouw en visserij	1 711	2 361
Delfstoffenwinning	1 792	1 799
Industrie	1 684	1 717
Energie- en waterleidingbedrijven	1 693	1 693
Bouwnijverheid	1 620	1 764
Handel, horeca en reparatie	1 698	1 854
Vervoer en communicatie	1 805	1 864
Financiële en zakelijke dienstverlening	1 755	1 809
Overheid	1 623	1 623
Zorg en overige dienstverlening	1 613	1 688
Totaal economische activiteiten	1 684	1 778

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2004.

In tabel 6.9 zijn ook de gewerkte uren per arbeidsjaar voor werkzame personen weergegeven. Gewerkte uren voor werkzame personen worden verkregen door bij de uren van werknemers die van zelfstandigen (en meewerkende gezinsleden) op te tellen. Voor zelfstandigen bestaat geen onderscheid tussen contractuele, betaalde en gewerkte uren. De uren worden dan ook rechtstreeks gemeten en niet afgeleid via een componentenaanpak.

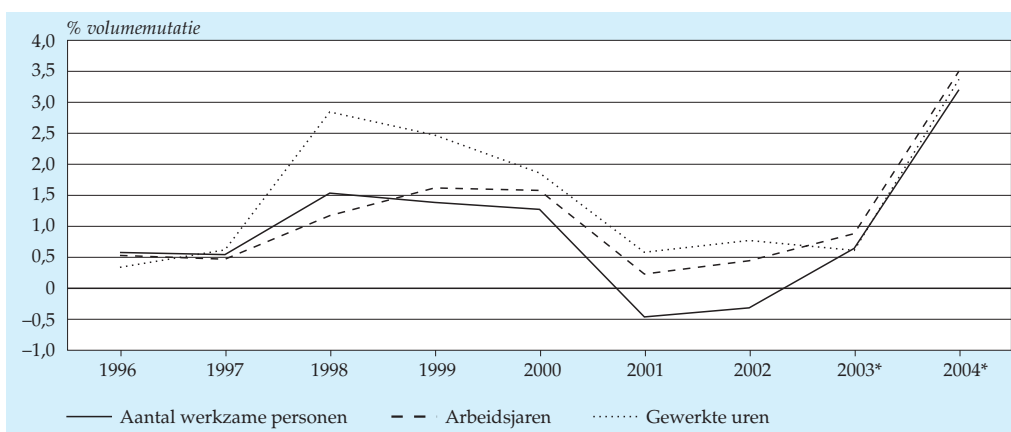
Het aantal gewerkte uren per arbeidsjaar ligt hoger bij alle werkzame personen tezamen dan bij alleen werknemers. Dit komt doordat de zelfstandigen geen urenverlies kennen ten opzichte van het aantal contractuele uren. Het aantal gewerkte uren per arbeidsjaar ligt bij werkzame personen het hoogst in de landbouw. Deze bedrijfstak kent dan ook verreweg het hoogste aandeel zelfstandigen (inclusief meewerkende gezinsleden.) Bij bedrijfstakken met weinig of geen zelfstandigen, zoals de overheid, zijn de aantallen uren voor werkzame personen uiteraard (vrijwel) gelijk aan die voor werknemers. De gewerkte uren van werkzame personen vormen hier de noemer voor de ar-

beidsproductiviteit. Bij de bedrijfstakken met een relatief laag aantal gewerkte uren per arbeidsjaar is de arbeidsproductiviteit per eenheid van arbeidsduur lager op basis van gewerkte uren dan op basis van arbeidsjaren.

Arbeidsproductiviteit op basis van gewerkte uren

De productiviteit op basis van gewerkte uren steeg in de jaren 1998–1999 veel sterker dan op basis van arbeidsjaren of werkzame personen. Dit heeft te maken met arbeidstijdverkorting. In 2001 en 2002 daalde de productiviteit op basis van werkzame personen als enige van de drie varianten. Dit kan erop duiden dat er relatief meer in 'kleine' banen werd gewerkt.

6.10 Ontwikkeling arbeidsproductiviteit

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2004, detailgegevens.

In tabel 6.11 is de arbeidsproductiviteit ten opzichte van die van het totaal weergegeven op basis van zowel arbeidsjaren als gewerkte uren. De grootste verschillen tussen arbeidsjaren en gewerkte uren zijn te vinden bij de landbouw, de delfstoffenwinning en de energie- en waterleidingbedrijven. Andere bedrijfstakken zoals de overheid kennen minder grote maar wel substantiële verschillen.

Arbeidsproductiviteitsontwikkeling van het bedrijfsleven

Uit internationale vergelijkingen blijkt dat de Nederlandse arbeidsproductiviteit weliswaar hoog is, maar dat de groei ervan de laatste tien jaar is achtergebleven. Als oorzaken hiervoor worden onder meer genoemd een zeer gereguleerde arbeidsmarkt en een toenemende arbeidsparticipatie van laag geschoolde werknemers. Ook verschuiving van economische activiteiten kan een rol spelen. Als er naar verhouding steeds meer in laagproductieve bedrijfstakken wordt gewerkt, vormt dit een rem op de totale productiviteitsontwikkeling. Dit kan bijvoorbeeld het geval zijn doordat de relatieve omvang van de industrie (in termen van werkgelegenheid) steeds verder afneemt.

6.11 Relatieve arbeidsproductiviteit, 2004*

	Op basis van arbeidsjaren	Op basis van gewerkte uren
Landbouw, bosbouw en visserij	80	60
Delfstoffenwinning	2 077	2 052
Industrie	108	112
Energie- en waterleidingbedrijven	326	343
Bouwnijverheid	78	78
Handel, horeca en reparatie	83	79
Vervoer en communicatie	122	117
Financiële en zakelijke dienstverlening	133	131
Overheid	91	100
Zorg en overige dienstverlening	66	69
Totaal economische activiteiten	100	100

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2004.

In het vervolg van deze paragraaf wordt de productiviteitsontwikkeling van het Nederlandse bedrijfsleven⁶⁾⁷⁾ in de afgelopen tien jaar geanalyseerd op basis van gewerkte uren. In het bijzonder wordt stilgestaan bij de bijdragen die de verschillende bedrijfstakken hieraan hebben geleverd. Ook het effect van veranderingen in de economische structuur komt aan de orde. De analyse vangt aan met een bespreking van de arbeidsproductiviteitsontwikkeling van de afzonderlijke bedrijfsklassen. Vervolgens wordt stilgestaan bij de economische structuur in termen van werkgelegenheid, en in verschuivingen daarin. Ten slotte worden arbeidsproductiviteit en werkgelegenheidsstructuur gecombineerd en wordt uiteengezet hoe beider ontwikkeling de groei van de arbeidsproductiviteit van het bedrijfsleven heeft bepaald.

Kader 6.b

Arbeidsproductiviteit bedrijfsleven en de bijdrage per bedrijfsklasse

De ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit van het bedrijfsleven kan met een zogeheten shift/share-analyse ontleed worden in bijdragen van de afzonderlijke bedrijfsklassen. Bij deze analyse kan per bedrijfsklasse onderscheid worden gemaakt tussen een verschuivingseffect en een autonoom effect. Het verschuivingseffect ontstaat doordat het aandeel van een bedrijfstak in de werkgelegenheid (hier afgemeten aan het aantal gewerkte uren) in de loop der jaren kan veranderen. Heeft een bedrijfsklasse een meer dan gemiddelde arbeidsproductiviteit en neemt haar aandeel toe, dan werkt dit positief op de productiviteitsontwikkeling van het geheel. Neemt

⁶⁾ Het bedrijfsleven staat centraal omdat arbeidsproductiviteit en toegevoegde waarde van de collectieve sector niet op dezelfde manier kunnen worden geïnterpreteerd als die van het bedrijfsleven. Voor een bedrijfstak die niet met marktconforme prijzen werkt, wordt de toegevoegde waarde namelijk bepaald door de hoogte van de loonkosten. De collectieve sector vergt aparte arbeidsproductiviteitsmetingen, hetgeen buiten het bestek valt van deze analyse.

⁷⁾ Binnen het bedrijfsleven zijn twee bedrijfsklassen niet opgenomen in de vergelijking. Het gaat om de landbouw waar een zeer groot aantal zelfstandigen en meewerkende gezinsleden de vergelijking tussen gewerkte uren verstoort en de verhuur van en handel in onroerende goederen waar veranderende huizenprijzen een goede vergelijking van de toegevoegde waarde in de weg staan.

haar aandeel af, dan werkt dit negatief. Voor bedrijfsklassen met een relatief lage productiviteit geldt uiteraard het omgekeerde. Het autonome effect is het effect van de arbeidsproductiviteitsontwikkeling van de bedrijfsklassen, gecorrigeerd voor structuurveranderingen. De grootte van het effect hangt niet alleen af van de grootte van deze ontwikkelingen zelf, maar tevens van het gemiddelde aandeel van de bedrijfsklasse in de werkgelegenheid van het geheel. Hoe groter de bedrijfsklasse, des te meer gewicht de productiviteitsontwikkeling ervan in de schaal legt.

Het niveau van de arbeidsproductiviteit

De gemiddelde arbeidsproductiviteit⁸⁾ per bedrijfsklasse over 1995 en 2004 wordt in tabel 6.12 afgezet tegen de arbeidsproductiviteit van het bedrijfsleven als geheel. In bedrijfsklassen met een hoge relatieve arbeidsproductiviteit wordt per mensuur een hoge toegevoegde waarde gegenereerd. De kapitaalintensieve en hooggeautomatiseerde bedrijfsklassen springen er duidelijk uit, zoals de delfstoffenwinning, de chemie en de energie- en waterleidingbedrijven (in deze context sterk gedomineerd door de elektriciteitsproducenten). Toch zijn het niet alleen bedrijfsklassen met een sterk kapitaalintensief karakter die een relatief hoge arbeidsproductiviteit hebben. Ook bij post en telecommunicatie en de financiële instellingen ligt de arbeidsproductiviteit relatief hoog. In de nijverheid (delfstoffenwinning, industrie plus energie- en waterleidingbedrijven) als geheel ligt de relatieve arbeidsproductiviteit op 138, in de bouwnijverheid op 85 en in de commerciële dienstverlening op 90.

De detailhandel en de horeca hebben een lage relatieve arbeidsproductiviteit. Bij de horeca stuiten we op het verschijnsel van een inherent lage arbeidsproductiviteit. De waardering van deze bedrijfsklasse hangt namelijk mede af van de hoeveelheid uren die aan de klant wordt besteed. De horeca kan de verhouding bedienend personeel/klandizie niet onbeperkt verlagen. Duidelijk is dat in een dergelijk geval de arbeidsproductiviteit niet veel omhoog kan worden gebracht met behulp van automatisering. Doordat in andere bedrijfsklassen een gegeven toegevoegde waarde wel met steeds minder mensen kan worden gegenereerd, verschuift op termijn de werkgelegenheid naar arbeidsintensieve bedrijfsklassen.

Arbeidsproductiviteitsontwikkeling nijverheid en diensten vrijwel gelijk

De arbeidsproductiviteit in het bedrijfsleven groeide de afgelopen tien jaar met 18,9 procent. Dit is 1,9 procent per jaar. Er is nauwelijks verschil in de arbeidsproductiviteitsontwikkeling van de nijverheid en die van de diensten. De arbeidsproductiviteit groeide in de twee sectoren met respectievelijk 23 en 24 procent. In de bouwnijverheid ging de arbeidsproductiviteit niet omhoog.

⁸⁾ De arbeidsproductiviteit is berekend als de bruto toegevoegde waarde in constante (basis)prijzen 2001. Cijfers over de periode 1995–2000 zijn berekend door de ontwikkeling over de jaren 1995–2001 (voor revisie) op bedrijfsklassenniveau terug te leggen op 2001 na revisie.

6.12 Arbeidsproductiviteit in het bedrijfsleven, 1995–2004*

	Relatieve gemiddelde arbeidsproductiviteit	Ontwikkeling arbeidsproductiviteit
	<i>totaal bedrijfsleven=100</i>	%
Nijverheid	138	23,8
w.v. Delfstoffenwinning	2 073	15,5
Industrie	110	23,1
w.o. Chemie	226	42,5
Metaal en elektrotechnische industrie	91	22,3
Energie- en waterleidingbedrijven	312	46,7
Bouwnijverheid	85	-0,3
Commerciële dienstverlening	90	23,2
w.v. Handel, horeca en reparatie	76	28,9
w.o. Groothandel	112	48,0
Detailhandel en reparatie	54	15,4
Horeca	54	-0,2
Vervoer en communicatie	105	50,9
w.o. Post en telecommunicatie	155	149,5
Financiële en zakelijke dienstverlening	100	7,3
w.o. Financiële instellingen	178	11,4
Computerservicebureaus e.d.	105	24,3
Totaal bedrijfsleven ¹⁾	100	18,9

¹⁾ Exclusief landbouw en verhuur van en handel in onroerend goed.

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2004, detailgegevens.

Sommige bedrijfsklassen binnen de nijverheid kenden in de jaren 1995–2004 ook een hoge arbeidsproductiviteitsgroei. Dit geldt in het bijzonder voor de chemie en de energie- en waterleidingbedrijven. De grootste productiviteitsstijgingen zijn behaald in de post en telecommunicatie. De grote vlucht van mobiele telefonie en internet in de voorbije tien jaar heeft de productiviteit van laatstgenoemde bedrijfsklasse duidelijk omhoog gebracht. De productie is hier vooral gestegen door de sterke toename van de kapitaalproductiviteit. Ook de productiviteitsontwikkeling van de groothandel was hoog. Daarbij ging het vooral om productiviteitsverhoging door vergaande automatisering van logistieke processen.

Voor het overige levert de ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit een gemengd beeld op. Bedrijfsklassen met een hoge respectievelijk lage productiviteitsontwikkeling zijn niet onder één noemer te vangen. Hooguit kan gesteld worden dat de productiviteitsgroei in de financiële en zakelijke dienstverlening laag ligt, met uitzondering van de computerservicebureaus. Bij enkele bedrijfsklassen binnen de financiële en zakelijke dienstverlening nam de productiviteit zelfs af.

De structuur van de werkgelegenheid

Om de arbeidsproductiviteitsontwikkeling van het bedrijfsleven te kunnen ontleden wordt eerst stilgestaan bij de structuur van de werkgelegenheid en de veranderingen hierin. Iets meer dan eenvijfde van de werkgelegenheid in het bedrijfsleven wordt geleverd door de nijverheid. Bijna 70 procent van de werkgelegenheid in het bedrijfsleven valt onder de commerciële dienstverlening en 10 procent onder de bouwnijverheid. Enkele hoogproductieve bedrijfsklassen zoals delfstoffenwinning, chemie en de energie- en waterleidingbedrijven hebben maar een zeer laag aandeel in de totale werkgelegenheid. De groothandel en de relatief laagproductieve detailhandel daarentegen hebben een hoog aandeel in de werkgelegenheid: beide meer dan 10 procent.

Het aandeel van de nijverheid in de werkgelegenheid van het bedrijfsleven is in de periode 1995–2004 teruggelopen van 24 procent naar 20 procent. In alle bedrijfsklassen binnen de nijverheid liep het aandeel terug. Ook binnen de bouwnijverheid en de commerciële dienstverlening waren er bedrijfsklassen met een relatief afnemende werkgelegenheid. De sterkste daling van de werkgelegenheid vond plaats in de detailhandel. Het aandeel in de werkgelegenheid liep vooral sterk op bij bedrijfsklassen binnen de financiële en zakelijke dienstverlening. De uitzend- en computerservicebureaus kenden de grootste groei.

6.13 Aandeel gewerkte uren in het bedrijfsleven, 1995–2004*

	Gemiddeld aandeel gewerkte uren	Verschuiving in aandeel gewerkte uren
	%	%-punt
Nijverheid	22,4	-3,9
w.v. Delfstoffenwinning	0,2	0,0
Industrie	21,4	-3,6
w.o. Chemie	1,6	-0,2
Metaal en elektrotechnische industrie	8,1	-1,1
Energie- en waterleidingbedrijven	0,8	-0,3
Bouwnijverheid	10,1	0,3
Commerciële dienstverlening	67,6	3,5
w.v. Handel, horeca en reparatie	30,5	-0,7
w.o. Groothandel	10,1	0,2
Detailhandel en reparatie	11,7	-0,6
Horeca	5,3	-0,2
Vervoer en communicatie	10,2	-0,2
w.o. Post en telecommunicatie	2,0	0,1
Financiële en zakelijke dienstverlening	26,9	4,5
w.o. Financiële instellingen	5,3	0,5
Computerservicebureaus e.d.	2,1	1,1
Totaal bedrijfsleven	100,0	0,0

* Exclusief landbouw en verhuur van en handel in onroerend goed.

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2004, detailgegevens.

Bijdrage van bedrijfstakken aan de arbeidsproductiviteit

Het werkgelegenheidsaandeel van een aantal hoogproductieve bedrijfsklassen neemt af en dat van een aantal laagproductieve bedrijfsklassen toe. Het is daarom aannemelijk dat de arbeidsproductiviteitsontwikkeling van het bedrijfsleven als geheel geremd wordt door verschuivingen in de werkgelegenheidsstructuur. Het teruglopende werkgelegenheidsaandeel van met name de delfstoffenwinning, de chemie en de energie- en waterleidingbedrijven heeft de ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit van het bedrijfsleven zeker gedrukt. Maar het effect op de productiviteitsontwikkeling was niet erg groot. Alle negatieve verschuivingeffecten samen hebben de productiviteit iets meer dan 3 procent verlaagd. Op een groei van bijna 19 procent is dit effect weliswaar significant, maar niet overheersend.

Naast de negatieve structuurveranderingen zijn er ook positieve. Dit zijn bijvoorbeeld de groei van het werkgelegenheidsaandeel van de financiële instellingen en de daling van het aandeel van de detailhandel. Per saldo hebben de structuurveranderingen een productiviteitsverlies van 1,5 procent opgeleverd.

6.14 Bijdrage aan arbeidsproductiviteitsontwikkeling van het bedrijfsleven, 1995–2004*

	Verschuivingseffect	Autonoom effect
	%	
Nijverheid	-1,59	7,18
w.v. Delfstoffenwinning	-0,53	0,75
Industrie	-0,46	5,39
w.o. Chemie	-0,48	1,56
Metaal en elektrotechnische industrie	0,11	0,03
Energie- en waterleidingbedrijven	-0,61	1,04
Bouwnijverheid	-0,14	0,05
Commerciële dienstverlening	0,21	13,22
w.v. Handel, horeca en reparatie	0,44	6,16
w.o. Groothandel	0,02	4,81
Detailhandel en reparatie	0,30	0,99
Horeca	0,09	-0,01
Vervoer en communicatie	0,13	4,60
w.o. Post en telecommunicatie	0,08	2,96
Financiële en zakelijke dienstverlening	-0,35	2,45
w.o. Financiële instellingen	0,47	0,07
Computerservicebureaus e.d.	0,06	0,53
Totaal bedrijfsleven ¹⁾	-1,51	20,45

¹⁾ Exclusief landbouw en verhuur van en handel in onroerend goed.

Bron: CBS, Nationale rekeningen 2004, detailgegevens.

De autonome groei van de arbeidsproductiviteit van bedrijfsklassen bedroeg ruim 21 procent. Er waren ook enkele bedrijfsklassen met productiviteitsdaling. Het totale autonome effect is daarom 20,5 procent. De autonome groei van de nijverheid is ruim 7 procent, die van de diensten ruim 13 procent. Een bedrijfsklasse met een zeer hoge autonome bijdrage aan de productiviteitsgroei is de groothandel. Bijna een kwart van de productiviteitsgroei van het bedrijfsleven werd hierdoor veroorzaakt. Dit komt doordat het hier een zeer grote bedrijfsklasse betreft met een productiviteitsgroei die meer dan twee keer zo groot was als gemiddeld. Andere belangrijke bijdragen aan de groei werden geleverd door post en telecommunicatie, de chemie en de energie- en waterleidingbedrijven.

Het is verleidelijk maar niet terecht om het niveau van de arbeidsproductiviteit en de arbeidsproductiviteitsontwikkeling te zien als een prestatie van een bedrijfsklasse. Sommige bedrijfsklassen zijn makkelijker automatiseerbaar dan andere, en in enkele gevallen is automatisering zelfs ongewenst. Er bestaat ook een maatstaf die rekening houdt met de automatiseerbaarheid of beter gezegd de kapitaalintensiteit van een bedrijfsklasse: de multi-factorproductiviteit. Op basis van deze maatstaf kan een eerlijker vergelijking van de efficiëntie van de bedrijfsvoering worden gemaakt. Officiële statistieken van de multi-factorproductiviteit zijn in ontwikkeling. Dit gebeurt in het kader van het EU-KLEMS-project.

Arbeidsmarktdynamiek in Nederland

Het beleid gericht op flexibilisering van de arbeidsmarkt heeft tot doel de slagkracht van de economie te vergroten. Een rigide arbeidsmarkt met vergaande bescherming van werknemers en hoge ontslagkosten zal over het algemeen weinig ruimte bieden voor een innovatief klimaat waarin productiviteit en procesvernieuwing centraal staan. Een arbeidsmarkt gekenmerkt door een hoge mate van dynamiek kan daarentegen de competitie tussen werknemers en bedrijven stimuleren. Aan een te hoge dynamiek kleven echter weer bezwaren als verlies van kennis en ervaring. De mate van dynamiek op de arbeidsmarkt in Nederland zal in dit artikel centraal staan. Er wordt ingegaan op de vraag hoe deze dynamiek kan worden gemeten en welke verschillen er zijn tussen bedrijfstakken, sekse en leeftijdsgroepen.

Inleiding

De Arbeidsrekeningen (AR), die een onderdeel vormen van de Nationale rekeningen, bestaan voornamelijk uit standgegevens die weergeven wat over een bepaalde periode de gemiddelde stand van bijvoorbeeld het aantal werkzame personen of het aantal banen is. Om meer inzicht te geven in de bewegingen op de arbeidsmarkt worden de AR uitgebreid met stroomgegevens die een

beeld geven van het dynamische karakter van veel arbeidsmarktvariabelen. Hierbij komen ook de verschillen tussen mannen en vrouwen en tussen jongeren en ouderen aan de orde.

De dynamiek wordt bepaald aan de hand van de omvang van de stromen in en uit de voorraad banen, in de jaren 2000, 2001 en 2002. De dynamiek is gemeten door in deze jaren per week te kijken of er nieuwe banen zijn bijgekomen of bestaande banen zijn beëindigd. Deze manier van meting verschilt van de discrete meting, waarbij op basis van begin- en eindstanden de netto instroom of uitstroom van banen wordt bepaald. De gemeten bruto stromen waren aanzienlijk. De totale instroom plus uitstroom van alle banen bedroeg 8,3 miljoen in 2000, 8,0 miljoen in 2001 en 7,3 miljoen in 2002. De meting van baanstromen is inclusief bijbanen. Het type arbeidsovereenkomst en de clausules spelen hierbij geen rol. Omzettingen van een tijdelijk in een vast contract of veranderingen van arbeidsduur, zijn niet meegeteld. Het gaat eigenlijk om veranderingen van werkgever. Onder het begrip banen vallen hier alleen de banen van werknemers.

Indicatoren voor het meten van dynamiek

De dynamiek op de arbeidsmarkt komt tot uiting in het ingaan en aflopen van arbeidsovereenkomsten tussen personen en bedrijven. De som van het aantal afgesloten en ontbonden contracten is dan ook een goede indicator voor de mate van dynamiek op de arbeidsmarkt. Deze indicator wordt de baanomzet genoemd: de instroom van banen in de baanvoorraad plus de uitstroom van banen uit de baanvoorraad. Het aantal indiensttredingen en vrijwillig of gedwongen ontslagen is een maat voor het personeelsverloop. Baanwisselingen binnen eenzelfde bedrijf tellen niet mee.

De baanomzet in een jaar (JT) wordt berekend als fractie van tweemaal het aantal banen dat gedurende enige tijd bestond in het betreffende jaar ($2J$). Er wordt door twee gedeeld omdat deze fractie dan tussen nul en een komt te liggen. Als er geen instroom of uitstroom van banen heeft plaatsgevonden in een jaar, is er geen baanomzet en geldt $JT/2J = 0$. In dat jaar is er dan geen dynamiek. Het andere uiterste is een jaar met volkomen dynamiek. Iedere baan is dan zowel ingestroomd als uitgestroomd. Voor dat jaar geldt dan dat $JT/2J = 1$, omdat $JT = 2J$. De fractie $JT/2J$ ligt dus tussen 0 (geen dynamiek) en 1 (volkomen dynamiek).

Naast de baanomzet worden twee andere kengetallen gepresenteerd die een indicatie geven van de mate van arbeidsmarktdynamiek: het aantal banen zonder dynamiek (J_{WF}) en het aantal kortdurende banen (J_{DF}). Banen zonder dynamiek zijn banen waarvan het contract in dat jaar niet is begonnen of beëindigd. Kortdurende banen worden gedefinieerd als banen die zowel zijn ingestroomd als uitgestroomd in het referentiejaar. Beide soorten banen worden uitgedrukt als fractie van het aantal banen dat gedurende enige tijd be-

stond in het betreffende jaar: J_{WF}/J en J_{DF}/J . Deze twee fracties liggen eveneens tussen 0 en 1. Een hoge fractie banen zonder dynamiek wijst op een geringe mate van arbeidsmarktdynamiek. Een hoge fractie kortdurende banen duidt echter op veel dynamiek.

Brongegevens voor het meten van dynamiek

De gebruikte data voor het onderzoek zijn afkomstig uit het Sociaal Statistisch Bestand (SSB). Er zijn bestanden beschikbaar voor de jaren 1999 tot en met 2003. In het SSB wordt een groot aantal basisstatistieken van het CBS gekoppeld aan het zogenaamde GBA-bestand (de jaarbestanden van de Gemeentelijke Basisadministratie vanaf 1995) en administratieve registers, zoals de verkerdenadministratie werknemers en de administraties van de verschillende uitkeringen (WW, WAO, ABW). De deelbestanden bevatten onderling consistente gegevens over personen, banen van werknemers en sociale uitkeringen¹⁰⁾.

Continu gemeten stromen van werknemersbanen kunnen worden afgeleid uit de banenbestanden van het SSB. Hierbij is gebruik gemaakt van de gegevens over de begindata en einddata van de dienstverbanden. Deze gegevens zijn gebaseerd op het betalingsconcept. Dit houdt in dat een baan alleen meetelt zolang er daadwerkelijk betalingen plaatsvinden. Voor een goede aansluiting van de continu gemeten stroomgegevens zijn enkele aanpassingen gemaakt voor de verschillende jaren om verzekerd te zijn van een consistente tijdreeks. Hierdoor kunnen we voor onze analyse geen gebruik maken van de data over 1999 en 2003¹¹⁾.

Dynamiek op de arbeidsmarkt naar bedrijfstak, geslacht en leeftijd

De resultaten van de gemeten arbeidsmarktdynamiek worden gepresenteerd voor de drie eerdergenoemde indicatoren van arbeidsmarktdynamiek: baanomzet, banen zonder dynamiek en kortdurende banen. Bij het vaststellen van de mate van dynamiek is gekeken naar verschillen in dynamiek tussen bedrijfstakken. Om meer inzicht te krijgen in de dynamiek is de baanomzet per bedrijfstak ingedeeld naar geslacht en twee leeftijds categorieën.

In 2000 bedroeg de totale baanomzet in Nederland 0,38, zoals te zien is in tabel 6.15. Dit betekent dat de instroom plus uitstroom van banen 38 procent bedroeg van (tweemaal) het aantal banen. In de daarop volgende jaren daalde de baanomzet licht tot 37 procent in 2001 en 34 procent in 2002. Deze daling van de arbeidsmarktdynamiek had mogelijk te maken met de verslechterde con-

¹⁰⁾ Arts, C.H. en E.M.J. Hoogteijling (2002), Het sociaal statistisch bestand 1998 en 1999, Sociaal-economische maandstatistiek, 2002/12, Centraal Bureau voor de Statistiek, Voorburg/Heerlen, 13–21. Zij gaan uitvoerig in op de onderliggende bronnen en op de wijze van samenstelling van de verschillende deelbestanden.

¹¹⁾ Milot, R. en P. Kee (2005), Longitudinale micro-integratie van de SSB-banenbestanden voor een consistente tijdreeks van de baandynamiek, CBS-rapport 2005-40-MOO.

junctuur, waardoor onder meer nieuwkomers op de arbeidsmarkt minder snel een baan vonden en werknemers minder van baan wisselden.

In de uitzendbranche is de hoogste baanomzet gemeten (0,79 in 2000). Dit ligt voor de hand gezien het karakter van deze branche. Exclusief het uitzendwerk lag de totale baanomzet 6 procentpunt lager. Ook in de landbouw en in de horeca was het personeelsverloop groot. Het afsluiten of beëindigen van arbeidscontracten gebeurde duidelijk minder in de bedrijfstakken industrie, bouwnijverheid, vervoer, opslag en communicatie, onderwijs, en gezondheids- en welzijnszorg. De overheid was de minst dynamische sector met een baanomzet van rond de 15 procent. Bij de interpretatie van deze uitkomsten is van belang dat baanwisselingen binnen eenzelfde bedrijf niet worden meegeteld. Bij grote werkgevers zoals de overheidsinstellingen speelt interne mobiliteit een belangrijke rol. De afname van de arbeidsmarktdynamiek in de periode 2000–2002 deed zich in vrijwel alle bedrijfstakken voor. Het verschil tussen 2001 en 2002 bij de financiële instellingen was opvallend groot. Er trad toen een daling van de baanomzet op met maar liefst 13 procentpunt.

6.15 Indicatoren van baandynamiek naar bedrijfstak

	2000			2001			2002		
	JT/2J ¹⁾	J _{WF} /J ²⁾	J _{DE} /J ³⁾	JT/2J ¹⁾	J _{WF} /J ²⁾	J _{DE} /J ³⁾	JT/2J ¹⁾	J _{WF} /J ²⁾	J _{DE} /J ³⁾
Landbouw en bosbouw	0,63	0,26	0,52	0,61	0,28	0,50	0,58	0,31	0,47
Industrie	0,21	0,66	0,09	0,20	0,68	0,09	0,19	0,70	0,08
Bouwnijverheid	0,25	0,60	0,11	0,24	0,63	0,11	0,22	0,65	0,09
Handel	0,34	0,47	0,15	0,33	0,49	0,15	0,30	0,53	0,13
Horeca	0,57	0,24	0,38	0,56	0,25	0,37	0,53	0,28	0,33
Vervoer, opslag en communicatie	0,28	0,57	0,13	0,28	0,58	0,13	0,27	0,59	0,13
Financiële instellingen	0,38	0,51	0,27	0,34	0,55	0,23	0,21	0,67	0,09
Zakelijke dienstverlening ⁴⁾	0,39	0,42	0,20	0,38	0,44	0,21	0,36	0,47	0,20
Uitzendbranche	0,79	0,07	0,65	0,78	0,07	0,64	0,77	0,09	0,63
Overheid	0,14	0,77	0,06	0,16	0,75	0,07	0,15	0,75	0,06
Onderwijs	0,23	0,65	0,11	0,22	0,67	0,10	0,22	0,66	0,09
Gezondheids- en welzijnszorg	0,24	0,62	0,11	0,25	0,62	0,11	0,23	0,64	0,10
Cultuur en overige dienstverlening	0,41	0,43	0,25	0,40	0,44	0,25	0,38	0,47	0,22
Totaal ⁵⁾	0,38	0,47	0,24	0,37	0,49	0,22	0,34	0,52	0,20

¹⁾ JT/2J: de baanomzet als fractie van tweemaal het aantal banen.

²⁾ J_{WF}/J: het aantal banen zonder dynamiek als fractie van het aantal banen.

³⁾ J_{DE}/J: het aantal kortdurende banen als fractie van het aantal banen.

⁴⁾ Exclusief uitzendbranche.

⁵⁾ Inclusief delfstoffenwinning, energie- en waterleidingbedrijven, particuliere huishoudens met personeel in loondienst, extra territoriale lichamen en organisaties, en bedrijfstak onbekend.

Bron: CBS, Sociaal Statistisch Bestand, detailgegevens.

Naast de baanomzet zijn ook de banen zonder dynamiek en de kortdurende banen als indicatoren van arbeidsmarktdynamiek opgenomen. Zoals valt te verwachten, ging een hoge baanomzet gepaard met een laag aantal banen zonder dynamiek en een groot aantal kortdurende banen. De kwalitatieve conclusies ten aanzien van de mate van dynamiek bij de verschillende bedrijfstakken laten voor deze indicatoren hetzelfde beeld zien. Ook betekende de afname van de baanomzet tussen 2000 en 2002 een toename van de fractie banen zonder dynamiek en een afname van de fractie kortdurende banen. In de uitzendbranche was de fractie korte banen hoger dan de fractie banen zonder dynamiek. Dit was ook het geval in de landbouw en in de horeca. Dit is het gevolg van de veel voorkomende seizoenarbeid in deze twee bedrijfstakken.

Dynamiek per bedrijfstak naar geslacht

Als de baanomzet voor mannen en vrouwen in tabel 6.16 afzonderlijk bekeken wordt, valt op dat de dynamiek onder vrouwen groter was dan onder mannen. Hoewel steeds meer vrouwen werk en het verzorgen van kinderen combineren, speelt de tijdelijke loopbaanonderbreking als er kinderen komen waarschijnlijk een rol. De verschillen tussen mannen en vrouwen waren echter gering in 2000, 2001 en 2002. In deze jaren ging de hiervoor genoemde daling van de arbeidsmarktdynamiek (zie tabel 6.15) gepaard met een afname van het verschil.

6.16 Baanomzet naar bedrijfstak en geslacht

	2000		2001		2002	
	man	vrouw	man	vrouw	man	vrouw
Landbouw en bosbouw	0,57	0,71	0,55	0,68	0,54	0,66
Industrie	0,19	0,29	0,18	0,27	0,17	0,25
Bouwnijverheid	0,25	0,28	0,24	0,27	0,22	0,23
Handel	0,31	0,37	0,31	0,36	0,28	0,33
Horeca	0,58	0,56	0,57	0,55	0,54	0,52
Vervoer, opslag en communicatie	0,27	0,31	0,26	0,31	0,26	0,29
Financiële instellingen	0,36	0,40	0,33	0,35	0,20	0,22
Zakelijke dienstverlening ¹⁾	0,36	0,43	0,35	0,42	0,33	0,39
Uitzendbranche	0,79	0,79	0,78	0,78	0,77	0,77
Overheid	0,12	0,19	0,14	0,20	0,13	0,18
Onderwijs	0,20	0,25	0,20	0,23	0,20	0,23
Gezondheids- en welzijnszorg	0,25	0,24	0,24	0,25	0,24	0,23
Cultuur en overige dienstverlening	0,41	0,40	0,40	0,40	0,38	0,37
Totaal ²⁾	0,36	0,41	0,35	0,39	0,33	0,36

¹⁾ Exclusief uitzendbranche.

²⁾ Inclusief delfstoffenwinning, energie- en waterleidingbedrijven, particuliere huishoudens met personeel in loondienst, extra territoriale lichamen en organisaties, en bedrijfstak onbekend.

Bron: CBS, Sociaal Statistisch Bestand, detailgegevens.

Als alleen naar de baanomzet onder mannen of alleen naar die onder vrouwen gekeken wordt, dan blijken de verschillen in dynamiek tussen bedrijfstakken (zie tabel 6.15) ook voor deze groepen afzonderlijk op te gaan. Als vervolgens op de verschillen tussen mannen en vrouwen bij de bedrijfstakken wordt gelet, dan blijkt dit verschil in de industrie en in de landbouw het grootst te zijn. In de uitzendbranche, horeca, gezondheids- en verzorgingszorg, en cultuur en overige dienstverlening was er geen verschil of lag de baanomzet onder mannen marginaal hoger. In de overige sectoren was de som van het aantal afgesloten en ontbonden contracten voor vrouwen fractioneel hoger.

De verschillen tussen bedrijfstakken lijken niet samen te hangen met de verschillen in dynamiek. Mogelijk spelen verschillen in de mate van functiescheiding tussen mannen en vrouwen een rol. Voor de meeste bedrijfstakken ging de afname van de dynamiek na 2000 gepaard met een kleiner omzetverschil tussen mannen en vrouwen.

Dynamiek per bedrijfstak naar leeftijdsgroep

De baanomzet onder jongeren (15–24 jaar) en ouderen (55–64 jaar) is weergegeven in tabel 6.17. Uit de tabel blijkt dat de arbeidsmarktdynamiek onder jongeren (zoals is te verwachten) een stuk hoger ligt dan onder ouderen. Jongeren zijn veelal nieuwkomers op de arbeidsmarkt, waardoor de instroom relatief groot is. Bovendien is de kans dat zij een baan vinden groter en hebben zij vaker tijdelijk werk, zoals een vakantiebaantje. Jongeren wisselen ook vaker van baan, omdat zij meer dan ouderen zoekende zijn naar de meest geschikte baan. Hier staat wel weer tegenover dat de dynamiek van ouderen positief beïnvloed wordt door uittreding, vooral vanaf 60 jaar. Het verschil tussen jong en oud is groot: het aantal arbeidscontracten dat door jongeren werd aangegaan of beëindigd is ruim driemaal zo groot. Ook het verschil tussen jongeren en ouderen is tussen 2000 en 2002 kleiner geworden.

Het al eerder gegeven beeld van de verschillen in dynamiek tussen bedrijfstakken geldt globaal ook als de twee groepen afzonderlijk bekeken worden. Kijken we naar het verschil in baanomzet tussen de leeftijdsgroepen, dan blijkt dat dit verschil in alle drie de jaren relatief hoog was in de zakelijke dienstverlening. In 2000 en 2001 was het verschil het grootst bij de financiële instellingen. Dit verschil nam in 2002 fors af door een daling van de dynamiek onder jongeren. Relatief grote verschillen zijn er verder te constateren bij de bedrijfstakken onderwijs, industrie en gezondheids- en verzorgingszorg. Het geringst zijn de verschillen in de uitzendbranche en in de landbouw.

De geconstateerde verschillen tussen de bedrijfstakken kunnen niet goed verklaard worden en vertonen geen duidelijke samenhang met de verschillen in dynamiek. Wel gold dat de verminderde dynamiek bij de bedrijfstakken na 2000 meestal samenging met kleinere verschillen tussen jongeren en ouderen.

6.17 Baanomzet naar bedrijfstak en leeftijd

	2000		2001		2002	
	15-24 jr	55-64 jr	15-24 jr	55-64 jr	15-24 jr	55-64 jr
Landbouw en bosbouw	0,74	0,54	0,73	0,51	0,69	0,46
Industrie	0,51	0,13	0,51	0,13	0,48	0,13
Bouwnijverheid	0,47	0,15	0,46	0,14	0,43	0,14
Handel	0,50	0,17	0,50	0,17	0,47	0,15
Horeca	0,66	0,38	0,65	0,36	0,62	0,33
Vervoer, opslag en communicatie	0,51	0,20	0,51	0,20	0,50	0,20
Financiële instellingen	0,74	0,20	0,71	0,23	0,55	0,19
Zakelijke dienstverlening ¹⁾	0,64	0,22	0,65	0,22	0,63	0,20
Uitzendbranche	0,86	0,62	0,86	0,61	0,85	0,59
Overheid	0,41	0,11	0,42	0,13	0,39	0,13
Onderwijs	0,55	0,14	0,53	0,14	0,51	0,14
Gezondheids- en welzijnszorg	0,52	0,15	0,53	0,15	0,51	0,13
Cultuur en overige dienstverlening	0,57	0,26	0,57	0,27	0,55	0,24
Totaal ²⁾	0,64	0,20	0,63	0,19	0,60	0,18

¹⁾ Exclusief uitzendbranche.

²⁾ Inclusief delfstoffenwinning, energie- en waterleidingbedrijven, particuliere huishoudens met personeel in loondienst, extra territoriale lichamen en organisaties, en bedrijfstak onbekend.

Bron: CBS, Sociaal Statistisch Bestand, detailgegevens.

Conclusie

De gepresenteerde indicatoren geven een indruk van de mate van arbeidsmarktdynamiek tussen 2000 en 2002. Een hoge baanomzet betekende een laag aantal banen zonder dynamiek en een groot aantal korte banen. In de beschouwde periode liep de dynamiek op macroniveau enkele procentpunten terug. Er werd relatief veel dynamiek gevonden in de uitzendbranche, de landbouw en de horeca. Bij de overige bedrijfstakken werd duidelijk minder dynamiek geconstateerd. Vooral de overheid scoorde laag, maar hierbij moet gemeld worden dat de interne mobiliteit niet is meegenomen. In de periode 2000-2002 ging een conjuncturele teruggang gepaard met minder dynamiek op de arbeidsmarkt.

Het arbeidsmarktgedrag van vrouwen was dynamischer dan dat van mannen. De omvang van de verschillen tussen mannen en vrouwen was echter gering. Het verschil in baanomzet tussen mannen en vrouwen was het grootst in de landbouw en in de industrie. De afnemende dynamiek op de arbeidsmarkt ging samen met een kleiner verschil in dynamiek tussen mannen en vrouwen. Het verschil in arbeidsmarktdynamiek tussen leeftijdsgroepen is groter dan tussen mannen en vrouwen. Er bestond een relatief grote discrepantie tussen jong en oud bij de zakelijke dienstverlening en in 2000 en 2001 ook bij de financiële instellingen. Het verschil in dynamiek tussen jong en oud nam, net als tussen mannen en vrouwen, af gedurende de verslechterende arbeidsmarktsituatie tussen 2000 en 2002.

Lijst van gebruikte begrippen

Afschrijvingen

De waardevermindering van machines, gebouwen, vervoermiddelen, software en andere duurzame productiemiddelen door normale technische slijtage en economische veroudering.

Arbeidsinkomensquote

Het aandeel van de vergoeding voor arbeid (beloning van werknemers en toegerekend loon zelfstandigen) in de (netto) *toegevoegde waarde* in een economie.

Arbeidsjaar

Een maat voor het *arbeidsvolume* die wordt berekend door alle (voltijd-, deeltijd- en flexibele) banen in een jaar om te rekenen naar voltijdbanen of voltijdequivalenten. Het voltijdequivalent van een baan wordt bepaald door de overeengekomen jaarlijkse arbeidsduur, die bij die baan behoort, te delen door de overeengekomen jaarlijkse arbeidsduur die bij een voltijdbaan (in de betreffende bedrijfstak) behoort. Zo leveren twee halve banen samen een arbeidsvolume van één arbeidsjaar op. Het voltijdequivalent van een baan van een zelfstandige wordt bepaald door de gebruikelijke wekelijkse arbeidsduur behorende bij die baan te delen door de gemiddelde arbeidsduur van de banen van zelfstandigen met een wekelijkse arbeidsduur van 37 uur of meer (in dezelfde bedrijfstak).

Arbeidsproductiviteitsontwikkeling

De volumeverandering van de *toegevoegde waarde* per *arbeidsjaar* of gewerkt uur.

Arbeidsvolume

De hoeveelheid arbeid die is ingezet in het productieproces; wordt uitgedrukt in *arbeidsjaren* of gewerkte uren.

Balans

Een overzicht van de activa en de passiva van een *sector* of land op een bepaald moment. De activa bestaan onder meer uit machines, gebouwen, niet-geproduceerde activa (zoals grond en minerale reserves), vorderingen en aandelenbezit. De passiva kunnen worden onderscheiden in schulden en eigen vermogen.

Basisprijzen

De verkoopprijs exclusief handels- en vervoersmarges van derden en exclusief het saldo van productgebonden belastingen en productgebonden subsidies. De *toegevoegde waarde* kan worden uitgedrukt in basisprijzen. Zie ook: *Marktprijzen*.

Belastingen

Verplichte heffingen die de *overheid* oplegt, zonder dat hier een direct aanwijsbare tegenprestatie door de *overheid* tegenover staat.

Belastingen op inkomen en vermogen

Belastingen die worden geheven over het inkomen en vermogen van personen en de winsten van bedrijven.

Belastingen op productie en invoer

Alle door bedrijven en de overheid afgedragen belastingen die niet worden geheven op hun winst of vermogen. Deze worden vaak direct doorberekend aan de consumenten. Voorbeelden zijn de BTW en accijnzen.

Beloning van werknemers

Zie *Loonsom*.

Beroepsbevolking

Alle personen van 15–64 jaar die ten minste twaalf uur per week werken of actief dergelijk werk zoeken.

Beschikbaar inkomen

Het inkomen na aftrek van *belastingen* plus uitkeringen, dat besteed wordt aan consumptie en *besparingen*. Dit inkomen wordt ook wel secundair inkomen genoemd.

Besparingen

Het deel van het *beschikbaar (nationaal) inkomen* dat niet gebruikt wordt voor de (*nationale*) *consumptieve bestedingen*. De som van de besparingen en het saldo van ontvangen *kapitaaloverdrachten* is beschikbaar voor investeringen, beleggingen in financiële activa en/of het aflossen van de schulden.

Binnenlands product

Het totale inkomen dat door productie in Nederland is gevormd. Het is daarmee gelijk aan de som van de *toegevoegde waarden* van alle bedrijfstakken.

Bruto (binnenlands product etc.)

Inclusief *afschrijvingen*.

Buitenland (transacties met Nederland)

Alle transacties van *ingezetenen* van Nederland met *niet-ingezetenen*. Dit omvat onder andere de *invoer* en *uitvoer* van goederen en diensten, de ontvangsten (betalingen) van rente en dividenden uit (aan) het buitenland, en de aan- en verkopen van aandelen en obligaties door het buitenland.

Centrale overheid

Het onderdeel van de *overheid* dat bestaat uit het Rijk, de universiteiten, de Publiekrechtelijke bedrijfsorganisaties en een aantal tot de overheid behorende

non-profit instellingen met een landelijk werkingsgebied. Voorbeelden van dit laatste zijn Railinfrabeheer, Open Universiteit, Informatiseringsbank en enkele researchinstellingen.

Conjunctuur

De op- en neergaande beweging van de economie binnen een periode van vijf tot tien jaar. Doorgaans kunnen de volgende fasen worden onderscheiden: opleving, hoogconjunctuur, *recessie* en *depressie*.

Consumptiequote (gemiddelde)

De *gezinsconsumptie* in verhouding tot het (*bruto*) *binnenlands product* tegen *marktprijzen*.

Consumentenprijsindex

Indexcijfer dat de gemiddelde prijsverandering weergeeft van een pakket consumptiegoederen en -diensten. Dit kan afwijken van de prijsindex van de gezinsconsumptie doordat het consumptiepakket waarover de prijsindex van de gezinsconsumptie gemeten worden een andere samenstelling heeft dan dat van de consumentenprijsindex.

Consumptieve bestedingen

De goederen en diensten die gebruikt worden voor rechtstreekse bevrediging van individuele of collectieve behoeften. Kan worden onderscheiden in *overheidsconsumptie* en *gezinsconsumptie* en in *werkelijke individuele consumptie* en *werkelijke collectieve consumptie*.

Contractloonstijging

De stijging van het bruto loon (inclusief bijzondere beloningen) per werknemer als direct gevolg van CAO-afspraken in het bedrijfsleven en bij de overheid.

Depressie

De *conjunctuurfase* die gekenmerkt wordt door een daling van het geheel aan economische activiteiten, afgemeten aan een langdurige volumedaling van het BBP.

Diensten

Producten die niet tastbaar zijn, zoals horeca, handel, transport, zorg, overheid.

Doorvoer

De goederenstroom die, op weg van het ene naar het andere land, over Nederlands grondgebied vervoerd wordt maar in buitenlands bezit blijft. Maakt geen deel uit van de *uitvoer* of de *invoer*. Nauw verwant aan de *wederuitvoer*.

Duurzame ontwikkeling

Economische ontwikkeling die niet gepaard gaat met een afname van niet-vervangbare productiefactoren (zoals minerale reserves) of met onherstelbare milieuschade.

Economische groei

De procentuele *volumegroei* van het *bruto binnenlands product* (meestal tegen *marktprijzen*).

Exploitatieoverschot

De *toegevoegde waarde* na aftrek van de beloning van werknemers en het saldo van overige belastingen en subsidies op productie, zoals OZB en motorrijtuigenbelasting. Bij *vennootschappen* kan het worden opgevat als beloning voor de inzet van kapitaal. Bij zelfstandigen bevat het daarnaast een beloning voor de inzet van arbeid door zelfstandigen en hun meewerkende gezinsleden.

Finale bestedingen

De waarde van de geproduceerde eindproducten. Dit wordt onderverdeeld naar *uitvoer*, *consumptieve bestedingen* en *investerings*. De finale bestedingen vormen samen met het *intermediair verbruik* de totale bestedingen aan goederen en diensten.

Financiële instellingen

De *sector* in de economie die bestaat uit instellingen die een bemiddelende rol hebben tussen vragers en aanbieders van geld.

Financiële transacties

De veranderingen in vorderingen op en schulden van een *sector* aan andere sectoren en het buitenland. Deze zijn vaak het spiegelbeeld van reële transacties, maar ze kunnen ook op zichzelf staan (bijvoorbeeld de aan- en verkoop van aandelen en obligaties).

Flexibele arbeidsrelatie

Arbeidscontract voor een periode korter dan één jaar en/of een contract waarin geen vaste arbeidsduur is opgenomen.

Geregistreerde werkloosheid

Alle mensen van 16–64 jaar zonder baan of met een baan van minder dan twaalf uur per week die bij een Centrum voor werk en inkomen (CWI) staan ingeschreven en direct beschikbaar zijn voor een baan van ten minste twaalf uur per week.

Gezinsconsumptie

Goederen en diensten die door huishoudens worden aangekocht voor consumptie. Wordt ook wel particuliere consumptie genoemd. Zie ook *werkelijke individuele consumptie*

Globalisering

De toenemende onderlinge verwevenheid van de nationale economieën.

Goederen

Tastbare producten, zoals voedingsmiddelen, duurzame consumptieartikelen, machines en dergelijke.

Huishoudens

De *sector* in de economie die bestaat uit alle particuliere huishoudens, institutionele huishoudens en de bedrijven van zelfstandige ondernemers.

I/a-ratio

De verhouding tussen inactieven en actieven. Deze wordt berekend door het aantal uitkeringsontvangers te delen door het aantal actieven (werknemers plus zelfstandigen) minus het aantal mensen in de Ziektewet. Het is een indicator voor het draagvlak van de sociale verzekeringen: hoe meer mensen er werken, hoe meer er aan sociale premies wordt betaald.

Ingezetenen

Alle personen en bedrijven die behoren tot de Nederlandse economie. Dit zijn personen die langer dan één jaar in Nederland verblijven en bedrijven die gevestigd zijn in Nederland, inclusief vestigingen van buitenlandse ondernemingen in Nederland.

Inkomensherverdeling

Verdeling van het *primaire inkomen* over deelnemers aan het economisch proces door *inkomensoverdrachten*. Dit wordt daarom wel secundaire inkomensverdeling genoemd.

Inkomensoverdrachten (van sectoren)

Alle betalingen waar geen directe tegenprestatie tegenover staat en die niet drukken op het vermogen van de betaler en niet dienen om lange-termijnuittgaven van de ontvanger te financieren. Voorbeelden van inkomensoverdrachten zijn giften, *belastingen*, premies, uitkeringen, afdrachten aan de Europese Unie.

Inkomensverdeling

De verdeling van het inkomen uit het economisch proces over de onderscheiden binnenlandse *sectoren* en het *buitenland*. Kan worden onderverdeeld in de primaire inkomensverdeling en de secundaire inkomensverdeling (*inkomensherverdeling*).

Instellingen zonder winstoogmerk ten behoeve van huishoudens

De *sector* in de economie die bestaat uit de verenigingen, stichtingen die diensten verrichten voor huishoudens en die merendeels worden gefinancierd door huishoudens. Voorbeelden hiervan zijn vakbonden en amateursportverenigingen.

Intermediair verbruik

De goederen en diensten die in het *productieproces* worden ingezet en die aan het eind van het proces geheel in de nieuwe producten zijn opgegaan. Het intermediair verbruik vormt samen met de *finale bestedingen* de totale bestedingen aan goederen en diensten. Voorbeelden van intermediair verbruik zijn grondstoffen, halffabrikaten en diensten van accountantskantoren en schoonmaakbedrijven.

Investeringsquote (gemiddelde)

De *finale bestedingen* die ingezet worden in een Nederlands *productieproces*, maar die in de beschreven periode niet of slechts gedeeltelijk zijn opgebruikt. Investeringsquote kunnen worden onderscheiden in investeringen in *vaste activa* en in *voorraden*.

Investeringsquote (gemiddelde)

De (*bruto*) investeringen in *vaste activa* in verhouding tot het (*bruto*) binnenlands product of de totale *toegevoegde waarde*.

Invoer

De goederen en diensten die door het *buitenland* aan *ingezetenen* zijn verkocht.

Kapitaalcoëfficiënt

De (*bruto*) *kapitaalgoederen* in verhouding tot de (*bruto*) *toegevoegde waarde*.

Kapitaalgoederen

De totale waarde van de *vaste activa*.

Kapitaaloverdrachten

Alle betalingen waar geen directe tegenprestatie tegenover staat en die drukken op het vermogen van de betaler (zoals successierechten) of dienen om *investeringen* in *vaste activa* of andere lange-termijnguitgaven van de ontvanger te financieren (zoals investeringsbijdragen van de *overheid*).

Koopkrachtpariteit

Wisselkoers die gecorrigeerd is voor het verschil in prijsniveau tussen landen. Op deze manier kan een betere internationale vergelijking van koopkracht en welvaart gemaakt worden.

Kredietinstellingen

De *sector* in de economie die bestaat uit de bedrijven met rechtspersoonlijkheid die zich hoofdzakelijk bezighouden met financiële bemiddeling. Deze bedrijven houden zich bezig met het aantrekken, omzetten en uitzetten van financiële middelen. Kredietinstellingen zijn een subsector van *financiële instellingen*.

Lastenverlichting

Het verlagen van de belasting- en premiedruk voor *huishoudens* en *vennootschappen*.

Lokale overheid

De onderdelen van de *overheid* die niet bij de *centrale overheid* en de *wettelijke sociale verzekering* horen. Voorbeelden zijn provincies, gemeenten, waterschappen en verzelfstandigde overheidsdiensten.

Lonen

De *beloning van werknemers* voor geleverde arbeid inclusief de *belastingen* en premies ten laste van de werknemers, maar exclusief de *sociale premies ten laste van werkgevers*. Dit omvat ook de 'auto van de zaak' en andere vormen van beloning in natura.

Loonmatiging

Een beperking van de stijging van de contractlonen. Het hoofddoel is het gebruik van de resterende 'loonruimte' voor het creëren van nieuwe banen of voor het beperken van afname van de werkgelegenheid.

Loonquote

De *beloning van werknemers* in verhouding tot het (*bruto*) *binnenlands product*.

Loonsom

Het totaal van *lonen* en *sociale premies ten laste van werkgevers*.

Marktprijzen

De prijs die de afnemer betaalt voor het gekochte product. Marktprijzen worden vooral gebruikt als waardering voor de *toegevoegde waarde* en het *binnenlands product*.

Marktsector

Alle bedrijfstakken behalve overheid, gezondheids- en welzijnszorg, verhuur van en handel in onroerend goed en delfstoffenwinning.

Nationaal inkomen

Alle inkomens die Nederlandse *ingezetenen* ontvangen op grond van hun deelname aan een (binnen- of buitenlands) *productieproces* of vanwege hun vermogensbezit. Deze inkomens bestaan uit de *beloning van werknemers*, rente, dividenden, *belastingen* en subsidies op productie en invoer. Het nationaal inkomen kan ook worden berekend als het *binnenlands product* plus de per saldo uit het *buitenland* ontvangen lonen, rente en dividenden.

Nationale rekeningen

Het statistische systeem waarmee de Nederlandse economie in kaart wordt gebracht. Ook wel de nationale boekhouding genoemd.

Netto (binnenlands product etc.)

Exclusief *afschrijvingen*.

Niet-financiële vennootschappen

De *sector* in de economie die bestaat uit de bedrijven met rechtspersoonlijkheid die zich hoofdzakelijk bezighouden met de productie van goederen en verhandelbare, niet-financiële diensten.

Niet-ingezetenen

Alle personen en bedrijven die niet behoren tot de Nederlandse economie. Zie ook *ingezetenen*.

Overheid

De *sector* in de economie die zich vooral bezighoudt met het produceren van niet-verhandelbare, collectieve diensten en het herverdelen van inkomen en vermogen. De overheid kan worden opgesplitst in de *centrale overheid*, de *lokale overheid* en de *wettelijke sociale verzekeringsinstellingen*.

Overheidsconsumptie

De *consumptieve bestedingen* door de *overheid*. Dit zijn de diensten geproduceerd door de overheid waar geen directe betaling tegenover staat (zoals overheidsbestuur) en de *uitkeringen sociale verzekering in natura* en *uitkeringen sociale voorzieningen in natura* (zoals betalingen voor medicijnen in het kader van de Ziekenfondswet). In de *nationale rekeningen* wordt het verbruik ervan volledig toegerekend aan de overheid.

Participatiegraad

Het percentage van de personen van 15–65 jaar dat deelneemt aan het arbeidsproces.

Polishouders (Inkomen toegerekend aan)

De beleggingsopbrengsten die verzekeringsmaatschappijen behalen op de pensioen- en levensverzekeringsvoorzieningen van hun cliënten. Deze worden in de *nationale rekeningen* geboekt als inkomen uit vermogen dat de polishouders ontvangen van de verzekeringsmaatschappijen.

Prijsmutatie (-ontwikkeling, -groei)

Het gewogen gemiddelde van de prijsveranderingen van de onderdelen van een bepaalde variabele. De prijsmutatie bepaalt samen met de *volumemutatie* de *waardemutatie*.

Primair inkomen

Alle inkomens die een *sector* ontvangt op grond van de deelname aan een (binnen- of buitenlands) *productieproces* en vanwege het vermogensbezit. Deze inkomens bestaan uit de *beloning van werknemers*, *rente*, *dividenden*, *belastingen* en subsidies op productie en invoer.

Productiefactoren

De middelen die nodig zijn in het *productieproces*, zoals arbeid, natuurlijke hulpbronnen en kapitaal.

Productieproces

Het maken van *goederen* en *diensten*.

Productiewaarde

De waarde van de *goederen* en *diensten* die in het *productieproces* zijn voortgebracht.

Publiekrechtelijke bedrijfsorganisaties

Openbare lichamen die delen van het bedrijfsleven organiseren. De belangrijkste zijn de bedrijfschappen en de productschappen. PBO's zijn ondermeer actief op het gebied van de vakopleiding, afzetbevordering en het uitvoeren van onderzoek. Voorbeelden zijn het Bedrijfschap Horeca en Catering, en het Productschap Vee en Vlees.

Quasi-vennootschappen

Bedrijven zonder rechtspersoonlijkheid die wat betreft hun economisch en financieel gedrag vergelijkbaar zijn met *vennootschappen*. Hiertoe behoren grote bedrijven zonder rechtspersoon en delen van de *overheid* (zoals een gemeentelijk vervoersbedrijf).

Recessie

De *conjunctuurfase* die gekenmerkt wordt door teruglopende groei van de economische activiteiten. Dit wordt afgemeten aan een kleiner wordende volumegroei van het bruto binnenlands product of een groei die beneden het langjarige gemiddelde ligt.

Reële ontwikkeling

De ontwikkeling van een variabele verminderd met de prijsveranderingen. De term reële ontwikkeling wordt gebruikt bij inkomens en bij andere transacties die geen direct verband houden met *goederen* of *diensten*. Zie ook: *Volumemutatie*.

Rentemarge

Zie *Toegerekende bankdiensten*.

Ruilvoetverandering (van Nederland)

Een indexcijfer dat de verhouding weergeeft tussen de gemiddelde ontwikkeling van de uitvoerprijzen en die van de invoerprijzen. Als het prijspeil van de *uitvoer* sneller stijgt dan dat van de *invoer*, is er sprake van een ruilvoetverbetering. Als het prijspeil van de *invoer* sneller stijgt is er sprake van een ruilvoetverslechtering.

Saldo lopende transacties met het buitenland

Het geld dat een land per saldo ontvangt of moet betalen aan het *buitenland* in verband met goederen-, diensten- en inkomenstransacties. Dit bestaat uit het uitvoeroverschot, het saldo van de aan het buitenland betaalde en daarvan ontvangen lonen, rente en dividenden en het saldo van de aan het buitenland betaalde en daarvan ontvangen *uitkeringen sociale verzekering* en andere *inkomensoverdrachten*.

Sector

Een groep van deelnemers aan het economisch proces die dezelfde positie en functie in de economie hebben (bijvoorbeeld *huishoudens*, *vennootschappen* en *overheid*).

Secundaire inkomens

Zie *Beschikbaar inkomen*.

Sociale premies ten laste van werkgevers

De premies geheven over de (bruto) *lonen* die ten laste komen van de werkgevers. Deze omvatten naast de betaalde sociale verzekeringspremies ook pensioenpremies en de rechtstreeks door werkgevers betaalde uitkeringen.

Stabiliteitspact

Overeenkomst tussen de landen die deelnemen aan de Economische en Monetaire Unie (EMU), waarin afspraken zijn gemaakt over het beperken van onderlinge verschillen in economische ontwikkeling.

Subsidies

Gelden die door de *overheid* of de Europese Unie aan bedrijven worden verstrekt met het doel de prijzen te verlagen of werkgelegenheid in stand te houden. Voorbeelden zijn de EU-subsidies op voedingsmiddelen, de subsidies op openbaar vervoer en huurprijsverlagende subsidies.

Toegerekende bankdiensten

Voor een groot aantal diensten brengen banken geen directe vergoeding aan hun klanten in rekening, maar worden de inkomsten hiervoor verrekend in de rente die zij ontvangen op uitgezette gelden en betaalde rente op aangetrokken middelen. Dit is een rentemarge die tweeledig is. Aan de ene kant halen banken een marge over uitgezette middelen, zoals bedrijfskredieten en woninghypotheken, aan derden. Hoe hoger de rente is die banken ontvangen ten opzichte van een bepaald referentietarief, hoe meer inkomsten ze hebben. Aan de andere kant is er een marge op van derden aangetrokken middelen zoals rekening courant tegoeden en spaartegoeden. Hoe lager de rente is die banken daarop vergoeden ten opzichte van een bepaald referentietarief, hoe hoger de inkomsten voor de banken zijn. Het referentietarief is het tarief dat banken elkaar voor deposito's en leningen in rekening brengen. Deze indirect gemeten diensten worden geboekt als onderdeel van de productie van het bankwezen.

Toegevoegde waarde

Het inkomen dat in het *productieproces* wordt gevormd. Het kan worden berekend als het verschil tussen de *productiewaarde* en het *intermediair verbruik*. Het is het inkomen dat beschikbaar is voor de beloning van de betrokken productiefactoren.

Uitkeringen sociale verzekering in geld

Inkomensoverdrachten door de *overheid* aan *huishoudens* op grond van *wettelijke sociale verzekeringen*, die met premies worden gefinancierd. Voorbeelden hiervan zijn WW- en WAO-uitkeringen.

Uitkeringen sociale verzekering in natura

Leveringen van *goederen* en *diensten* aan *huishoudens* in verband met *wettelijke sociale verzekeringen*, die (grotendeels) met premies worden gefinancierd (bijvoorbeeld de levering van gezondheidsdiensten in het kader van het ziekenfonds of de AWBZ). Deze worden tot de *overheidsconsumptie* gerekend, niet tot de *inkomensoverdrachten*.

Uitkeringen sociale voorziening in geld

Inkomensoverdrachten door de *overheid* aan *huishoudens* op grond van sociale wetgeving, die niet met behulp van specifieke premies worden gefinancierd maar uit de algemene belastingmiddelen. Een voorbeeld hiervan is de kinderbijslag.

Uitkeringen sociale voorziening in natura

Leveringen van *goederen* en *diensten* aan *huishoudens* op grond van sociale wetgeving, die niet met behulp van specifieke premies worden gefinancierd maar uit de algemene belastingmiddelen. Deze worden tot de *overheidsconsumptie* gerekend, niet tot de *inkomensoverdrachten*. Een voorbeeld hiervan is de individuele huursubsidie.

Uitvoer

De *goederen* en *diensten* die door *ingezetenen* aan het *buitenland* zijn verkocht.

Uitvoerquote

De *uitvoer* in verhouding tot de *productiewaarde* (bij een bedrijfstak) of tot het *bruto binnenlands product* (bij de economie als geheel).

Vaste activa

Productiemiddelen die langer dan één jaar meegaan en die een behoorlijke waarde vertegenwoordigen. Hiertoe behoren materiële activa (zoals gebouwen en machines) en immateriële activa (zoals software).

Vennootschappen

De *sector* in de economie die zich bezighoudt met de productie van verhandelbare goederen en diensten. Deze kan worden opgesplitst in *niet-financiële vennootschappen* en *financiële instellingen*.

Verzekeringsinstellingen

De *sector* in de economie die bestaat uit de bedrijven met rechtspersoonlijkheid die zich hoofdzakelijk bezighouden met het omzetten van individuele risico's in collectieve risico's. Hiertoe behoort niet de *wettelijke sociale verzekering*. Verzekeringsinstellingen is een subsector van *financiële instellingen*.

Volumemutatie (-ontwikkeling, -groei)

Het gewogen gemiddelde van de veranderingen in de hoeveelheid en de kwaliteit van de onderdelen van een bepaalde goederen- of dienstentransactie of de *toegevoegde waarde*. De volumemutatie bepaalt samen met de *prijsmutatie* de *waardemutatie*. Zie ook: *Reële ontwikkeling*.

Voorraden

De waarde van alle grondstoffen, halffabrikaten, goederen in bewerking en nog niet verkochte, voltooide producten die op een bepaald moment in de bedrijven aanwezig zijn. Tot de voorraden wordt ook het onderhanden werk gerekend; dit is de productie van gedeeltelijk voltooide kapitaalgoederen (met uitzondering van woningen en andere gebouwen). De uiteindelijke verkoop van deze activa leidt tot een vermindering van de voorraden.

Vorderingenoverschot/-tekort

De lopende ontvangsten en kapitaalontvangsten van een *sector* of land verminderd met de lopende uitgaven en kapitaaluitgaven. Een overschot betekent dat een sector of land per saldo financiële middelen aan andere sectoren of het *buitenland* verstrekt. Dit kan gebeuren in de vorm van kredietverlening, de aankoop van effecten of het doen van directe investeringen (zoals de overname van een buitenlandse onderneming). Een tekort betekent dat een sector of land per saldo financiële middelen ontvangt. Dit kan bijvoorbeeld gebeuren in de vorm van leningen of de uitgifte van aandelen.

Waardemutatie (-ontwikkeling, -groei)

De ontwikkeling van de waarde van een variabele. Dit kan worden opgesplitst in een *prijsmutatie* en een *volumemutatie*.

Wederuitvoer

De goederen die via Nederland vervoerd worden en daarbij (tijdelijk) eigendom worden van een *ingezetene*, zonder dat hier een industriële bewerking plaatsvindt. Dit zijn onder andere goederen die door Nederlandse distributiecentra worden ingeklaard en uitgeleverd aan andere (Europese) landen. De wederuitvoer maakt deel uit van de *uitvoer* en de *invoer*. Zie ook: *Doorvoer*.

Werkelijke individuele consumptie

De consumptie van huishoudens die bestaat uit de *gezinsconsumptie* en de consumptie van de *overheid* en de *instellingen zonder winstoogmerk* die kan worden toegerekend aan individuele huishoudens (bijvoorbeeld gezondheidszorg en onderwijs).

Werkelijke collectieve consumptie

De collectieve *consumptie* waarvan het profijt niet kan worden toegerekend aan individuele *huishoudens*. Voorbeelden hiervan zijn defensie en justitie.

Werkloosheid

Het verschijnsel waarbij personen die wel betaald werk willen of kunnen verrichten, geen werk kunnen krijgen. Werkloosheid wordt in 'De Nederlandse economie', gemeten met behulp van de *werkloze beroepsbevolking*.

Werkloze beroepsbevolking

Mensen zonder werk (of met werk voor minder dan twaalf uur per week), die actief op zoek zijn naar betaald werk voor twaalf uur of meer per week en die daarvoor direct beschikbaar zijn. Voor zover deze mensen staan ingeschreven bij een Centrum voor Werk en Inkomen (CWI, voorheen arbeidsbureau) behoren ze tevens tot de geregistreerde werklozen. Daartoe behoren eveneens ingeschreven mensen die wel beschikbaar zijn maar niet naar werk zoeken. In deze publicatie worden alleen mensen van 15–64 jaar beschouwd.

Werkzame beroepsbevolking

Mensen die in Nederland wonen en betaald werk hebben van twaalf uur of meer per week. In deze publicatie worden alleen mensen van 15–64 jaar beschouwd.

Wettelijke sociale verzekeringsinstellingen

Instellingen die als belangrijkste taak hebben het verstrekken van uitkeringen in het kader van wettelijke sociale verzekeringsregelingen als WAO, WW, AOW, ZFW en AWBZ. Ook de toezichhoudende instellingen van deze uitvoeringsorganen behoren hiertoe. De overheid is verantwoordelijk voor de vaststelling of goedkeuring van de premies en de uitkeringen. Voorbeelden zijn het Uitvoeringsinstituut Werknemersverzekeringen (UWV), de Sociale Verzekeringsbank (SVB), het College voor Zorgverzekeringen (CVZ), de ziekenfondsen en zorgkantoren.

Winst

Het verschil tussen de opbrengsten en de kosten van ondernemingen, exclusief bijzondere baten en lasten. Winst kan worden gedefinieerd vóór en na aftrek van *belastingen*. De ingehouden winst is gelijk aan de winst na belasting en na winstuitkeringen.

Winstquote

De *winst* in verhouding tot het (*bruto*) *binnenlands product*.

Trefwoordenregister

Aandelen	15, 141, 144, 146, 148, 152–154, 160–161, 164–165, 200, 202
Aandelenbezit	160
Aardgas	13, 50, 80–82, 90, 93
Aardolie	53, 60, 63, 73
Aardolie-industrie	62–63, 73
Accijnzen	99, 157
Afschrijvingen	33, 43, 126–127, 130–131, 134–136 142, 147, 151
Afval	89, 91
AOW	166–169, 174
Arbeidsinkomensquote	11, 19, 107, 121, 123, 146
Arbeidsmarkt	18, 107, 112–115, 175, 186, 192–194, 198
Arbeidsongeschiktheid	119
Arbeidsongeschiktheidsuitkeringen	117–118
Arbeidsparticipatie	113–114, 121, 175–179, 181–182, 186
Arbeidsproductiviteit	3, 11, 17, 59, 65, 72, 74, 107–109, 126, 175, 182, 184, 186–189, 191–192
Arbeidsvolume	17, 70, 78, 86, 88, 96, 107–109, 182, 184, 199
AWBZ	19, 41, 80
Banen	17, 31–32, 78, 107–108, 110–112, 120, 186, 192–196, 198–199, 205
Banken	31, 77, 139, 149, 153, 208
Bankwezen	139
Bedrijfsgebouwen	16, 42, 44, 74, 83, 134–136
Bedrijfstakingen	7, 19, 32, 43, 46, 65, 67, 80, 93, 102, 113, 123, 131, 133, 136, 145, 184–187, 191, 195–198, 205
Belasting- en premiedruk	19, 32, 156, 205
Belasting op inkomen en vermogen	142
Belastingen	18, 33, 67, 105–106, 141–142, 145–147, 151, 156–157, 199–200, 202, 205–206
Beloning van werknemers	32–33, 121, 141–142, 147, 151, 199, 202, 205
Beroepsbevolking	18, 96, 108, 113–114, 120, 176
Beschikbaar inkomen	11, 15, 18, 139, 141–143
Besparingen	87, 140, 143, 144, 147, 151, 200
Bestedingen	11, 18, 33, 35–40, 51, 75–76, 142–143, 147, 202, 204, 206

Bevolking	11, 18, 38, 87, 96, 108, 113–115, 120, 176–177, 181
Bezettingsgraad	16, 24, 43
Binnenlands product	11, 32, 33, 35, 46, 67, 200–202, 204–207, 209
Bouwnijverheid	68, 74, 83, 107, 111, 123, 187–188, 190
Broeikaseffect	99
BTW	33, 67, 147, 200
Cao-lonen	17, 60, 109–110
Chartaal geld	144
Chemische industrie	60, 89, 92
Commerciële dienstverlening	17–19, 65, 74, 78, 110, 188, 190
Communicatie	40, 65, 76, 86, 107, 123, 137, 188–191
Computers	16, 28, 30, 49, 133–135
Consumentenprijsindex	11
Consumptie	15, 24–25, 35, 37–42, 71–72, 98, 102, 143, 200–202, 209–211
Consumptieve bestedingen	18, 33, 35–38, 40, 51, 75, 142–143, 202, 206
Consumptieve bestedingen van huishoudens	18, 36, 51, 143
De Nederlandsche Bank	32, 157
Defensie	15, 40, 43, 88, 211
Dekkingsgraad	140, 152, 153
Delfstoffenwinning	80, 131, 133, 184, 186–187, 189–191
Detailhandel	32, 75, 102, 145, 188–191
Directe investeringen	147–148, 151, 164, 210
Dividend	142, 146–147, 151, 162
Economische groei	13, 14, 17, 20–21, 23–28, 36, 47, 67, 70, 99, 101, 115, 140, 175, 182
Effecten	17, 19, 26, 37, 41, 57, 91, 114, 118, 139, 143–144, 182, 191, 210
Emigratie	114
Emissies	20, 89–93, 99–103, 106, 156
EMU-saldo	19, 159
EMU-schuld	140, 160–161
Energie	65, 82, 99
Energie- en waterleidingbedrijven	66, 70, 107, 123, 187–191
Eurogebied	26
Europese Unie	20, 22–23, 47–48, 175, 208
Exploitatie-overschot	139
Export	14, 20–23, 28, 44–48, 51, 65, 71, 80, 103, 145

Faillissementen	107, 123–125
Finale bestedingen	202, 204
Financiële instellingen	31–32, 112, 125, 136, 139–140, 148, 153–156, 162, 188, 191, 195
Gezondheids- en welzijnszorg	122
Gezondheidszorg	16, 41–42, 78, 210
Handel, horeca en reparatie	123, 187
Handelsoverschot	15
Huishoudens	15, 18, 35–41, 51, 76, 79–80, 86–87, 90–91, 102–104, 134, 139, 141–145, 157, 167–168, 195–196, 198, 202–203, 205, 209–210
ICT	10
Immateriële activa	134, 209
Import	22–23, 26, 28, 60, 74, 80, 162
In- en uitvoer	36, 145, 55
Industrie	18, 28, 43, 51–55, 57, 59–60, 62–63, 65, 70, 72–74, 89, 92, 100–101, 111, 124, 131, 133, 145, 179, 186–188, 197
Inflatie	17–18, 20, 26–27, 37, 62, 139, 141, 159
Inkomensverdeling	203
Institutionele beleggers	139
Intermediair verbruik	33, 55, 67, 149, 150, 202, 204
Internet	79, 86–87, 189
Investerings	11, 16, 24, 28, 33, 35–36, 42–44, 74, 77, 84, 87, 126, 129, 133–136, 139, 143, 147–149, 151, 158, 162, 164, 204, 210
Invoer	15, 22–23, 28–30, 33, 35–36, 45, 49, 50, 155, 157, 163, 200, 207
Invoer	29, 33, 45, 49–50, 163
Kapitaalgoederenvoorraad	3, 43, 126–129, 131, 133–137, 204
Kapitaaloverdrachten	142, 147, 151, 163, 200
Kennis	51, 192, 214
Koopkracht	71, 204
Kredieten	77, 139, 143, 148–150, 153–154, 208
Kredietverlening	77, 149–150
Landbouw, bosbouw en visserij	187
Lonen	15, 17, 32–33, 37, 60, 107, 109–110, 158, 168, 184, 205, 208
Loonkosten	11, 17, 19, 55, 59–60, 108–110, 121, 149, 155
Loonsom	121, 146
Loonstijging	17, 26, 109, 146

Machines en installaties	42–43, 136
Marktsector	11, 17, 19, 120, 122, 135–136
Metaalindustrie	18, 72–73
Milieudruk	91, 93, 99
NAMEA	92
Nationaal inkomen	11, 32, 130, 140, 205
Nederland	3, 9–10, 14–15, 19–26, 29–32, 35–36, 38, 45–48, 57, 70–72, 80–82, 86, 90–94, 96, 98, 100–102, 112, 115–116, 131, 133, 137, 140, 145, 147, 151, 155–156, 159, 162–166, 174–175, 182, 192, 194, 200, 203, 210–211
Netto nationaal inkomen	11
Niet-financiële vennootschappen	7, 139–140, 145–148, 150, 209
Nijverheid	68, 74, 83, 107, 111, 123, 136, 187–190, 192
Obligaties	27, 160–161, 164, 200
Ondernemingen	28, 82, 85, 140, 153, 203
Onderwijs	15–17, 88, 178, 181
Onroerend goed	122, 154, 205
Overheid	7, 17, 19, 28, 32, 36, 38–41, 44, 65, 78, 87–88, 100, 105, 110, 120, 125, 156–161, 167, 175, 181, 186–187, 195, 198, 200, 205–211
Overheidsconsumptie	15, 35, 40–41, 201, 209
Overheidsschuld	32
Overheidstekort	19, 140, 156, 159
Participatiegraad	108, 113–115, 121, 176
Pensioenfondsen	139, 144, 150, 152, 164, 167
Pensioenvoorziening	142
Potentiële beroepsbevolking	113–114
Prijsontwikkelingen	47, 71–72
Primair inkomen	142
Productgebonden belastingen	33, 67, 147, 151, 199
Productie	3, 17, 33, 36, 46, 52, 57, 65, 67, 70–74, 76–77, 80–84, 87, 93, 96, 104, 125–126, 133, 140–141, 147–151, 154, 157, 189, 200, 205–206, 208–210
Regio	178
Rente	15–16, 27, 32, 77, 140, 142, 146–147, 149–151, 153, 159, 162, 200, 205, 208
Rentemarge	31, 149, 208
Ruilvoet	49

Ruilvoetverandering	207
Schuldenlast	143
Schuldquote	140, 159, 161
Sociale lasten	149
Sociale verzekeringen	19, 31
Sociale verzekeringsinstellingen	156
Sociale verzekeringspremies	208
Software	42–43, 199
Spaargelden	77
Spaartegoeden	15, 77, 139, 141, 143, 149–150
Special Purpose Vehicles	153
Staatsschuld	158
Stabiliteitspact	40
Subsidies	33, 67, 105, 147, 151, 202, 205–206, 208
Subsidies	33
Telecommunicatie	40, 76, 86, 188–191
Toegevoegde waarde	18–19, 31, 33, 45–46, 65, 67, 70–78, 81, 83, 86, 88, 95–96, 99, 121, 123, 139, 145–147, 149, 150–151, 154, 182, 187–188, 199, 202, 205
Uitvoer	13–15, 22–23, 29, 33, 35–36, 45–50, 73, 80, 84, 139, 145, 155, 162–163, 200–201, 207, 209–210
Uitzendwerk	195
Vacatures	18, 85, 107–108, 112–115
Vennootschappen	7, 16, 124–125, 139, 140, 142, 145–148, 150, 202, 208–209
Vennootschapsbelasting	19, 157
Vergrijzing	114, 126, 166, 175, 182
Vervoer, opslag en communicatie	76, 107, 123
Vervoermiddelen	42, 44, 126, 134–135
Verzekeraars	7, 10, 139, 150–153, 164
Verzekeringsinstellingen	140, 156, 210
Verzuring	91, 96, 100
Voedings- en genotmiddelen	15, 38, 40, 48
Vorraden	9, 33, 35, 126–128, 131, 147, 151, 210
Vorderingensaldo	159, 162–163
WAO	10, 117–118, 120
Wederuitvoer	14, 35, 45–46, 48–49, 145, 155, 210
Welvaart	204
Welzijnszorg	80, 122

Werkgelegenheid	15, 17, 65, 70, 78, 84, 87–88, 107, 110–111, 113, 146, 179, 183–184, 187–188, 190, 208
Werkloosheid	18, 20, 25, 37, 108, 113–116, 120, 178, 181, 211
Werknemers	9, 32–33, 85, 110–111, 113, 118, 121, 125, 141–142, 147, 151, 166, 176, 181, 183–185, 192, 194, 199, 202–203, 205
Winst	82, 101, 111, 139, 146–149, 151–152, 200, 211
Winsten	19, 147–149, 151–153, 155, 162–163, 200
Winstgevendheid	16, 19, 84, 107, 121, 123, 139, 148
Woningen	16, 40, 43, 74, 83–85, 133–136, 143, 210
Zakelijke dienstverlening	17, 19, 65, 76–77, 112, 187, 189, 198
Zelfstandige ondernemers	166
Zelfstandigen	32, 117, 121, 141, 185, 187, 199, 202
Ziekenfondswet	35, 39, 78, 157
Zorg	16–17, 19, 41–42, 68–69, 78, 80, 122, 187, 210

Enkele verwante publicaties

Nationale rekeningen P-2
National accounts of the Netherlands P-22
(Engelse editie van de Nationale rekeningen)
Nationale rekeningen revisiepublicatie P-33
De Nederlandse conjunctuur P-104
Sociaal-economische dynamiek V-8
Kennis en economie K-300
De digitale economie P-34
Statistisch Bulletin (zie www.cbs.nl)
Bevolkingstrends B-15
Sociaal-economische trends V-4

Zie voor overzicht van alle publicaties: www.cbs.nl

